

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 10101

IKH MUZ DERTSEYLN

M. Rolnikayte

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER

AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

מאשע ראָלניק

איך מוז דערציילן

מ א ש ע ר אָ ל נ י ק

איך מוז דערציילן

וואַרשע — מאַסקווע

1965

Маша Рольник Masza Rolnik
«Я ДОЛЖНА РАССКАЗАТЬ» || „MUSZE OPOWIEDZIEC”

הילע: ר. כוואלעס

Okładka: R. Chwoles

Обложка: Р. Хволес

טעכנישער רעדאקטאר: ש. ליכטענשטײן

Redaktor techniczny: Sz. Lichtensztejn

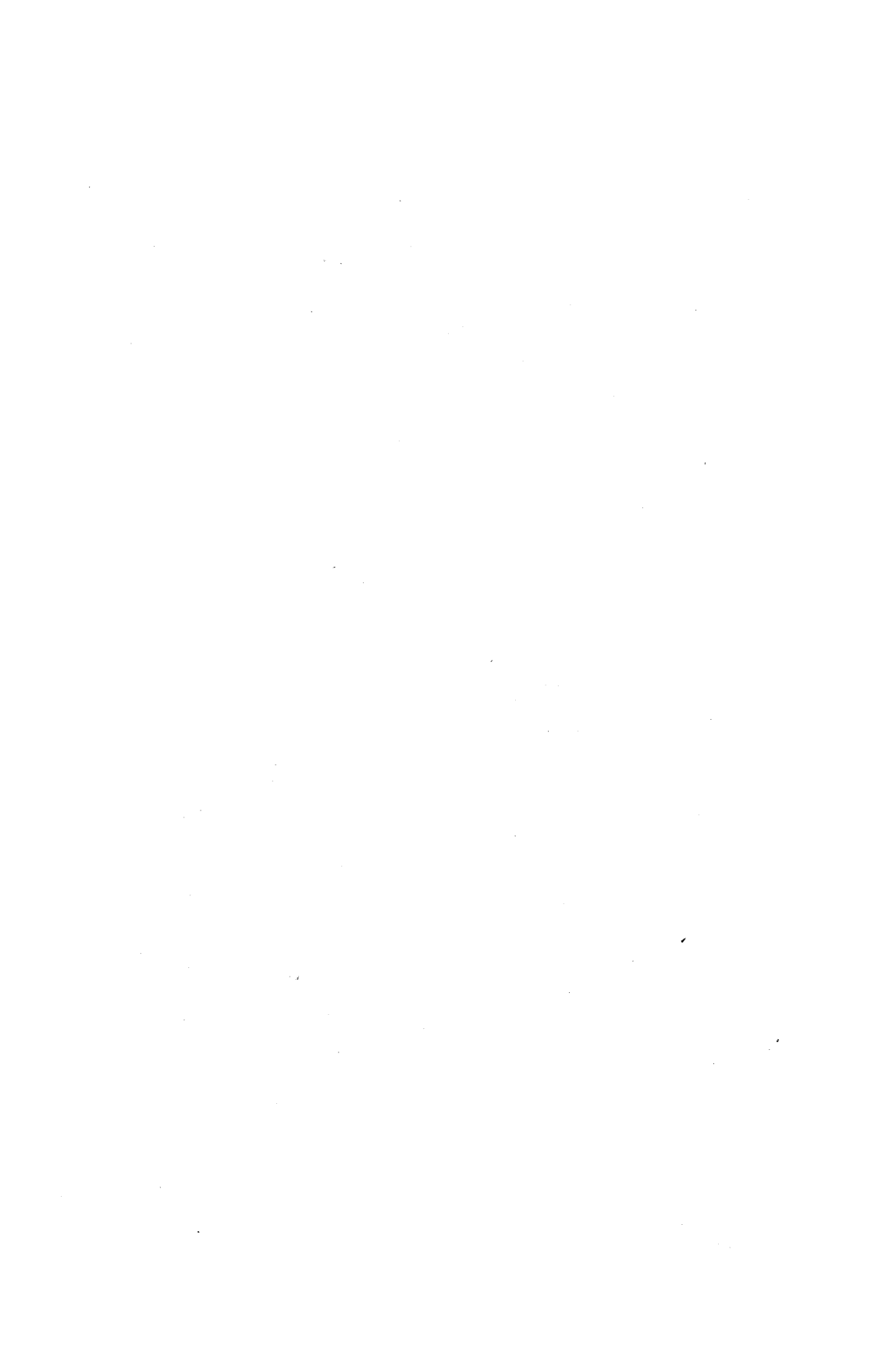
Технический редактор: Ш. Лихтенштейн

Издательство
А П «НОВОСТИ»
Москва

Wydawnictwo
„IDISZ BUCH”
Warszawa
Nowogrodzka 5

מאשע ראָלניק אַ האַלב יאָר שפּעטער נאָכן אומקערן זיך פון לאַגער קיין ווילנע

א ר י י נ פ י ר

אין דער זעלבער צייט, ווען עס האָט געפירט איר ברייט באַרימטגעוואָן־
רענעס טאַגבוך אַנאָ פּראַנק, האָט אין ווילנע, וואָס האָט זיך געפונען אונטער
דער פּאַשיסטישער אַקופאַציע, אַן אַנדער מיידעלע, מאַשע ראָלניק (מאַריע
ראָלניקאָוויטש), כמעט אין איין עלטער מיט אַנען, אויך געשריבן אירע באַאַבאַכ־
טונגען, מחשבות, איבערלעבונגען.

ביי אונדז, אין ליטע, זענען ביז דער מלחמה טאַגביכער געווען אַ „מאַדע“־
זאַך ביי די שול־קינדער. איר געדענק, אַז די מערהייט מיידעלעך פון מוין
קלאַס האָבן געהאַט טאַגביכער. אַט די העפטן, וועלכע פלעגן שטאַרק אויסגע־
היט ווערן פון פרעמדע אויגן, סיי פון היימישע, סיי פון חברטעס, האָבן די
מיידעלעך אָנגעטרויט זייערע „סודות פון דער ערשטער ליבע“, די ערשטע
שפּראַצלינגען פון זייער פאַרשטיין די אַרומיקע וועלט, זייערע ערשטע
„חמאים“.

די טעקסטן פון די מיידלשע טאַגביכער זענען אַפט געווען אָנגעשפּיקעוועט
מיט נאַווע צייכענונגען: קוויטן, שפּראַצנדיקע צווייגעלעך פון ביימער אין
פּרילינג־צייט, פּיוגעלעך... דאָס זענען געווען אומשולדיקע ראַמאַנטישע טרו־
מען, נאָך האַלב קינדערשע אינערלעכע אימפּולסן. די טאַוועלעך פון די העפטן
זענען מערסטנס געווען באַפאַרבט מיט פּרילעכע בונטע פאַרבן.

מאַשע איז נישט געווען קיין אויסנאַם. איר טאַגבוך האָט זיך אָנגעהויבן
פירן אויף דער שול־באַנק, ווי אַלע אירע שול־חברטעס. די פּרייד פון לעבן,
האַפענונגען, טרוימען וועגן דער צוקונפט, ליבע צו טאַמע־מאַמע, צום ברו־
דערל און צו די שוועסטערלעך... זי האָט געהאַט אַ גוטן לערער — הענריקאַס
יאַנאַטיס, וועלכער האָט געפלאַנצט אין איר ליבע צו וויסן, צו ליטעראַטור.
אינעם מיידעלע האָבן אָנגעהויבן אויפּוואַכן ליטעראַרישע פעיקייטן. אַבער
אירע ערשטע שעפּערשישע פּרווון האָט זי אָנגעטרויט בלוז דעם טאַגבוך. אויף
זיינע בלעטלעך האָט מאַשע מיט ליכטיקע, מילדע פאַסטעל־פאַרבן באַשריבן
די אומקאַמפּליצירטע געשעענישן אין איר לעבן. זי האָט דעמלט נישט גע־
קאַנט פאַרויסזען, אַז זי וועט אַט די נאַטיצן פאַרזעצן מיט איר אויגענעם
בלוט...

ווילנע האָט זיך געטרויסלט פון די אויפּרייסן פון די באַמבעס, וועלכע
זענען געפאַלן פון די דייטשישע אַעראַפּלאַנען. עס איז אויסגעבראַכן דער
קריג. די שטאַט איז געוואָרן אַקופּירט דורך דער דייטשיש־פּאַשיסטישער אַרמיי.
עס האָבן זיך אָנגעהויבן הריגות. די תּפּיסות זענען געווען פול מיט אַרעס־
שירטע. דאָס גאַנצע לעבן איז איבערגעקרייצט געוואָרן מיט שטעכלדראַט.

פאַר די יידן האָבן די דייטשן איינגעפירט אַ ספּעציעלן רעזישום. די פאַר־
צייטיקע, פּראַכטפולע ווינקעלעך פון ווילנע, ווו עס האָבן זיך פאַרהיט אין
זייער פולער אומבאַאירלעכקייט די דענקמעלעך פון דער מיטלאַטערלעכער אַג־

מיק, האָבן די אָקופאַנטן אַרומגעצאָמט מיט שטעכלדראַט, די שמאַלע קרומע גע-
סעלעך פאַרמויערט מיט ציגל, פאַרקלאַפט מיט ברעטער. אַט אַזוי איז געשאַפן
געוואָרן דאָס געמאַ. דאָ האָט מען, אַרויסרייסנדיק און איזאָלירנדיק פונעם
לעבן, באַזעצט די מענטשן פון דער „נישט-אַרישער ראַסע“, די מענטשן פון
„גידעריקן סאַרט“.

צווישן די פּאָגראַמען, אינעם קעניגרייך פונעם צעווילדעוועטן קוילער-
געסל, אין אַט דעם אמתן גיהנום האָט מאַשע, ווי פּרוער, אָנגעטרויט דעם מאַגל
בוך אירע קינדערשע געדאַנקען.

אַנאָ פּראַנק האָט געלעבט איזאָלירט, נישט אַרויסגיינדיק פון איר באַ-
העלטעניש. דערפאַר זענען איר מאַגבוך ווייניק געשעענישן, מער פּערזענלע-
כע איבערלעבונגען. אַ סך פאַרהאַרט, האַרצווייטיק, פּילאָזאָפּישע מהאַשבותן פון
אַ פּרוי רייפּגעוואָרן קינד.

דאָס מאַגבוך פון מאַשע ראַלניק איז ברייטער לויטן פאַרנעם פון די גע-
שעענישן. צווישן די העלרן פונעם מאַגבוך זענען פאַראַן נישט בלויז קרבנות,
נאָר אויך קעמפּער. דאָ זענען מיר פאַרטרעטן פון מענטשן. מיט עטלעכע שטריכן,
מיט אַלגעמיינע קאַנטורן האָט זי אָנגעמאַלט דעם „מתים-אינדול“, וועלכער האָט,
צו דער גרויסער שאַנד פון XX יאָרהונדערט, געטראָגן דעם מיטלאַלמערלעכן
נאָמען „געמאַ“...

פון יענעם טאַג אָן, ווען מאַשע איז אַרײַנגעפאַלן אין אַט דעם „מתים-
אינדול“, איז פון די זייטלעך פון איר מאַגבוך אויף שטענדיק פאַרשווונדן די
העלע, פּרײַדפולע שטימונג. אָנשטאַט איר האָט זיך פאַרשפּרייט אַ וואַלקן פון
טרויער, צער און יסורים. און פון יעדן וואָרט האָט גענומען רינען בלוט...
אַ קינד, וואָס האָט געקאַנט עס באַשרייבן, האָט איבערלעך, אין האַרצן, באַדאַרפט
שוין פּילן זיך ווי אַ רייפּער, גרוי געוואַרענער מענטש...

דער גרויסער דייטשישער דיכטער געטע האָט מיט די לעפּצן פון זיין העלר
פּאָוסט אויסגערופּן: „רגע, כלייב שטיין! דו ביסט אַזוי שײַן...“ דער גרוי-
סער דיכטער-הומאַניסט האָט געוואַלט אין יעדער רגע שעפּן גלויב פאַרן
מענטשן.

אַבער יענע לאַנדסלייט פון געטען, וועלכע האָבן אָנגעטאַן די ברויע
פּאַשיסטישע אוניפּאַרם, האָבן געוואַלט יעדע רגע פון מענטשלעכער עקזיסטענץ
אַנזעטיקן מיט פּיין און דערנידעריקונג. אַרומגעהאַנגען מיט גראַנאַטן און
פּיסמאַלעטן, האָט איבערן ווילנער געמאַ געשפּאַנט, ווי אַ פּולער בעל-הבית,
דער באַפּולמעכטיקטער פון הימלערס בלוטיקער געסטאַפּאַ — דער סאַדיסט פּראַזין
מורער. אים האָבן געהאַלפּן די פאַרעטער פונעם ליטווישן פּאַלק, די מערדער,
אויסוורפּן און רויבער פון דער באַנדע פונעם תּלון אימפּוליאַוויטישויס.

אין געמאַ האָבן זיך אָנגעהויבן די אַזוי-גערופּענע „אַקציעס“ די מענטשן
האַט מען געפּיניקט מיט הונגער, פאַרפּאַלגט פאַרן מינדסטן ברעכן די אומ-
מענטשלעכע דראַקאַנישע „כללים“, געשיקט אויף שווערסטער שקלאַפּן-אַרבעט.
דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן דאָס סאַמע שוידערהאַפּטע. קינדער האָט מען אַפּ-
גערײַסן פון די עלטערן, פּרויען — פון זייערע מענער... נישט ווייט פון ווילנע,

אין פאנאר, האָבן געקנאלט די שיסערייען... עס זענען געוואקסן די גיגאנטישע מאַסן-קברים... מען האָט באַגראָבן די מענטשן נאָך לעבעדיקערהייט...

אין מאַשעס טאָגבוך לייענען מיר געדאַנקען פון אַ „גרוי-געוואָרן קינד“, וועלכע רופן זיך טראַגיש איבער מיט די ווערטער פון געטע. „די נאַכט ציט זיך זייער לאַנגזאַם, — שרייבט מאַשע. — און זאָל זי זיך ציען. ווען די צייט זאָל זיך איצט אינגאַנצן אָפּשטעלן, וועט דאָך נישט קומען דער פּרוּמאַרגן און מיר וועלן נישט דאַרפן שטאַרבן.“

נאָר די צייט האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט.

יעדע מינוט איז די שטילקייט צערוסן געוואָרן פון אויטאָמאַטן-זאַלפּן. עס זענען געוואקסן נייע און נייע קברים פון לחלוטין אומשולדיקע מענטשן.

אין פאנאר זענען דערמאָרדעט געוואָרן הונדערט טויזנט מענטשן. פון די בלעטלעך פון מאַשעס מאַגבוך רייסט זיך אַ דערשטיקנדיק געשרוי פון אַ ריין קינדעריש האַרץ:

„צו מעג מען דען הרגענען בלויז פאַר נאַציאָנאַלער אָפּשטאַמונג? פונעם וואַקען נעמט זיך אַזאָ ווילדע שנאה צו אונדז? פאַר וואָס?“

פאַר וואָס מאָרדעט מען אומשולדיקע קינדער, פרויען, מאַנסלייט, זקנים? פאַר וואָס?

מאַשע האָט נישט געפונען קיין ענטפער אויף אַט דער פראַגע. קיין ענטפער האָט נישט געפונען קיין איין אַרנטלעכער מענטש, וואָס איז ביים פולן זינען. באַזירנדיק זיך אויף דער ראַסן-„טעאָריע“, האָט דער פאַשוים גערייזט אינעם מענטשן היהשע אינסטינקטן. די צווייפּסיקע חיות, באַהערשט פון דער ליידישע אַפּט צו אויסראַטן, שיכור פון פּליסנדיקן מענטשלעכן בלוט, האָבן געמאַכט דעם ווילדן „טויטן-טאַנץ“.

אין דער פּאַנאָראַמע פון XX יאָרהונדערט האָבן מיט אַ בלוטיקן שטורעם זיך דורכגעטראָגן פאַרבלענדעטע, ווילדע האַרדעס, לאַזנדיק נאָך זיך חורבות און הרגומים.

די קלייניקע מאַטריערין פון געמאַ, דאָס מיידעלע מאַשע, האָט באַשריבן די בלוטיקע וואַקאָנאַלע פון אַט דעם „טויטן-טאַנץ“. לכתחילה האָט זי געשריבן אין העפּט. דערנאָך האָט קיין העפּטן נישט געסטייעט. דאָס געמאַ איז געוואָרן פאַרניכטעט. דאָס מיידעלע האָט מען אַוועקגעפירט אויף קאַטאַרגע-אַרבעט אין אַ קאַנצענטראַציע-לאַגער. זי האָט פאַרגעזעצט אירע פאַרנאָטירונגען אויף אָפּגעריסענע שטיקלעך פון פאַפּירענע צעמענט-זעקלעך. ווען אויך דאָס איז שוין נישט געווען, האָט זי פאַרגעזעצט אירע „נאַטיצן“ אין געדאַנק. אַ טויט-נעפּל האָט פאַרהילט די אויגן, נאָר מאַשע האָט, לוגנדיק אויף די הילצערנע נאַרעס, נאָר אַליץ קאַנסטרוואירט אין די געדאַנקען פראַזעס, געשלייפט יעדעס וואָרט.

זי האָט געוואָלט אַרויסטראָגן פונעם דאָזיקן גיהנום דעם אמת, ווי מען מאַכט דעם מענטשן ווילד און פאַר אַן אוממענטש, דערצוילן אַט דעם אמת. אַלעמען, אַלעמען אַלעמען... כדי דאָס זאָל זיך מער קיינמאַל נישט איבערהווען.

כדי דאָס זאל זיין אַ בימערע לעקציע פאַר די קינפטיקע דורות. דערפאַר
האַט זי געשריבן דאָס מאַגבוך. און אויך דערפאַר, וואָס זי האָט נישט גע-
וואַלט פאַרלירן אַלע מענטשלעכע ווערטן, זי האָט לייַדנשאַפטלעך געשטרעבט
צו בלייבן אַ מענטש, קעגנשטעלן זיך דער היהשער קראַפט.

אירע הענט האָבן זיך געמוזט אונטערגעבן, געמוזט אויספילן די שווערע
שקלאַפּן-אַרבעט. נאָר איר גייסט האָט זיך נישט אונטערגעגעבן. ווי ביי דער
מערהייט איינשווינדער פון געמאַ. ווי ביים קאַמוניסט ווימענבערג. ווי ביי די
פיל העלדן, וועלכע האָבן אַרגאַניזירט אין געטאָ און אונטערערד און האָבן זיך
געשמעלט אין אומגלייכן פאַרטיזאַנישן געראַנגל מיטן שונא.

דער גייסט פונעם מיידעלע איז נישט איינגעבראַכן געוואָרן. איר מאַג-
בוך — דאָס איז איר גייסט, וואָס האָט זיך נישט אונטערגעגעבן. איר מאַג-
בוך — דאָס איז איינע פון די שוידער-בלעמלעך פון דער מוט בלוט געשריב-
בענער געשיכטע פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט. דאָס איז נישט קיין בעלע-
מריסטיק. דאָס איז אַן אמתער דאַקומענט, וו עס זענען קאַנסעקטאַריטיק באַ-
שריבן די לייַדן פונעם מענטשן און זיין גרויסער ווידערשטאַנד, טראַגזום
און העראַזום. דאָס איז, ענדלעך, אַ דאַקומענטאַלע באַשולדיקונג קעגן יענע,
וואָס טראַגן די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַרן דערמאָרדן אומשולדיקע מענטשן,
פאַר די היהשע רציחות.

ווען מען לייַענט דאָס דאָזיקע בוך, קאָן מען נישט פאַרבלייבן רואיק. עס
ווילט זיך, אַז דאָס דאָזיקע מאַגבוך זאלן לייַענען יענע מענטשן אין עסט-
רייך, וועלכע האָבן באַפרייט פון תפוסה דעם געוועזענעם בעל-הבית פון ווילנער
געמאַ דעם תליון פראַנץ מורער. יא, ער איז שוין אויף הער פריי און איז אַן
אַנגעשמעלטער אין איינעם אַ באַנק. ער דאַרף אפנים קענען גוט ציילן. זאל
ער אַנצייילן זיינע אומשולדיקע קרבנות און צושטעלן אַזאָ השבון. אַלע אַרנט-
לעכע מענטשן פון עסטרייך וואַלטן אויפגעשוידערט פון אימח.

עס וואַלט זיך וועלן, אַז דאָס דאָזיקע מאַגבוך זאלן לייַענען אין די
פאַראייניקטע שטאַטן יענע מענטשן, וועלכע האָבן אַרויסגעגעבן אַ פאַספאַרט,
און דאָס באַטייט דאָס רעכט פון אַמעריקאַנער בירגערשאַפט, דעם פאַרעמער
פונעם ליטווישן פּאַלק, דעם מערדער אימפּוליאַוויטשוס.

און אפשר נויטיקן זיך אַט די מענטשן גראַד אין אַזעלכע באַשוידענע
באַנק-אַנגעשמעלטע, אין אַזעלכע „בירגער פון די פאַראייניקטע שטאַטן“...
אפשר איז דאָס טאַקע אַזוי?

אין אונדזערע הערצער וועט זיך פאַר אַזעלכע „אַנגעשמעלטע“ און „ביר-
גער“ נישט געפינען קיין טראַפּן מיטלייד. זיי מוזן באַשטראַפט ווערן פאַר
זייערע פאַרברעכנס. דאָס פאַדערט דער הומאַניזם.

...מאַשע ראַלניק האָט זיך אומגעקערט אין דער באַפרייטער ווילנע. באַפרייט
זי פון מויט האָבן די סאָוועטישע קריגסלייט. אַ סאָוועטישער סאַלדאַט האָט
צו איר געזאָגט: „וויין נישט, שוועסטערל, מיר וועלן מער נישט לאָזן דיר
באַעוולחן!“ און ער וועט קיינמאַל נישט לאָזן.

עדוואַראַם מעזשעלצאָימיס

*
*
*

א זונטיקדיקער באַגינגען. די זון שיינט פריילעך. מסתמא פון שטאַלין, וואָס זי האָט אויפגעוועקט די גאַנצע שטאַט. אומעטום רודערט זיך און עס איז לעבעדיק. איך שטיי אויף דער וואַך ביי אונדזער טויער (נישט אַליין, נאָר מיטן שכן פון דער אַכטער דירה). די לעצטע צייט דעזש= רען אַלע. אַפילו מיר, שילער ווען עס דערהערט זיך אַ פרוו=אַליאַרם, מוזן די, וואָס שטייען אין דער צייט אויף דער וואַך, פאַרהאַלטן די באַ= וועגונג, און הייסן די פאַרבייגייער אַריינגיין אין טויער.

איך האָב געמיינט, אַז דעזשורען וועט זיין טשעקאָווע, נאָר כ/האַב געהאַט אַ מעות. דעם שכן איז, מסתמא, נישט אינטערעסאַנט צו שמועסן מיט מיר, ער לייענט אַ זשורנאַל. איך האָב קיין בוך נישט גענומען: גע= נוג זיך אָנגעלייענט אין דער צייט פון די עקזאַמענס.

איך קוק אויף די פאַרבייגייער, פרוו טרעפן, ווהיין זיי אַיילן זיך, וועגן וואָס טראַכטן זיי. פון צייט צו צייט וואַרף איך אַ בליק אויפן האַנט=זייגערל — באַלד ענדיקן זיך שוין מיינע צוויי שעה און איך וועל גיין צו נעיאָלען. מיר האָבן אָפגערעדט צו גיין זיך באַדן.

פלוצלינג האָט גענומען פייפן אַ סירענע. אַ צווייטע, אַ דריטע. יעדע אויף איר אופן. דער שכן איז אַרויס אויף דער גאַס. איך לויף נאָך אים. איך רופ אַלעמען אין הויף אַריין, נאָר קיינער פאַלגט נישט. כאַטש גוט, וואָס זיי פאַרהאַלטן זיך נישט, אַיילן ווייטער. אין אַ וויילע אַרום איז די גאַס געוואָרן פּוסט.

אַ מידע שטיי איך אין הויף, אָנגעשפאַרט צו דער וואַנט, און וואַרט, עס זאָל זיך ענדיקן דער פרוו=אַליאַרם. איך באַטראַכט מיינע „געסט“, הער זיך צו, וועגן וואָס זיי רעדן. אוי, זיי רעדן דאָך וועגן אַ מלחמה! ווייזט זיך אַרויס, אַז דאָס איז געווען נישט קיין פרוו=אַליאַרם, נאָר אַן אמתער! קאָווע האָט מען שוין באַמבאַרדירט.

איך בעט ביים שכן, ער זאָל מיר אָפלאַזן. איך לויף אַרויף אין שטוב. אַלע ווייסן שוין...

מלחמה... ווי לעבט מען אין דער צייט פון אַ מלחמה?

וועט מען קאָנען גיין אין שול?

דער אַליאַרם האָט געדויערט לאַנג. מיר האָבן זיך קוים דערוואַרט אויף אַ שלום-סירענע.

דערנאָך האָבן די סירענעס ווידער זיך צעפּייפט. ס'האָבן זיך דער-הערט עטלעכע פאַרדומפטע קלעפּ. דער פּאַפּאַ זאָגט, אַז דאָס באַמבאַר-דירט מען שוין די שטאָט, נאָר די באַמבעס פּאַלן, מסתמא, ערגעץ הינ-טער דער שטאָט. בלייבן אין שטוב, וואָס געפינט זיך אויפן דריטן שטאָק, איז אַ סכנה, מען דאַרף אַראָפּגיין אין הויף.

אויפן הויף שטייען שוין אַלע שכנים מיט זייערע קינדער. אַנדערע אַפילו מיט גרייטע פעק און קלומעקעס. ווהין קלייבן זיי זיך פאַרן אין אַזאַ טאָג? די מצאע זאָגט, אַז זיי וועלן אינערגעץ נישט פאַרן. זיי האָבן פשוט גענומען מיט זיך די נויטיקסטע זאַכן: אויב אַ באַמבע טרעפט אין שטוב, זאָלן זיי נישט בלייבן גאַקעט-הויף. אויב אַזוי, איז פאַרוואָס האָבן מיר גאָרנישט נישט גענומען?

כ'האָב זייער מורא פאַר באַמבעס. ווי נאָר איך דערהער אַ פּיף פון אַ באַמבע, שטעלט זיך ביי מיר אָפּ דער אָטעם: מיר דוכט, אַז זי פליט פונקט אין אונדזער דאָך.

קוים דערלעבט דעם סוף פונעם אַליאַרם. מיר זענען אַרויף אין שטוב עסן פּרישטיק. איך עס און האַלט קוים איין די טרערן: עס קאָן זיין, אַז דאָס איז שוין אונדזער לעצטער פּרישטיק. אויב מען וועט אַפילו נישט דערהרגענען, וועט מסתמא נישט זיין, וואָס צו עסן, — די קראַמען זענען דאָך שוין פאַרמאַכט...

און — ווידער פּייפן די סירענעס. מיר גייען ווידער אַראָפּ אין הויף. דאָס מאַל האָט מען נישט באַמבאַרדירט. ס'אַראַ לאַנגער טאָג!...

פאַרנאַכט זענען די פאַשיסטישע אַעראָפּלאַנען געוואָרן העזהדיקער. נישט לייגנדיק קיין אַכט אויף אונדזערע זענישקעס, זענען זיי פריי אַרומגעפלוין איבער דער שטאָט און געשליידערט באַמבעס. ווען איך האָב אַרויסגעשטעקט די נאָז און אַ קוק געטאָן אין הימל, האָב איך דער-זען, ווי די אַעראָפּלאַנען שיטן, ווי הויפּנס ניסלעך, קליינע באַמבעלעך.

מיטאַמאָל האָט זיך דערהערט אַזאַ טראַסק, אַז עס האָבן גענומען פּלאַצן די שויבן. אונדזער שכן, אַן אינזשיניער, האָט געזאָגט, אַז דאָס איז אַראָפּגעפּאַלן אַ באַמבע גאַנצ, מסתמא אויף ברייטער גאַס.

עס איז געוואָרן פינצטערלעך. אויף דער ערד איז אַראָפּ די נאַכט,
נאָך קיינער קלייבט זיך נישט גיין שלאָפן.

פון צייט צו צייט לעכערן דורך די שוואַרצע טוך פון נאַכט פראָ-
זשעקטאָרן. זיי גליטשן זיך איבערן הימל, ווי זיי וואָלטן אים אונטערזוכן.
אַנדערע באַטאַפן אים לאַנגזאַם, אַנדערע שימערן שנעל אַרום — פון
לינקס אויף רעכטס, פון רעכטס אויף לינקס. דער פאַפּאַ זאָגט, אַז דאָס
זוכן זיי דעם שונאָס אַעראָפּלאַנען. איר פאַרמאָד שטאַרק די אויגן און
קוק נישט אויפן הימל. דאָן שפירט זיך נאָרנישט, אַז עס איז אַ מלחמה.
ס'איז וואַרעם, ווי אין אַ געוויינלעכער זומער-נאַכט. אמת, געוויינלעך
וואָלט איר אין אַזאַ שפעטער שעה שוין לאַנג געשלאָפן.

אַ שטילע הודעריי פון אַעראָפּלאַנען. אַ לאַנגער, דורכדרינגענדיקער
פייף. אַליץ געענטער, געענטער. מיטאַמאָל ווערט זייער ליכטיק און...
אַ זעץ! אַ פייף! ווידער אַ טראַסק! ווידער אַ פייף! אַ קלאַפּ! נאָך איינער!
עס דונערן די זעניטקעס, עס פייפן באַמבעס, עס שיט אַ געדיכטער
שטויב. אַ זומל און רעש, ווי אין גיהנום.
סוף כל סוף ווערט שטיל.

עס געמט טאָגן. מלחמה איז מלחמה, און די זון גייט זיך אויף.
מען האָט גענומען רעדן, אַז דאָ איז נישט גענוג זיכער. מען דאַרף
אַראָפּגיין אין טיפן בעטאָן-קעלער, וואָס געפינט זיך אין דער אַנט-
קעגנדיקער שטוב.

די גאַס דאַרף מען אַריבערלויפן איינציקווייז. איר בעט די מאַמע,
זי זאָל לויפן צוזאַמען מיט מיר. נאָך ניין, זי וועט לויפן מיט ראייעלען
און דער פאַפּאַ — מיט ראובעלען. איר און מירע זענען שוין גרויסע
און דאַרפן לויפן אַליין. איר צי אַריין דעם קאַפּ אין די אַקסל און לאָז
זיך איבערן וועג.

איז קעלער איז טאַקע נישט אַזוי שרעקלעך: עס הערן זיך נישט
אַזוי שטאַרק דאָס פייפעריי און די אויפרייסן. אָבער ס'איז שמוציק,
שטויביק און די לופט איז זייער אַ שווערע. די, וואָס זיצן לעבן מיר,
גייען יעדע וויילע אַרויף אויבן, כדי זיך דערוויסן, ווי עס האַלט
די לאַגע.

נאָך עטלעכע שעה זיצן האַבן זיי געזאָגט, אַז עס איז שוין גע-
וואָרן רואיק. די דערוואַקסענע האַבן גענומען איינציקווייז ארויסקריכן
פון קעלער, לויפן אין שטוב און נעמען פון דאַרט עסנוואַרג.
די מאַמע מיטן פאַפּאַ זענען אויך אַרויף אין שטוב.

אין אַ וויילע אַרום איז די מאַמע געקומען צוריק אַ פאַרווייניגע און געזאָגט, אַז מיר קאָנען שוין אַרויסגיין, מער וועט מען שוין, ווייזט אויס, נישט באַמבארדירן. דאָס סאָוועטישע מיליטער טרעט אָפּ, און די שטאַט וועלן אָט-אַט פאַרכאַפּן די היטלעריסטן. דאָס איז אַ גרויסער אומגליק, ווייל זיי זענען שרעקלעכע חיות און באַזונדערס באַגייען זיי זיך שלעכט מיט יידן. אויסער דעם, האָט דער פאַפּא אַקטיוו מיטגעאַרבעט ביי דער סאָוועטן-מאַכט. ער איז אַן אַדוואָקאַט. מען פלעגט אים נאָך אין סמעטאַנעס צייטן אָפט דראָען דערפאַר, וואָס ער טרעט אַרויס אין די געריכטן אַלס פאַרטיידיקער פון די קאָמוניסטן — טוער פון דער אונטערערד, דערפאַר, וואָס ער איז אַ מיטגליד פון מאָפּר (אינטערנאַ-ציאָנאַלע אָרגאַניזאַציע פאַר העלפן רעוואָלוציאָנערן). איז וואָס וועט שוין ויין מיט אים איצט, בעת דער הערשאַפט פון די פאַשיסטן?

די מאַמע פירט אונדז צוריק אין שטוב. זי הערט אויף צו וויינען און זאָגט, אַז די פאַשיסטן וועלן דעם פאַפּא קיין זאך נישט קאָנען טאָן, וויייל מיר וועלן אַוועקפאַרן טיף אין לאַנד, ווהיין זיי וועלן נישט דערגיין. דער פאַפּא וועט אַוועק אין דער רויטער אַרמיי. ווען עס וועט זיך ענדיקן די מלחמה, וועלן מיר אַלע אומקערן זיך אַהיים.

די מאַמע פאַקט אויף גיך איין פאַר יעדערן צו פעקל וועש; זי נעמט אַרויס פון די פאַרטפּעלן אונדזערע ביכער און לייגט אַהיין אַריין שיד. פאַר זיך מיטן פאַפּא פאַקט זי גרויסע קלומעקעס און בינדט צו זיי צו אונדזערע ווינטערדיקע מאַנטלען.

מיר וואַרטן אויפן פאַפּא. ער איז אַוועק נאָך בילעטן.

דורך דער פוסטער גאַס, אין דער ריכטונג צו „אַסטראַבראַמע“, פאַרן סאָוועטישע טאַנקען, מאַשינען, האַרמאַטן.

שוין פאַרביי עמלעכע שעה, ווי דער פאַפּא איז אַוועק, און איז נאָך נישטאָ. מסתמא איז שווער צו קריגן בילעטן, — אַלע ווילן אַוועקפאַרן. און אפשר האָט מיט אים עפעס געטראָפּן? מאָדנע, פאַר דער מלחמה האָב איד קיינמאַל נישט געקלערט, אַז ווען אַ מענטש גייט אַרויס פון שטוב, קאָן מיט אים עפעס געשען... און איצט, קריגס-צייט איז אַלץ אַנדערש...

אַלץ ווייניקער מאַשינען פאַרן פאַרביי. עס הערט זיך אַ שיסעריי. מען טאָר שוין מער נישט וואַרטן. מען דאַרף זיך דורכרייסן צום וואָקזאַל, צום פאַפּא.

יעדערער פון אונדז נעמט זיין פעקל און מיר גייען אַרויס. לויפנדיק פון איין טויער צום צווייטן, דערקלייבן מיר זיך קוים מיט צרות צום וואַקואַל. נאָך דאָ וואָרט אונדז נישט קיין גוטס: אַ שרעקלעך געפילדער פון אַן אַ שיעור מענטשן, טרויעריקע ידיעות, אַז דער לעצטער צוג איז אַוועק מיט עטלעכע שעה צוריק. מען זאָגט, אַז גלייך ווײַנער דער שטאַט האָט אין אים געטראָפן אַ באַמבע. מער קיין צוגן וועלן נישט גיין.

מיר האָבן אויסגעזוכט אַלע ווינקלעך, אָבער דעם פּאַפּאָ אינערגעץ נישט געפונען. אייניקע האָפּן, אַז מען וועט זיך אפשר דערוואָרטן אויף אַ באַן. אַנדערע קלייבן זיך גיין צופּוס און אין וועג אויפּזעצן זיך אויף אַ צופּעליקער מאַשין. די מאַמע דערמאַנט זיך, אַז דער פּאַפּאָ האָט אויך עפעס גערעדט וועגן אַ מאַשין. מען דאַרף פּרוּווּן גיין.

מיר לאָזן זיך צופּוס צוזאַמען מיט אַנדערע מענטשן. די זון ברענט. עס מאַטערט דער דורשט. מיר זענען אָפּגעגאַנגען נאָך זייער ווייניק, עס זעט זיך נאָך די שטאַט.

ראובעלע בעט זיך אָפּשמעלן, אָפרוען. די מאַמע נעמט ביי אים צו זיין פעקלעך, אָבער דאָס העלפט נישט — ער כליפּעט. און נעמען אויף דער האַנט אַ פינפּיאַריק יינגעלע איז נישט אַזוי לייכט. אויך ראָע יעלע, באַטש זי איז אויף צוויי יאָר עלטער, איז נישט קליגער פון אים, — זי וויינט אויך. מיר ווילט זיך אויך זייער אָפרוען, נאָך איך שווייג.

מיר האָבן זיך צוגעזעצט. אַנדערע, שטאַרקערע, יאָגן אונדז אַריבער. די מאַמע האָט איינגערעדט די קינדער צו גיין ווייטער. נאָך נאָך גיך האָבן זיי ווידער גענומען בעטן זיך, מען זאָל זיך אָפּשמעלן.

מיר זיצן. דאָס מאַל שוין נישט אַליין: נאָענט פון אונדז רוען נאָך עטלעכע משפּחות.

ווייטער גייען מיר שוין צוזאַמען. עס יאָגן אונדז אַריבער איבערגעפּולטע אויטאָס. נעמען אונדז קאַנען זיי נישט, זיי ראַטן, מיר זאָלן זיך צואוילן, ווייל די היטלעריסמן זענען שוין נאָענט. נאָך ווי איילט מען זיך?

וואָס טוט מען? איינע זאָגן, אַז מען דאַרף גיין ווייטער — בעסער פּאַלן אין וועג פון מירקייט און הונגער, איידער פון דער האַנט פון אַ פּאַסיסט. אַנדערע מענהן, אַז די דייטשן זענען נאָך נישט אַזעלכע רוחות, ווי מען מאַלט זיי.

די קינדער בעטן זיך אהיים. מירע זאגט, אז מען דארף גיין ווייטער. איר שוויג. די קינדער וויינען. די מאמע קערט זיך אום... מיר זענען נישט די איינציקע, וואָס קערן זיך אום אין שטאָט.

דער הויזוועכטער רערציילט, אז נאָך אונדזער אוועקגיין איז געקומען דער פּאַפּאָ. ער האָט געבעטן איבערגעבן, אז ער זוכט אַ מאַשין.

מיר זענען ווידער אין שטוב. די צימערן זעען אויס ווי פרעמדע. דאָס האַרץ קלעמט. מיר געפינען זיך נישט קיין אָרט, דרייען זיך אַרום פון ווינקל צו ווינקל, שטייען ביי די פענצטער. אַלץ איז טויט, ווי אין שטאָט וואָלט נישט געבליבן קיין לעבעדיקער נפש. אַפילו קיין קעזעלע לויפט נישט אַריבער די גאַס. אפשר זענען מיר דאָ טאַקע די איינציקע?

אויף די טראַטואַרן שטייען פוסטע אויטאָבוסן. מען האָט זיי דאָ אוועקגעשמעלט ביים אָנהייב פון ערשטן אַליאַרם. ווי מאַדנע — דער ערשטער אַליאַרם איז געווען סך-הכל מיט אָנדערהאַלבן טעג צוריק.

אַ טויטע שטיקייט. זעלמן הערן זיך איינזאַמע שאַסן... דורך דער גאַס, זיך יאָגנדיק נאָך אַ רויטאַרמייער, לויפן פאַרביי עטלעכע יונגען מיט ווייסע בענדער אויף די אַרבל. איינער יאָגט זיך ווייטער, די איבע-ריקע שטעלן זיך אָפּ ביים מאַגאַזין לעבן קינאַ „קאַזינאַ“, האַקן אויס די שויבן און שלעפּן פון דאָרט גרויסע קאַסעסנס. שוידערלעך היילכן אָפּ אין דער שטיקייט די טריט פון די רויבער.

צוגעפאַלן די נאַכט. די מאַמע פאַרשליסט די טיר, אָבער לייגן זיך שלאָפן האָבן מיר מורא. און עס ווילט זיך גאָר נישט שלאָפן. נאָר ראובעלען און ראַיעלען האָט די מאַמע נישט קיין אויסגעטאַנענע אוועק-געלייגט אין קאַבינעט אויף דער סאַפּע. איר מיט מירען שטייען ביים פענצטער און קוקן מיט אַ פוסטן בליק אויף די אָפּגעשוואַרצע פון דער נאַכט הייזער.

וואָס וועט זיין ווייטער? מיר דוכט זיך, אַז איר האָב מורא מער פון אַלעמען. די מאַמע איז עפעס גאָר אַז אַנדערע, אַ פאַרלוירענע. נאָר מירע איז די זעלבע, ווי געווען.

אינמיטן נאַכט האָבן אין גאַס זיך דורכגעטראָגן מאַטאַציקליססן. הימלעריססן!

עס טאַגט. עס פאַרן טאַנקען! פרעמדע! אויף פיל פון זיי — לייזונגן מיט דער שרעקלעכער שוואַרצער שפּין, מיטן פאַשיסטישן האַקנקרייץ.

די גאס ווערט אלץ מער פארפלייצט פון אויטאס, מאַטאַציקלען, פון סאַלדאַטן אין גרינע אונטערמען, וואָס רעדן אויף אַ גאַנגלדיקער שפראַך, שוידערלעך איז צו זען, ווי די אַקופאַנטן שפּאַנען איבער אונדזער ווילגע... מיר האָבן נישט געמאַרט זיך צוריקקערן... און דער טאַטע איז נאָך אלץ נישטאַ.

* * *

די היטלעריסטן האָבן אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז מען זאָל עפענען אלע רעסטאָראַנען און קאַפּעען, אָבער מיט אַן אויפּשריפט: „Für juden Eintritt verboten“.

juden — דאָס זענען מיר. און די אַקופאַנטן האַלטן, אַז מיר זענען ערגער פאַר אַנדערע: „פאַר יידן דער אַרײַנגאַנג פאַרבאָטן“. מען וואַלט באַדאַרפט צוגײן, אויסהאַקן די שױב און מיט אַ פאַרבלוטליקער האַנט צערייסן דאָס דאָזיקע נידערטרעכטיקע פאַפּירל! אָבער אַרויסגיין פון שטוב איז שרעקלעך. אַפּנים, נישט בלויז אונדז. די גאַסן זענען פול מיט היטלעריסטן און יונגען אין ווייסע האַנט-בענדער.

* * *

מירע זאָגט, אַז מען דאַרף גיין אין שול אַפּנעמען איר אַטעסטאַט און די איבעריקע אונדזערע דאָקומענטן, ווייל דאָרטן קאָן מען זיי פאַר-ניכטן. גיין דאַרף איר: מיר, אַ קלײַנינקע, וועט מען נישט פאַרהאַלטן. אָבער איר האָבן מורא. און פאַרשמיי בכלל נישט, צוליב וואָס דאַרף מען עס. די מאַמע האַלט אָבער אונטער מירען. די דאָקומענטן זענען נויטיק. מירען גייט שוין דאָס זיבעצנטע יאָר; זי קאָן מען פאַרהאַלטן, בעמז אַ פאַס. מוז איר גיין. כּדי עס זאָל זיין זיכערער, הייסט די מאַמע, איר זאָל אַנטאָן די שול-אונטערמען און אַפּילו דאָס אונטערמען-היטלע. כּגײ אַרויס. ביים טויער קוק איר זיך אום. וויפל פאַשיסטן! און אויב עמעצן פון זיי וועט אײַנפאַלן מיר אַפּצושטעלן? ... צום גליק, באַ-מערקן זיי מיר אַפּילו נישט.

מיט אַ ציטערנדיק האַרץ גיי איך איבער דער גאַס. כ'שלעפּ זיך מיט אַן אַראָפּגעלאָזענעם קאָפּ און קוק זיך אויף קיינעם נישט אום. איך צייל די פּרייט. אין דער וואָלענער אונטער און שטאַרק הייס.

ביים אַריבערגיין די געדימיגט-גאַס וואָרפט זיך מיר אין די אויגן די גרויסע צאָל אויטאָס און מיליטער-לייט אין גרינע, ברוינע און שוואַרצע בנדים. איינער פון זיי איז דורכגעגאַנגען האַרט לעבן מיר. איך האָב דערזען אויף זיין אַרבל אַ באַנד מיט אַ האַקנקרייץ.

גו, אָט איז די שול. אַ כאַאָס, אומאַרדענונג. שמוציק. אויף די טרעפּ האָט מיר באַגענגט קאוקאָריום פון גייטן קלאַס.

— נאָך וואָס ביסטו געקומען? מאַרש פונדאָנען!

איך בעט אים, ער זאָל מיר דורכלאָזן. נאָר ער רייסט מיר אַראָפּ פון קאָפּ דאָס אונטער-היטעלע.

— אַוועק פונדאָנען! און שטינק דאָ נישט אין אונדזער שול!

איך גיי צוריק און שטויס זיך אָן מיטן לערער. יאָגאַטיס. כ'האָב מורא, ער זאָל מיר אויך נישט אָפּזירלען און אייל זיך פאַרבייגיין. אָבער דער לערער שמעלט מיר אָפּ, גיט אַ האַנט און פּרעגט, נאָך וואָס בין איך געקומען. ער גייט מיט מיר אין קאַנצעלאַריע, העלפט אויפּזוכן דעם אַמעסמאַט און די מעטריקעס. ביים אַרויסגיין באַגלייט ער מיר, כדי קאוקאָריום זאָל מיר ווידער נישט פאַרהאַלטן. ער זאָגט צו אין אָונט קומען צו אונדז.

זיין וואָרט האָט ער געהאַלטן. די מאַמע ווונדערט זיך: אַ ווייניק באַקאַנטער, בלויז אַ לערער, נאָר באַציט זיך, ווי אַן אייגענער מענטש, לייגט אַפילו פאַר זיין הילף.

* * *

אין דער פאַרשטאַט שניפעשיק איז געווען אַ פּאַנראָס. באַנדיטן האָבן אָנגעצונדן אַ שייטער, געבראַכט אַהין צושלעפּן דעם היגן רב און נאָך עמלעכע זקנים מיט לאַנגע בערד, אַרויסגעטראָגן פון די שולן די ספּרי-תורות און באַפּוילן די יידן צו וואַרפן זיי אין פייער. ווייטער האָט מען געצוונגען די זקנים, זיי זאָלן זיך אויסטאָן נאַקעט, נעמען זיך פאַר די הענט, פּאַנצן אַרום דעם שייטער און זינגען דאָס סאָויעטישע ליד „קאַטיושאַ“.

פייער, געצופט זיי ביי די בערד, געשלאָגן און געצווונגען ווידער צו
טאַנצן.

איז דאָס אמת? צי קאָן מען דען אַזוי זיך איזדעקעווען איבער
מענטשן?

* *
*

אויף נאַונגאַראָדער גאַס איז אויך געווען אַ גרויסער פּאַגראָם.
הויז דעם, האָבן די אַקופאַנטן אויפגעהאַנגען עטלעכע מענטשן פאַר
די פּיס. עמעצער האָט געמסרט, אַז זיי האָבן געוואָלט עוואַקואירן זיך
אין דער טיף פון סאַוויעטן-פאַרבאַנד, נאָר זיי האָבן נישט באַוווּזן און
זיך אוינגעקערט צוריק.

וואָס וועט זיין, אויב דער הויזוועכטער וועט אויף אונדז אויך מסרן?
ער האָט דאָך געזען, ווי מיר זענען אַוועק פונדערהיים.

* *
*

אויף די גאַסן האָט מען אַרויסגעהאַנגען אַ באַפעל: קאָמוניסטן אין
קאָמוניסטן מוזן זיך רעגיסטרירן. מענטשן, וועלכע ווייסן, וווּ עס
געפינען זיך מיטגלידער פון דער קאָמוניסטישער פאַרטיי, פון קאָמיונ,
פון מאַפּר, וואָס מיידן אויס די רעגיסטראַציע, מוזן תּיכּף מעלדן אין
געטאַפּאַ.

איר בין אַ פּיאַנערקע. נאָר וועגן פּיאַנערן איז אין באַפעל נישט
געשריבן. די מאַמע זאָגט, אַז זי וואָלט מיר סייזוי נישט רעגיסטרירט,
נאָר דעם פּיאַנערישן האַלדזטוד דאַרף מען באַהאַלטן. אַפּשר אויסשמירן
אים אין סאַזשע? אין קיין פאַל נישט! מען האָט מיר אים אַזוי פייער-
לעד אויסגעבונדן, כ'האַב געגעבן אַ שבועה און מיטאַמאָל — סאַזשע!
ניין! ניין! מיר האָבן באַשלאָסן אַרײַנגייען אים ביים פאַפּא אין ראָק,
אינעם אונטערשלאַק. ווען די מאַמע האָט גענייט, האָב איר זיך גע-
שפּילט מיט די קינדער: זיי זאָלן נישט זען. זיי זענען נאָך קלייניקע,
קאָנען זיי אויספלאַצן.

דאָס מאַפּר-צייכנרל פונעם פאַפּא האָט די מאַמע באַהאַלטן אויפן
בוידעם. אונדז האָט זי געהייסן דורכקוקן די פאַפּירן פונעם פאַפּא.

דאָרט זענען דאָ אויך ענינים פון קאָמוניסמן, וועלכע ער האָט פאַרטיידיקט.
 אויב מען וועט דאָס געפינען, וועט מען אונדז דערשיסן.
 אגב, זענען די ענינים זייער פאַרשידענע. אנדערע לייענען זיך, ווי
 אינטערעסאַנטע ביכער. שווער אָפצורייסן זיך פון זיי. איך לייג זיי אָפּ
 אין אַ זייט — וועל זיי איבערלייענען נאָכאַמאָל.
 אין די גאַסן הענגט נאָך אַ באַפעל: אין שטאָט מוז זיין שטיל און
 רואיק. אַלס ערבנות-לייט זענען גענומען געוואָרן 100 מענטשן. אין
 פאַל פון קלענסטע אומאַרדענונגען אָדער אומגעהאַרכזאַמקייט — וועלן
 אַלע ערבנות-לייט דערשאַסן ווערן.

* * *

די אָקופאַנטן האַלטן זיך אַזוי, ווי זיי וואַלטן זיך געקליבן לאַנג דאָ
 צו בלייבן. זיי פירן איין אייגענע געלט — מאַרקעס. זיי טוען אַ טובה
 און לאָזן צייטווייליק זיין גילטיק אויך די סאָויעטישע רובלס, אָבער דעם
 פרייז פון אַ רובל באַשטימען זיי סך-הכל צען פעניג. דאָס הייסט, אַז 10
 רובל איז גלייך סך-הכל צו איין מאַרקע.
 זיי האָבן אויסגעהאַנגען אַ נייעם באַפעל: אַלע (דאָ שוין אָן אונ-
 מערשייד פון נאַציאָנאַליטעט, אַז אויסנאָם זענען נאָר דייטשן און „פּאָלקס-
 דויטשע“) מוזן אָפגעבן זייערע ראַדיאָס. פאַרן באַהאַלטן אַ ראַדיאָ-אַפּאַ-
 ראַט, פאַר הערן סאָויעטישע אָדער אויסלענדישע טראַנסמיסיעס —
 טויט-שמראָך!

די מאַמע מיט מירען האָבן איינגעוויקלט דעם ראַדיאָ אין אַ מיטשמעך
 און אַוועקגעטראָגן.
 אויפן ראַדיאָ-טישעל האָב איך אויסגעלייגט מיין אַלכאַם מיט לידער,
 דאָס טאַנבור, אַ מינמער, אַ בלייער. איצט וועל איך אויך, ווי דער-
 וואַקסענע, האָבן אַן אייגענעם שרױכמיש.

* * *

שוין עטלעכע טעג, ווי די היטלעריסטן גייען איבער די הייזער און
 קאָנטראָלירן, ווי מען פילט אויס זייער באַפעל. געכטן זענען זיי געווען

טאובע ראלינק — מאשעס מוטער

אויך ביי אונדז. נישט געפונען קיין ראדיקאל-אפארט, האָבן זיי צוגענומען דעם טאַטנס שרייב-מאַשינקע און דעם טעלעפּאָן, ביי די שכנים האָבן זיי אויך צוגענומען די טעלעפּאָנען, וועלכעס פּעדן און שרייב-מאַשינקעס. היינט אין געקומען צו אונדז גאובענע. זי האָט דערציילט, אַז סאַלאַמעיאַ נערים איז, „אָנמלאַפּן צו די רוסן“. זי וואָלט געקאָנט רואַיק לעבן, אויב זי וואָלט נאָר געשריבן לידער און זיך נישט געמישט אין פּאָליטיק. אָד, ווי זי, גאובענע, האָט דעמלט איינגערעדט די פּאָעמעסע נישט אַרויסצוזאָגן זיך פאַר דעם, אַז ליטע זאָל אַרײַנגרעפן אין באַ-שמאַנד פון סאָויעטן-פאַרבאַנד, נישט פאַרן מיט דער דעלעגאַציע קיין מאַסקווע.

איר האָב שטענדיק געטראַכט, אַז גאובענע איז אַן אויסערגעוויינ-לעכער מענטש, אויב זי איז באַקאַנט מיט אַזאַ פּאָעמעסע, ווי סאַלאַמעיאַ נערים. איצט זע איר, אַז איר האָב געהאַט אַ גרויסן טעות. גאובענע, ווי עם שיינט, האָט ליב צו חבּרן זיך מיט אַלעמען, ווער עם איז באַרימט. מיט וויפל שמאַליץ דערציילט זי, אַז ביי איר לעבט אַ דייטשישער אָפּיציר! אַנב, ער בעט נאַטורעלע קאווע. אין דייטשלאַנד איז שוין לאַנג נישטאַ אַזאַ קאווע. ער וואָלט וועלן קויפן אויך אַ ביכל מיט היינעם לידער. אין דייטשלאַנד איז היינע פאַרבאַטן (ווייזט זיך אַרויס, אַז היינע איז אויך אַ ייד). און גאובענעס שכן האָלט, אַז ער איז דער בעסטער ריכ-טער און ער וואָלט וועלן קריגן אַ זאַמלבוך און זיינע לידער. די מאַמע האָט אָפּגעגעבן סיי די קאווע, סיי היינען. גאובענע האָט צוגעזאָגט ברענגען פאַר דעם געלט.

* * *

די פּאַשיסטן גייען ווידער איבער די יידישע הייזער. אַמאָל אַליין, אַמאָל, עם זאָל האָבן אַ „געזעצלעד“ פנים, טרייבן זיי מיט זיך אויך די הויז-וועכטער. זיי פאַרשרייבן דאָס מעבל און פאַרזאָגן שטרענג, אַז אַלין מוז בלייבן אויפן אָרט. מע טאָר נישט נישט אַרויספירן, נישט פאַרקויפן. אויב עם וועט פאַרפאַלן ווערן כּאָמט אײַן שטול, וועט מען דערשיסן די גאַנצע משפּחה.

נאָר שײַן מעבל פירן זיי גלייך אַוועק, נישט פאַרשרייבנדיק בכלל. אמתע רויבער!

*
*
*

עס זענען נאך קיין צוויי וואָכן נישט אַוועק, זינט די אָקופאַנטן זענען אַריין אין שטאָט, און ווי עס האָט זיך אַליץ געענדערט!
אין שטאָט זענען אויסגעהאַנגען נייע באַפעלן: אַלע יידן — דער-וואַקסענע און קינדער — מוזן טראָגן לאַטעס: אַ ווייס שטיקל שטאָף פון 10 צענטימעטער די לענג, אויף דעם אַ געלער קיילעד, אין קיילעד אַ געלער בוכשטאַב „J“. די לאַטעס דאַרף מען צוגייען צו די אויבערשטע בגדים, פון פאַרנט און אויפן רוקן.

די אָקופאַנטן האַלטן אונדז אַפילו פאַר קיין מענטשן נישט און צייכענען ווי שאָף. דערמיט קאָן מען אין קיין שום פאַל נישט איינשטי-מען! צי דען וועט קיינער נישט וואַגן צו געבן אַ ווידערשטאַנד?
די מאַמע הייסט העלפן נייען די לאַטעס. זי צעשניידט אַ געלן אונטערשלאַק פון אַן אַלטער דעקע און מיר געמען נייען אונדזערע שאַנד-צייכנס. עס קומען עטלעכע שכנות, וועלכע האָבן נישט קיין געלן שטאָף.

די אַרבעט גייט גאַנץ שווער: דאָ איז צו ברייט, דאָ צו קרום. קיינער רעדט נישט. מען זיפצט.
אַוועקגייענדיק, זאָגט איין שכנה, אַז מען דאַרף די לאַטעס טראָגן מיט שטאָליץ. געפונען, מיט וואָס צו שטאַלצירן... וואָס שייד מ'ד, וועל איר מיט זיי אין גאַס נישט אַרויסגיין — איר שעם זיך צו טרעפן אַ לערער אָדער אַפילו אַ חברטע.

ס'איז דאָ נאָך אַ באַפעל פון די הימלעריסטן: אַלע יידן מוזן אָפגעבן זייער געלט, צירונג און אַלע גילדענע חפצים. פאַר זיך מעג מען לאָזן נאָר 30 מאַרק, ד. ה. 300 רובל.

פּיאַווקעס! אַפנים, אַז איז זייער פאַרשאַלטענער געסטאַפּאָ זיצט עפעס אַ שד, וואָס טראַכט ספּעציעל צו פאַר אונדז אַליץ נייע צרות.

*
*
*

די לאַטעס און קאָנפּיסקאַציע פון געלט — איז נאָך די קלענסטע צרה. זיי דעהרגענען אומשולדיקע! באַוואַפנטע פאַטרוילן פאַרהאַלטן אויף דער גאַס מאַנציבילן און טרייבן זיי אין לוקישקער תּפּיסה.

די מאַנצבילן האָבן מורא ארויסצוגיין אין גאָס. אָבער דאָס ראַטע-
וועט זיי גישט: די באַנדישן רייסן זיך אַרײַן בײַנאַכט אין די הייזער און
געמען צו אַפילו יינגלעך.

פון אָנהייב האָבן אַלע גענלויבט, אַז פון תּפּיסה פּירט מען אַוועק
אין אַן אַרבעטס-לאַגער אין פּאָנאַר. איצט אָבער ווייסן מיר שוין: אין
פּאָנאַר איז נישטאָ קיין שום לאַגער. דאָרטן דערשיינט מען! די דערשאַ-
סענע וואָרפט מען אַרײַן אין צעמענטירטע גריבער.

איז עס מעגלעך? דאָס איז אַזוי שרעקלעך!!! פאַר וואָס, פאַר וואָס
הרגעט מען?!

די „כאַפּערס“ — אַזוי רופּט מען זיי — הערן נישט אויף זייער
מיאוסע מלאכה. אין יעדער דירה זענען געמאַכט מעליגעס, וווּ די
מאַנצבילן ליגן באַהאַלטן טאָג און נאַכט.

אפשר איז גאָר נישט שלעכט, וואָס דער פּאַפּאָ איז נישטאָ. אפשר
איז ער דאָרט? ... ער קעמפט אויפן פּראָגנאָט און וועט אונדז באַ-
פּרייען. ווען דער לערער יאָנאַימיס דערציילט די נייעס פון מאַסקווער ראַ-
דיאָ (ער האָט זיין ראַדיאָ-אַפּאַראַט נישט אָפּגעגעבן, גאָר באַהאַלטן אין
האַלץ-שטעלכל), דוכט זיך מיר אַלץ, אַז ער וועט דערציילן עפעס
אויך וועגן דעם פּאַפּאָ. די מאַמע האָט דווקא דערפאַר זייער מורא. זי
וויי, פאַרשטייט זיך, אויך דערוויסן זיך וועגן דעם פּאַפּאָ, אָבער נישט
דורך ראַדיאָ, ווייל דאָן וועט מען אונדז דערשיסן ווי אַ פּאַמיליע פון
אַ רויטאַרמייער.

און אפשר וועט מען נישט דערשיסן? אָט לעבן דאָך די פּאַמיליעס
פון סאָוועטישע אָפיצירן. מען האָט זיי פאַרשפּאַרט אין צוויי הייזער
אויף סובאַמשער גאַס און מען האַלט זיי דאָרטן. גאָר ווער קאָן וויסן,
וואָס וועט מיט זיי ווייטער זיין? די פּאַשיסטן קאָן מען בכלל נישט
פאַרשטיין: אין דער גאַנצער וועלט הרגעט מען נישט קיין קריגסגעפּאַנ-
גענע, און זיי האָבן אין פּאָנאַר דערשאַסן פיר טויזנט.

דערשאַסן... מען האָט די מענטשן געבראַכט צו טרייבן צו די
גריבער, צו יעדערן אויסגעשטרעקט אַ ביקס, פּונדוואַנען עס פליען אַרויס
קליינינקע קוילן, שניידן זיך אַרײַן אין די הערצער, און מענטשן פּאַלן
שויט. ניין, נישט יעדערן טרעפט גלייך אין האַרצן אָדער אין קאָפּ, פיל
פאַרוונדעט מען גאָר, און זיי קומען אום אין שוידערלעכע יכורים. עס
זענען איבערגעריסן געוואָרן פיר טויזנט לעבנס, פאַרשניטן געוואָרן אַזוי
פיל יונגע פּריילעכע מענטשן, און דאָס אַלץ רופּט מען מיט איין וואָרט

„דערשאַסן“. כ/האָב גאָר קיינמאָל נישט פאַרגעשמעלט זיך דעם זין פון דעם דאָזיקן וואָרט. „פאַשיום“, „מלחמה“, „אַקופאַציע“ זענען דאָך געווען בלויז ווערטער, וועלכע זענען דערמאָנט געוואָרן אינעם לערנבוך פון געשיכטע.

אַפנים, אַז אויך איצט, אין אַנדערע שמעט און לענדער, וווּ עס איז נישטאָ קיין מלחמה און פאַשיום, שמעלן זיך מסתמא מענטשן נישט פאַר דעם אמתן זין פון אַזעלכע ווערטער. דעריבער מוז מען פאַרשרייבן אין טאַגבוך אַלץ, וואָס דאָ טוט זיך אָפּ. אויב איך וועל בלייבן לעבן, וועל איך אַליין דערציילן, אויב נישט — וועלן אַנדערע אַיבערלייענען, אָבער זאָל מען וויסן! אומבאַדינגט!

* * *

ווייטער אַ נייעס: יידן דאַרפן טראָגן שוין אַנדערע צייכנס: נישט קיין קוואַדראַט, נאָר אַ ווייסן באַנד און אינמיטן אַ געלן מגן-דוד. דעם באַנד דאַרף מען טראָגן אויף דער לינקער האַנט.

די גאַנצע צייט ווילט זיך מיר עסן. מיר רעדן וועגן דעם מיט מירען נאָר צווישן זיך, כדי די מאַמע זאָל נישט האָבן קיין איבעריקן האַרץ-ווייטיק, אָבער די קלענערע קינדער קלאָגן זיך שמענדיק. די מאַמע לעבט דאָס שמאַרק איבער. טיילנדיק אונדז דאָס ברויט, זיפצט זי אָפּט. זיך, פאַרשמענדלעך, נעמט זי דאָס קלענסטע שטיקל. דאָס איז דערפאַר, וואָס אויף די ברויט-קאַרטן גיט מען זייער ווייניק, און נאָר אין עטלעכע, ספעציעל פאַר אונדז אויסגעטיילטע קרעמלעך. די רייען זענען שרעקלעכע. מען שטייט צומאָל אַ גאַנצן טאָג און מען קערט זיך אום אַהיים מיט ליידיקע הענט. מיר עסן דאָס, וואָס דער מאַמען געלינגט אויסצובייטן ביי פּאָיערס פון דאַרף. איך האָב זיך זייער פאַרבענקט נאָך מילך.

די טעג האָט דער לערער יאָנאַימיס געבראַכט אַ שטיקל חזיר-פעטס. אַ פאַרשמעמער האָט ער לאָנג דערקלערט, אַז ער האָט דאָס באַקומען אויפן קאַרטל, נאָר ער דאַרף דאָס נישט: אַ דערוואַקסענער מענטש קאָן זיך באַניין אָן פעטס. פאַר קינדער אָבער, וואָס האַלטן אין וואַקסן, איז פעטס אומבאַדינגט נויטיק. די מאַמע איז געווען דערפון זייער גערייט, און מיר איז געווען אַ בושא, וואָס מען ברענגט אונדז אַ גדבה. אָבער דער

לערער איז באַשפּאַנען אויף זיינס. די קינדער האָבן צום ערשטן מאָל
באַקומען אַ געשמאַקן אָונטברויט.

אַבער די גוטע שטימונג איז צעשמערט געוואָרן דורך דער טרויעריג-
קער ידיעה: אין שול איז אויסגעהאַנגען געוואָרן אַ באַפעל, אַז אַלע קאָמ-
יוגיסטן (י. מיטליום, א. מיטליוטע און אַנדערע) און אַלע יידן ווערן
אויסגעשלאָסן.

הייסט עס, איד בין מער נישט קיין שילערין... איז וואָס וועל איד
טאָן ווינטער? צי דען וועל איד בלייבן אָן בילדונג?

* * *

*

איד האָב מיט מירען שוין לאַנג זיך דעררערט, אַז יעדע פון אונדז,
זאָל איבער אַ גאַכט שלאָפן אויפן באַלקאָן, וואָס איז פון הויף, ווייל
אונדזער דירה, איבערהויפט דאָס שלאָפצימער, איז ווייט פון טויער,
און מיר הערן קיינמאָל נישט, ווען עס קלאָפן די „גאַכט-געסט“. מיר
כאַפן זיך אויף, ווען זיי זענען שוין אין הויף. אויפן באַלקאָן קאָן מען
אַלץ דערהערן באַצייטנס.

דער ערשטער גאַכטלעגער אונטערן פרייען הימל פאַלט אויס אויף
מיין הלך. די גאַכט איז אַ פּרעכטיקע. אין הימל שימערירן אָן אַ שיעור
שמערנדלעך. איצט וועל איד אַלעמאָל שלאָפן דאָ: אַ חיות! איד פרוו
זיך דאָס אַלץ באַשרייבן אין לידער. נעיאָלען און בירושען געפעלן מיינע
לידער, אַבער זיי פאַרשטייען אין דעם נישט מער, ווי איד. לודא לויבט
אויך. נאָר ווי שרייבט זי אַליין?

אַ-האַ-האַ,

דאַרט, ביי לימפּפּאַ,

לעכט אַן אַלטער דאַנזשאַן,

אַ נילער קראַקאַדיל.

אַבער אויב פאַרט פּרוּבירן באַשרייבן אָט די גאַכט...?

עס ווינקען מיר שמערנדלעך קליינע,

זיי זענען, ווי איד, איצטער וואָך.

נאָר זעען זיי דען, ווי מיר וויינען,

ווי שרעקלעך ס'איז אונדז יעדע גאַכט?

ס'טויג נישט. מאָרגן וועל איך זיך אוועקזעצן און גוט אַ טראַכט
געבן, אַז דאָס ליד זאָל זיך באַקומען ווי עס באַדאַרף צו זיין. עס מוז
שמעקן מיט היינטיקער נאַכט, אָבער גוט וואָלט געווען אַז אַ מלחמה.
טויגן דען אין לידער שוידערלעכע זאַכן? שוין בעסער. שרייבן וועגן
פּרילינג, וועגן אַ פּריללעך טייכעלע...

מען קלאַפּט! ביי אונדז אין מויער!!

איך לויף אַרײַן אין שלאַפּצימער, וועק אויף די מאַמע. צוזאַמען
מיט מירען העלפּן מיר אַנטאָן די קינדער. ראובעלע פּרווט וויינען, אָבער
ער הערט גלייך אויף: ער פאַרשטייט אויך, אַז מען טאָר נישט.
מען קלאַפּט שוין אין אונדזער מיר. די מאַמע גייט זיי אַרײַנגלאָזן.
מיר שלעפּן זיך נאָך איר.

עס פאַלט אַרײַן אַ באַנדע שיכורע סאָלדאַטן. זיי צעגײען זיך איבער
אַלע צימערן. איינער בלייבט אונדז היטן. ער באַפעלט, מיר זאָלן זיך
נישט באַוועגן, אַנישט וועט ער שיסן.

זיי זוכן אין די שאַפּעס, וואַרפּן אַלץ אַרויס פון די טישקעסמלעך,
פרעגן, וווּ איז דער פּאַפּאַ. די מאַמע ענטפּערט, אַז מען האָט אים צו-
גענומען אין די ערשטע טעג, גלייך נאָך די ערבנות-לייט. „דו לייגסט!“ —
האַט אַ געשריי געטאָן דער סאַמע שלעכטער, מסתמא זייער עלטסטער. —
„ער איז געוויס אַנטלאָפּן מיט די באַלשעוויקעס! איר זייט אַלע באַלשע-
וויקעס, און אינניכן וועט אייך זיין קאַפּוט!“

און ווייטער זוכן זיי, נישטערן, צעוואַרפּן אַלץ. די מאַמע ציטערט
און הייסט אונדז שטיל זיי נאָכמוקן, אַז זיי זאָלן נישט אונטעררוקן קיין
געווער אָדער פּראָקלאַמאַציעס. נאָכדעם וועלן זיי זיך מאַכן, אַז זיי האָבן
געפונען, און דערשיסן אונדז. אָבער ווי קוקט מען נאָך, אַז עס איז פאַר-
ווערט אַפילו זיך אַ ריר צו טאָן?

נאָרנישט נישט געפונען, נאָכאַמאָל אָנגעשראַקן, אַז אינניכן וועט
אונדז שוין זיין „קאַפּוט“, האָבן די סאָלדאַטן זיך אָפּגעטראָגן.

מיר לייגן זיך שוין נישט. דער מאַמען גייען נישט אַרויס פון קאַפּ
דעם דייטשן ווערטער, אַז דער פּאַפּאַ איז געוויס אַנטלאָפּן מיט די באַל-
שעוויקעס. אפשר ווייסט ער עפעס? אפשר איז דער פּאַפּאַ טאַקע דאָרטן
— און לעבט, שלאַגט זיך מיטן שונא!

אויפן באַלאַקאָן וועל איך מער נישט שלאַפּן. און וועגן מיין „פּאַעזיע“
מיט די שמערן וועל איך אַפילו קיינעם נישט דערציילן...

* * *

אין „געביטסקאמיסאריאט“ האָט מען אַרויסגערופן די מיטגלידער פון יודענראַט (דער יודענראַט איז געשאַפן געוואָרן ערשט נישט לאַנג פון די שטאַמישע פּני. צו זיי האָבן די היטלעריסטן, מסתמא, מער צוטריוי. קיינער האָט דעם יודענראַט נישט געקליבן, כאָטש ער הייסט כלומרשט „ראַט“). מען האָט זיי אַרויסגערופן און געזאָגט, אַז אויף די יידן פון ווילנע ווערט אַרויפגעלייגט אַ קאָנטריבוציע — פינף מיליאָן רובל. די דאָזיקע סומע מוז ווערן צונויפגעקליבן און אַריינגעטראָגן ביז מאָרגן 9 אַזוינער אינדערפרי. אויב נישט — וועט מען שוין האַלט צען אָנהייבן אומברענגען אַלע יידן פון שטאַט. די פינף מיליאָן מעג מען אַריינטראָגן נישט נאָר מיט געלט — אויך מיט גאָלד, זילבער און אַנדערע ווערטפולע הפצים.

די מאַמע האָט צונויפגעקליבן ביזן לעצטן גראָשן, די רינגען, אַ קייטעלע און איז אַוועק.

איר שטיי ביים פענצטער, קוק און וויין: עס איז שרעקלעך צו טראַכטן, אַז מאָרגן וועל איר דאַרפן שטאַרבן. נאָר ערשט נישט לאַנג זיך געלערנט, אַרומגעלאָפן איבער די שול-קאָרידאָרן, געשטאַנען ביים פּאַוול, און פּלוצים — לייג זיך און שטאַרב! און אויב איר וויל נישט? כ'האָב נאָך אַזוי ווייניק געלעבט! און מיט קיינעם זיך נישט געזעגנט. אַפילו מיטן פּאַפּאָ. דאָס לעצטע מאָל האָב איר אים געזען אַרויסקריכנדיק פון קעלער. מער וועל איר אים נישט זען. כ'וועל בכלל שוין קיינמאָל מער נישט זען, נישט הערן, נישט פילן און נישט וועלן. איר וועל זיין נישט איר. דאָס אַרומיקע וועט אַליץ זיין ווי געווען — די פעלדער וועלן בליען, אין די וועלדער וועלן פייגעלעך זינגען, אין די שטעט וועט קאָכן דאָס לעבן, אין שול וועלן גיין די לימודים. אָבער איר וועל אינערגעז נישט זיין — נישט אין שטוב, נישט אויפן גאַס, נישט אין שול... זוכט מיך נישט — איר וועט אינערגעז מיך נישט געפינען... און אפשר וועט נאָר קיינער נישט זוכן? מען וועט פאַרגעסן. פאַר זיך, פאַר די היימישע בין איר אַ „פּערזאָן“. אָבער צווישן שוויגטער בין איר אַ זעמדעלע, איינע פון אַ סך. וועגן מיר, אַלע מיינע שטרעבונגען און טרויען, וועט אפשר עמעצער ווען אַמאָל דערמאָנען מיט איין וואָרט — „געווען“. געווען און אומגעקומען אין איין זניקן זומער-טאָג, ווען די מענטשן האָבן

נישט געקאנט אויפקלייבן פאר די אקופאנטן א קאנטריבוציע. און אפשר וועט מען די דאזיקע צייט אויך פארגעסן? לעבעדיקע מיידן דאך אויס צו רעדן וועגן טויטע. צי דען וועל איך זיין צווישן די טויטע?... עמעצער גייט אין קארידאָר... דער לערער יאָנאָיסיס. כ'האָב אַפילו נישט געהערט, ווען ער איז אַריין. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט לעבן מיר, אַוועקגעלייגט די האַנט אויף דער פלייצע און שווייגט. אָבער איך קאָן זיך נישט באַרואַיקן.

ס'איז געקומען די מאַמע. זי האָט אָנגעזאָגט, אַז זי וועט אויפן הויף פון יודענראַט וואַרטן, ביז מען וועט איבערצייילן דאָס גאַנצע אויפֿגעקליבענע געלט. דאָרט וואַרטן אַ סך מענטשן.

יאָנאָיסיס האָט אויסגעליידיקט דעם טייסער און געבעטן, די מאַמע זאָל אַוועקטראָגן אויך זיין געלט. די מאַמע נעמט נישט: 400 רובל — דאָס איז, מסתמא, זיין גאַנץ געהאַלט. אָבער דער לערער מאַכט מיט דער האַנט: ער וועט ווי־נישט־איז אויסקומען, און דאָ קאָן דאָס געלט ראַטעווען כאַטש איין מענטשנס לעבן.

די מאַמע איז אַוועק און באַלד געקומען צוריק. אַלע זענען זיך פאַנאַנדערגעגאַנגען און גאַרנישט דערוואַרט זיך: מען האָט נישט געעג־דיקט ציילן ווי עס איז שוין געוואָרן אַכט אַוונט. און נאָך אַכט טאָג מען איז נאָס נישט גיין (אנכ, אויך אין דעם זענען מיר אַן אויסנאַם — נישט־יידן מעגן אַרומגיין ביז צען). די מיטגלידער פון יודענראַט וועלן ציילן אַ גאַנצע נאַכט. אָבער ס'ווייזט אויס, אַז קיין פיגף מיליאָן וועט זיך נישט אָנקלייבן...

עס איז אָנגעקומען, הייסט עס, די לעצטע נאַכט... יאָנאָיסיס איז געבליבן ביי אונדז נעכטיקן. די מאַמע האָט אים אויסגעבעט אין קאַבי־נעט, און מיר, ווי געוויינלעך, האָבן אַלע צוזאַמען זיך איינגעאַרדנט אין שלאָפֿציער.

די קינדער זענען איינגעשלאָפֿן. ווי גוט זיי איז, אַז זיי פאַרשטייען גאַרנישט. די נאַכט ציט זיך זייער לאַנגזאַם. און זאָל זי זיך ציען. ווען די צייט זאָל זיך איצט אינגאַנצן אָפּשטעלן, וועט דאָך נישט קומען דער פרימאָרגן און מיר וועלן נישט דאַרפן שטאַרבן.

אָבער די זון איז יאָ אויפֿגעגאַנגען...

די מאַמע איז אַוועקגעלאָפֿן אין יודענראַט. דערוואַרט זיך, אַז מען האָט צוגעפֿעקליבן נישט מער ווי דריי מיט אַ האַלבן מיליאָן, וועלעכע

מען האָט גאַרוואָס איינגעפאַקט אין קלומעקעס און אַוועקגעפירט אין „געביטסקאַמיסאַריאַט“.

זיי וועלן פאַרלענגערן דעם טערמין, צי נישט? אפשר האָבן געכטן נאָך נישט אַלע געוויסט און וועלן ברענגען היינט? די מאַמע האָט יעדערן דערלאַנגט זיין פעקעלע וועש. מיר וואַרטן... אויף די טרעפּ האָבן זיך דערהערט טרויט. דאָס קערט זיך אום דער אינזשיניער פריד (ער וווינט אין דער שכנותדיקער דירה און איז אַ מיטגליד פון יודענראַט). די מאַמע איז אַריין צום שכן. זיך אומגעקערט אַ שטראַלגריקע: די אַקופאַנטן האָבן צוגענומען די קאַנטריבוציע, אַפילו נישט ציילנדיק.

הייסט עס, מיר וועלן לעבן!

* *

*

אַלע באַהאַלטן ביי באַקאַנטע ליטווינער זייערע זאָכן: די פאַשיסטן קאַנען זיי אויך אָפּשרייבן, ווי דאָס מעבל. דאָן וועט נישט זיין פון וואָס צו לעבן.

די מאַמע האָט אַוועקגעפירט צום לערער יאַנאַיטס דעם טאַטנס ביי כער, אַ מאַנטל, אַנצוגן, שיד און צוויי נייע זיידענע דעקעס. טראָגן צו אים מער האָט זי מורא געהאַט: דער לערער איז אַ בחור און אויב מען וועט ביי אים געפינען פרויען=קליידער אָדער קינדער=בגדים, קאָן דאָס זיין פאַרדעכטיק. צווישן די ביכער האָב איד אַריינגערוקט אויך דאָס ערשטע העפט פון מיין מאַגבור. די איבעריקע זאָכן האָט די מאַמע אַראָפּגעטראָגן אין קעלער.

* *

*

מענטשן זוכן אַרבעט, ווייל מען רעדט, אַז די, וואָס אַרבעטן, ניט מען אַרויס אַרבעטס=שיינען מיטן דייטשישן אָדלער, און די „כאַפּערס“ וועלן זיי נישט טשעפען.

אַ סך אַרבעטן שוין ביים רעמאַנטירן די וועגן, אויפן אַערדאָרראַם און נאָך ערגעץ וווּ. נאָך די צוזאַגענישן פון די דייטשן זענען גאַרנישט

נישט ווערט. די מערדער צערייסן אַרויסגעגעבענע שיינען און פירן סייזוי אַוועק.

ס'אַראַ הפּקרות דאָ הערשמ! און קלאָגן זיך איז נישטאָ פאַר ווע- מען. זאָגן אַ וואָרט קעגן טאָר מען נישט. איין פרוי האָט נישט געלאָזן צונעמען איר מאַן, האָט מען זי דערשאַסן אויפן אָרט, אין דעם מאַנס אַנוועזנהייט...

* * *

היינט איז דער 21 יולי, כמעט אַ חודש נאָכן אָנהויב פון דער מלחמה און מיין געבורטסטאָג. מיר איז געוואָרן פערצן יאָר. באַגריסן- דיק און ווינטשנדיק לאַנגע יאָר, האָט די מאַמע זיך פאַנאָדערנגעוויינט. וויפל מאַל האָב איר געהערט דעם פשוטן ווונטש און קיין איין מאַל האָב איר נישט אַ טראַכט געטאָן וועגן זיין גרויסן באַדייט...

לכבוד דעם געבורטסטאָג הייסט מיר די מאַמע אָנטאָן דאָס העל- בלויע זיידענע קליידל. דאָס קליידל איז אָן די געלע לאַמעס. ווי מאַדנע פיין איר זע אויס אין דעם! אַ שאַד נאָר, וואָס די האָר זענען צו לאַנג. פלוצלינג האָט מיר אַ בליץ געטאָן אין קאָפּ אַ גלענצענדיקער געדאַנק. כ'האָב געזאָגט דער מאַמען, אַז איר וויל אַריינגיין צו דער שכנה, צו דער מומע בערטע, און ווייזן איר דאָס קליידל. שטיל אַריינגערוקט די האַנט אין שאַפּע (דאָרט אונטערן וועש ליגט געלט) און — געלם געוואָרן. ווי דערשפירנדיק עפעס נישט גוטס, שרייט מיר די מאַמע נאָר, איר זאָל נישט וואַגן אַרויסגיין אין גאַס אָן די געלע לאַמעס.

און דווקא דאָס האָב איר זיך געקליבן צו טאָן. אַראָפּגעשפרונגען פון די טרעפּ, לויף איר אַרויס דורכן טויער, און דרייסט, זיך נישט אַרומ- קוקנדיק, שפּרייז איר מיר אויף דער ברייטער גאַס. כ'ניי אַריין צו אַ פּריזירער. ערשט דאָ כאַפּט מיר אָן אַ שוידער: וואָס האָב איר אָפּגעטאָן?!

מען בעט מיר זיך זעצן: איר וויל אויסזען רואיק און נישט קוקן אויפן פּריזירער. אָבער ער, אונטערמיטנדיק אַ ווייס סערוועט, שמייכלט צו מיר אין שפיגל. ער האָט מיר דערקענט! איר קוק אויף אים מיט אויסגעלאַצטע אויגן. איר לאָז אַראָפּ דעם קאָפּ, עס זאָל זיך נישט זען דאָס פנים. דאָס האַרץ קלאַפּט, און דער פּריזירער, ווי אויף צו

להכעיס, פאַרקעט זיך לאַנג. אפשר אַרויסקויפן? מען טאָר נישט... זאָל
 כאַטש נישט אַרײַנגיין קיין היטלעריסט!
 גאָט צו דאַנקען! איד באַצאָל און לויף אַרויס.
 איצט בין איד אינגאַנצן רואיק און יונדער זיך אַליין, פאַרוואָס
 האָב איד ביים פּרוזירער זיך אַזוי געטרייסלט. קיינער קוקט אַפילו נישט
 אויף מיר.
 פון דער מאַמען האָב איד געקראָגן דעם אמתן פּסק. געמוזט צו-
 זאָגן, אַז מער וועל איד אַזעלכע קונצן נישט פּראַווען.
 די מאַמע האָט צוגענייט צו אַלע קליידלעך לאַטעס...

* * *

מיר טאָרן נישט גיין אויפן טראַטואַר. מיר מוזן גיין נאָר אויפן
 ברוק, לעבן רעכטן טראַטואַר. אנב, יידן טאָרן זיך נישט באַנוצן מיט
 קיין שום פאַרבײַנדונגס-מיטלען, ווי אויטאָס, אויטאָבוסן און א. ו. אַפילו
 באַלעגאַלעס מוזן אויף זייערע דראַזשקעס אויפהענגען אַ ברעטל, אַז יידן
 באַדיגען זיי נישט.

ווידער אַנדערע לאַטעס. דער זעלבער מגן-דוד, אַבער נישט אויפן
 אַרבל, נאָר אויף אַ קוואַדראַט פון ווייסן שטאָף, צוגענייט פון פאַרנעם
 און אויפן רוקן.

מען קאָן מיינען, אַז עפעס אַ פאַשיסט וויל נישט גיין אויפן פּראָגט,
 באַמיט ער זיך מיט זיינע אומענדלעכע צוטראַכטענישן דערווייז, אַז ער
 איז אויך דאָ זייער טעטיק און גייטיק.

* * *

געסטאַפּף האָט ווידער געשיקט רופן די מיטגלידער פונעם יודענראַט.
 וואָס וועלן זיי איצט צוטראַכטן? ווידער אַ קאָנטריבוציע?
 אין גרויס שרעק וואַרטן מיר אויפן שכן.
 ער האָט זיך צוריקגעקערט ערשט פאַרנאָכט.
 ווייזט זיך אַרויס, אַז אים און נאָך איין מיטגליד פון יודענראַט
 האָט מען אַרויסגעלאָזן און די איבעריקע אַוועקגעפירט אין תּפּיסה. פאַר-

וואָס? אין וואָס באַשולדיקט מען יענע און פאַר וועלכע מעשים-טובים
האַט מען אַרויסגעלאָזט די?

* *
*

אַ הייסער אויגוסט-זונטיק.

אינמיטן טאָג האָבן מיר דערהערט אַ שומל.
מיר זענען צוגעלאָפּן צום פענצטער. אַ באַנדע שיכורע היטלעריסמן
שלאָגן אַ יידישן בחור, פרייבן אים צום ראַטהויז, שמעלן אַוועק מיטן
פנים צו דער וואַנט און ממתן. און ער, נעבעד, וואַרט מסתמא אויף
אַ שאַם, ווייל ער צאַפלט זיך מאַדנע.

עס האָט זיך אויפגעקליבן אַן עולם. איין פאַשיסט דערקלערט, אַז
דער-אַ יודע האָט ערשט אויף געדימינאַ-נאַס געשאַסן אין אַ סאַלדאַט
פון דער ווערמאַכט. דערפאַר וועלן ענטפערן אַלע יודען. איין סאַלדאַט
פון גרויסן רייך איז טייערער פון מויזנטער אַזעלכע, ווי דער. זאָל יעדער,
ווער עס וויל, שלאָגן דעם פאַרברעכער, דערמיט וועט ער אַריינטראָגן
אַ חלק אינעם אויסראַטן די שונאים פון דייטשישן פאַלק.

אייענע שמייכלען אונטער צופרידענע, אַנדערע גייען פאַרביי, נישט
באַהאַלטנדיק זייער צאָרן.

די היטלעריסמן פאַרהאַלטן אַ פאַרבייפאַרנדיקן אויטאָ, וואַרפן אין
אים אַריין זייער פאַרבלוטיקטן קרבן און פאַרן אַוועק.

ווי פון אַ דונער געשלאָגן, זענען מיר פאַרגליווערטע געשטאַנען ביים
פענצטער. דער פאַשיסט האָט געזאָגט: „דערפאַר וועלן ענטפערן אַלע
יודען...“

* *
*

נאַכט...

עס האָט אָפּגעהילכט אַ שאַם. עמעצער האָט אַ געשריי געטאָן. מען
לויפט. געשרייען „האַלט!“

מיר וועקן אויף דאָס קלייננוואַרג. דאָס האַרץ טוט מאַדנע וויי ביי
יערן קלאַפּ. פון אויפּרעגונג טרייסלט אין קעלט. ווידער אַ שאַם. עמע-

צער שרייבט. עס גייען אַ סך, זייער אַ סך מענטשן. די טריט דערוויי-
טערן זיך...

מיר עפענגען די פּאַרמקע. עס זעט זיך גאַרנישט. פשוט אַ קילע
שטערנדיקע נאַכט. שטייל. ערגעץ פייפט אַ לאַקאָמאָטיוו. און ווידער קיין
שום קלאַנג... אַזוי ווי ס'וואַלט גאַרנישט נישט געווען.
די מאַמע לייגט איין די קינדער שלאָפן. מיר זיצן...

פּלוצלינג רייסן זיך אַריין אין דער שטיילקייט שרעקלעכע קולות. צי
דען הויבט זיך ווידער אָן? די שטימען הערן זיך נאָך נאָענט, אָבער
צוגיין צום פענצטער לאָזט די מאַמע נישט — מען קאָן באַמערקן. נאָך
מיך ציט — די אומבאַוויסנקייט איז נאָך שרעקלעכער. איר באַהאַלט
זיך הינטער דער גאַרדין און גיב אַ קוק. אונטן, אויף דער גאַס, שטעלן
די היטלעריסן אויס מענטשן, וועלכע מען טרייבט פון יאַטקעווער גאַס.
ווייגענדיקע ווייבער מיט נאַקעטע, פאַרוויקלטע אין קאַלדרעס, קינ-
דער... מענער, געהויקערטע אונטער דער שווערקייט פון פעק און קלוג-
מעקעס... קינדער קלאַמערן זיך אין די קליידער פון דערוואַקסענע... מען
שטופט זיי, מען שלאָגט, מען יאָגט. עס צינדט זיך אָן אַ טאַשן-לעמפּעלע
און באַלייכט צעשראַקענע פּנימער. דאָס לעמפּעלע ווערט פאַרלאָשן און
ס'באַוועגן זיך ווידער נאָך סילוועטן...

אין אונדזער טויער, ווייזט אויס, קלאַפן זיי נאָך נישט, כאַטש מאַ-
מענטנווייז דאַכט זיך, אַז זיי קריכן שוין אויף די טרעפּ.
מען האָט די מענטשן-מאַסע אַוועקגעיאָגט... ווידער שטייל.
עס הייבט אָן צו טאַגן.

* * *

אינדערפרי דערוויסן מיר זיך: היינטיקע נאַכט האָט מען צוגענומען
אַלע איינוווינער פון יאַטקעווער גאַס, פון אַשמענער, דיסנער, שאַוולער
גאַס, פון סטראַשן-גאַס און פון אייניקע אַנדערע.
מענטשן זאָגן, אַז פון די דאָזיקע גאַסן זעצט מען אַרויס ליטווינער
און פּאָליאַקן, דאָרט וועט זיין אונדזער געטאָ.
וואָס הייסט געטאָ? ווי לעבט מען דאָרטן?

* * *

פרייטיק אין אונט איז די שמאָט פארפלייצט געוואָרן פון פאָטרולן.
זיי האָבן ווידער עפעס צוגעטראַכט... און צום שלימול איז אויך
דער לערער יאָנאַטיים היינט נישט געווען. די מאַמע וואָלט אים געבעטן
בלייבן ביי אונדז נעכטיקן.

איר זאָג, אַז איר וועל צוגיין צו אים. אָבער די מאַמע דערמאָנט,
אַז עס איז שוין אַכט. איז וואָס, וועל איר גיין אָן די לאַמעס. די מאַמע
וויל וועגן דעם אַפילו נישט הערן. און דאָך איז קיין אַנדער אויסוועג
נישטאָ. איר גיי.

וועמען וועט נאָך איינפאלן, אַז איז אַזאַ צייט גייט אויפן טראַטואַר
אָן לאַמעס אַ יידיש קינד?

אַט איז די באַזגאַס. איר קוק זיך אום, צי שפירט מיך קיינער
נישט נאָך. כ'גוי אַרײן. קלאַפ אָן. ס'איז שמיץ... איר קלאַפ שמאַרקער.
קיינער ענטפערט נישט. ער איז נישטאָ! וואָס זאָל איר טאָן? מען דאַרף
וואַרטן.

איר קריד אַרײן אין אַ ווינקל הינטער דער טיר און שטיי. איר כאַפ
אויף יעדן קלאַנג, וואָס דערטראַגט זיך פון נאַס. פון שווערן טופען פון
שמיול פאַרכאַפט דער אַטעם, פון רואיקע טריט נעמט פריילעכער קלאַפן
דאָס האַרץ. די טריט דערנענטערן זיך, אָבער באַלד דערווייטערן זיי
זיך ווידער. יאָנאַטיים איז נאָך אַלץ נישטאָ. עס מוז שוין זיין צען. ווי
וועל איר אויסשטיין אַ גאַנצע נאַכט? מען קאָן מיר דערזען. און די
מאַמע וועט דאָך נישט וויסן וואָס איבערצוטראַכטן...

אומגעריכט באַווייזט זיך יאָנאַטיים!

דערוואָס זיך, נאָך וואָס איר בין געקומען, ווערט זיין פנים פאַר-
טרויערט: צום באַדויערן, איז שוין פינג פּינג פאַר צען. גיין טאָך מען
שוין נישט...

ער בעט מיר אויס אויף דער סאָפּע, פאַרמאַכט די לאַדן און הייסט
שלאָפן. אָבער ווי שלאָפּט מען, אַז די מאַמע ווייסט נישט, ווו איר בין.
ווען ער האָט מיר אויפגעוועקט, האָב איר נישט גלייך פאַרשמאַנען,
ווי איר געפינן זיך. יאָנאַטיים האָט זיך איינגעבויגן צו מיר: „איר וועל
גיין אַ קוק טאָן, וואָס הערט זיך ביי איר, דו פאַרשליסן זיך און שלאָפּ
נאָך“.

ער האָט זיך אומגעקערט זייער גיך. ביי אונדז איז ער נישט געווען.
מען לאָזט נישט דורך. אויף רודניצקי-גאַס בויט מען אַ צוים. דאָרטן
וועט זיין אַ געטאָ. מען יאָגט שוין מענטשן.

„וואָס וועסטו טאָן?“ — פּרעגט ער מיך. „כ'ווים נישט. ווי מיינט איר?“ ער ווייסט אויך נישט. „אַלע גייען, אפשר זאָלסטו אויך גיין? אָבער אויב דו ווילסט נישט, בלייב ביי מיר.“ נאָר ווי וועל איך דאָ לעבן אַליין, אָן דער מאַמען? גיין. כ'וועל גיין...

יאַנאַטיים ליידיקט אויס זיין פּאַרטפּעל און לייגט אין אים אַרײַן אַליין, וואָס עס איז דאָ ביי אים אין בופּעט, — אַ האַלב לעבל ברויט, אַ שטיקל חיר-פּלייש, אַ געטריקנט קעזל און אַ סלאַיקל קאַנפּיטור. ער נעמט אַרויס פון טײַטשער דאָס נאַנצע געלט, וואָס ליגט דאָרט, דער-לאַנגט מיר און זאָגט: „באַהאַלט גוט!“ פון געלן פאַפּיר שניידן מיר אויס לאַטעס, איר גיי זיי צו: איצט אָן די לאַטעס טאָר מען זיך שוין אין גאַס נישט באַווייזן.

מיר גייען אַרויס. יאַנאַטיים וויל, מסתמא, נישט, אַז איר זאָל זיך שפּירן דערנידערדיקט און ער גייט אויך אויפן ברוק... אויב איר זאָל איצט פאַרמאַכן די אויגן און זיך פאַרשמעלן, אַז איר גיי אין שול? ס'איז דאָר ענלעך — די שילער-אונגפאַרם, אַ פּאַרטפּעל, דער לערער... גיין, מען דאַרף נישט פאַרמאַכן די אויגן. איר בין אין די לאַטעס, איר גיי אויפן ברוק — אין געטאָ...

אויף רודניצקי-גאַס, לעבן קלײַטשער, קלאַפט מען פון ברעטער אויף אַ צוים. דורך אַ ספּעציעלן אַרײַנגאַנג יאָגט מען מענטשן. מיר גייען צו. דער לערער דערמאָנטערט מיך מיט אַ דריק פון דער האַנט און איר שלייך זיך אַרײַן דורכן אַרײַנגאַנג אויף יענער זײט צוים.

וועהן זאָל איר גיין? אפשר פּרוּוו דערקלייבן זיך אַהיים? ווייטער גיין לאַזט מען אָבער נישט. אומעטום בוים מען צויםען.

מען יאָגט אַהער גייע און גייע מענטשן. פאַרלוירענע, פאַרמאַטערטע, וואַרפן זיי אַראָפּ פון זיך די פּעק און זעצן זיך אויף זיי, טאַקע דאָ גופא, אויף דער גאַס, אין די הויפן. אומעטום איז פול מיט מענטשן. איר דריי זיך אויך אַרום צווישן זיי, גיי איבער די הויפן, אָבער די מאַמע איז אינערגעץ נישטאַ. און קיין איין באַקאַנטן טרעה איר נישט.

איר שטיי ביים אַרײַנגאַנג, כדי צו זען די גיי אַרײַנגעטריבענע. כ'פּרעג, פון וועלכע גאַסן זענען זיי? פון אַלע גאַסן זענען דאָ פאַראַן, נאָר נישט פון אונדזערער. איינע אַ פּרוי זאָגט, אַז פון דער דײַטשישער גאַס האָט מען אַלעמען אַוועקגעיאָגט אויף לידיסקער געסל. לויף איר אַהין. אָבער דאָרטן בוים מען אַ צווייטן צוים: דאָס געסעלע בלייבט

הינטערן געמאך. דאָרפֿן איז פֿול מיט מענטשן, נאָר מייניקע זענען צווישן זיי גישמאָך.

בלאָגדזשע איד ווידער, פרעג און זוך. עמעצער זאָגט מיר, אַז זיי מוזן זיין אין צווייטן געמאָך, ערגעץ אויף גלעזער-גאַס און גאון-גאַס.

גיי איד צום אַרײַנגאַנג און בעט ביי אַ סאָלדאַט, ער זאָל מיר אַרויס-לאָזן. איד פֿאַרזיכער אים, אַז כ'וועל גישט אַנטלויפֿן, בלויז אַריבערגיין אין צווייטן געמאָך, ווי עס געפינט זיך מיין מאַמע. נאָר דער סאָלדאַט מאַכט זיך גישט הערנדיק. איד הוזר איבער מיין ביטע און קריג פֿון אים אַזאַ זעץ, אַז איד האַלט זיך קוים איין אויף די פֿיס. פֿלוצלינג באַמערק איד אייגעם אַ שילדער פֿון מיין שול, נאָר פֿון גיינטן קלאָס. ער טראָגט אַ ביקס; מסתמא „האַרעוועט“ ער אויך. ווי מעגלעך העפלעכער בעט איד ביי אים, ער זאָל מיר העלפֿן אַריבערגיין אין צווייטן געמאָך. „מאַרש“ — שרייט ער.

איד גיי אַרויס. ער פֿירט מיר, ווי אַן אַרעסטירטער, די פֿיקע פֿון זיין ביקס כמעט איינגעשפֿאַרט אין מיין רוקן. זאָל זיין אַזוי, אַבי ער פֿירט. מיר גייען צו צו דער גלעזער-גאַס. דער צוים איז שוין אַ גאַנץ הויכער. „וועסט אַריבערקיכן?“, „יאָ, יאָ!“ — כאַפֿ איד זיך ענטפֿערן. ער העלפט מיר אַרויפקלעמערן און איד פֿלי צום ברוק.

דאָ איז די שטופֿעריי נאָך גרעסער. די געסעלעך שמעלערע, די הויפֿן קלענערע און פינצמערע. מענטשן אַ ים, אָבער פֿון אונדזער נאַם — ווידער קיין אייגער. ווי אַלע איינוויינער פֿון אונדזער גאַס וואַלטן פֿאַרזונג-קען געוואָרן.

אויף איין הויף האָב איד פֿלוצלינג דערזען די מומע פֿראַנע. וואָס טוט זי דאָ? ווייזט זיך אַרויס, זי האָט דאָ געוויינט, און איצט קלייבט זי זיך אַריבער אין אַן אַנדער דירה, ווייל דאָ וועט זיין אַ געמאָך. אויפֿן וואָגן איז שוין אָנגעלאָרן איר האָב און גוסס. איד האָב זי געבעטן אַרײַנגיין צו אונדז און, אויב די מאַמע איז נאָך אין שטוב, זאָגן איר, ווו איד בין.

די מומע פֿראַנע האָט מיר פֿאַרגעלייגט בלייבן אין איר דירה. צו וואָס דאַרף איד אַ דירה? אַ, יאָ, כ'וועל דאָך איצט דאַרפֿן וווינען דאָ. אָבער ווי וויינט מען אַז אַ בעט און אַן מעבל? די מומע פֿראַנע לאָזט מיר אַ בענקל. כ'זעץ זיך אַוועק און זיי אַליין אין פֿוסטע, פֿרעמדע צימערן...

אין אַ ווײַלע אַרום איז אַרײַן עפעס אַ מאַנצביל. זיך אַרומגעקוקט און אַרײַנגערופן זײַן משפּחה. ס'זענען אָנגעגאַנגען אַ סך מענטשן — מיט קינדער, פעקלעך, אַפילו אַ קינדער-וויגעלע, אָנגעלאָרן מיט קישלעך, טעפּ און פענדלעך. גאַרנישט געפרעגט, האָבן זײ פאַרנומען אײַן צימער. געקומען אױך אַנדערע. זײ האָבן פאַרנומען דאָס ערשטע צימער, „מײַנס“. וואָס געענטער דער אָונט, אַלץ אָפּמער צעעפנט זיך די טיר. אין יענעם צימער האָבן זיך שוין ארײַנגעשפּאַרט דרײַ משפּחות, אין דעם — צוויי. מיר האָט מען געהײסן אַרויסגיין אין קיך: איך בין אײַנע, און אױף דעם אָרט קאָן זיך אױסלייגן אַ גאַנצע משפּחה. בין איך אַרויס. אָבער די קיך איז שוין אױך פאַרנומען. כ/האָב זיך אַוועקגעזעצט בײַ דער טיר...

ס'איז געוואָרן פינצטער. ס'איז מיר זײער הייס, נישטאָ מיט וואָס צו עמעמען. אָבער אַרויסגיין אױפן הױף האָב איך מורא, — כ'וועל אײַנגאַנצן בלייבן אָן אַן אָרט.

מענטשן קלייבן זיך לײַגן שלאָפן. מאַנטלען און קישנס בעט מען אונטער די קינדער, אַלײן לײַגט מען זיך אױפן הױלן דיך. עפעס אָן אַלץ טיטשקער בורטשעט, אַז אַפילו איז קבר מוז זײַן גערוימער.

מיר ווילט זיך נישט אײַנשמוצן די שול-אױפאַרם, דעריבער לײַג איך זיך נישט. ס'איז קאַלט. די פּיס זענען פאַרגאַנגען פון זיצן. די, וואָס לײַגן אין די צימערן, גייען אָפּט אַרויס אױפן הױף און, זוכנדיק אין דער פינצטער די טיר, שמויסן זײ זיך אומגערן אָן אױף מיר. די נאַכט איז אזאָ לאַנגע...

קוים מיט צרות דערוואָרט זיך בין טאָג.

איך שלעפּ זיך ווידער איבער די עטלעכע געסלעך, זוכנדיק די מאַמע. מענטשן זאָגן, אַז מײַניקע דאַרפן פאַרט זײַן אין ערשטן געטאָ, נאָר אַנדערע טענהן, אַז פון אונדזער נאַם האָט מען אַלעמען פאַרײַאָגט גאָר אין תּפּיסה. מיר גלויבט זיך נישט, אַז איך בין געבליבן אַלײן. זײ וועלן זיך אָפּזוכן!

זוך איך ווידער.

שוין באַלד נאַכט. איך גײ אַרײַן אין עפעס אַ שטוב, קריך ארויף אױפן צווייטן שטאַק און זען זיך אין אַ פינצטער פּאָדערצימער אױפן דיך מײַנער לײַגט אױף מיר קײן אַכט נישט, קײנער יאָגט מיך נישט. איך לײַג אונטער אונטערן קאַפּ דעם פאַרטפּעל און צי זיך אױס. אין נאָך קיצלט אָן אָנגענעמער און זײער באַקאַנטער ריח. ווײַזט זײַן

ארויס, אז דאָס שמעקט דער פּאַרטפּעל. ווי האָב איך גלייך נישט פּאַרשטאַנען, אז עס שמעקט די קאָנפּיטור. איך האָב דאָך שוין דעם צווייטן מעת-לעת נאָך גאַרנישט נישט געהאַט אין מויל. איד רוק אַרײַן די האַנט. שפּליטערס! דאָס האָט דאָס סלאַיקל גע- פּלאַצט. דער גאַנצער פּאַרטפּעל איז פון אינעווייניק אויסגעשמירט מיט קאָנפּיטור פון טרוסקאָוקעס. אויך דאָס חזיר-פּלייש איז קלעפּיק. אַלץ אייגס, אַבי דאָס איז זייער געשמאַק. איך זײַ אין דער פינצטער און שטאַפּ אין מויל אַלץ צוזאַמען — ברויט, פּלייש, קאָנפּיטור, קעז. ווען עס איז מער גאַרנישט געבליבן האָב איך זיך ווידער אַוועקגעלייגט.

* * *

אינגדערפרי בין איך אַרויס אין גאַס. דאָ זענען אויסגעהאַנגען גע- שריבענע מעלדונגען: עס ווערט אַרגאַנזירט אַ געמאַ-פּאַליציי. פּריווילי- גיקע רעגיסטרירן זיך און א. וו.

פּריוויליקע האָבן זיך געפונען. מען האָט זיי אָנגעמאַן בענדער אויף די הענט און זיי שרייען, מאַכנדיק דעם אָנשמעל פון גרויסע קנאַקערס. די מאַמע מיט מירען און די קינדער האָבן איך נאָך אַלץ נישט גע- פונען, כאָטש איך בין שוין אויסגעווען אין אַלע הויפן און אַפילו צו עמלעכע מאַל... מענטשן ראַטן אַריבערגיין צוריק אין ערשטן געמאַ, — אפשר זענען זיי פּאַרט דאָרטן. די פּאַליציי קלייבט זיך פונקט צו מאַכן מיטן ערשטן געמאַ אַ בייט מיט אַזעלכע „פּאַרבלאָנדזשעמע“, ווי איך.

מיר זענען נישט ווייניק. די פּריש אויסגעכאַקענע פּאַליצייאַנטן שטעלן אונדז אויס, ציילן איבער און הייסן, מיר זאָלן זיך נישט פּאַנאַנדערגיין. אַליין ווערן זיי ערגעץ פּאַרפּאַלן און באַווייזן זיך לאַנג נישט. נאָכדעם קומען זיי צוריק און ציילן אונדז ווידער. קוים דערלעבט, מען זאָל אונדז אַרויספירן. עס באַגלייט אונדז אַ באַוואַפּנטע וואַך.

ביים ערשטן געמאַ עפנט מען לאַנג נישט דעם שויער. מיר שטייען און פּריווילען זיך, אז מען זאָל אונדז נישט אַוועקיאָגן אין תּפּיסה. לויטן צוריק לאָזן די סאָלדאַטן נישט.

דעם שויער האָט מען געעפנט. איך דערזע די מאַמע — אַ לעבע- דיקע, אַ שמיכלענהיקע! און מירען! און דאָס שוועסטערל מיטן ברוי- דערל. ווייזט זיך אַרויס אז די מומע פראַנע האָט געהאַלטן וואַרט און

איבערנעגעבן, ווו איד בין. און וועגן דעם, אז מען קלייבט זיך ביישן מיט די „פארבלאָנדזשעמע“ האָט די מאַמע אויך געוואָסן. רייך און פרייך איז ביי אונדז אָן אַ סוף. אַפילו די מענ פון איינזאַמקייט און זוכעניש זעען איצט נישט אויס אַזעלכע שרעקלעכע.

די מאַמע האָט, פאַרשטייט זיך, איבערנעלעבט נישט ווייניק.

נישט דערוואָרט זיך אין יענעם אַוונט אויף מיר, אויך נישט אויפן לערער יאָנאַיטיס, האָט זי באַשלאָסן, אַז מען האָט מיר דערקענט אין אַרעסטירט. די גאַנצע נאַכט האָט זי געוויינט. און אינדערפרי. דערזען, אַז מען בויט אַ צוים, האָט דאָס האַרץ נאָך מער גענומען קלעמען.

אומגעריכט איז געקומען פראגע, און די מאַמע האָט זיך גענומען קלייבן פרייוויליק צו גיין אין געטאָ. פונקט אין דער צייט זענען אין שטוב אַרײַנגעפאלן סאַלדאַטן. געהייסן אין 5 מינוט זיין פאַרטיק און נעמען מיט זיך נאָך דאָס, וואָס מען קאָן אַליין פראַגן. די מאַמע האָט אָנגע-וואָרפן אין — אַ קינדער-וועגעלע אונדזערע קליידער און מאַנטלען, פון די ציכלעד זענען שוין געווען געמאַכט פאַר מיר מיט מירען רוקזעקלעד, געפאַקטע מיט וועש, אַפילו די קינדער האָט זי געגעבן יעדן אַ רוקזעקלע, אַ פעקלע און אַ פאַרטפּעל מיט צוגעבונדענע שיכעלעד.

שווערער פון אַלץ איז געווען אַרויסצוגיין... די סאַלדאַטן האָבן אַרויסגעשמויסן אויף די טרעפ ראַיעלען מיט ראובלעלען. די מאַמע האָט זיך אַ לאָז געמאַן נאָך זיי. ביי דער טיר זיך נאַכאַמאָל אַרומגעקוקט... אויפן הויף זענען שוין געשטאַנען די איבעריקע שכנים, אויך אָנגעלאָדענע מיט פעק און ווינטער-מאַנטלען. עמעצער האָט אַ זאָג געמאַן, אַז מאַנטלען האָט מען נישט געדאַרפט געמען: ביז ווינטער וועט די מלחמה זיך ענדיקן.

מען האָט זיי אַרויפגעטריבן אויף רוהניצקי-גאַס. די מאַמע האָט זיך געריסן אין יענעם געטאָ, נאָך גוט, וואָס זי איז געבליבן דאָ. יענע, וועלכע מען האָט פון אונדזער גאַס געזאָלט פרייבן אין צווייטן געטאָ, האָט מען פאַריאָגט אין לוקישקער תּפּיסה, ווייל ביידע געטאָס זענען שוין געווען איבערפולט. אין תּפּיסה זענען שוין געווען פאַרשפאַרט אַ פינג אַ — זעקס טויזנט מענטשן. אַרויסגעלאָזט האָט מען נאָך עטלעכע משפּחות פון גוטע ספּעציאַליסטן, נאָך וועלכע עס זענען געקומען אין תּפּיסה זייערע אַרבעטס-געבער — די אָקופאַנטן. די אַרויסגעלאָזענע דערציילן שרעק-לעכע זאַכן — אין תּפּיסה איז אַזוי ענג, אַז מען האָט אַפילו נישט

געקאנט זיך זעצן; מענטשן זענען די גאנצע צייט געשטאנען צוגע-
שפארטע איינער צום צווייטן. וועגן ארויסגיין אויף גאטירלעכע באדער-
פענישן איז אפילו נישט געווען וואס צו טראכטן.

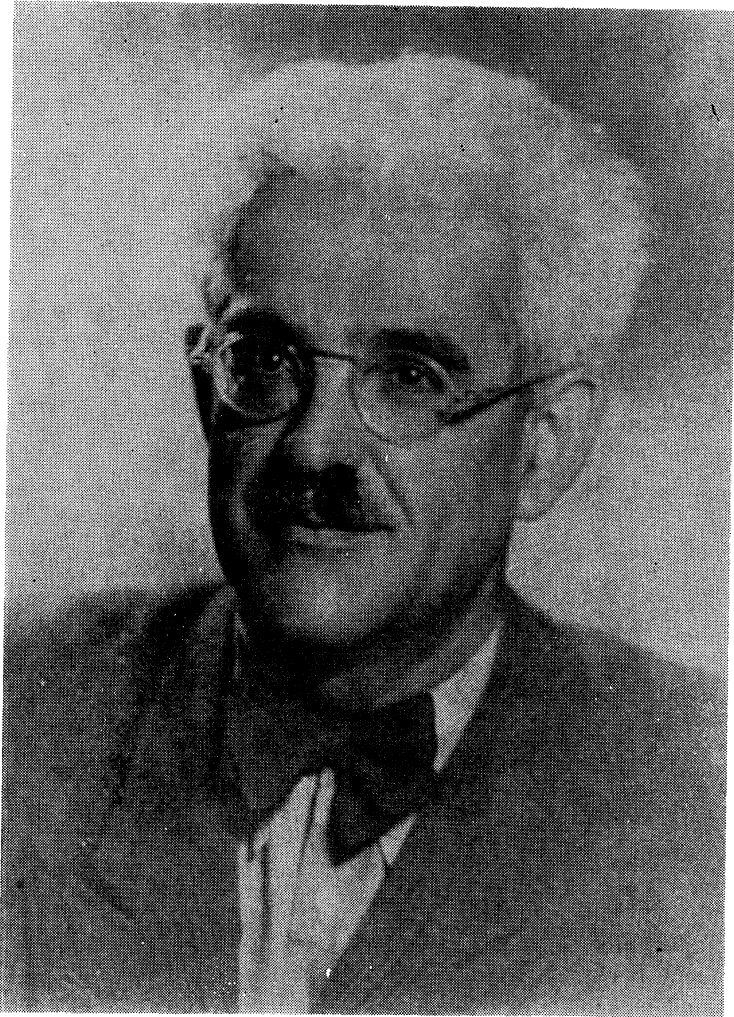
* * *

מיר וויינען אין דער ערשמער שטוב לעבן טויער, אויף רודניצקי
16. אין אונדזער דירה שמייען עמלעכע בעטן, וועלכע זענען דא פאר-
בליבן פון די פריערדיקע בעלי-בתים. אין די בעטן שלאפן אלטע לייט
און קליינע קינדער. מיר זאלבעפינפט באנגונגען זיך מיט א שטיקל
דיל צווישן די צוויי פענצטער. בייטאג נעמט מען די געלעגערט צונויף,
כהן עם זאל זיין א דורכגאנג. ביינאכט קלעקט נישט פאר אלעמען קיין
ארט אפילו אויפן די. איין מיידל שלאפט אויפן טיש, א צווייטע — אין
וואנע. איין משפחה האט זיך צוגעטוליעט אין קיך. אינגאנצן לעבן אין
אונדזער דירה אכט משפחות.

צו ביסלעך פארגייט דאס געפיל פון צייטווייליקייט. צו צרות גע-
ווינט מען זיך צו. דאס געטא, ווו מיר געפינען זיך, איז גרעסער איידער
דאס צווייטע געטא. דא זענען פאראן מער געסלעך: רודניצקער, יאסקאווער,
ספראשון, שאוולער, דיסנער און שפיטאלגע, און דארטן זענען גאר
געציימלע (דעם גאונס, דאס יידישע, גלעזער-גאס).

דעם טויער פון אונדזער געטא, „באפוצט“ פון יענער זייט א גרוי-
סע אויפשריפט: „אכטונג! דא איז א יידישער קווארטאל. מען קאן זיך
אָנשטעקן מיט א קרענק. פאר זייטיקע איז דער אריינגאנג פארבאטן.“
אין אונדזער געטא האט זיך אויך פון די ערשטע טעג געגרינדעט
א „מאכט“: פאליציי און א נייער יודענראט (בראש פון אים האט זיך
געשטעלט דער לעבן געבליבענער מיטגליד פון דעם ערשטן יודענראט
א. פריד). אויף רודניצקי, שפיטאלגע און ספראשון-גאס האט מען אין
געוועזענע קרעמלעך געעפנט פאליציי-צירקלען. אויף רודניצקי-גאס 6,
אין דער געוועזענער רעאל-גימנאזיע, געפינט זיך, צוזאמען מיטן יודענ-
ראט, אויך די קאמענדאטור בראש מיטן שעה פון דער געטא-פאליציי
יעקב גענס. מען זאגט, אז ער איז געווען אז אפיציר פון דער סמעטאנא-
ארמיי און האט געארבעט אין קאוונער תפיסה.
די געטא-פאליציי דארף מען, מסתמא, דערפאר, זי זאל אונדז א-

אדוואקאט הירש ראליניק — דער פאטער פון מאשען

בערגעבן די באפעלן פון די הערשער און וואכזאם גאכקוקן, ווי פילש מען זיי אויס. און די באפעלן שיטן זיך, קיין עין-הרע, ווי פון א לעב-כערדיקן זאך. ערשטנס, מוז מען אפגעבן דאס גאנצע געלט און גאלד (צום וויפלמן מאָל), ביי זיך מעג מען לאָזן נאָר 300 רובל. צווייטנס, מעג מען אין געטאָ אַרומגיין נאָר ביז 19 אַזייגער; נאָכדעם הייבן זיך אָן די אַזוי גערופענע „פּאַליציי-שמונדן“. דריטנס, מוזן אַלע ווייטער גיין צו דער אַרבעט, וווּ יעדער האָט געאַרבעט ביזן געטאָ. אָבער איינציק-ווייז אַרויסגיין אין שטאָט איז פאַרבאָטן. עס מוז זיך צוגנויפקלייבן אַ גאַנצע ברייגאַדע און גיין אַרגאַניזירט. פּערטנס, איז קאָמענאַריש פאַרבאָטן צו גיין אָן די לאַטעס — סײַ אין געטאָ, סײַ אין שטאָט (איצט איז די לאַטע — אַ פּולער געלער מגן-דוד). אַלע זעקס ווינקלען מוזן זיין פּעסט צוגענייט צו די כּגדים: איין לאַטע — פון פּאַרנא, איינע — אויפן רוקן). פינפטנס, איז פאַרווערט פּערזענלעך צו ווענדן זיך אין וועלכע-נישט-איז שטאַט-אַנשאַפּאַרטן: מיט אַלע ענינים דאַרף מען זיך ווענדן בלויז אין דער קאָמענדאַטור פון דער געטאָ-פּאַליציי. און אַזוי ווייטער און דאָס גלייכן.

לויטן באַפעל פון די אַקופאַנטן איז אין געטאָ געגרינדעט געוואָרן אַ יודישער „אַרבייטסאַמט“, וועלכער מוז רעגיסטרירן אַלע אַרבעטס-פּעיקע אייגנוויינער. אויב עמעצער איז שטאַט דאַרף האָבן יודן אויף אַר-בעט, דאַרף ער אָנשרייבן אַ פּאָדערונג אין דײַטשישן „אַרבייטסאַמט“, יענער באַשטעטיקט און שיקט איבער אין „אַרבייטסאַמט“ פון געטאָ, וועלכער טײַלט אויס די נײַטיקע צאָל אַרבעטער.

אַלס לײַטער (שעף) פון „אַרבייטסאַמט“ פון געטאָ האָט גענוס באַשטימט זיין ברודער סאַלאַמאָן גענוס, און אַלס פאַרבינדונגס-מאַן צווישן די „אַרבייטסאַמטן“ פון שטאַט און געטאָ איינעם אַ ברוידע.

די וואָס אַרבעטן, קריגן שיינען — „אויסווייזן“. אין זיי איז אָנגע-שריבן, אַז „Der Jude“ אַזאַ און אַזאַ (אַ לײַדיק אַרם פאַר פאַמיליע און נאָמען) אַרבעט (דעם גאָמען פון דער אונטערנעמונג אָדער אַג-שפּאַלט). אין שײן ווערט אויך געזאָגט, אַז אָן אַ דערלויבעניש פון „אַרבייטסאַמט“ קאָן מען נישט נעמען קיין יודן אויף אַן אַנדער אַרבעט. די מאַמע האָט געקראָגן אַרבעט — אין אַ שניידעריי. ווי גוט, אַז

זי האָט גאָלדענע הענט און קען נײַען!

מען האָט אונדז געגעבן ברויט-קאַרטלעך. אָבער מיר קריגן אויף זיי קדחת. ווי מען זאָגט, נישט צום שטאַרבן און נישט צום לעבן.

ברויט — 125 גראם א טאָג; אויף די איבעריקע פראָדוקטן איז די גאָרמע א וועכנטלעכע: 80 גראם גרויפן, 50 גראם צוקער, 50 גראם בוימל און 30 גראם זאלץ. אזוי שטייט געשריבן אין קארטל. אָבער נישט קיין בוימל און נישט קיין צוקער זעען מיר אין די אויגן נישט אָן. מען גיט גאָר ברויט און שוואַרצע אַרבעס אַנשטאַט גרויפן.

די אָקופאַנטן זשאַלעווען אונדז נישט גאָר עסן, אַפילו פאַפיר: אונדזערע קארטלעך זענען פאַרכיקע און יעדע פאַרב באַדייט אַן אַנדער צאָל. אַ געל קארטל איז אַן איינפערזאָניקע, אַ רויטס — אויף צוויי מענטשן, אַ ראַז — אויף דריי און אַ גרינס — אויף פיר.

פאַרשטייט זיך, אַז פון דעם, וואָס זיי גיבן, קאָן מען נישט לעבן, דעריבער זעט יעדערער, קומענדיק פון שטאַט, עפעס-וואָס אַרייַנטראַגן מיט זיך (מען בייט אויס אויף אַ בגד אָדער מען קריגט פשוט פון פריינד אין שטאַט). גאָר דאָס האָט דערשמעקט פ. מורער פון „געביטסקאָמי סאַריאַט“, האָט ער אויסגעהאַנגען אויפן טויער אַ נייע „שילד“, וואָס מעלדעט, אַז אַרייַנטראַגן אין געמאַ שפייז און וואַלץ איז שטרענג פאַר-באַטן. די טויער-וואַך, וועלכע באַשטייט פון איין שטאַמישן און עמלעכע געמאַ-פּאַליציאַנטן, מוז שטרענג אונטערזוכן יעדערן, וואָס גייט אַריין אין געמאַ. אויב מען געפינט עפעס ביי עמעצן, מוז מען עס תיכף האַנפּיסקירן, און דעם זינדיקן אַליין איבערגעבן אין די הענט פון דער היטלעריסטישער מאַכט.

היינט דאָס, דערפאַר, וואָס דו ווילסט אַרייַנטראַגן אין געמאַ אַ שטי-קעלע ברויט, קאָנסטו באַצאָלן מיטן לעבן.

* * *

היינט איז אין שול דער ערשטער לערן-טאָג... כאָטש מיט אַ פאַר-שפעטיקונג, אָבער די לימודים הייבן זיך פאַרט אָן. און איד בין נישט אין שול, גאָר דאָ...

מסתמא, איז שוין געווען דער קלונג. אַלע זענען אין קלאַס. אויף מיין באַנג איז אַ פּוסט אָרט. און דאָס אָרט פון א. ר. איז פּוסט. אָבער פאַרוואָס? פאַרוואָס איז אונדז פאַרווערט צו קומען אין שול און זיצן אויף די לימודים? פאַרוואָס האָט מען אונדז דאָ פאַרשפאַרט און מען לאָזט נישט אַרויס אין שטאַט?

איך האָב מיט אייניקע טעג צוריק לאַנג גערעדט וועגן דעם מיט
 א. ר. דערמאָנט די שול, אונדזער קלאַס. א. ר. איז, דוכט מיר, געוואָרן
 אינגאַנצן אַן אַנדערער. די קליידער אין פּלעקן, די נעגל שמוציק (אמת,
 ער אַרבעט. נאָר וווּ — האָט ער נישט געזאָגט. מסתמא שעמט ער זיך).
 די האָר מאַדנע קורץ, אַפילו די אויגן זענען אַנדערע, ווי פאַרוואַלקנטע.

* * *

גענס האָט אונדז איבערגעגעבן מורערס נייע פאַרדערדענונג: פּאַכלייט
 דאַרפן וווינען אין ערשטן געמאַ, דאָס הייסט, אין אונדזער געמאַ, אַלע
 איבעריקע — אין צווייטן. אויף די אַרבעטס=שיינען פון פּאַכלייט שמעלן
 די אַרבעטס=געבער אַ ספּעציעלן שמעמפל. ביי וועמען עס איז נישטאָ
 אַזאַ שמעמפל, מוז אַריבערציען זיך אין צווייטן געמאַ, און פאַרקערט —
 פּאַכלייט, וואָס וווינען איצט אין צווייטן געמאַ, וועלן אַריבערגעפירט
 ווערן אין ערשטן.

צום גליק, האָט מען אויף דער מאַמעס שיין אַזאַ שמעמפל אַוועק=
 געשטעלט: זי רעכנט זיך אַלס שניידערקע.

אין אונדזער דירה האָט מען איינעם נישט געשטעלט דאָס שמעמפל.
 דער הויז=קאָמענדאַנט הייסט אים אראָפּגיין מיט דער פּאַמיליע און מיט
 די שטוב=הפּצים אין הויף. דאַרפן האָבן זיך אָנגעקליבן נישט ווייניק
 מענטשן. אַלע זענען זייער אומעטיק, נידערשלאָגן. איך האָב אויף זיי
 שטאַרק רחמנות: טאַקע, נאָך נישט באַוויזן, געבער, אָנוואַרעמען די פּיס
 אין איין אָרט, יאָגט מען שוין אין אַ צווייטן.

עס עפנט זיך דער טויער פון געמאַ. דאַרט וואַרטן שוין שמאַטישע
 פּאַליציאַנטן און פירן אַוועק.

* * *

דאָס אַרויספירן פון אונדזער געמאַ די, וועלכע זענען נישט קיין
 פּאַכלייט, געדויערט שוין עטלעכע טעג. יעדן אָונט גייען די געמאַ=פּאַ=
 ליציאַנטן איבער די דירות און קאָנטראָלירן די שיינען. די, וועלכע האָבן
 נישט דאָס גייטיקע שמעמפל, טרייבן זיי אין צווייטן געמאַ.

קיין ריכטיקע ידיעות וועגן די אַריבערגעפירטע איז נישטאָ. עס=
לעכע מענטשן האָבן יאָ געקראָגן בריוועלעד, אָבער זייער נישט קיין
קלאָרע. און די אַריבערגעפירטע אַהער פון צווייטן געמאָ (אגב, זייער
ווייניק) פאַרזיכערן, אַז די לעצטע מעג האָט מען אַהין נישט געבראַכט
קיין איין מענטשן.

* * *

אויפן פראַגמאַ איז דערווייל נישט גוט. אמת, פון הימלערס, „בלויז“
קריג“ איז נאָרנישט אַרויס. די דייטשן האָבן זיך באַרימט, אַז זיי וועלן
איין צוויי וואָכן אַרום זיין אין מאַסקווע. נאָכדעם האָבן זיי מיט דער
זעלבער באַרימערײ אָפגעלייגט דעם מערמין, אַפילו געזאַגט, אַז זיי גע=
פינען זיך שוין אין די פאַרשטעט פון מאַסקווע. אָבער דאָס איז געווען
אַ גרויסער ליגן, מען האָט זיי אָפגעשטעלט. מאַסקווע וועט מען זיי,
פאַרשטייט זיך, נישט אָפגעבן. אָבער אן אַנגרױף האָבן זיי ווידער אָג=
געהויבן. אויך לענינגראַד איז אַרומגערינגלט. אַלץ איינס וועלן זיי
ברעכן האַלדז=און=נאַקן!

* * *

יום=כיפור. היינט איז עס אַ באַזונדערס אומעטיקער יום=טוב. אַלטע
לייט פאַסטן. דאַווענען, בעטן ביים רבנו של עולם החיים. אַן אומזיסטע
טרח: אויב עס וואָלט געווען אַ גאָט, וואָלט ער נישט דערלאָזט צו אַזעל=
כע מערדערייען און שחיטות.

אינמיטן טאָג האָבן זיך דערהערט אין די געסלעך ווילדע געשרייען —
דאָס האָבן זיך אַהין אַריינגעריסן שיכורע סאָלדאַטן. די געסלעך זענען
טיכף געוואָרן שווי, ווי אין געמאָ וואָלטן גאָר נישט געווען קיין לעבע=
דיקע מענטשן. די סאָלדאַטן טראָגן זיך אַרום איבערן געמאָ, אַריין אין
די הויפן, שרייען, שיסן אין דער לופט. די מאַמע, מירע און אַלע איבע=
ריקע דערוואַקסענע פון אונדזער דירה זענען אויף דער אַרבעט... וואָס
טוט מען? צי דען וועלן זיי אונדז אַוועקפירן? אויף זיי קאָן מען אַלץ
גלויבן. מיר אַרבעטן דאָך נישט, דאַרפן זיי אונדז נישט האָבן. די קינדער

קוקן אויף מיר אזוי, ווי איד וואָלט עפעס וויסן, אָדער קאָנען זיי ראַמען ווען... נאָר וואָס קאָן איד טאָן? איד האָב אַליין מורא. אָבער איד ווייז דאָס נישט אַרויס, איד באַרואיק זיי, זיי זאָלן נישט וויינען. די מאַמע זאָל כאַטש נויכער קומען!

די סאָלדאַטן האָבן זיך אָפּגעטראָגן. אינגיכטן איז די מאַמע געקומען פון דער אַרבעט. עס איז פינצטער געוואָרן און מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפן.

אין שלאָף האָב איד דערהערט עפעס אַ רויש, ווי עס וואָלט צופאָרן אַ מאַשין. איד בין אויפגעשפרונגען און, שפּריינגנדיק איבער די שלאָפּן-דיקע, צוגעגאַנגען צום פענצטער. כאַטש דאָס פענצטער, ווי אַלע, וואָס גייען אַרויס אויף די פּרייע גאַסן, איז פאַרקלאַפט, נאָר דורך אַ קליין שפעלמעלע זעט זיך אַ שטיקעלע גאַס לעבן געמאַ-טויער.

פון צוגעפאָרענע לאַסט-אויטאָס שפּרינגען אַרויס סאָלדאַטן. זיי שמעלן זיך אויס. וועקן צי נישט? אפשר נישט שרעקן, זיי גייען דאָך נאָך דערווייל איבערגען נישט, שטייען ווי סמאַטועס.

שטיל. עס שלאָפט די שטאַמ. די סאָלדאַטן רירן זיך נישט פון אָרט. אפשר פאַרגרעסערט מען אַלעמאָל אויף נאַכט די וואַך? די געכט זענען דאָך איצט פינצטערע — ס'איז האַרבסט.

עס רוישן ווידער מאַשינעס. וויפל סאָלדאַטן!

אַ דערשראָקענע וועק איד אַלעמען. עס ווערט אַ פאַניק. קינדער וויינען, מאַמעס קרעכצן, קיינער געפינט נישט זיינע זאַכן. איד דריי זיך אויך אַרום אַ האַלב גאַקעטע, טרייסל זיך פון שרעק און קעלט. און די סאָלדאַטן קלאַפן שוין אין אונדזער טויער... זיי זענען שוין אויפן הויף! קריכן אויף די טרעפּ... קלאַפּן!.. קיינער עפנט נישט... זיי האַקן מיט די פּויסטן, טראַסקען. אַט וועלן זיי איינברעכן די טיר!

אַ שכן גייט צו אויף די שפיציפינגער צו דער טיר און זאָגט, אַז פון דער דירה האָט מען אַלעמען אַוועקגעפירט אין צווייטן געטאָ. געבליבן איז נאָר ער איינער, אַ פאַכמאַן פון דער פעליץ-פאַבריק „קאַיליס“. זיי גלויבן אים, פאַרשטייט זיך, נישט און הייסן ווייזן דעם אַרבעטס-שײַן. דער שכן רוקט אים אַרויס דורך אַ שפעלמעלע אַין טיר. די סאָלדאַטן באַקוקן, האַלטן אין די הענט און מיט אַ געלעכטער צערייסן זיי אים אויף שטיקלעך. אַליין גייען זיי אַוועק קלאַפּן אין אַ צווייטער דירה.

איד גיי ווידער צו צום פענצטער. דער טויער איז אָפּן. פון געמאָ
יאָגט מען מענטשן. מען שמעלט זיי אויס. אַלע מיט קינדער און פעק.
איינער אַ מאַנצביל לויפט צוריק. ס'טוט אַ קנאַל אַ שאַם...
די גאַנצע מענטשן-מאַסע יאָגט מען אַוועק אויף זאַוואַלנע-גאַס,
פון געמאָ טרייבט מען פרישע מענגעס, און מען שמעלט זיי ווידער
אויס...

די מאַמע בעט מיר, איד זאָל גישט קוקן אין פענצטער. יאָ, ס'איז
זייער שרעקלעך, אָבער אָפּשר וועל איד דאָרט באַלד אַליין שטיין. די
מאַמע באַרואיקט: זי האָפט, אַז מען וועט אונדו גישט געפינען — דער
זון פון דער שכנה איז אַרויס אויף די טרעפּ, פון אויסווייניק פאַרקלאַפט
די טיר מיט ברעמער, און דערנאָך דורכן פענצטער אַריינגעקראַכן צוריק.
אָפּשר וועלן די מערדער מייגען, אַז דאָ איז גישט קיין דירה און קיינער
איז דאָ גישמאָ.

גיי, זיי קלאַפּן ווידער! אַפּנים, זיי גלויבן גישט... באַלד צעברעכן
זיי שוין די טיר. גיי, זיי לאַכן: אָנשטאַט צו זוכן פאַר פּאָנאַר יידן,
קריכן זיי אין דער פינצטער זוכן מייז... אָנגעטראַפּן איז אַ מויז-לאַך...
אַוועק...

פון טויער פירט מען אָפּ נאָך אַ גרויסע פאַרטיע. די סאָלדאַטן קריכן
אַריין אין די מאַשינעס און פאַרן אַוועק.

* * *

שטיל. דאָס געסעלע דרעמלט ווידער. אויבן, נאָר הויד, ווהיז מייז
בליק קאָן גישט דערגרייכן, שיינט די לבנה. זי באַלויבט די וועלט.
מסתמא, אויך די, וועלכע שלעפּן זיך איצט איינגעבויעגע, אומגליקלעכע
און פאַרשמאַכטע. צי טראַכטן זיי וועגן אַנטלויפן? געוויס יאָ. אָבער דאָס
איז אוממעגלעך: אַרום זיי איז פול מיט באַוואַפּנטע סאָלדאַטן, די גאַסן
זענען פּוסט, טיר און טויער פאַרשלאָסן.

אַט איז די תּפּיסה. עס עפענען זיך גרויסע, שווערע טויערן. זיי
סקריפען מיט כּעס: אַפּנים, גישט צופּרידן, וואָס אַפּילו ביינאַכט איז
גישמאָ קיין רו. די מענטשן האָט מען אַריינגעיאָגט, ווי אַ משערעדע פּי,
און די טויערן פאַרמאַכט.

* * *

עם נעמט טאָגן. די מאַמע קלייבט זיך צו דער אַרבעט. אונדז
הייסט זי לייגן זיך שלאָפן. אָבער ווי קאָן איר איינשלאָפן, אויב איר שמעל
זיך דייטלעך פאָר, ווי שרעקלעך איז איצט דאָרטן, אין תפיסה... מענטשן
לעבן זייער לעצטן טאָג. אַזויפיל מענטשן אין די קאמערן, קאָרידאָרן,
אַפילו אויפן הויף. עם רענגט. און זיי זיצן אויף זייערע פעקלעך, מוליענע
דיק צו זיך וויינגנדיקע קינדער.

די מאַמע האָט זיך צוריקגעקערט פון דער אַרבעט.

...און יענע אין תפיסה זיצן נאָך אַלץ.

שוין גאַכט. באַלד וועט מען זיי אַרויספירן.

מען הייסט זיי שוין, מסתמא, זיך אויסשמעלן. מען שמופּט, מען
שלאָגט.

עס עפענען זיך ברייט די טויערן. גרויסע מענגעס לאָזן זיך אין
זייער לעצטן וועג. אונטער קלעפּ פון נאַהייקעס גייען מענטשן און גייען,
אַז אַ סוף. אַ סך מענטשן. די סאָלדאַטן איז שוין נמאס געוואָרן צו
שלאָגן.

די טויערן פאַרמאַכן זיך. די אויפזעער קוקן אַרום יעדעס ווינקעל
לע — צי איז עמעצער נישט פאַרבליבן. מאָדנע: אַפילו בלייבן אין
תפיסה איז אויך פאַרבאָטן.

עס מאַראַקעט אַ רעגן. און מענטשן גייען. לאַנגזאַם, קוים שלעפּנע
דיק די פיס. אַ גרויסע לוויה. מענטשן זענען זיך אַליין מקבר. ווייזט
אויס, אָבער, אַז נישט אַלע פאַרשטייען דאָס.

אין אַ פענצטער באַווייזט זיך אַ פאַרשלאָפענער מענטש. ס'האָבן
אים אויפגעוועקט די הייליכקע טריט אויפן פוסמן ברוק. דערזען די
מענגע, ווערט ער תיכף פאַרשוונדן. אָפּשר לייגט ער זיך צוריק, מוליעט
זיך צו צום ווייכן קישן, וויקלט זיך אין דער וואַרעמער קאָלדער און
שלאָפּט איין... צי וועט פאַרטרייבן זיין שלאָף דער געדאַנק, אַז איצט,
ווען ער איז אַרומגעכאַפּט פון דעם זיסן דרעמל, פאַלן דאָרט, אין
פאַנאַר, טויזנטער מענטשן אין גאַסע פון רעגן און בלוט ליימיקע גרע
בער... איינער אויפן צווייטן, מיט הענט, פאַרוואַרפענע אויף הינטן,
מיט פּגימער, אויסגעקרימטע פון ווייטיק און שרעק; מענער פאַלן

אויף קלייניקע קינדערלעד; יונגע פרויען, יינגלעד, זקנים — אלע צוזאמען,
אלע אין איין גרוב...

צי וועט א טראכט מאן דער פארשלאָפּענער (פאַרוואָס זע איך אים
אַזוי בולט אין מיין געדאַנק?), צי וועט ער אַ טראכט מאָן, אַז ערשט
מיט אַ האַלב יאָר צוריק, אַפילו מיט פיר חדשים צוריק זענען אָט די אלע
אַוועקגעיאָגטע צום טויט מענטשן געווען לערער, אַרבעטער, טאַטעס
און מאַמעס, קינדער! זיי זענען געווען — מענטשן!

און אפשר איז דער פאַרשלאָפּענער, וואָס האָט זיך באַוווּן אין
פענצטער, פאַרשוונדן געוואָרן נישט אויס גלייכגילט, נאָר אויס ווייטיק?
אפשר לייט ער אַזוי ווי איד, ער וויל העלפן, נאָר... ווי קאָן איין
מענטש פאַנאַנדעריאָגן אַזאַ באַוואָפּנטע וואָר און ראַטעווען אַזאַ גרויסע
מענגע? ער קאָן נישט, און דעריבער איז זיין ווייטיק צוויי מאָל אַזוי
שטאַרק.

* *
*

ווייזט זיך אַרויס, אַז היינטיקע נאַכט איז דער לערער יאָנאַטיס
געווען ביים געטאַ-צוים. ער האָט געהערט, וואָס דאָ האָט זיך געטאָן
פאַריקע נאַכט און מורא געהאַט, אַז די היטלעריסטן וועלן פאַרזעצן
זייער בלוטיקע אַקציע. צוזאַמען מיט אַ באַקאַנטן, וועמען עס האָט
זיך איינגעגעבן צו באַקומען אויף איין נאַכט אַ דערלויבעניש צו גיין
אין דער פאַרווערטער צייט, איז ער אָפּגעשטאַנען נישט ווייט פון אונג-
דזער טויער — אויב מען וועט אונדז יאָגן, אפשר וועט זיך איינגעבן
ווי-גישט-איז צו ראַטעווען.

* *
*

איך האָב זיך פאַרשריבן אין ביבליאָטעק. דאָס איז די געוועזענע
סטהאַשן-ביבליאָטעק, אָבער שוין אַ גוט וואַיסגעלייריקטע. די געסטאַפּאַ-
לייט האָבן אַרויסגעפירט אלע מער-ווייניקער ווערטפולע ביכער; די ווערק
פון סאָוועטישע מחברים האָבן זיי פשוט פאַרברענט. זיי האָבן אָנגע-
זאָגט, אַז זיי וועלן אָפט קומען קאַנטראָלירן. אויב זיי וועלן געפינען
אַ בוך „מיט אַ קאָמוניסטישן אינהאַלט“, וועלן זיי דערשיסן נישט נאָר

דעם פערסאָנאַל, נאָר אויך אַזויפיל מענטשן, וויפל זייטן עס זענען פאַראַן אין דעם בוך.

כדי די פּאָליצעס פון ביבליאָטעק זאָלן נישט זיין פּוסט, האָט די געטאַ-מאַכט פאַרבאַטן צו האַלטן די היימישע ביבליאָטעקן. אַלע מוזן זייערע ביכער אָפּגעבן אין ביבליאָטעק. און די אָנגעשטעלטע פון ביבליאָטעק קוקן שטרענג נאָך, אַז די ליינער זאָלן אומקערן די ביכער צו דער צייט, אויב עמעצער פאַרהאַלט אַ בוך, מאַנט מען אויף דורך דער געטאַ-פּאָליציי.

ס'איז פאַראַן אויך אַ ליינזאַל. אַן ענגער, אַ קליינער, אָבער זייער אַ נויטיקער: ווען אין איין צימער וווינען צו עטלעכע משפּחות, איז אין אַזאַ שטיקעניש נישט זייער אָנגענעם צו ליינען. און ליינען ווילט זיך! כאָטש אויף אַ וויילע פאַרגעסן, וווּ דו ביסט...

אין ביבליאָטעק האָט זיך צוגעטוילעט אויך די אַדרעסן-ביוראָ. אין איינמעלדונגס-אַמט (מיר זענען אַפילו איינגעמאַלדן, ווי אין אַן אמתער שטאַט) האָט מען פאַרשריבן אַלע אַדרעסן, אַוועקגעזעצט אַ מיידל און זי זיצט, געבער, און גענעצט. די ערשטע טעג פלעגט נאָך עמעצער אַרײַנגיין דערוויסן זיך וועגן אַ פאַרפאַלענעם קרוב. איצט אָבער ווענדעט זיך צו איר שוין קיינער גישט: ווער עס לעבט, האָט זיך געטראָפּן מיט זיינע קרובים אין דער ענגשאַפט, ווער עס איז גישטאַ — דעם וועט אויך די אַדרעסן-ביוראָ נישט געפינען.

* *
*

א. ר. האָט זיך דערוויסט די לעצטע נייעס: מאַסקווע האַלט זיך! מען באַשיצט זי זייער העלדיש, דערצו נישט בלויז דאָס מיליטער, נאָר אויך די באַפעלקערונג. אַפילו שלער העלפן גראָבן שוין-גראָבנס. מיר וואָלטן אויך מיט גרויס פאַרגעניגן געהאַלטן, געגראָבן, ס'זאָל נאָר גיכער הישלער איינגעמען אַ מיתה-משונה.

* *
*

מען האָט אונדז געמאַכט איינשפּריצונגען קעגן אַנשטעקנדיקע קראַנק-הייטן. אויף וויפל דאָס איז מעגלעך, זאָרגן די געטאַ-דאָקטוירים וועגן דעם געזונט פון די מענטשן.

אויף רורניצקי-גאס 11, איז דא אן אַמבולאַנץ-אַריי, אויף שפיטאַלגע-
גאס — אַפילו אַ שפיטאַל. עמלעכע זאַלן זענען באַשטימט ספּעציעל
פאַר אַנשטעקנדיקע קראַנקע; אויפן הויף, אין אַ קליין שמעלכל, האַלט
מען משוגעים (נאָר נישט לאַנג צוריק זענען דאָס געווען פּולשטענדיק
נאָרמאַלע מענטשן!)

לעבן טויער פון שפיטאַל איז אַ מתים-שטיבל, אַנטקעגן — אן
אַפטייק. פאַרשטייט זיך, אינגאַנצן נישט ענלעך אויף אן אמתער, דאָרטן
שמעקט אַפילו נישט מיט רפואות; מען קאָן דאָרטן קריגן נאָר די סאַמע
פשוטע פּראַשקעס.

אין אַפטייק נעמט מען אָן שפייז-פעקלעך און בריוו פאַר די קראַנק-
קע, אין אַ צווייט צימערל שרייבט מען אויס דערלויבענישן צו מבקר-
חולא זיין די קראַנקע. מיט איין וואָרט, אַלץ ווי אין אן אמתן שפיטאַל,
אַבער זייער אַרעם.

* * *

ביינאַכט האָבן אונדז ווידער אויפגעוועקט טריט פון סאָלאַראַמישע
שמיול. מיר גיבן אַ קוק — ביים טויער אַ גרויסע באַנדע הימלעריסמן.
געכאַפט אויף גיך זיך אַנטאָן. נאָר באַלד האָט זיך דערהערט אַ קאָמאַנדע,
אַז די סאָלאַראַמן זאַלן מאַרשירן אין צווייטן געטאָ.
הייסט עס, דאָרטן. איד שמעל זיך פאַר.

...עפעס אין אַ דירה פרווון די אויפגעוועקטע פון טומל מענטשן זיך
באַהאַלטן. זיי עפענען דאָס טירעלע אין דיל און קריכן אַראָפּ אין דער
מעליגע. נאָר אין דעם מאַמענט רייסן זיך אין צימער אַריין די מערדער.
זיי האָבן באַמערקט.

...אויפן פיש אין אַ לייכטער צאַנקט אַ ליכטעלע. נישט פאַרבעטט
געלעגערס, איבערגעקערטע שמוץ. די מערדער ראַבעווען — אונטער
די מונדירן שלעפן זיי אויף זיך אַרויף אַנצוגן, אין די בוזעמס רוקן
זיי אַריין העמדער. ווען עס איז שוין נישטאָ, ווהיין צו שמופן, עפענען
זיי דעם קעלער, שפּרינגען אַראָפּ. מיט קעשענע-לעמפעלעך באַלויבטן זיי
די גאַסע, פאַרשימלעט ווענט און פאַרגליווערטע אין שרעק פּנימער. זיי
באַפּוילן, מען זאָל פאַר זיי, די הערשער פון אייראָפּע, זיך בוקן. זיי גייען
אַרום צווישן די זיך בוקנדיקע, מאַכן חוזק, שמייסן מיט זייערע גאַהיי-

קעס איבער די רוקנס, הירזשען. זיך אָנגעזעטיקט מיטן בילד, יאָגן זיי די מענטשן פון קעלער.

...אויף דער גאָס פרוווט איינער נישט לאָזן זיך פירן. די באַנדימן פאַרברעכן אים די הענט אַהינטער און שלעפּן צום עולם, זאָגנדיק, אַז מען דאַרף זיך נישט קעגנשמעלן, — מען פירט דאָך נאָר אַריבער אין אַן אַרבעטס־לאַגער. אָבער דער מענטש בריקעט זיך, בייסט זיך און צום סוף הויבט ער אָן לויפן. עס דעריאָגט אים אַ קויל...

עמעצער גיט אַ זיפּץ — ער האָט נישט געדאַרפט לויפן. אפשר פירט מען טאַקע אין אַ לאַגער?

אַ שוואַרצע אַקטאָבער־נאַכט באַגלייט זיי אַרויס פון שטאָט...

* * *

דאָס צווייטע געמאַ האָט מען היינטיקע נאַכט אינגאַנצן ליקווידירט. דאָרטן זענען געווען אַן ערד גיין שוויגט מענטשן...

באַגינגן האָט מען נישט ווייט פון אונדזער געמאַ געפונען אַ קימפע־שאַרין, וועלכע האָט, מסתמא, געפויזעט אַהער פון יענעם געמאַ. זי האָט נישט דערפויזעט. זי איז געשטאַרבן, געבוירנדיק אויפן ברוק. און דאָס גיי־געבוירענע מיידעלע, אַ געזונטס און שרייענדיקס, האָט מען אַריינגע־טראָגן אין געמאַ. מען האָט זי אַ נאַמען געגעבן געמעלע.

* * *

די, וועלכע אַרבעטן אין דער „קאיליס“־פאַבריק, זעצט מען אַרויס פון געמאַ. אין שטאַט, נישט ווייט פון פאַבריק, וועט פאַר זיי זיין אַ באַ־זונדער בלאַק. ער וועט אויך זיין אָפּגעצוימט, אָבער מענטשן האַלטן, אַז קיין אַקציעס וועלן מסתמא דאָרט נישט זיין. דער דירעקטאָר פון דער „קאיליס“־פאַבריק האָט כלומרשט אַרויסגעקראָגן אַ באַפעל, מען זאָל נישט טשעפּען די אַרבעטער פון זיין פאַבריק. דערווייל פירט מען אַהין אַריבער נישט אַלעמען. ס'קלעקט נישט קיין אַרט. אָבער אינגיבן וועט זייער דירעקטאָר קריגן דאָרטן גופא נאָך אַ שטוב.

* * *

כאָמט גענעם האָט געמאָלדן, און די איינוווינער פון דעם געטאָ, דאָס הייסט, די פּאָבלייט, דראָט מער גאָרנישט (אין דעם האָט אים כלומרשט פאַרזיכערט די דייטשישע מאַכט), אָבער קיינער גלויבט אים נישט. מענטשן רעדן שוין עמלעכע טעג וועגן עפעס געלע שיינען. אונז דער שכן, דער אַרבעטער פון דער „קאָיליס“ פאַבריק, האָט שוין אַזאַ שוין געקראָגן. דער שוין שייט זיך אונטער פונעם פריערדיקן גאָר דער מיט, וואָס ער איז געדרוקט אויף געלן פאַפיר און הייסט נישט „אויס ווייז“, גאָר „פאַכאַרבייטער אויסווייז“. אַזאַ שוין באַקומען גאָר גוטע פּאָבלייט, דערצו אויך נישט אַלע, ווייל שיינען זענען פאַראַן סך־הכל 3.000 און אַרבעטער — 10.000. פאַר די אָנגעשמעלטע פון יודענראַט און פאַר די געטאָ־פּאָליציאַנטן האָט מען געבראַכט 400 שיינען. כאָמט זיי זענען נישט קיין פּאָבלייט, וועלן זיי פאַרט כמעט אַלע באַקומען אַזעלכע שיינען, און פון די אמתע פּאָבלייט — סך־הכל אַ פערטחלק.

* * *

די מאַמע האָט אַזאַ שוין באַקומען! פון די 230 מענטשן, וואָס אַרבעטן מיט איר צוזאַמען, האָבן די שיינען געקראָגן גאָר 80. אין געטאָ איז עפעס נישט רואיק. קיינער ווייסט גאָרנישט, גאָר אַלע רעדן, אַז היינטיקע נאַכט דאַרף מען זיך נישט לייגן שלאָפן. שפעט אין אָונט האָבן מיר זיך דערוואַסט, אַז אַלע, וואָס האָבן באַקומען געלע שיינען, מוזן זיך רעגיסטרירן אין יודענראַט. רעגיסטרירן וועט מען די נאַנצע נאַכט, ביז 4 דעם זיינער אינדערפרי. מען דאַרף קומען צו דער רעגיסטראַציע מיט די פאַמיליען־מיטגלידער — מיט אַ מאַן אָדער מיט אַ ווייב און מיט קינדער ביז זעכצן יאָר. קינדער, וואָס זענען עלטער פון זעכצן יאָר, אויך פאַטערס און מוטערס, ברידער און שוועסטער וועט מען צו די שיינען נישט צושרייבן. אַז אויסנאַם ווערט דערלעזט גאָר פאַר דער געטאָ־פּאָליציי און פאַר אַרבעטער פון וואַרשע שטאַטן. וועלכע געהערן צו דער געסטאַפּאַ. צום גליק האָט מירע אויך געקראָגן אַ געלן שוין. איר איז דאָך שוין זיבעצן יאָר.

מאָרגן אינדערפרי וועלן אַלע, וואָס האָבן די געלע שיינען, מוזן אַרויסגיין צו דער אַרבעט מיט די צוגעשריבענע צום שיין פאַמיליע מיטגלידער. אין געטאָ וועלן זיי מעגן צוריקקערן זיך נאָר אויפן צווייטן טאָג אין אַוונט. די וועלכע האָבן נישט געקראָגן קיין געלן שיין, אויך זייערע משפּחות, בלייבן אין געטאָ...

די שטימונג איז אָנגעשטרענגט. די נערוועזקייט פון די מענטשן דערגרייכט די העכסטע מדרגה; מען איילט זיך רעגיסטרירן. די וואָס האָבן נישט קיין געלע שיינען, זוכן אַזעלכע, צו וועמען מען קאָן זיך צו שרייבן, אָדער כאַטש די קינדער צושרייבן. די וועלכע האָבן שיינען, נעמען אָן גייע „קרובים“, איבערהויפט קינדער. ברידער וועלן צושרייבן זייערע שוועסטער אַלס זייערע ווייבער, מעכטער וועלן פאַרשרייבן אַלס מענער זייערע טאָמעס...

מיר גייען זיך רעגיסטרירן. דורך די פינצטערע געסלעך שלעפּן זיך מענטשן. אַלע אין איין ריכטונג. אַנדערע האַלטן אין די הענט, באַשיצנדיק פון ווינט, ברענענדיקע שטיקלעך ליכט, אַנדערע צינדן יעדע וויילע אָן אַ שוועבעלע, קוקן זיך איין אַ פּאָר מריט פּאַרויס און שפּרייזן ווידער און דער פינצטער דורך די בלאַטעס. עמעצער האָט פאַרלוירן אַ קינד, לויפט ער צוריק אַ דערשראָקענער און רופט עס.

יודענראַט. די ברייטע טרעפּ פון דער געוועזענער גימנאַזיע זענען פאַרפלייצט מיט מענטשן. אַלע ישפּארן זיך אהיו, אויבן, צו די רעגיסטראַ ציע-מישן. איינעם טרעט מען אָן אויפן פּוס, נאָ צווייטן קוועטשט מען צו אַ האַנט, ביי אַ דריטן איז דאָס קינד צוגעשפּאַרט געוואָרן צו דער וואַנט און אַינער נישט דערשטיקט. עס ישטופּן זיך מענטשן פאַרשוויצטע, פאַר-הוישכטע, כמעט אַלע וויינען. איינעם האָט מען נישט צוגעשריבן די מאַמע, דעם צווייטן — זיין זיבעציגטריקן זון. די געטאָ-פּאַליציאַנטן פרווון מאַכן אַן אַהרענונג, נאָר קיינער לייגט אויף זיי קיין אַכט נישט — אַז מען שפּירט אַזוי גאַנצט דעם טוים, האָט מען נישט קיין מורא פאַר גארהייקעם. אַ כאַאָס, אַ טומל און געפילדער. עס גלויבט זיך נישט, אַז סך-הכל מיט אַ האַלב יאָר צוריק האָבן זיך איבער אָט די טרעפּ געמאָרגן שילדער. אין איינעם פון די געוועזענע קלאַסן, וווּ מענטשן האַנגלען זיך וואַצט מיטן טוים, שטייט, ווי האַלמגדיק איבער וואַנדן די וואַך, נאָן אַנאַטאָמישער סקעלעט. אויף די ווענט הענגען נאָך לאַנדקאַרטעס, עס שטייט זיך רואווק אין אַ ווינקל אַ פאַרשריבענער טאַוול. אָט ליגן אָנגעוואָרפן דעקאָראַציעס, קינדערשע בלאַטעס-קאָסטימומען. מיר דוכט, אז קיינער באַמערקט זיי נישט.

איד אַליין האָב שוין אויך פאַרגעסן, וואָ אזעלכע זאָכן זענען נאָך ערנעץ-
ווי פאַרזאָן. מאָדנע, דעם מענטשן רוכט זיך, יאָ צוואַמען מיט אים האָט
זיך געבליבן דאָס גאַנצע לעבן...

עס זענען זיך שוין די רעגיסטראַציע-שישן. וצו דער מאַמען שטייט
צו עפעס אַ מאַנצביל, זי וואָלט אים צושרייבן אַלס ואיר מאַן. די מאַמע האָט
מורא. אָבער ער שווערט מיט כל השבועות, אַז אונדז וועט דאָס נישט
שאַפן, און אים וועט זי האַטעווען דאָס לעבן. ער בעט זיך, ער וווינט, די
מאַמע זאָל אים נישט אָפּזאָגן. ער פרעגט, ווי הייסן מיר, ווער ווען איז
געבוירן, ווי האַרף ער אַליין הייסן, שייַלט מיט, ווו ער אַרבעט.

די מאַמע דערלאַנגט דער רעגיסטראַציע ואיר שייַן. יענע באַקומט
אונדז, פאַרשרייבט און דערלאַנגט דער מאַמען קליינע בלויע נומערלעך.
ווי עס גלאַנצן ביי דעם מאַנצביל די אויגן, ווען ער האָט אַרייַנגע-
נומען אין האַנט זיין נומערל — דאָס לעבן! מיט וויפיל ליבשאַפט מאַכט
ער פאַר אונדז אַ וועג אויף די פּרעפּ און הערט נישט אויף צו דאַנקען.
וואָס מער ער האַנגט, אַלץ שווערער איז צו הערן, וואָס דאָ איז געוואָרן
מיט מענטשן! — פאַר אַ פשוטער מענטשלעכער טוהה האַנקט מען אַזוי,
זיי פאַר דער גרעסטער העלדנמאַט.

קוים זיך דערשלעפט אין דער פינגסטער צווייטן אַהיים. אין אונדזער
הירה האָבן זיבעצן מענטשן נישט קיין שייַנען און נומערלעך. זיי וועלן
בלייבן דאָ. נאָר אייניקע האָבן צוגעשריבן זייערע קינדער צו פרעמדע
מענטשן. איצט געזעגענען זיך די עלטערן... די קינדער וויינען, ווילן נישט
גיין, די מאַמעס קלאַגן, קושן נאָך און נאָך אַ מאָל דאָס ליבע פּנימל, די
הענטעלעך און שעפּמשען מיט האַרצווייטיק: „גי, מייַן טרייסט, מיט דער
מומען און מיטן פעטער, יפּאָלג זיי... זיי האָבן דיך געראַמטעוועט.“ נאָר...
צי זענען די קינדער טאַקע געראַמטעוועט?...

עס טאַגט. מיר וואַרפן אויפן הויף אויף דער מאַמעס צוגעשריבענעם
מאַן (אַן דעם געלן שייַן זענען נישט גילטיק די בלויע נומערלעך).

מיר גייען אַרויס אין גאַס. ביים באַריער איז אַ שמופּעריי. ופּ מורער
און אַנדערע אַפּיצירן קאָנטראַלירן שמרענג די שייַנען, באַקוקן יעדן
משפּחה-מיטגליד. די „אויסבראַקירמע“ (דאָס הייסט די, וועמענס עלטער
עס רופט אַרויס אַ הויף) אַגן זיי אין הויף פון דער אַנטקעגנדיקער שטוב.
צום באַריער דערנענטערט זיך אַ יונג מיידל. זי פירט פאַר דער
האַנט אַ פאַר אַלמע לייט — מאַמע-מאַמען. מורער געומט איר שייַן,
הייסט איר דורכגיין, און די עלטערן שמופּט ער צו די „אויסבראַקירמע“.

אָבער דאָס מייחל שלעפּט ווי צוריק און רייס זיך מיט זיי אַרויסגיין.
מורער לאָזט גישט. זי כאַפט אַרויס פון זיין האַנט איר ישיין און פירט
דאָך דורך די עלטערן. מורער גיט זי אַ שמוץ צו דער וואַנט און כאַפט
אַרויס דעם פּיסטאַלעט...

ווען איר עפן די אויגן, ליגט זי שוין אין אַ לוזשע בלוט... און מורער
זעצט קאַלטבלוטיק פאַך די קאַנטראַל.

קוים מיט צרות זענען מיר אויך דורכגעגאַנגען און צוזאַמען מיט
אַ גרויסער גרופע מענטשן זיך וואַעקענע שלעפט צום „קאליס“ בלאַק. נאָך
אין בלאַק לאָזט מען אונדז גישט אַריין, — שוין אויבערפּולט. די מענער
בעטן זיך קוים אַריין, מען זאָל אונדז אַרײַנגלאָזן כאַמיש אין שמעלכל. מיר
זעצן זיך אויף אומדערע פעקלעך בײַ דער פּיר. די אהבעטער לאָזן זיך
אין די אונטערנעמונגען.

עס מאַראַקעט אַ רעגן.

דאָרטן אין געפאַך גייט אויך דער זעלבער רעגן, מען החגעט, מען
סרײַבט מענטשן.

שוין אָונט. די פּים זענען געליימט פון זיצן. עס ווילט זיך אַזוי
אויסציען זיי און כאַמיש אויף אַ רגע אָנשפּאַרן דעם קאַפּ.

עס איז שוין שפעט. און דער רעגן גייט נאָך אַלין. ווי שווער עס איז!
ווען וועט זיך עס ענדיקן?

פרומע מענטשן זאָגן, אז די ערד וויל גישט צונעמען קיין אומשוּלֶּ
דיקע קרבנות, זי וואַרפט זיי אַרויס צוריק. אָבער די מאַמע זאָגט, אז די
זאָך איז אַסך פשוטער: פיל דערשאַסענע פּאַלן אין גרוב נאָך לעבעדיקער־
הייט. זיי ווערן דערשטיקט און דעריבער געשוואַלן. זיי זענען אין אַ גרוי־
סער צאָל, שפּאַלט זיך דער שיכט ערד, מיט וועלכן מען פאַרשייט די גרוי־
בער, און אין די שפּאַלטן כאַווייזט זיך אַ האַנט, אַ זייט, אַ שטיקל פּנים...
דערפאַר האָט מען איצט אויפגעהערט צו פאַרפּולן די גריבער פון
אונטן ביז אויבן. אידער מען פאַרשייט די גריבער, כאַסיס מען די
קערפערס מיט גישט געלאַשענעם קאַלד.

שרעקלעכע געדאַנקען פילן אָן דעם קאַפּ, זיי לאָזן גישט אַפּילו אייגֶ
דרעמלען, כאַמיש שוין די צווייטע נאַכט, אז איר ושלאַף גישט.

ווידער פּאַך. די מאַמע און אַנדערע זענען אַוועק צו דער אַהבעט.

איצט וואַרטן מיר, עס זאָל ווערן אָונט, כדי קאָנען אומקערן זיך
אויס.

די הארבעסטיגע זענען קורצע. אבער קיינער איילט זיך נישט: מען האט מורא, אפשר האט זיך נאך דארטן נישט געענדיקט די אקציע? נאך אט זענען מיר ווידער אין געטא. א שרעקלעכע פוסמקייט. אויף די געסלעד וואלגערן זיך אוועקגעווארפענע פעק. פענצער און מירן זענען צעשניטן. אונזער די פיס שרייטשען שפלימערס פון אויסגעהאקטע שויבן.

אונזער דירה איז פוסט. קיינער פון די זיבעצן שכנים איז נישטא. אלע זאכן זענען באדעקט מיט פוד, ווי מיט א ישיבה: די באטרימן האבן צעשניטן די לעצטע קישנס.

און ווייטער וואס? ווידער דאס זעלבע? אויף ווי לאנג?

* * *

די אקופאנטן קריכן שוין אינגאנצן פון די כלים. מסתמא דערפאר, וואס אויפן פראגט איז ביי זיי ביז גאר נישט ושוהרה.

לויפן פון געטא ווערט אלץ שווערער. די באפעלקערונג איז אנגעשראקן, האט מורא וצו אויסבאהאלטן די אנמלאפענע. אין די צייטונגען איז אפגעדרוקט מורעס א באפעל: אויב מען וועט ביי עמעזן געפינען א באהאלטענע יידן, וועלן דערשאסן אדער אויפגעהאנגען ווערן אלע אייגן וויינער פון דער דירה. מען דערציילט, אז עטלעכע שפאטישע אייגנוויינער, וואס זענען באשולדיקט געווארן אין אויסבאהאלטן יידן, האט מען שוין אויפגעהאנגען אויפן קאמערדאלן פלאץ, ביים האטהויז און אויף לוקיש-קער פלאץ.

ווער עס קאן, אנטלויפט אין די ארומיקע ישמעעלעד. מען זאגט, אז דארטן איז עטוואס רואיקער.

מענטשן פארקויפן די לעצטע בעבעכעס און דינגען א לאסט-אויפא. קיינער שראגט מען ארויס אין א רוקזאק אדער איבערגעטאן אין בגדים פון דערוואקסענע. נאך דער ארבעט קערן זיי זיך שוין נישט אום אין געטא. זיי באהאלטן זיך אין אז אפגעערעט ארט און ווארפן, ביז עס ווערט פינצטער.

דערהוייל זענען נאך פארטן זייער ווייניק מענטשן, וועמען דאס האט זיך איינגעגעבן: מען פארטהאלט אויף די וועגן. רבנו של עולם, איז טאקע נישטא קיין דעפונג?

* * *

גאָר קיין פולע וואָך גיטש אַוועק זינט דער אַקציע מיט די געלע שיי-
גען, און שוין — ווידער...

דאָס מאָל דאַרפן די אייגנטימער פון די געלע שייגען אַרויסגיין מיט
זייערע משפחות גיטש אויף איין מעת-לעת, גאָר אויף גאַנצע דריי.

פרוי האָזע, אונדזערע אַ באַקאַנטע, זאָגט, אַז זי וועט זיך גיטש באַ-
האַלטן. פאַר דריי טעג וועט מען זי סייווי געפינען. און אויב זי וועט על
פי גס אויך דאָס מאָל בלייבן לעבן, וועט מען זי צוגעמען דאָס קומענדיקע
מאָל. אַ וואָך פריער, אַ וואָך שפעטער — אַלעמען וועט מען אומברענגען.
אַזאַ איז זייער פראַגראַם...

ווי שוידערלעך עס איז צו הערן, ווי פרוי האָזע רעדט. די מאַמע
איז אַפילו אין כעס אויף איר פאַר אַזעלכע רייד. ווי קאָן מען זאָגן, אַז
מען איז מסכים צו שטאַרבן? זיצן און וואַרטן, ביז מען וועט קומען
אַוועקפירן דיך צו דער ישיבה!...

אַבער דערפאַר גייט אין דער שכנותדיקער דירה אַ פיבערהאַפּטע אַר-
בעט — מען גרייט אַ מעליגע. אין אַ קליין צימערל פראַגט מען קליינע
פעקעלעך מיט וועש, שטיקלעך ברויט, טעפלעך מיט אַפּגעקאַכטע שוואַרצע
אַרבעט. עס גייען אַרײַן די מענטשן. מען קוקט מיט מורא אויף אַ ישכנה
מיט אַ פּיצל קינד, צי וועט זיך עס, חלילה, גיטש צעווייגען? וויפל מאָל
האַט אַ קינדעריש געוויין אַרויסגעגעבן מעליגעס!

אַ יונג מיידל מיט אַ ברודער, צו וועלכן זי איז צוגעשריבן אַלס אַ
ווייב, פירן אַרײַן אין דער מעליגע זייער טאַטע-מאַמע. די פיר פון צימערל
פאַרמאַסקירן זיי מיט אַ גרויסן פאַרצייטיקן בופעם, קלאַפן אים צו צו דער
וואַנט. אויף די פּאַליצעס לייגן זיי אויס דאָס געשיר פון דער גאַנצער
דירה און אַ פלעשעלע בראַנפן, וועלכן זיי האָבן געהאַלטן ספעציעל פאַר
אַזאַ פאַל. אויב די מערדער וועלן זיך דערנענטערן, זאָל דער בראַנפן
אַפּציען זייער אויפמערקזאמקייט.

* * *

מיר זענען ווידער אין געטאָ. צום אַלעמערשטן ביזן איד געלאָפן
זען די דירה מיט דער מעליגע. זי איז חרוב... דער בופעם איז אַפּגערוקט
פון וואַנט. דאָס קינד האָט, ווייזט אויס, זיך טאַקע צעווייגט.

כ'שטעל זיך פאָר, ווי דאָס איז פאָראַנקומען.

...דער ערשטער פאָג. ואין צימערל איז שטייל, פינגער. דאָס קינד
שלאַפּט. סאָלדאָטן גייען אַרײַן אין דירה, נישטערן און גייען אַוועק. פון
גאָס הערן זיך געשרייען, שאַסן, אָבער די מענטשן אין צימערל דוכט זיך,
אַז זיי זענען הינטער זיכערע וועגט.

שוין נאָכט. די מאַמע וועקט איר עופּהלע, שפּילט זיך מיט אים,
קאַרמעט, אבי עם זאָל נישט שלאַפּן, וכדי עם זאָל שלאַפּן נאָר ביימאָג.
אָבער ווי אויף צו להכעיס קלעפּן זיך אים די אייגעלעך, עם שלאַפּט איין.
וואָס וועט זיין ביימאָג?

פּרימאָרן. עם הערמ זיך, ווי אין געמאָ מאַרשירן אַרײַן סאָלדאָטן.
היינט, ווייזט אױם, זוכן זיי ענערגישער. און דאָס קינד שלאַפּט נישט.
זיך צוגעוויינט צו דער פינגערניש, וויל עם מער נישט ליגן רואיך —
באַלבעט עפעס אויף זיין לשון, שפּילט מיט די פינגערלעך פון זייגע פּיס-
לעד, לאַכט, און דאָרמין הינטער דער וואנט, אין גרויסן צימער ווילדעווען
סאָלדאָטן: זיי וואַרפן, שליידערן, קלאַפּן אין וואַנט! עפענען דעם בופעט!
זיי לאַכן. געפונען ישנאָפּס. זיי טרינקען און הירזשען. ווי לאַנג דאָס צייט
זיך זאָל כאַטש דאָס קינד נישט אַטהויבן וויינען! די מאַמע האַלט עם
פּעסט צוגעדריקט צום האַרצן, איר מויל איז איבער זיין מיילכעלע.
ענדלעך, האָבן די באַנדיטן זיך אָפּגעטראָגן. ס'איז אַוועק שוין דער
צווייטער פאָג. געבליבן נאָר איין פאָג!...

און אָט איז דער דריטער, דער לעצטער פאָג. יעדע מינוט פאַלן אין
דירה אַרײַן נייע סאָלדאָטן. היינט זענען זיי באַזונדערס אכזריותדיק. ווי
בייזע הינט נישטערן זיי אין יעדן ווינקעלע. מען הערמ שוין זייערע טריט.
און דאָס קינד איז היינט וויער קאָפּרין. איז עם קראַנק גשוואַרן? עם זאָל
כאַטש נישט וויינען. עם זוייגט! און זיי זענען שוין אויף די שרעפּ. גייען
ווידער אַרײַן אין דער דירה... עמעצער פון די ישכנים וואַרפט אַרויף אויפן
קינד אַ קישן. די מומער וויל אָפּוואַרפן דאָס קישן. נאָר אַלץ איז אומזיסט,
די באַנדיטן האָבן שוין דערהערט... זיי רוקן אָפּ דעם בופעט און פאַלן
אַרײַן אין צימערל.

און אָט אַלע, וואָס האָבן זיך דאָ באַהאַלטן, טרייבט מען קיין פּאָנאַר...

* *

*

גענס זאגט ווידער, אז אויף ווייטער וועט זיין רואיק. ער האָט גערופן אַ פאַרזאַמלונג און געמאַלדן, אז די דייטשישע מאַכט האָט אים פאַרזוכערט: איצט, ווען אין געפאַ זענען געבליבן נאָר גוטע, זייער גיט מיטקע פאַר די דייטשן פאכלייט, וועט מען מער קיינעם נישט אָנרירן. מען דאַרף נאָר גוט און טיכטיק ארבעטן, זיין געהאַרבוּאַם. אויב מיר וועלן מיט אונדזער ארבעט ברענגען גוט און וועלן פלייסיק אויספירן אַלע באַפעלן, וועלן מיר בלייבן לעבן.

כלהאָב אַליין געזען, זוי וויינער אַ מענטש האָט אויף אָט די רייד אַ מאַד געמאַן מיט דער האַנט, אויסגעשפיגן און אַ געשריי געגעבן צו גענסן: „פאַשיסטישער פאַפּאָני“.

אויף דער וועלכער פאַרזאַמלונג האָט גענס געמאַלדן אויך וועגן דער נייער אָרדענונג: אין יעדער בריגאַדע דאַרף זיין אַ פאַראַנטוואָרטלעכער בריגאַדיר — „קאָלאָנעל־פירער“. ער און פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דער גאַנצער צער בריגאַדע און מוז היטן, אז אַרויסגייענדיק צו דער אַרבעט, זאָל זיך צו זיין בריגאַדע נישט צושטראָן אַ זייטיקער מענטש, וועלכער וויל אויף אַזאַ אופן אַרויסגיין אין שטאַט. דער בריגאַדיר איז פאַראַנטוואָרטלעך אויך פאַר דער אָרדענונג, ווען מען גייט איבער די גאַסן פון שטאַט. ער מוז שמענדיק האָבן ביי זיך אַ רשימה פון אַלע ארבעטער פון זיין בריגאַדע און קאָנטראָלירן, צי זענען אַלע געקומען צו דער אַרבעט. פון די, וועלכע האָבן נישט געאַרבעט, — פאַדערן אַ צעמל פון דאָקטער. וועגן אַזעלכע, וועלכע האָבן נישט געאַרבעט אָן אַ וויכטיקער סיבה, — מעלדן אין „אַרבייטסאַמט“ פון געטאָ. דער „אַרבייטסאַמט“ טיילט מיט וועגן דעם דער ארבעטס־פּאַליציי, וועלכע זעצט אריין דעם זינדליקן אויף נאַכט אין געמאַל־תּפּיסה. אינדרהפּרי לאָזט מען אים אַרויס, נאָר מיט דעם תּנאי, אז ער וועט גלייך גיין צו דער אַרבעט.

אנב, פאַר דער אַרבעט „צאָל־מען“. מאַנצבילן קריגן צו 1,20 מאַרק אַ טאַג, פּרויען — צו 1 מאַרק, קינדער ביז זעכצן יאָר — צו 80 פעניג. די אָנגערופענע סומע געהערט דעם אַחבעמגדיקן. פּונקט אַזאַ סומע דאַרף דער אַרבעטסגעבער, חוץ דעם, אַרבייט־אַגן אין „געביטס־קאָמיסאַריאַט“. זאָל אָבער קיינער נישט מיינען, אז דעם גאַנצן פאַרדינסט באַקומט אויף זיינע הענט דער אַרבעטער. גיין, איצט ליגט אַרויף אויף דעם אָרע־מען פאַרדינסט איר לאַפע די געמאַל־מאַכט. 10 פּראָצענט געמט צו דער שטייער־אַמט. אויב אין די ספּעציעלע שטייער־קאָרטלעך איז נישט אַרבייטגעשריבן, אז דער שטייער איז באַצאָלט, גיט מען נישט אַרויס קיין

ברויט-קארטלער. נאָך 10 פראָצענט האַרף מען אַרײַנבראַנגן אויף „זויגער-הילף“.

* * *

פון געמאָ זענען אַוועק אויך די איבעריקע אַרבעטער פון דער „קאָי“ לויט-פאַבריק: זייער דירעקטאָר האָט געקראָגן נאָך איין שטוב פאַר אַ בלאַק. צום באַדויערן, האָבן מיר נאָך געמוזט בלייבן אין געמאָ, פאַר אונדז האָט קיין אַרט גישט געקלעקט. איד זאָג „צום באַדויערן“, ווייל אין די „קאָיִס“-בלאָקן איז דערווייל רואיק. אויך אין דער צייט פון די פרי-ערדיקע אַלציעס, ווען דאָ האָט זיך געגאַסן כלום און קיין פאַנאַר האָט מען אַוועקגעמריבן ביי זיבן טויזנט מענטשן, איז אין די „קאָיִס“-בלאָקן געווען בלויז אַ לייכטע קאָנזראָל.

אין געמאָ ווערן איצט אויך געעפנט בלאַקן. די, וועלכע אהבעטן אין איין אַרט, וועלן וווינען אין איין שטוב. מענטשן זאָגן, אז דאָס איז אַ שלעכטער סימן, ווייל אויב מען וועט עמעצן אָפּזאָגן פון דער אַרבעט, וועט מען אים גלייך אָפּפירן קיין פאַנאַר. מען וועט זיך שוין גישט קאָנען באַהאַלטן. אַטדערע זאָגן, אז דאָס איז אפשר גישט מער ווי דייטשישער פערזאָנליכע, אין ערגסטן פאַל — אַ גייער מעמאָד צו זוכן די, וועלכע האָבן גישט קיין געלע שיינען.

אויב אָבער זיי האָבן פאַקע באַמט נאָך דאָס אין זין, איז אומזיסט זייער טרחה. די, וואָס האָבן גישט קיין שיינען, זענען געבליבן אויף זיי-ערע ערשער. די מענטשן האָבן זיך געמאַכט ענגער און לעבן צוזאַמען. וועגן די „אומלעגאלע“ איז גאַר גישט גישט באַוווסט גישט בלויז די היט-לעריסטן, נאָר אויך די געמאָ-פּאָליצייאַנטן.

* * *

ווידער טרויעריקע נייעס: קיין פאַנאַר האָט מען אַוועקגעפירט זיי פאַמיליעס פון סאָוועטישע אָפיצירן, וועלכע מען האָט ביי אַיצט געהאַלטן אין צוויי הייזער אויף סובאַמיש-גאַס.

מאשע ראָלניק אלס קינד

היינט האָט מען זיי געפירט. איינע א פרוי האָט יפון לאַסט-אויטאָ א געשריי געמאַן צו א פארבייגענדיקער געמאַ-ברוגאָדע: „וואו איז דער אר- בעמט-ישוב פאָגאר? מען פירט אונדז אַהין אויף אַרבעט.“ א געוויינלעכער שווינדל, אַז מען פירט צו דער ארבעט...

* * *

ס'איז דאָ א באַפעל פון „געביטסקאָמיסאָריאַט“: יידן איז פאַרבאָטן צו געבוירן קינדער. אַ פּאָלק, וואָס איז פאַרמשפּט צו ווערן פאַרניכטעט, פאַר נישט געבוירן קיין נייעס דור. היינט פאַרבאָט מען צו האָבן נייע קינדער, און מאַהן וועט מען הרגענען די, וועלכע זענען שוין פאַראַן. כאָטש איין טאָג זאָל מען קאָנען אָפּלעבן אָן שרעק פאַרן טויט!

* * *

פאַריקע נאַכט איז אין געמאַ ווידער געווען אַן אַקציע. א געהיימע, א מאַהנע שפּילע, דעריבער האָבן מיר זיך דערוויסט וועגן איר ערשט היינט.

דאָס מאַל האָט דער טויט זיך אַרײַנגעריסן צו די פּאַמיליעס פון די אַרבעטער פון די וואַרשפּאַטן, וועלכע געהערן צו דער געסטאַפּאַ. כאָטש אַרבעטן בײַ דער חיה אין נאָרע איז דאָפּלט ישרעקלעך, אָבער דאָס האָט געהאַט אויך אַ מעלה: דעם ברוגאָדיר האָט זיך איינגעגעבן אויסצובעפּן אַ דערלויבעניש וצושרייבן צו די געלע שיינען נישט נאָר ווייבער און קינדער, — אויך עלטערן, שוועסטער און ברודער. פאַרשטייט זיך, אַז כדי צו ראַטעווען וואָס מער מענטשן, האָבן די אייגנטימער פון די געלע שיינע צוגעשריבן צו זיך אסך „קרובים“. די היטלעריסטן האָבן זיך איצט, ווייזט אויס, געכאַפט, אַז בײַ זיי האָבן זיך אָנגעקליבן צופיל אַרבעטער און צו גרויסע משפּחות.

אינמיטן נאַכט איז אין געמאַ שפּיל אַרײַן א קלענערע גרופע סאָל- דאַטן און אַוועק צו די בלאָקן, אין וועלכע עס האָבן געוויינט די אַרבעטער פון די געסטאַפּאַ-וואַרשפּאַטן (ספּראַשון-גאַס 3, און אַ האַלבע שטוב אויף

סמראשון-גאס 15). זיי האָבן שמיץ אויפגעוועקט די מענטשן און איבער-געגעבן זיי דעם באַפעל פונעם געסטאָפּאָ-שעף נאַיגעבאָיער, מען זאָל פאַר-לאָזן דאָס געמאָ. דער העפלעכער מאַן האָט געמאַכט דעם אייגנדרוק, אַז מען איז געקומען אַרויספירן די גויטיקע אַרבעטער פון געמאָ, ווייל עס דראָט דאָ מסתמא ווידער א געפאַר.

אין די דאָזיקע בלאַקן האָבן צופעליק געלעבט עמלעכע זייטיקע משפחות, וועלכע האָבן גישט באַוווּן איבערצוקלייבן זיך אין זייער בלאַק. איצט האָבן זיי זיך געשעצט גליקלעך און אַריינגעדרייט זיך צווישן די אַרבעטער, וועלכע מען פירט אַרויס פון געמאָ.

די אַרויסגעפירטע מענטשן האָט מען געבראַכט אין לוקישקער תפיסה. דאָס האָט אָבער אויך גישט געשראַקן: בעת דער ערשמער „אַק-ציע פון די געלע שיינען“, ווען מען האָט געדאַרפט א מעת-לעת זיין מיט די פאַמיליעס אויף די ארבעטס-שמעלעס, האָט מען זיי אויך געהאַט פאַר-מאַכט אויף נאַכט אין אַן אָפטיילונג פון תפיסה.

אינדערפרי איז דאָ געקומען ווייס מיט נאָך עמלעכע געסטאָפּאָ-לייט און געמאָלדן, אַז דער גרעסטער טייל ארבעטער איז רעדוצירט, דאָס הייסט אָפגעזאַגט פון דער אַרבעט. די, וועלכע בלייבן אַרבעטן, וועט ער אויסרופן לויט א רשימה. זיי וועלן זיך אומקערן אין געמאָ. אָבער אויך פאַר זיי זענען די פריערדיקע פרויווילעגיעס גישט גילטיק, — מיט זיי קאָנען אַרויסגיין נאָר ווייבער און קינדער ביז זעכצן יאָר. עלטערן, ברידער און אלע אָפגעזאַגטע פון דער אַרבעט בלייבן דאָ.

אין געמאָ האָט זיך צוריקגעקערט אַ קליין הייפל מענטשן. די איבעריקע האָט מען אפנים אַוועקגעטריבן קיין פּאָנאַר...

* * *

ס'איז ווידער גישט רואיק. די איינגטימער פון די געלע שיינען דאַרפן אויספילן אנקעטעס. די מאַמע האָט שוין אויסגעפילט. פראַגן זענען דאָרט זייער פשוטע: פאַמיליע, נאָמען, ווען געבוירן, פאַר, אַרבעטס-שמעלע, די נעמען פון די פאַמיליע-מיטגלידער, זייער שייכות צום איינגטימער פון געלן שיי, זייער עלטער. מען רעדט, אז די אָנגעוווּזענע אין אנקעטע פאַ-מיליע-מיטגלידער (מען מעג אַריינשרייבן אין אַנקעטע נאָר די, וועלכע האָבן בלויע נומערלעך) וועט מען געבן ראָזע שיינען.

וועט מען געבן אַלעמען אַזעלכע שייגען, צי מען וועט עפעס אנהערש צוטראכטן?

* * *

ראָזע שייגען גיט מען אַלעמען, אָבער נישט מיטאַמאָל — יעדן טאָג בלויז א געוויסער צאָל מענטשן.

די מאַמע האָט שוין געקראָגן פאַר אונדז ראָזע שייגען. איצט האָב איך אויך אַ דאָקומענט. אמת, ער איז, ווייזט אויס, נישט זייער קיין וואַזש=נער, ווייל ער איז גילטיק נאָר אין געטאָ און אונטערגעשריבן האָט אים סך=הכל גענעם. אַפילו דער שטעמפל אָן אַרטיקער — אַלץ דער זעלבער מגן=דוד און אָן אויפשריפט אין דייטש: „פּאַליציי=קאָמנדאַטור. געטאָ. ווילנע“.

מענטשן האָבן זיך געהאַט באַרואיקט: אויב מען גיט ראָזע שייגען אַלעמען, איז נישטאָ וואָס מורא צו האָבן.

אָבער געכטן אין אַוונט איז פּלוצלינג געוואָרן א פּאַניק: מורער האָט באַפוילן ביז אינדערפרי ענדיקן אַרויסגעבן שייגען.

באַגינען האָבן אין געטאָ אַריינגמאַרשירט סאָלדאַטן, זיך אויסגע=שטעלט אויף די געסלעך. זיי וואַרטן, ווייזט אויס, ביז אַלע אַרבעטער וועלן אַוועק אויף דער אַרבעט אין שטאָט. נאָר קיינער וויל נישט גיין. גענעם מיט די פּאַליצייאַנטן טרייבן איבערגוואַלד, זיי דערקלערן, אַז דאָ וועט זיין נאָר אַ קאָנטראָל. אויב אָבער מען וועט געפינען עמעצן מיט א געלן שוין, וואָס איז נישט אַרויס צו דער אַרבעט, וועט מען זיין שוין אַנולירן און זיין גאַנצע פּאַמיליע צוגעמען.

די מאַמע וויל בשום אופן נישט גיין. די שכנים פירן זי אַרויס כמעט מיט כוח.

און וואָס וועט זיין מיט אונדז? אפשר וועלן זיי כאַטש דאָס מאָל נישט אָפּגאַרן און באַגרענעצן זיך בלויז מיט אַ קאָנטראָל? סייזוי איז ביטער: ביי אונדז אין דירה וווינט אַ פרוי מיט אַ מאַן, וועלכע האָבן נישט קיין ראָזע שייגען. דאָס קינד האָבן זיי צוגעשריבן צו איינעם, וואָס האָט אַ געלן שוין, און אַליין זיך אויסבאַהאַלטן בעת ביידע פּאַריקע אַקציעס אין אַ מעליגע פּון באַקאַנטע. איצט קלייבט מען זיך די מעליגע פּאַרבעסערן און מען האָט זי צייטווייליק פּאַנאַדערגענומען. דעריבער האָבן זיי נישט

ווא אהינצומאָן זיך. זיי באַהאַלטן זיך כאַטש אין בעט. מיר האָבן זיי ביזן סאַמע האַלדז פאַרדעקט מיט קאָלדערעם און קישנס פון דער גאַנצער דירה, און פון אויבן נאָך אָנגעוואָרפן קליידער. די קעפּ וועלן מיר פאַרדעקן אין לעצטן מאַמענט, ווען ס'וועלן זיך שוין הערן די טריט פון די הימלעריסמן. א שטיקלער ווינטערדיקער פרימאָרגן. אין דער לופט שוועבן זעלטענע שנייעלעך. זיי לייגן זיך אויף דער ערד ווי אַ דורכזיכטיקער צודעק. נאָך שווערע סאָלדאַטישע טריט קוועטשן זיי באַלד אַריין אין בלאַטע. פון אויבן קומען צו פליען גייע שנייעלעך און ווילן צודעקן סיי די בלאַטע, סיי דעם סימן פון שטיוול. אָבער אומזיסט זייער טרהה, — איצט טרעטן שוין אסך פיס: מען האָט אַוועקגעפירט אַ גרויסע מענגע מענטשן. גע- בליבן לעבן נאָך אַזעלכע שרעקלעכע צוויי אַקציעס, און איצט וועלן זיי אומקומען. ווער קאָן דאָס אויסמיידן פאַנאַר...

פּרֹצלינג האָבן מיר דערהערט טריט. די סאָלדאַטן זענען שוין אויפן הויף! שוין אויף די טרעפּ! זיי קלאַפן אין טיר. ניין, נישט אין אונדזער טיר, אין דער שכנותדיקער. קיינער עפנט נישט. אָבער זיי רייסן זיך אַריין... א פרוי וויינט... די סאָלדאַטן הירזשען. זיי פירן עמעצן אַוועק... זיי טראַסקען שוין אין אונדזער טיר! מיר כאַפן די קישנס, פאַרדעקן, פאַרמאַסקירן די אויסכאַהאַלמענע. פון שרעק גיב איר זיך אַ זעץ אויפן בעט. אונטער מיר האָט זיך עפעס אַ ריר געגעבן, מסתמא האָט איר זיי גוט צוגעקוועטשט.

די הימלעריסמן באַקוקן לאַנג יעדן שיין. זיי קלאַפן אין די ווענט, רוקן אָפּ די שאַפּע, נישטערן אין פאַדערצימער. וואַלגערן זיך אַריין אין שכנישן צימער. איר הויב אַ ביסעלע אויף אַ שטיקל קישן, כדי די באַ- האַלמענע זאָלן קריגן כאַטש א טראַפּן לופט.

די באַנדיטן גייען אַרויס. מיר שליידערן אראַפּ די קישנס. אונדזערע שכנים ליגן, געבעד, צעפאַרעמע, פאַרשוויצמע, אָן אַמעס. מיר מינטערן זיי אָפּ מיט קאלטן וואַסער, פרישן אָפּ, זיי קומען קוים צוזיך. אָבער אינגאַנצן אַרויסקריכן פון בעט וואַגן זיי נישט — טאָמער קומען די מער- דער נאָכאַמאָל.

ביים געמאָ-טויער שטייען געדעקמע לאַסט-אויטאָס. דאָס מאָל פירן די הענקער זייערע קרבנות נישט צופוס, כדי מען זאָל נישט אנטלויפן, ווי דאָס געשעט אָפּט. מערסטנס דעריאָנט דעם דרייטסן א קויל, אָבער ווען מען פירט אויף אן אויטאָ, וועט מען שוין קיין קוילן נישט דאַרפן פטרן. מען וועט זיי ברענגען אין וואַלד. דאָרטן וועלן לאַנג היילכן שאַסן.

נאָכדעם וועט ווידער ווערן שטיל. און נאָר די ביימער וועלן, ווי פאר-
שמוינמע אין טרויער, באַערן דעם אַנדענק פון די קדושים...

* * *

אונדזער שכן האָט אויך געקראָגן אַ ראָזן שיין. ווייזט זיך אַרויס,
אַז נאָך דעם, ווי מען האָט אַרויסגעגעבן שיינען אַלע פאַמיליען-מיטגלידער,
זענען נאָך געבליבן בלאַנקען. און אזוי ווי מען דאַרף אַרבעטס-קראַפט,
גוט מען אַרויס ראָזע שיינען אַלעמען, וועמען עס איז געלונגען זיך אויס-
צובאַהאַלטן בעת די לעצטע שרעקלעכע אַקציעס.

הייסט דאָס, מער וועט מען זיי נישט משעפען. אָט ווי נישט גערעכט
ס'איז געווען פרוי ראָזע, וועלכע האָט צו גיך פאַרלוירן יעדע האַפענונג.
אויב זי וואָלט זיך דעמלט באַהאַלטן, וואָלט מען זי אפשר נישט געפונען
און איצט וואָלט זי געלעבט ווי מיר אַלע. האָט, ווי לאַנג? אָבער די לע-
בעדיקע קאָנען נאָך האַפן, און זי...

די נייע ראָזע שיינען זענען די זעלבע, ווי אונדזערע, אָבער לעבן
נומער שטייט אַ בוכשטאַב „S“. דאָס הייסט, אַז דער שיין איז נישט פאַר-
פאַמיליען-מיטגלידער, נאָר אַ „שוין“-שיין. דאָרטן איז אַריינגעשריבן אויך
דעם אייגנטימערס פאַר. דעם שכנס ווייב האָט געקראָגן אַן איינפאַכן.
אזוי ווי אונדזערן, שיין פון אַ פאַמיליע-מיטגליד.

מען האָט געמאַלדן, אַז אַרבעטן מוזן נישט בלוין יענע, וואָס האָבן
באַקומען די שוין-שיינען, נאָר אַלע אייגוויינער פון געטאָ — פרויען,
זקנים, קינדער, די, וועלכע אַרבעטן, קריגן אויך אַ בלויען שיין, דאָס הייסט
אַן אַרבעטס-צייגעניש אַלס צוגאַב צום שוין-שיין.

איך וויל אויך גיין אַרבעטן אין שטאָט. נאָר די מאַמע לאָזט נישט.
זי זאָגט — כ'וועל דערפרוירן ווערן. און דערצו, ווי לאָזט מען די קינדער
אַליין? איך שפיר אָבער, אַז באַלד וועט זי זיך אונטערגעבן: אירע און
מירעס פאַרדינסטן זענען אזוי קנאַפּ, אַז נאָך אַ פאַר רובל זענען זייער
נייטיק, און דער עיקר אפשר וועל איך אויך קאָנען עפעס אַריינבראַנגן
פון שטאָט.

* * *

הורא! מען ברעכט די פאשיסטן די ביינער! מען טרייבט זיי פון
הינטער מאסקווע! די רויע ארמיי האט שוין באפרייט די שטאט קאלינין.
זיי האלטן שמאָל! זיי פרוין, ווי הינט!

א שאַד נאָר, וואָס זיי ווילט זיך וואַרעם אַנטאָן אויף אונדזער השבון.
זיי האָבן געהייסן אָפּגעבן אַלע פעלצן, פּוטערנע קראַנגס, פּוטערנע היטלען
און מאַנזשעמן. דאָס גאַנצע פּוטער־וואַרג מוז ווערן אַרײַנגעטראַגן אין
יודענראַט ביז 5 אַזײַגער אָונט. פאַר נישט אויספירן דעם דאָזיקן באַ-
פעל — טױט־שמאַף!

מען מוז אָפּגעבן. אָבער די מענטשן אַרבעטן דאָך מערסטנס אויף
דער גאַס. אויב ביז איצט האָבן געפרוירן נאָר יענע, וועלכע האָבן געהאַפּט.
אַז ביז ווינטער וועט זיך ענדיקן די מלחמה און האָבן נישט מיטגענומען
אין געמאָ די ווינטער־מאַנטלען, — וועלן איצט שוין פרוין אַלע. און ווי
אויף צו להכעים שטייען שווערע פרעסט, קיינער געדענקט נאָר נישט אַזאַ
האַרבן ווינטער. און די אָקופאַנטן רעכענען זיך דערמיט נישט — זיי קו-
מען יעדן טאָג אַרײַן אין געמאָ, כאַפּן פרויען, אַפילו קינדער, און יאָגן
ראַמען דעם שניי. די אַרבעט רעכנט זיך אַלס אַ צײַטווײליקע, דעריבער
גיט מען דערפאַר נישט קיין שיינען, אַפילו נישט דאָס מיזערנע געצאָלט.
פשוט, מען יאָגט אַרויס — און אַרבעט.

די מאַמע האָט אָפּגעטרענט פון אונדזערע מאַנטלען די קראַנגס —
און אַוועקגעטראַגן. זי זאָגט, אַז ביים יודענראַט שטייען לאַסט־אויטאָס,
אין וועלכע מען לאָדט גאַנצע פעק וואַרעמע היטלען, קראַנגס, מאַנטלען.
איד בין אַוועקגעלאָפּן אַ קוק מאָן. יאָ, אַנגעלאָדענע אויטאָס פאַרן
אַרויס פון געמאָ, און אויף זייער אָרט שמעלן זיך פּוסעט.

* * *

היינט האָב איד געהערט אַזאַ אַנעקדאָט: רויטאַרמײער האָבן גע-
מײנט, אַז זיי האָבן פּאַרכאַפּט אין געפאַנגענשאַפּט אַ באַטאַליאָן וויי-
בער, — אויף די דײַטשישע שינעלן האָבן זיך געבאַמבלט עקן פון פּוקסן.

* * *

וואָס וואָלטן מיר געמאָן אָן דעם לערער יאָנאיטיס? מסתמא, נאָך מער געהונגערט. יענע וואָך האָט ער אונדז צוגעשיקט אַ ליימען טעפל מיט שמאַלץ. דאָס האָט זיין מאַמע אים געשיקט פון דאָרף. אויבן, אונטערן פּאַפּיר, איז געלעגן אירס אַ בריוועלע. ער האָט דאָס אָפּילו נישט באַמערקט. ווייזט אויס, אַז, נישט פונאַנדערוויקלענדיק דער מאַמעס מתנה, האָט ער זי גלייך איבערגעשיקט אונדז. די גאַנצע צרה, וואָס ער איז זייער נישט פּאַרויכטיק — געכטן האָט ער געבראַכט צום סאַמע געמאַטטויער דעם טאַטנס האַרבסט=מאַנאַל און איבערגעגעבן מירען. אַליין גייט ער אַרום אין צעריסעגע שיד. די מאַמע האָט אים שוין וויפּל מאָל געגעבן אָנטאָן דעם טאַטנס שיד, וועלכע זענען געבליבן ביי אים, נאָך לאַנגע אייגערדענישן האָט ער צוגעזאָגט, אַז ער וועט זיי אָנטאָן, נאָך מיט אַ תנאי, אַז די מאַמע זאָל ביי אים נעמען געלט פאַר די שיד. ווי געפעלט עס אייך!

* * *

ס'איז די לעצטע צייט עטוואָס שטילער. איך וועל פרווון גענוי באַשרייבן אונדזער לעבן.

איז געמאָ זענען אויך נישט אַלע מענטשן גלייך. ווער עס האָט מיט גענומען פון דער היים מער זאַכן, ווער עס באַקומט הילף פון קריסמלעכע פריינד, און ווער עס האָט נישט דאָס און נישט יענץ. די לעצטע באַקומען א מיזערנע הילף פון דער „סאַציאַלער פאַרזאָרגונג“ ביים יודענראַט: מען באַצאָלט פאַר זיי דירה=געלט (אַז מען טראָגט נישט אַריין קיין דירה=געלט, קריגט מען נישט קיין ברויט=קאַרטל), מען איז זיך משתדל וועגן פאַרקלענערן זיי די שטייערן, מען גיט זיי אַרויס אומזיסט בילעטן אין באַד אָדער טאַלאָנען אויף זופּ. פאַרשטייט זיך, אַז קריגן אַזאַ שטיצע איז נישט לייכט. די צאָל נויטבאַדערפטיקע איז זייער גרויס.

אייגמאַל האָט די „סאַציאַלע פאַרזאָרגונג“ צוזאַמען מיט דער חברה „ווינטער=הילף“ דורכגעפירט אַ זאַמלונג פון בגדים. געבעטן דעם עולם זיך טיילן מיט יי, וועלכע האָבן שוין אינגאַנצן גאָרנישט. און מענטשן טיילן זיך מיטן לעצטן...

די אויפגעקליבענע בגדים קריגן יתומים און די, וועלכע גייען שוין מרוע=בלוא, פּיררן ביים ראַמען דעם שניי אויף די גאַסן, בעת דער ארבעט ביי דער באַן אָדער אויפן אַעראָדראָם.

אגב, אַרבעטן אויפן אַעראָדראָם איז אַן אמתער אומגליק. דאָרטן
הערשט א שרעקלעכער הימלערישער סאַדיסם. זיין גרעסטער פאַרנעניגן
איז — צילן זיך מיט דער ביקם אין אַ הוט, וואָס איז אַנגעמאַן אויפן
קאַפּ, אָדער צווינגען פאַרמאַטערטע און דערפרוירענע מענטשן, זיי זאָלן
נאָך דער אַרבעט ביו סאַמע נאַכט קריכן אויף די בייכער איבערן נאַנצן
אַעראָדראָם.

* * *

עס איז ווידער געווען אַן אַקציע. נישט קיין גרויסע, אָבער פאַרט אַן
אַקציע.

ביינאַכט איז אין געמאָ אַרײַן אַ קליינע גרופע סאָלדאַטן. נישטערע,
רואיקע. זיי האָבן געהייסן די געמאָ-פּאָליציאַנטן בלייבן אויף זייערע
פּאָסטנס און אַליין זענען זיי זיך צעגאַנגען לויט ספעציעלע אַדרעסן,
וועלכע יעדערער פון זיי האָט געהאַט ביי זיך.

זיי האָבן שמיל און גאַנץ העפלעך געוועקט מענטשן, געהייסן מיט-
נעמען מיט זיך וואַרעמע זאַכן און געדולדיק געוואַרפן, ביז יענע וועלן זיך
אַנטאָן און איינפאַקן.

נאָר הינטערן טויער פון געמאָ, ווען מען האָט זיי גענומען יאָגן אויף
די אויטאָס, האָבן די מענטשן פאַרשטאַנען זייער לאַנע...

וויזט זיך אַרויס, אַז מורער האָט געהאַט געפאַדערט ביי גענסן גייע
קרבות. גענס האָט אויפגעשמעלט א רשימה פון מענטשן, וועלכע זענען
אים נישט צום האַרצן אָדער גמאס געוואַרענע די פּאָליציאַנטן פון געמאָ,
גענעבן די תלויגים זייערע אַדרעסן און ביינאַכט האָבן זיך אין פּאַנאַר ווי-
דער געלאָזט הערן שאַסן.

* * *

כ'האָב גאָרנישט געווסט, אז אין געמאָ איז פאַראַן אַן אומלעגאַלע
אַרגאַניזאַציע פון קאָמוניסטן און קאָמוניסטן. זייערע פּאַמיליעס רופט
קייער נישט אַן. אָבער זיי זענען פאַראַן. אַ רושם האָבן געמאַכט זייערע
גיי-אַריקע אויפרופן. אמתע, געדרוקטע (אפשר אַפילו גופא אין געמאָ

גערדוקט). זיי רופן צו שמעלן א ווידערשמאנד, נישט לאָזן זיך פירן, ווי
שאָף צו דער שחיטה. זיי שרייבן, אַז אין פּאָנאַר ליגן שוין אונדזערע מאַ-
מעס, ברידער, שוועסטער. גענוג קרבנות! מען דאַרף זיך שלאָגן!
די שטימונג איז געהויבן. מענטשן חזרו איבער די ווערטער פון דעם
אויפרוף.

* * *

אָט איז שוין דאָס נייע, 1942 יאָר. מען הערט אַפילו נישט קיין
ניי-יאָר-באַגריסונגען. אפשר איז דאָס שוין אונדזער לעצט יאָר. מען
דערציילט, אַז היטלער האָט אין זיין ניי-יאָר-רעדע געזאָגט, אַז אין 1943
וועט מען אַ יידן שוין קאָנען זען נאָר אין מוזיי.
אויב מען וועט היטלערן נישט צעשמעטערן אויפן פּראָגמ, קאָן ער
די דראָונגען אויספירן...

* * *

פאַריקע נאַכט האָט אונדזער שכן גענעכטיקט אין דער געמאַ-תפיסה:
ער האָט געפרווט דורכטראַגן דורכן טויער אין די קעשענעס עטלעכע
קאַרטאָפּל.

די געמאַ-תפיסה געפינט זיך אין הויף פון דער ביבליאָמעק, אויף
סטראַשן-גאַס 6. פאַקטיש איז דאָס שוין לידסקער גאַס, אָבער פון יענער
זייט איז אַלץ פאַרקלאַפּט, און דער אריינגאַנג איז דורכן הויף פון סטראַ-
שן-גאַס.

אין תפיסה זענען פאַראַן עטלעכע קאַמערן. א טייל פון זיי זענען
באַשטימט פאַר „קליינע פאַרברעכער“, וועלכע זיצן דאָ פאַר נישט אַרויס-
גיין צו דער אַרבעט אָן אַ וויכטיקער סיבה, פאַר פרווון עפעס אַריינטראַגן
אין געמאַ אָדער פאַר באַליידיקן אַ געמאַ-פּאָליציאַנט. די דאָזיקע קאַמערן
זענען שמענדיק פּול.

ס'איז דאָ אַ קאַמער אויך פאַר אַזעלכע, וועלכע זענען פאַרמשפּט
צו זיצן אַ לענגערע צייט. אַהער פאַלט מען אַריין פאַר גנבה און א. וו.
ככתחילה האָבן מענטשן געלאַכט פון דער תפיסה, אָבער איצט לאַכט

מען שוין נישט. פונדאנען טרייבט מען אָפּט קיין פּאַנאַר. ווען מורער
פאָדערט מענטשן צו פאַרניכטן, „ראַמט“ געגס קודם=כּל אויס די געטאַ=
תּפּיּסּה.

* * *

כ'וועל באַשרייבן אונדזער „מלּוכה=אַרדענונג“. אַנשטאַלמין זענען ביי אונדז פאַרצן, ווי אין אַן אמתער מלּוכה.
אַבער דאָרטן זענען מיניסטערוימס, דעפּאַרטאַמענטן, קאָמיטעטן, דאָ —
דער יודענראַט, זיינע אָפּטיילונגען און די געטאַ=פּאָליציי.
אויסער „אַרבייטסאמט“, „סאַציאַלער פאַרזאָרגונג“, ביבליאָטעק,
קראַנקן=הויז, וועגן וועלכע כ'האַב שוין געשריבן, זענען פאַרצן דאָ אַסד
אַנדערע אַנשטאַלמין.

דער דערגערונגס=אָפּטייל גיט אַרויס דורך די הויז=קאָמענדאַנטן
ברויט=קאַרטלעך, צעשיקט איבער די קרעמלעך די פּראָדוקטן, וועלכע
זענען באַשטימט פאַרן געטאַ, און קאָנטראָלירט, ווי די פּראָדוקטן ווערן
פאַרטיילט.

דער „ווינונגס=אַמט“ פאַרנעמט זיך מיט דירה=פּראָגעס, ריכטיקער
מיט פּיצלעך צימערן און ווינקלען. אויב נאָך אַן אַקציע איז ערגעץ=ווי
געוואָרן „גערוימער“, פירט מען אַהין אַריבער (פאַרשטייט זיך, לויט אן
אַרדער) מענטשן, וועלכע לעבן אין אַ נאָך גרעסערער ענגשאַפט. דער
„ווינונגס=אַמט“ האָט רעמאָנט=ברייגאַדעס, וועלכע קאַלכן אַן אַנדערשמאַל
אויס די צימערן. אָבער זוכה זיין דערצו קאָנען, צום באַדויערן, בלויז די
הויכגעשטעלטע פּאָליציאַנטן און אַנדערע פּריווילעגירטע.

פאַרצן אין געטאַ נאָך אַנדערע אַנשטאַלמין: פאַר טעכנישע ענינים
און פינאַנסן, פאַר אָנפירן מיט די וואַרשטאַטן, איינמעלדונגס=ביוראָ, אַפילו
אַ קבורה=אָפּטייל. דאָס מוז מען האָבן. מענטשן שטאַרבן דאָך נישט נאָך
פון אַ קויל. די שטאַט=מאַכט האָט אויסגעטיילט דעם געטאַ אַ קליאַמטשע
אַ פּנירה און אַ קאַטאַפּאַלק. כמעט יעדן באַגינגען שלעפט זיך איבערן געטאַ
אַ טרויעריקע פּראָצעסיע — דער שוואַרצער קאַטאַפּאַלק און אַ הייפּעלע
באַגלייטער. אויב מען פירט מיטאַמאָל אַרויס עטלעכע אַרונס, איז די צאָל
באַגלייטער עטוואָס אַ גרעסערע. די באַגלייטער דערגייען ביזן געטאַ=
שויער, מען זעגט זיך מיטן מת — ווער עס וויינט שמי, ווער עס שרייט אויף

א קול. דערנאך צעפנט זיך דער טויער, שלונגט איין דעם קאטאפאלק און פארמאכט זיך ווידער. א וויילע הערט זיך נאך, ווי עס קלאפן די פאך-קעוועס פון דער קליאטשע. דאָס איז אַלץ... איצט גיט דער פּורמאָן אַ שמויים מיט דער בייטש, און די קליאטשע לויפט, וויפל כוח זי האָט, דורך דער שטאַט. מען מוז באַווייזן, ביז די שטאַט איז נאָך נישט אויפגעשטאַ-נען: אַפילו אַ טויטן "JUDE", איז נישט אַלץ דערלויבט...

וועגן די קינדער אין געטאָ זאָרגט אַ ספּעציעלע קינדער-אַפּטיילונג. פאַר יתומים זענען פאַראַן אינטערנאַטן. די קינדער זענען צעטיילט אויף גרופּעס, לויטן עלטער. די קלענערע לערנען זיך, די עלטערע אַרבעטן אין די געטאָ-וואַרשטאַטן אָדער אין ספּעציעלע טראַנספּאָרט-ברייגאַדעס. אויב אַ יינגעלע, כאַטש א יתום, אַרבעט אין שטאַט, נעמט מען אים אין אַינ-טערנאַט שוין נישט אָן. עס רעכנט זיך, אַז ער איז שוין אַ זעלבשטענדיג-קער מענטש. כאַטש דער מענטש איז נאָך אַ קינד...

ס'זענען פאַראַן אויך צוויי שולן — אויף סטראַשן-נאַס און אויף שאַוולער. מען האָט זיי ספּעציעל איינגעאָרדנט וואָס ווייטער פּון טויער: ווען א געסאַפּאָ-מאַן וועט אומגעריכט שאַרין אין געטאָ, זאָל ער נישט וויסן, וויפל קינדער דאָ זענען נאָך פאַראַן, זאָל ער נישט זען, אַז זיי גע-פינען זיך אונטער עמעצנס אן אויפזיכט. די לערער אַליין האָבן צונויפ-געשלעפּט טישן, בענק, אַפילו אַ טאָול געפונען. זיי לערנען כעמיע אָן אַבאָראַטאָרישער אַרבעט, ביאָלאָגיע אָן איין גרינסעלע, אָן ביכער, אָבער זיי לערנען.

יעדן טאָג, 12 אזויגער, פירט מען די קינדער אין קיך נאָך זופּ. זיי קומען קלאַפּנדיק מיט זייערע הילצערנע, באַצויגענע מיט שטאַף שיכעלעך און וואַרטן, ביז מען וועט זיי אַרײַנלאָזן. וועגן דעם מאַמענט האָבן זיי געטרוימט נעכטן דעם גאַנצן אָונט און היינט דעם גאַנצן פּרימאַרגן. זשענדע אויסגעזופּט זייער פאַרציע, אויסגעלעקט דאָס שיסעלע, גייען זיי אַרויס אומעטיקע און הויבן ווידער אָן צו וואַרטן אויפן מאַרגנדיקן טאָג, ווען מען וועט זיי ווידער ברענגען אַהער...

קינדער. בלייכע פּנימלעך, אָנגעריבענע פּון די הילצערנע קלומפעס פּיסעלעך. זיי זענען אויך דעם „פירערס“ פּיינט. פּון זיי דאַרף מען אויך „אַפּרײַניקן אייראָפּע“.

פאַר עלטערע קינדער איז פאַראַן אויך אַ גימנאַזיע. אָבער זי איז האַלב פּוסט. נישט דערפאַר, וואָס קינדער אין דעם עלטער זענען אין געטאָ ווייניקער איידער קליינע. ניין, פּשוט ווייל זיי אַרבעטן. מען האַלט זיי שוין

נישט פאר קינדער. איך פארגעס אויך אן אנדערשמאָל, אַז מיר גייט
ערשט דאָס פּופּצנטע יאָר. בעקער וועגן דעם נישט טראַכטן, ווייל דאָן פאַר-
ווילט זיך שפּאַרק לערנען, רעדן וועגן שרייבער און פּאָעמעס, וועגן לעג-
דער און פעלקער. איצט וואָלט איך שוין האַלט געהאַט אויך טעאָרעמעס,
אַפילו פיזיק. אָבער... די מאַמע און מירע אַרבעטן, מען דאַרף אַכטונג
געבן אויף די קינדער און שטיין אין די רייען...

כאָמט מקנא זיין איז זייער נישט שיין, אָבער איך בין אז אנדערש-
מאָל מקנא דאָס קליינוואַרג, וואָס פאַרשטייט גאָרנישט...

* * *

די טעג זענען אינדערפרי צעקלעפט געוואָרן מעלדונגען, אז דער
צווייטער פּאָליציי-צירקל צוזאַמען מיט אַ גרופּע אַרטיסטן גרייט אַ קאַנ-
צערט. לעבן די מעלדונגען האָבן אויף מאַרגן זיך באַוווּזן צעטעלעך מיט
רוימע אותיות: „אויף אַ בית-עולם זינגט מען נישט!“, „די פּאָליצייאַנטן
זענען זיכער מיט זייער לעבן, זיי זענען זאַט און אָנגעמאָן, מער ווי קאַנ-
צערטן פעלט זיי נישט!“, „יידן, גייט נישט אויף זייערע קאַנצערטן!“,
„איידער זיצן אויף די קאַנצערטן, טראַכט בעסער ווי שעדיקן דעם דייטש!“
אָבער דער קאַנצערט איז יאָ פאַרגעקומען, כאָמט אַן עולם איז געווען
אַ גאַנץ קליינער.

איצט קלייבט זיך דער קולטור-אמט עפענען א טעאָטער.

* * *

פּאַריקע נאַכט האָט מען כאָמבאַרדירט.
מיר זענען שוין געשלאָפּן, ווי פּלוצלינג האָבן פון אַ שרעקלעכן אויפ-
רייס גענומען ציטערן די שויבן. מיר זענען אויפגעשפרונגען פון שרעק,
געמיינט, אַז מען רייסט אויף דאָס געטאָ. ס'האַט ווידער אַ טראַסק געמאָן.
עמעצער האָט אַ געשריי געגעבן: „באַמבעס!“
הורא! מען באַפרייט אונדז! אָבער די מאַמע איז שמענדיק אַ ניכ-
טערער מענטש. זי זאָגט, אַז מיט כאָמבאַרדירן איין מאָל וועט מען די

פאשיסטן נישט איינברעכן. מילא, וועט מען באַמבארדירן נאָכאַמאָל און נאָכאַמאָל. דעם אוצר וועט זיי קיינער נישט זשאַלעווען.

גענס מיט זיינע פאָליציאָנטן קריכן פון די כלים, — ווו זיי דערזעען אין אַ פענצמער אַ ברענענדיקן פאָפיראַס, וואָרפן זיי אַ שטיין. עס רייסן זיך באַמבעס, עס שיסן זיך שוויבן, עס פייפן פאָליציאָנטן — אן אמתע אים בערקערעניש.

מיטאַמאָל איז געוואָרן שטיל. די אַעראַפּלאַנען זענען אוועקגעפלוין און מיר זענען געבליבן אַלײן, צווישן די געטאַ-וועגס, אין דעם פיינטם לאַפּעס.

די אַעראַפּלאַנען האָבן זיך ווידער אומגעקערט, ערגעץ ווייט האָט ווידער גענומען דוגערן, דערנאָך איז ווייטער אָנגעקומען די גרויליקע שטילקייט...

איין באַמבע איז אַראָפּגעפאַלן נישט ווייט פון געטאַ. בייטאָג איז אין געטאַ אַריינגעלאָפן אַ צעקאַכטער נאַיגעבאָיער. עמעַ צער האָט אים געזאָגט, אז ביינאַכט זענען פון געטאַ אַרויסגעלאָזן געוואָרן צוויי ווייסע ראַקעטעס. הייסט דאָס, דאָ האָט מען געוואוסט וועגן דעם, אז עס וועלן קומען צו פליען אַעראַפּלאַנען און מען האָט געוואָרט אויף זיי; יידן האָבן געגעבן די באַלשעוויקעס אַ סימן, געהאַלפן זיך אַרײַנגעמירן, באַ-לויבטן די שטאַט. ער וועט נישט זוכן די שולדיקע. פאַר אַזאַ פאַראַט וועלן ענטפערן אַלע. ער אַלײן, מיט זיינע אייגענע הענט, וועט אונטער-צינדן דאָס געטאַ: „זאַלן די יידן, פאַקערנדיק, לייכטן זייערע פריינד די קאָמוניסטן!“

* * *

כ'האָב שוין לאַנג גאַרנישט געשריבן. דאָס לעבן איז איינמאַניק: אויב מען רעדט נישט וועגן פּאָנאַר, רעדט מען וועגן עסן. עטלעכע מאָל האָב איר געזען א. ר. אָבער וועגן וואָס זאָל איר מיט אים רעדן? וועגן שול? וויפל קאָן מען לעבן מיט זכרונות? און איצט איז נישטאָ וועגן וואָס — ער אַרבעט, איר האָב זיך מיינע דאגות. וועגן זיי קאָן מען זיך פּיילן מיט דער מאַמען, אָבער נישט מיט אים.

* * *

שוין מערץ. באַלד פּרילינג...

ס'איז ווידער זייער נישט וואיק: עס גייט אויס דער מערמין פון די געלע שייגען.

האַרבסט, ווען מען האָט זיי אַרויסגעגעבן, האָבן די פינג מאַנאַטן פון זייער גילטיקייט אויסגעזען זייער לאַנג. דער 30 מערץ, האָט זיך געדוכט, איז נאָך זייער ווייט. מיר האָבן געהאַפט, אז ביז דעם דאָזיקן טאָג וועט מען די הימלעריסמן שוין אפשר פאַרטרייבן. איצט דערנעבן מערס זיך דער טאָג און מען האָט די הימלעריסמן נאָך נישט פאַרטריבן. יעדער איינער פרוווש, ווי ער קאָן, דערוויסן זיך, וואָס וועט מיט אונדז זיין ווייטער? אָבער — קיינער ווייסט גאַרנישט. צי דען האָט עפעס אַ געסטאַפּאַ-מאַן אָדער אַ מיטאַרבּעטער פון „געביטסקאַמיסאַר-יאַט“ זיך נישט אויסגערעדט פאַר עמעצן? אַזאַ געהיימקייט איז נישט קיין גוטער סימן...

כ'האַב זיך דערוויסט אן אויסערגעוויינלעכע גייעס: אין געטאָ איז פאַראַן אַן אומלעגאַלע אָרגאַניזאַציע, וועלכע גרייט זיך קעמפן קעגן די אָקופאַנטן. דאָס איז די פ.פ.א. — פאַראייניקטע פאַרטיזאַנער-אָרגאַניזאַציע. אירע מיטגלידער האָבן מיט די אייגענע הענט געמאַכט אַ מיגע און אונטערגעלייגט זי אונטער די באַן-רעלסן לעבן גיי-ווילגע. הורא!

אָבער רעדן וועגן דעם טאָר מען נישט. די מאַמע האָט אָפילו פאַר-באַטן צו פאַרשרייבן דאָס. נאָר ווי קאָן איר דורכלאָזן אַזאַ מאַמענט!

* * *

די לעצטע דריי נעכט, איידער עס האָט זיך געענדיקט דער מערמין פון די געלע שייגען, זענען די מענער פון אונדזער דירה געשטאַנען לויט דער ריי אויף דער וואך, כדי אין פאַל פון אַן אַקציע זאָלן מיר נישט גע-טראָפן ווערן שלאָפנדיקע.

היינט, אין דער לעצטער נאַכט, שלאָפט שוין קיינער נישט. די נאַכט איז כמעט אַ פּרילינגדיקע, נאָר עפעס אַ פאַרגליווערטע, אַ לעבנסלאָזע — עס איז פינצטער און פינצטער.

מיט מאַטערניש דערוואַרט זיך ביז טאָג. צו דער אַרבעט דאַרף מען גיין אָדער נישט? די געטאָ-פּאָליציאַנטן שרייען, פאַרשטייט זיך, אז מיר

זאָלן, ווי שמענדיק, אַרויסגיין צו דער אַרבעט. נאָר פֿלוצים האָט זיך פֿאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די געטשאַפֿאָ וועט גלייך פֿון דער אַרבעט יאָגן אין פֿאַנאַר, און דאָס געטאָ וועט מען „רייניקן“ בייטאָג.

די בריגאַדעס זענען זיך צעפֿאַלן: מען לויפט אהיים זיך באַהאַלטן, ראַטעווען, שטעלן אַ ווידערשטאַנד. די געטאָ-פֿאַליציאַנטן כאַפֿן מענטשן און יאָגן צו דער אַרבעט.

די מאַמע האָט מען אַרויסגעפירט פֿון שטוב כמעט איבערגוואַלד. איך האָב זיך באַהאַלטן אויפֿן הויף, מען זאָל נישט דאַרפֿן געזענענען זיך.

דער טאָג איז אַוועק אין אַן אָנגעשטרענגטן וואַרטן. נאָר דערווייל האָט גאַרנישט נישט פֿאַסירט. אפשר ביינאַכט?

מיר האָבן געדערמלט אין די בגדים. די נאַכט איז אויך דורכגעאַנגען רואיק. אפשר האָבן די פֿאַשיסן פֿאַרגעסן, אז עס איז אויסגעאַנגען דער טערמין?

* * *

די שייגען פֿאַרלענגערט מען. ווידער נישט אַלעמען מיטאַמאָל, כדי עס זאָל נישט זיין קיין פֿאַניק.

די מאַמע האָט איר שוין פֿאַרלענגערט; מען האָט פשוט פֿאַר-שמראָכן די דאַטע 30.III.1942 און אוועקגעשמעלט אַ שטעמפל 30.IV. סך-הכל אויף איין חודש... אָפּטימיסמן פֿאַרזיכערן, אַז פֿאַר דער צייט וועט מען אָפּדרוקן אַרבעטס-ביכלעך, וועלכע מען וועט אַרויסגעבן אָג-שטאַט די געלע שייגען.

* * *

דאָס מאָל האָבן די אָפּטימיסמן קיין טעות נישט געהאַט: די געלע שייגען בייט מען טאַקע אויף אַרבעטס-ביכלעך. איך האָב שוין געזען אַזאַ ביכל. דאָס איז אַ לענגלעך בלעטל פֿון האַרטן ראָזן פֿאַפּיר, צונויפֿגעלייגט אין דרייען. אויף דער ערשטער זייט (ריכטיקער, אויפֿן מאָויל) — די פֿאַמיליע, נאָמען, וווּ און ווען געבוירן, וווּ-אַרט (אויף דער פֿראַגע איז שוין אָפּגעדרוקט אויך דער ענטפֿער: „ווילגע. געטאָ“), ספּעציאַליטעט,

פאמיליען-צושטאנד און א. וו. די צוויי איבערווייניקסטע זייטן זענען באַ-
שטימט אויף פארנאָמירונגען וועגן דער אַרבעט: ווו און אויף וואָס פאַר
אַן אַרבעט, ווען אָנגעקומען, ביז ווען געאַרבעט. ווייטער — באַמערקונגען
פון דער געטאָ-מאַכט.

אַז אַלע אייגנטימער פון די געלע שיינען וועלן באַקומען די אַרבעטס-
ביכלעך, וועט מען אָנהויבן אַרויסגעבן זיי אויך יענע, וואָס האָבן בלויע
שיינען.

דער נאָמען „בלויע שיינען“ איז שוין, אגב, פאַרעלמערט. לעצטנס
דרוקט מען די שיינען אויף גרינעם און ווייסן פאַפיר: אפנים עם קלעקט
נישט קיין בלוי פאַפיר.

*

* *

איד האָב מיט דער מאַמען שוין לאַנג זיך אויפגערעדט, אז פּרילינג
י. איד אַרבעט. און איד אַרבעט שוין טאַקע: איד טראָג וואָסער.

ווען איד בין צום ערשטן מאל אַרויס באַגינגען פון געטאָ, האָב איד
זיך דערשראָקן — אויף די גאַסן אָן א שיעור הימלעריסמן! כ'האָב זיך
געשעלעפט צוזאַמען מיט דער גאַנצער ברינאָדע און מורא געהאַט אויפצו-
הויבן די אויגן. און די גאַסן זענען אַזעלכע ברייטע, ריינע. דאָ איז אויך
ליכטיקער איידער אין געטאָ.

כ'האָב געזען דעם לערער פון פּראַנצוויזש באַקאַיטיסן. אפשר האָב
איד נישט געדאַרפט קוקן אויף אים, וואָלט ער זיך נישט באַגריסט. אויב
עמעצער האָט דאָס באַמערקט, וועט דאָס אים קיין נוטס נישט ברענגען...

איד אַרבעט אויף די גערמנער פון אַן אַלטן רייכן מאַן. פאלעוויטש
הייסט ער. די גערמנער זענען גאַנץ ווייט, ערנעץ לעבן קאלואַריסקן מאַרק.
דער בעל-הבית איז זייער א בייזער. גלייך אינעם ערשטן טאַג האָט ער
אָנגעזאָגט, מיר זאָלן זיך נישט דערוועגן אַרויסצוטראָגן פונדאָנען כאַטש
איין מערעלע. אויב מיר וועלן ביים יעמן אויפּעסן אַ מערעלע אָדער אַן
אונערקע, וועט ער דאָס שענקען, גאָר אויב ער וועט כאַפּן, ווי מען טראָגט
אַרויס כאַטש איין מערעלע, וועט ער באַלד מעלדן אין געסטאַפּאַ.

דערווייל איז נאָך נישטאָ וואָס צו יעמן און נישט וואָס צו עסן.
מיר שלעפּן וואָסער צו באַגיסן. די ערשמע עמערס זענען געווען זייער

שווערע, און שלעפן דארף מען ווייט, ביז די לעצטע בייטן. אין געמאך און דאס א מהלך פון צוויי נאסן.

כ'האב געשלעפט פולע עמערס און זיך געאיילט מיט פוסמע צוריק. די צייט איז קיים געקראכן. מיטאג-צייט האבן די פוילישע פרויען, וואס ארבעטן נישט ווייט פון אונדז, זיך געזעצט עסן. איד האב מיט אלע כו' חות באמייט זיך, זיי זאלן נישט באמערקן, ווי איד קוק אויף זיי, און זאלן נישט מיינען, אז איד בעמל. פארשטייט זיך, ווען זיי גיבן, וואלט איד זיך נישט אפגעזאגט.

אביסל געזעסן, האב איד זיך קיים אויפגעהויבן פון ארט — עם האט ווי געמאך דער גאנצער קערפער. די הענט האבן זיך געטרייסלט, די עמערס זענען ווי געווארן שווערערע. די ארבעט איז געווארן אן אמתע פייניקונג. די זון איז אונטערגעגאנגען זייער לאנגזאם.

אין אונט האט די מאמע נישט געקאנט איינבעטן זיך ביי מיר, איד זאל עפעס עסן: ס'האט מיר געאיבלט, ווי געמאך דער קאפ. די מאמע האט געזאגט, אז דאס בין איד פארשיכורט פון דער פרישער לופט. נאך וואס גייט מיר אן די סיבה — מיר איז שלעכט, און פארטיק!

אינדערפרי האב איד נישט געקאנט אויפשטיין. די מאמע האט זיך געבעטן, דערקלערט מיר, אז קיים ארבעט איד, מאך איד נישט דורכלאזן קיין איין טאג, ווייל מען וועט עם האלטן פאר סאבאטאזש. זי האט מיר, ווי א קלייניקע, געהאלפן זיך אנטאן, און איד האב געכליפעט פון פאר דראס, וואס אפילו די אייגענע מאמע פארשטייט מיך נישט, שמעלט זיך נישט פאר, ווי שווער מיר איז. די מאמע האט ארויפגעצויגן אויף מיר דאס העמד, דאס קלייד און אלץ געטרייסט, אז נאכן ערשטן טאג פיזישע ארבעט פילט מען זיך שמענדיק אזוי מיד. דערנאך גייט אלץ אריבער. געכטן האב איד באמת געפילט זיך לייכטער, און היינט איז שוין כמעט צו פארליידן.

כדי מיר זאל נישט זיין אזוי אומעטיק בעת דער ארבעט און די צייט זאל לויפן גיכער, צייל איד די עמערס. היינט האב איד אָנגעשראָגן 96 עמערס. 48 מאָל בין איד געגאָנגען מיט צוויי פּוּליקע עמערס וואָסער.

* * *

דער סאָוויעטן-פאַרבאַנד האָט אונטערגעשריבן מיט ענגלאַנד און
אַמעריקע אַן אָפּמאַך. מען האָט זיך צוגעפונדעט וועגן אַ געמיינזאַמען
קאַמף קעגן היטלערן און זיינע שותפים.

די גייעס וועגן דעם אָפּמאַך איז אַ זיכערע. בכלל זענען די אינפאַר-
מאַציעס, וועלכע מיר האָבן וועגן פּראָג, ריכטיקע. די אומלעגאַלע קאַ-
מוניסטישע אָרגאַניזאַציע פון געטאָ פאַרשפּרייט צווישן די איינווינער
די אינפאַרמאַציעס פון סאָוויעטישן אינפאַרמבירוראַ.

* * *

לאַנג נישט געווען קיין גייע באַפעלן, איז נאָט אייד! דער הער בור-
גאָמיסער האָט באַפוילן, אַז יעדער איינווינער פון געטאָ זאָל איינצאָלן
א „קאַפּ-שטייער“ פאַרן צווייטן האַלב-יאָר פון 1941. אינגיכן וועט מען
דאַרפן צאָלן אויך פאַר דער ערשטער העלפט פון איצטיקן יאָר.
מיין קאַפּ ווערט „געשאַצט“ אין 8 מאַרק. אפשר איז דאָס נישט
טייער, נאָר וווּ געמט מען 8 מאַרק? פאַרקויפן איז שוין כמעט נישטאָ וואָס.
אַפילו די קינדער פאַרשטייען דאָס. די שכנה האָט אַ פּרעג געטאָן ביי
ראובעלען, וואָס ער עסט, האָט ער געענטפערט: „דעם אַרבל פון דער
מאַמעס נאַכט-העמד“.

ס'אַרצ גליק, אַז אויף דער וועלט איז דאָ דער לערער יאָנאיטיס...

* * *

אַוועק אַ יאָר נאָך דער אָקופאַציע פון ליטע. ווי אַליץ האָט זיך געעג-
דערט! וויפל אומשולדיקע מענטשן זענען אומגעקומען! ווי נישט ענלעך
איז דאָס יאָר אויף די פּאָריקע. אָבער די איצטיקע טעג איז געטאָ, ווען
עס זענען נישטאָ קיין אַקציעס, זענען ענלעך איינער אויפן אַנדערן.
...פריער באַגינען. פאַרשלאָפענע מענטשן קומען זיך צונויף אויף
רודיצקי-גאַס, קלייבן זיך בריגאַדעסווייז. יינגעלעך מיט הילצערנע פּורע-
לעך אויפן האַלדז, ווי הויזירער, שלייען זיך אַרום צווישן עולם
און לייגן פאַר זייער סחורה: „סאַכאַרין! פּאַפּיראַסן! פּאַפּיראַסן! ווער
דאַרף פּאַפּיראַסן? שטיינדעלעך פאַר ציגאַר-מאַשינקעס!“ פרויען לייגן פאַר
קאַרענע פּלעצלעך.

פון שטאַט קערן זיך אום עטלעכע קוימענקערערס. דאָס זענען די רייכסטע מענטשן פון געטאָ. ווען איך בין געווען א קלייניקע, האָב איך פאַר קוימענקערערס מורא געהאַט, גאָכדעם האָב איך אויף זיי רחמנות געהאַט, וואָס זיי זענען אייביק שמוציק, אויסגעשמירט אין סאַזשע, און איצט בין איך זיי פשוט מקנא — זיי זענען אַלעמאַל זאַט. אין שטאַט פעלן אויס קוימענקערערס, האָט די שטאַט פאַרוואַלטונג זיך געמוזט ווענדן אין געסטאַפּאָ, מען זאָל דערלויבן געמען קוימענקערערס פון געטאָ, און די קוימענקערערס זאָלן באַקומען די געהעריקע שייגען, וואָס דערלויבן זיי אָן אַ וואַד אַרומגיין איבער די גאַסן און אַפילו אַריינגיין אין די הייזער. ביי די קוימענקערערס אין די שייגען איז אָנגעשריבן, אַז דער דאָזיקער “JUDE” מעג אַזיין, אָן באַגלייטונג, גיין איבער די גאַסן. פאַר אויסרייזן גיבן אַ קוימען גיבן גוטע מענטשן אָפּצועסן, אַנדערע גיבן נאָך עפעס פאַר דער משפּחה אויך. די טויער-וואַד קאָנטראָלירט גישט די שמוציקע קאַסנעס פון די קוימענקערערס, מאַחמת עס ווילט זיך גישט פאַטשקען די הענט. מורערן אין די הענט קאָנען זיי אויך גישט אַריינפאַלן, — די קוימענס רייניקן זיי גאָר פרי און קערן זיך אום אין געטאָ, ווען אַלע אַנ-דערע גייען ערשט אַרויס צו דער אַרבעט.

...צוביסלעך ווערט דאָס געטאָ פוסטער, — די בריגאדעס גייען אַרויס צו דער אַרבעט. איצט באַווייזן זיך אין די געטלעך זעלמענע פאַר-בייגייער — די אָנגעשמעלטע פון יודענראַט. זיי זענען אָנגעטאָן ריינער, אָבער זייערע געזיכטער זענען אַזוי בלאַס, ממש דורכזיכטיק.

עס נעמט הודען און פייפן די עלעקטרישע זעג. דאָס געטאָ לעבט ווידער אויף: עס הויבן אָן אַרבעטן די געטאָ-וואַרשטאַטן. אין אַוונט קערן זיך אום די מידע ארבעטער. עס פאַלט צו די גאַכט. עס ווערט טויט-שמיל ביזן קומענדיקן פרימאָרגן.

* * *

ווען מיר זענען היינט געקומען פון דער אַרבעט, איז ביים טויער נאָך געווען רואיק. מיטאַמאָל איז געוואָרן אַ בהלה — די געטאָ-פּאָליצייאַנטן האָבן גענומען טרייבן פון באַרייער יענע, וועלכע זענען געקומען באַגעגענען די אָנקומענדיקע פון שטאַט, זיי האָבן אָפּגעשמעלט די באַוועגונג אין געטאָ. וואָס איז געשען? — ביים טויער האָט זיך באַוויזן מורער! ער

שמיט ביים אריינגאנג און קוקט, ווי די פאליציאנטן פון דער טויער-וואך פירן די קאנטראל. ווען אים געפעלט נישט, שמעלט ער זיך אליין צו דער קאנטראל. ביי איינער א פרוי געפינט ער 20 פעניג (עס איז דערלויבט צו האבן ביי זיך נאָר 10). ער באפעלט, מען זאָל זי אריינפירן אין צימער פון דער טויער-וואך, אויסטאן נאָקעט און געבן 25 שמיץ. עס שמייסן זי פינף פאליציאנטן, יעדערער דערלאנגט צו פינף שמיץ. דעם סאָדיסט מורער באַ פרידקט עס נישט — ער נעמט זיך אליין צו דער פייניקונג.

פאָרענדיקט מיט דער פרוי, וואָס איז שוין קוים אַ לעבעדיקע, קערט ער זיך אום צום טויער. די סאָדיסטישע תאוה האָט זיך אין אים צעברענגט, ער זוכט נייע קרבנות.

ער באַמערקט, ווי ביי איינעם אַן עלטערן יידן שמעקט עפעס פון אונטערן רעקל. דאָס איז אַ קעסעלע זופ. מורער הייסט אים תיכה, דאָ אויפן אָרט, אויפגעסן די גאַנצע זופ. אויב דיר איז ווייניק דאָס, וואָס מען גיט דיר, זאָגט מורער, איז פלאַץ עסנדיק. דער מענטש הויבט אָן צו עסן. אָבער דאָס איז אים נישט לייכט: דער נומער מענטש, וואָס האָט אים געגעבן די זופ, האָט אים פריער אָנגעקארמעט ביז זאָט, כווי די זופ זאָל עסן די משפחה. אָבער מורערן וועסטו דאָס נישט זאָגן. ער דראַקט, אַז אויב דער ייד וועט נישט אויסלעקן דאָס קעסעלע, וועט ער אים שיקן קיין פאַנאַ. דער מענטש ווערט זיך, נאָר ער שליינגט...

לסוף ווערט מורערן דאָס אַלץ נמאס. אויב ער געפינט עפעס, זאָגט ער פשוט: „אויף לינקס“. זיינע העלפער יאָגן אַזא איינעם אַוועק אין תיכה. מענטשן שמאַרבו דערפאַר, וואָס זיי האָבן געוואָלט ברענגען די קינדער אַ פיצל ברויט.

* * *

קיין צווייטער פראָגט איז נאָך נישטאָ. די הימלעריסמן נוצן דאָס אויס און גרייפן אָן. אין קרים גייען בלוטיקע שלאַכטן. העלדיש פאַרטייִ דיקט זיך סעוויסמאָפּאָל.

אין געמאָ איז נישט פריילעד. עס איז שרעקלעך הייס. ס'איז אומגעגלען צו אַרבעטן. אַפילו עסן ווילט זיך שוין נישט אַזוי שמאַרק. און קיין ניכע באַפריינג זעט זיך נאָך אַלץ נישט אָן. אמת, די ערד אונטער די אָקופאַנטן ברענגט. עס שאַפן זיך פאַרמיזאנישע מחנות. כ'האָב געהערט,

מאשע ראָלניקס שוועסטערל ראיע (שמיט) און דאָס ברודערל רוויק (ויצט) —
בידע אומגעקומען

אז אויך ביי אונדז אין געמאך באוואקפנט מען זיך. מיט איין וואָרט, מענטשן זיצן נישט מיט פאַרלייגטע הענט. אָבער אַלץ ווערט געמאַכט בסוד סודות.

* * *

*

א גייע פּאַניק. בייטאָג זענען צום געמאך צוגעפאַרן עטלעכע וועגענער. אין יעדן פון זיי זענען געזעסן צו צוויי סאַלדאַטן. זייער עלטסטער איז אַרײַן אין געמאך און געבעטן, אַז גענס זאָל אויסטיילן עלטערע און אָפּגע-שוואַכטע מענטשן, וועלכע מען וועט, „איינאַרדענען אויף אָפרו הינטער דער שמאַט“.

זקנים זענען אין געמאך פאַרבליבן זייער ווייניק. זיי זענען כמעט אַלע אומגעקומען בעת די אַקציעס. דערפאַר האָבן זיך אָבער באַוויזן דאָ גייע זקנים — מענטשן, וועלכע זענען זייער פרי אַלט און שוואַך געוואָרן. אייגע פון זיי לעבן מיט די משפּחות, אַנדערע — אין מושב-זקנים. דער מושב-זקנים — דאָס זענען עטלעכע פינצטערע, עיפוּשדיקע צימערלעך, געדיכט אָנגעשמעלט מיט אייזערנע בעטלעך. די איינוווינער פון מושב-זקנים זע-נען כמעט צוגעשמודט צום בעט. די וואָס קריכן מיט מאַטערניש אראָפּ פון די בעטן, זענען גיכער שטאַטנס, איידער מענטשן.

לויט גענס באַפעל האָבן די געמאך-פּאַליציאַנטן זיך אַ לאַז געמאָן צוגויפּגעמען די זקנים, דערביי, ווי די פּאַפּוּגייען, איבערגעהזרט די פּלאַ-פלעריי פון די הימלעריסטן, אַז מען דאַרף נישט מורא האָבן, אַז מען וועט זיי נאָר פירן קיין פּאַספּעשעק און דאַרט איינאַרדענען אויף דאַטשע. נאָר ווען גלויבט זיי?

אָנגעהויבן האָבן זיי, פאַרשטייט זיך, פון מושב-זקנים. אַזוי ווי אַסד פון די זקנים קאָנען נישט שטיין אויף די פיס, זענען די וועגענער אַרײַג-געפאַרן אין געמאך. די פּאַליציאַנטן האָבן געמראָגן די אומבאַהאַלפּענע לע-בעדיקע סקעלעמען און געלייגט זיי אין די וועגענער.

אַנדערע זקנים האָט מען געפירט פון די הייזער, וווּ זיי וווינען, די אַקציע האָט זיך אָנגעהויבן אַזוי אומגעריכט, אַז קיינער האָט נישט באַ-וויזן זיך צו באַהאַלטן.

די הימלעריסטן האָבן זיך געהאַלטן העפּלעך: נישט געשריען, נישט געשלאָגן. אַפילו געהייסן, אז די זקנים זאָלן באַגלייב ווערן דורך עטלעכע געמאך-פּאַליציאַנטן און דורך אַ קראַנקן-שוועסטער. זיי האָבן צוגעזאָגט, אַז

די וועגענער וועלן זיך באַלד צוריק אומקערן, כדי באַזאָרגן די זקנים מיט א קעכער, מיט ברויט, טעפ און געשיר.

וואָס זאָל דאָס באַדייטן?

די פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן באַגלייט די זקנים, באַשטעטיקן, אַז מען האָט די אַלמע לייט באמת געבראַכט קיין פּאָספעשעק, און דאָרט איז אַלץ גרייט צום אָפּרו. דאָס איז, פאַרשטייט זיך, א ליגן.

* * *

גיסים ונפלאות! די זקנים זענען באמת אין פּאָספעשעק! מען האָדע= וועט זיי גראַד גישט שלעכט, מען שלאָגט גישט, מען פּאַטאַגראַפירט זיי אַפילו. נאָר די קרובים פון די זקנים בעסן זיך ביי גענסן, מען זאָל די אַלמע לייט צוריק ברענגען אין געטאָ. גענס וויל דערפון אַפילו גישט הערן. ער פאַרזיכערט, אַז נאָך צוויי וואָכן רו וועט מען זיי אַלע, פרישע און געזונטע, ברענגען צוריק אין געטאָ.

* * *

פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט אָפּגענאַרט. היינט אינדערפרי האָבן די הימלעריסן געפאַרערט פון גענסן, ער זאָל זיי צושיקן זיינע פּאָליציאַנטן, כדי אָפּמירן די זקנים צוריק אין געטאָ. צוליב טעכנישע סיבות קאָן מען זיי גישט האַלטן אַזוי לאַנג, ווי עס איז געווען פאַרויסגעזען.

די פּאָליציאַנטן זענען געקומען קיין פּאָספעשעק, אַריינגעזעצט זיי אַלמע לייט אין לאַסע-אויטאָס. די אויטאָס זענען געקומען אין שטאָט, אָבער אין געטאָ אַריין זענען זיי גישט פאַרפּאַרן...

וואָס ווייטער איז געוואָרן קלאָרער, ווהיין מען פירט די אַלמע לייט. דאָס מאַל האָבן געציטערט אויך די געטאָ-פּאָליציאַנטן — באַגלייטן ביזן קבר האָבן זיי מורא. מערדער האָבן, ווי באַווסט, פיינט צו לאָזן לע= בעדיקע עדות.

נאָר די פּאָליציאַנטן האָבן זיך אומגעקערט אַליין. די העכער הונדערט זקנים זענען פאַרשיטן געוואָרן...

עם איז געוואָרן א פּאַניק. מענטשן לויפן זיך באַהאַלטן. די געמאַכט פּאַליציאַנטן כאַפּן זיי, און בעת-מעשה הורן זיי איבער געגס ווערטער, אַז די מורא איז איבעריק, אַז מען פירט בלויז האַקן וואַלד. וואָרעם אויב נישט, צוליב וואָס זשע שיקט מען מיט די האַלצהעקער געמאַכט פּאַליציאַנטן און אַפילו א דינסטלייטער? פאַרשטייט זיך, אז אויף אַזאַ אַרגומענט לייגט קיינער קיין אַכט נישט — כדי אָפּנאַרן דעם עולם, וועלן די היטלע רייסן דען זשאַלעווען עטלעכע געמאַכט פּאַליציאַנטן?

עמעצער האָט געלאָזט א קלאַנג, אַז מען פירט נישט האַקן וואַלד, נאָר אָפּרייניקן די פעלדער פון מיגעס.

צו צרות איז מען שוין אָבער געווינט, גייט מען צום „אַרבייטסאַמט“. די מענטשן זעען אויס נישט ווי האַלצהעקער, נאָר גיכער ווי שאַטנס אויפן בית-עולם. אייניקע טראַגן מיט זיך קליינע פעקלער, אָבער די מערהייט האָט קיין שום זאַך מיט זיך נישט מיטגענומען. צוליב וואָס שלעפּן מיט זיך זאַכן, זאָלן זיי בעסער בלייבן ביי דער משפּחה, וועט מען די זאַכן אויסכייפּן אויף ברויט.

12 אַזייגער. אין געמאַכט פאַרן אַרײן די ערשמע צען וועגענער. אויף יעדערן — א סאָלדאַט. ווייבער הויבן אָן צו וויינען און קלאַנגן. די געמאַכט פּאַליציאַנטן יאָגן זיי אַוועק.

עס עפנט זיך דער שויער און אינגיכן פאַרמאַכט ער זיך ווידער...

* *

*

די אַוועקגעפירטע מענטשן אַרבעטן טאַקע באמת אין וואַלד. עטלעכע פּרײַען האָבן געקראַגן בריוולער פון זייערע מענער (א דאָרפישער פויער האָט אַרײַנגערוקט א פאַרבייגייענדיקער בריגאַדע).

אַלע לויפן צו די גלוקלעכע לייענען אָט די בריוועלער.

* *

*

ניטע (איך אַרבעט מיט איר צוזאַמען אויף די גערטנער) רעדט מיר שוין לאַנג איין, איד זאָל זיך פאַרשרייבן אין כאַר. זי זאָגט, אַז דאָרטן איז זייער אינטערעסאַנט. דער עיקר, אַז מען זינגט, פאַרנעסט מען כאַטש אויף אַ וויילע וועגן אַלץ.

די מעג בין איד דאָרטן געווען. דער אָנפירער פון כּאָר דורמאַשקין
האָט פאַרהערט מיין שמים, געפרוּווט מיין געהער, דעם זכרון און געהייסן
גלייך בלייבן אויף דער רעפּעטיציע. אָבער דער כּאָר, ווייזט זיך אַרויס,
זינגט אין העברעיש, און איד פאַרשטיי קיין וואָרט נישט העברעיש.

די כּאָריסטן דערציילן, אַז פון אָנהויב איז זייער שווער געווען. נאָך
יעדער אַקציע פלעגט פּעלן אַ טייל מענטשן. און מען האָט געדאַרפט זוכן
גייע. דאָס איז נאָר נישט קיין לייכטע זאַך: מענטשן גייען אין כּאָר נישט
גערן, מען טענהט, אַז מען איז מיד, אַז די היימישע קאָזן נישט, און אסך
זענען פשוט אין טרויער. נישט זעלטן, איבערהויפט נאָך אן אַקציע,
פלעגט מען וואַרפן אין די שויבן שטייגער און פאַדערן, מען זאָל נישט
זינגען. דער כּאָר האָט אַפילו נישט געהאַט וווּ צו רעפּעטירן — יעדעס מאָל
פלעגט מען זיך אויפקלייבן אין אן אַנדער אָרט. און פאַרט פלעגן די רע-
פּעטיציעס פאַרקומען צוויי מאָל אין וואָך — דינסטיק און פרייטיק. איצט
האָט דער כּאָר שוין צוויי צימערן (אויף סטראַשן-נאַם 12), א פּיאַנע און
אַפילו אן אוניפּאָרם.

אגב, דורמאַשקיןס כּאָר איז נישט דער איינציקער. פאַראַן נאָך אַ
כּאָר, א יידישער. מיט אים פירט אָן סלעפּ. אין יידישן כּאָר זינגט די
וונדערבאַרע סאָליסטין — ליובע לעוויצקאַיאַ, וואָס איז ביז דער מלחמה
געווען א סאָליסטין אין ראדיאָ.

דורמאַשקיןס האָט געשאַפן אויך א סימפּאָנישן אָרקעסטער. אָנגעקומען
איז דאָס אים נישט לייכט: ערשטנס, זענען אין געמאַ טאַקע געבליבן זייער
ווייניק מוזיקאַנטן. דער, וואָס האָט נישט געהאַט קיין שכל צו פאַרשרייבן
זיך פאַר אַ סמאָליער, גלעזער אָדער כּאָטש שוסטער און האָט זיך שטאַלץ
אָנגערופן מוזיקאַנט, — איז שוין לאַנג אין פּאָנאַר. און די, וועלכע האָבן
איצט אַ גייע מלאכה, באַמיען זיך צו ווערן גוטע פּאַבלייט, מען זאָל זיי
נישט אַרויסיאָגן פון דער אַרבעט. אין אַזאַ לאַגע זענען די פינגער פאַר-
גרעבט, נישט געהאַרצואַם. און בכלל, ווי קאָן מען נאָך צוועלף שעה שווע-
רער אַרבעט האַלטן א פירל אין האַנט? און דער, וואָס קאָן יאָ, האָט קיין
פירל נישט. אויב ער האָט יאָ געהאַט, האָט ער אים שוין לאַנג אויסגעביטן
אויף ברויט.

נאָר עס איז א כּלל: וואָס מער שוועריקייטן, אַלץ מער ענטוואַזאָם.
אַן אָרקעסטער האָט מען ווי-גישט-איז דווקא יאָ צונויפּגעקליבן. נאָטן
קריגט דורמאַשקין דורך גוטע מענטשן אין דער פּילהאַרמאָניע. איצט
גרייט דער אָרקעסטער צוזאַמען מיטן כּאָר בעטהאַווענס גיינטע סימפּאָניע.

ווייזט זיך אַרויס, אז דער טעקסט פון פערטן טייל פון דער סימפאָניע איז אַן אָדע פון שילערן אונטערן נאָמען „צו פרייד“. מען האָט מיר איבער-געזעצט איר אינהאַלט. דאָרטן ווערט געזאָגט, אז אַלע מענטשן זענען בירדער. אַוודאי אַזוי... אַ שאַד גאָר, וואָס די היטלעריסטן ווייסן עס גישט...

* * *

היינטיקער טאָג האָט געקאָנט זיין דער לעצטער אין מיין לעבן. אינ-דערפרי בין איד, ווי געוויינטלעך, אַרויס צו דער אַרבעט. בייטאָג האָב איד אויך גאַרנישט נישט פאַרויסגעפילט. אדרבא, געהאַט אַפילו, קאָן מען זאָגן, אַ גוטע שטימונג. מיר האָט זיך איינגעגעבן אויסבייטן דער מאַמעס בלוזקע אויף מעל.

אָנגעשאַטן די מעל אין געשמעפטע „גאַרסעטן“, האָב איד געוואַרט אויפן אַוונט, ווען כ'וועל זיי אָנטאָן אונטערן קלייד, פאַרנארטלען זיך מיט א רימענדל, כ'זאָל נישט אויסזען צו גראָב, און דורכשמונגלען דאָס דורכן „געטאָ“=טויער.

גייענדיק פון דער אַרבעט, האָט איינער אַ פאַרבייגייער שטייל א זאָג געטאָן צו אונדז, מיר זאָלן אין געטאָ נישט גיין — דאָרט איז אומ-רואיק.

מיר האָבן זיך פאַרלוירן. וואָס טוט מען? ווהיין גייט מען? און וואָס קומט פאַר אין געטאָ? אַן אַקציע? דער בריגאדיר הייסט גיין, ווייל אונדזער שטיין צערודערטע קאָן אַרויסרופן אַ השד.

מיר שלעפן זיך קוים פאַרויס. איינע ראַטן, מיר זאָלן זיך אומקערן צו דער אַרבעט. אַנדערע טענהן, אַז דאָס איז אַ זיכערער זעלבסטמאָרד — עס איז שוין אַוונט און מיר גייען נישט אין געטאָ, גאָר אין אַ פאַרקערטער ריכטונג.

גאָר א דורכגייער וואָרנט אונדז, אז מיר זאָלן נישט גיין: ביים טויער אונטערזוכט מען זייער שטאַרק.

הייסט עס, מורער. די, וואָס האָבן זיך נישט געקליבן אריינשמונגלען עפעס אין געטאָ אומלעגאַל, האָבן זיך באַרואיקט. יענע, ווידער, וואָס פראָגן יאָ עפעס פאַרבאָטנס, באַמיען זיך אומבאַמערקטערהייט אויסלייבן דיקן פון די קעשענעס אַ באַהאַלטענעם קאַרטאָפּל, צי עפעס ענלעכס. גאָר

ווי זאל איר אהינטאָן די מעל? איר קאָן דאָך נישט אויסטאָן זיך אײַנ-
מיטן נאָם.

דאָס געטאָ איז שוין גאָר נאָענט... מען מוז תיכף עפעס צוטראַכטן,
באלד וועט זיין צו שפעט... ווען מען וועט פירן קיין פאָנאָר, וועל איר
בשום אופן נישט קאָנען זיך מוחל זיין, למאי איר האָב דורכגעלאָזט אַזאַ
מאָמענט.

גיטע בעט מיר, איר זאל אראָפּרייסן פון איר רוקן די געלע לאַטע,
זי וועט אין געטאָ אַרײַן נישט גיין. וועל איר אויך נישט גיין... צוזאַמען
מיט איר בין איר דרייַסט ארויף אויפן טראַטואַר. עס כאַפט א פּחד... גיטע
געמט מיר אונטערן אָרעם און מיר שמעלן טריט. אָפּגעגאַנגען אַ קליין
שטיקל — אָט איז קאָוונער נאָם. דאָרטן איז אַ סכּנה: אַסד פאַרבייגייער.
מיר קערן זיך אום צוריק, דורך עפעס אַ דורכגאַנג קומען מיר אַרויס אויף
גרויס-סעפּאָנער נאָם. אָבער זי איז זייער קורץ, באלד זענען מיר ווידער
אויף קאָוונער נאָם. מיר גייען נאָכאַמאָל צוריק. פּונװײַטן זעט זיך דאָס
געטאָ. ביים טויער איז נאָך אַליץ אַ ריי...

געמאַכט דעם זעלבן קרייז. גאָר וויפל קאָן מען זיך אַזוי אַרומדרייען?
אויב עמעצער וועט באַמערקן, וועט ער גלייך פאַרשטיין. מיר זענען אַרייַ-
בער די קאָוונער נאָם און אַוועק דורך עפעס אומבאַקאַנטע געסעלעך.

ס'איז געוואָרן פינצטער. באלד וועט מען שוין, מסתּמא, אינגאַנצן
נישט אַרייַנלאָזן אין געטאָ. אפשר האָבן זיך שוין אַלע בריגאַדעס אומגע-
קערט פון דער אַרבעט און מיר וועלן בכלל נישט האָבן מיט וועמען אַרײַנ-
צוגיין? מען מוז גיין...

מיר קוקן זיך אָנגעשטרענגט איין און, אויב מיר האָבן קיין טעות
נישט, איז ביים טויער נאָך אַליץ פול מיט מענטשן, נאָר די לאַגע איז שוין
דאָרט, ווייזט אויס, אַביסל רואיקער. מיר דערנעענטערן זיך. ווילן זיך
אַרייַנכאַפּן אין אַ פאַרבייגייענדיקער בריגאַדע, גאָר מען לאָזט אונדז
נישט, — ווער וועט דאָס ריזיקירן צוליב אונדז מיטן לעבן. גייענדיק אַזוי
פאַרביי די בריגאַדעס, דערצו מיט איין פּוס אויפן טראַטואַר, מיטן צווייטן
אויפן ברוק, — זענען מיר צוגעקומען כמעט האַרט צום געטאָ. גיטע גיט
מיד אַ שלעפּ פאַרן אַרבֿל, מיר שמעלן זיך מיט ביידע פּוס אויפן טראַג-
טראַר און שפּאַנען אַוועק פאַרביי געטאָ, אַזוי ווי מיר האָבן צו דעם קיין
שייכות נישט.

מיר שלעפּן זיך ווידער דורך די פינצטערע געסעלעך. די פענצטער
זענען פאַרהאַנגען. מיר גייען כמעט טאַפּגדיק די ווענט. און ווידער קומען

מיר ארויס אויף זאוואלניע גאָס. פּונווייטן מיטן ברוך דערנענטערט זיך אַ מענגע מענטשן. מסתּמא, אונדזערע א בריגאָדע. גיטע שעפּטשעם, אַז מיט אַט דער בריגאָדע מוזן מיר שוין אומבאַדינגט אַרײן אין געמאַ. אַנישט ריזיקירן מיר צו בלייבן אין גאָס אויף אַ גאַנצער גאַכט און דאָס הייסט — אַרײַגפאַלן אין לוקישקער תּפּיסה.

ווען די בריגאָדע האָט זיך דערנענטערט, האָבן מיר זיך אַרײַנגע- שטופּט צווישן די מענטשן. דער עולם איז דאָ געווען פּיל פּרײַנדלעכער. אַנדערע האָבן אַפּילו יאָ געבורטשעם, אַז מיר זענען „משוגענע קעפּ“, אָבער דערוואָס זיך די סיבה פּון אונדזער „שפּאַציר“, האָבן זיי אונדז אַרײַנגענומען אין סאַמע מיט און צוגעזאַגט פּאַרשטעלן פּון דער געמאַ- פּאַליציי. ווען מיר זענען געווען לעבן טויער, האָט אײַנער אַפּילו געפרוּווט אַרױפּלייגן מיר אויפן פּלייצע אַ האַנט, עס זאָל זיך גישט זען, אַז איר בין אַן לאַטעם.

מורער איז ביים טויער שוין טאַקע גישט געווען. דערפאַר אָבער האָבן זיך געסטאַרעט די פּאַליצייאַנטן. זיי האָבן געפּונען און צוגענומען מיין מעל, וואָס איז מיט אַזאַ ריזיקע אויסגעהיט געוואָרן...

די מאַמע מאַכט פּון דעם גישט קיין שטאַרקן וועזן; גוט, וואָס איר בין אַליין געקומען גאַנץ... זי האָט שוין גישט געוואָס וואָס איבערצו- טראַכטן וועגן מיר.

ערשט איצט האָב איר זיך דערוואָס, וואָס דאָ איז פּאַרגעקומען. פּאַרנאַכט, אין דער צייט, ווען דער עולם האָט זיך צוריקגעקערט פּון דער אַרבעט, איז צום טויער האַסטיק צוגעפּאַרן מורער. אַרײַנגעלאָפּן אין שפּייכלער, וווּ מען לייגט צוגויף די צוגענומענע ביים טויער פּראָדוקטן, און אַ קוק געגעבן, וויפּל און וואָס עס איז קאַנפּיסקירט, איז ער אַרױס- געלאָפּן צוריק און אָנגעבראַכן די ביינער עטלעכע געמאַ-פּאַליצייאַנטן, פּאַרוואָס זיי קאַנטראַלירן שלעכט.

אין געמאַ האָט זיך אויפּגעהויבן אַ שרעקלעכע פּאַניק. מענטשן זע- נען דערשראָקן, פּאַרלױרן. אײַנע נאָך דער אַנדערער פּירט מען אָפּ אין געמאַ-תּפּיסה גרופּעס „פּאַרזינדיקמע“. פּרויען דערזענן צווישן די פּאַר- האַלטענע זייערע מענער און ברידער. שרייען זיי, קלאָגן, שילטן. אַלע זענען געווען אין טויט-שרעק פּון מורערס דראָנג, אַז ער וועט גישט דערלאָזן, מען זאָל גישט אויספּילן זיינע באַפעלן. ער האָט דאָך פּאַרבאַטן אַרײַנג-

ברענגען אין געמאָ פּראָדוקטן פון אויסן און אָט די "Verdamte juden"¹, וועלן זענען עובר אויף זיין פּאַרבאָט. כּרי ווי געהעריק אָנצולערנען זיי, וועלן דערשאַסן ווערן הונדערט ספּעקוליאַנטן!

* * *

*

א טייל פון די פארהאלטענע האָט מען פונדעסטוועגן ביינאַכט אַרויס געלאָזט. דערשאַסן האָט מען צען פרויען, וועלכע האָבן געאַרבעט אין גיי-ווילייקע און זענען אַריינגעפאַלן אין די הענט צו מורערן אַליין. זיי האָט מען אַוועקגעפירט. דער עלטערער פון דער וואָך האָט זיך אַפילו אונטער געשריבן, אַז ער האָט זיי איבערגענומען ביים לייטער פון געמאַ-תפיסה און איז פאַראַנטוואָרטלעך פאַרן צושטעלן זיי אין פּאַנאַר...

* * *

*

עס איז שוין אָנגעקומען דער נאַוועמבער-הודש. עס איז קאַלט, כּמעט ווינטער. צי וועלן מיר אויסהאַלטן, אַפילו אָן אַקציעס?
איין טרייסט — דעם ווינטער וועט היטלער שוין געוויס איינעמען א מיתה-משונה. די היטלעריסטן כאַפן גוטע קלעפּ. ווי לאַנג דויערן עס די קאַמפּן ביי דער וואָלגע, און די וואָלגע-שמאַט קאָנען זיי נישט איינגעמען. ווי העלדיש די רויטאַרמייער באַשיצן יעדעס שטיקל גאַס, יעדע שטוב.
די פאַשיסטן האַלטן שמאַל נישט נאָר אויפן פּראָנט. איינער א מענטש האָט מיר דערצויילט שטרענג בסוד, אַז די געמאַ-פאַרטיזאַנער, די מיטגליד-דער פון פ.פ.א., באַוואַפּענען זיך. דאָס געווער טראַגט מען אַריין, פאַר-שטייט זיך, נישט דורכן טויער, נאָר דורך די קאַנאַליזאַציע-רערו, אונטערן צודעק פון האַליץ און אַפילו אין טרונגעס.
דערזעלבער מענטש האָט מיר געזאָגט, אַז אַזעלכע געמאַ-פאַרטיזאַנער איז פאַראַן נאָך זייער ווייניק, אָבער אין דעם איז שולדיק גענס. ער רעדט איין די מענטשן, אַז בלויז דורך געהאַרבזאַמקייט און גוטער ארבעט קאָן מען זיך ראַטעווען פון פּאַנאַר. נאָר אויב די מאַכט וועט זיך דערוויסן, אַז אין געמאַ איז פאַראַן קאָמט איין פאַרטיזאַנער, — וועט מען תיכף אויפרייסן דאָס נאַנצע געמאַ.

1 פאַרפּלומע יידן.

* *
*

אייערנעכטן האָט מען געבראַכט אין געמאַ אַ שווער פאַרוואַנדעמאָן אין בויד דעם דינסטלייטער פון דער געמאַ-פּאַליציי שליאָסבערגן, וואָס האָט אָנגעפירט מיטן האַקן וואַלד. גלייך איז אין שפּיטאַל געקומען גענס. בעת זייער שמועס איז אין פּאַלאַטע קיינער נישט געווען. נאָר מענטשן רעדן, אז געשאַסן אין אים האָבן די יידן, איבער וועלכע ער איז געווען דינסטלייטער. שליאָסבערג האָט זיי געהאַלטן אין איין דראַען, אז ער וועט דערציילן גענסן וועגן זייער פאַרביגדונג מיט די פאַרטיזאַנער פון די אַרונ-מיקע וועלדער, אַז זיי קלייבן זיך אַליין אוועקגיין אין וואַלד. האָט מען גע-פונען פאַר גייטויק צו „באַרוואיקן“ אים.

* *
*

גענס איז שוין אָפיציעל דער „פירער“ פון געמאַ. ביז איצט האָט עס זיך פאַרמעל גערעכנט, אַז עס זענען דאָ פאַראַן צוויי מאַכט-אַרגאַנען: דער יודענגראַט מיט זיין פאַרזיצער א. פריד און די פּאַליציי מיט איר שעה י. גענס (כאָמט פאַקטיש האָט אויך פריער געהערשט גענס אַליין). איצט איז אָפיציעל געמאַלדן, אַז גענס איז באַשטימט אַלס מושל פון געמאַ און מעג פירן דאָס געמאַ, ווי ער פאַרשטייט. קורץ, ער איז דער „פירער“ פון געמאַ.

אַלס פּאַליציי-שעה איז באַשטימט געוואָרן דעסלער (ביז איצט געווען קאָמענדאַנט פון צווייטן פּאַליציי-צירקל). א. פריד וועט זיין גענס שטעל-פאַרטרעטער פאַר אַדמיניסטראַטיווע ענינים.

* *
*

גיסע האָט מיר דערציילט אסך אינטערעסאַנטעס וועגן איינער אַ קאָמוניסטקע סאַניע מאדיסקער. מיט אַ פּאַלשן פאַס, אַלס אַ פּויליש מיידל, האָט זי געדאַרפט אַריבערגיין די פּראָנט-ליניע און קומען קיין ווע-ליקע לוקי. מען האָט זי געכאַפט. אויפן פאַרהער האָט זי געשוויגן. מען

הָאָם זי בארמשיט צים טויט. אין דעם לעצמן אָונט איז איר געלונגען
אַרו סצורייס זיך פון די פאשיסטישע געגל.

סאָנע מאדריסקער האָט זיך צוריקגעקערט קיין ווילנע און לעבט דאָ
אומלעגאל. זי האָט נישט מורא פאַר קיין שום געפאַר, זי העלפט אייגן
שאפן געווען, זי קומט אין געמאָ, האלט אונטער פאַרבינדונגען מיט די
אומלעגאלע שפאַטישע קאָמוניסטן.

* * *

ס'איז ווידער נישט פריילעך: מורער האָט גענומען קאָנטראָלירן די
געמאָ-דירות.

יענע וואָך איז ער פלוצלינג אַרײן אין געמאָ און פאַרגאַנגען אין
ערשטן הויף. מיטן פום געעפנט די גאַענטסמע טיר, האָט ער זיך אַרײַג
געריסן אין אַ דירה און איז צוגעפאַלן צו אַ פראָדוקטן-פאַליצע. געפונען
אויף איר נאָר אַ ברעקל ברויט, האָט ער געהייסן ווייזן, וואָס קאָמט זיך
אין טעפל. זיך איבערצייגט, אַז דאָרטן איז נאָר וואַסער מיט געצײלמע
גרויפן, איז ער צוגעלאָפן צו דער שאַפע, — צי זענען פאַראַן קליידער
אַז געלע לאַטעס. אַ בייזער דערפאַר, וואָס ער האָט גאַרנישט נישט גע-
פונען, איז ער אַרײן אין אַ צווייטער דירה. נאָר אויך דאָרט האָט ער
קיין פארבאַטענע שפייז נישט געטראָפן.

מיט עפלעכע טעג צוריק האָט ער זיך ווידער געלאָזט אויף אן
„אינספעקציע“. אין איין דירה האָט ער צופעליק באַמערקט אויפן פעג-
צטער אַ שטיקל פאַרטריקטע ליפן-פאַרב. האָט ער צעממית אַ פרוי,
וואָס האָט זיך אים גראָד אונטערגערוקט אונטער דער האַנט.

גלייך האָט מען אויף די גאַסן אויסגעהאַנגען גענס באַפעל (דוכט
זיך, שוין דער צווייטער אַזאַ), אַז פרויען איז פאַרבאָטן צו טראָגן צי-
רונג (צי דען זענען אין געמאָ נאָך פאַראַן פרויען, וואָס פאַרמאָגן דאָס)
און באַנוצן קאָסמעטיק.

איצט קאָנטראָלירן אויך די געמאָ-פאַליציאַנטן אין אונדזערע דירות
די פאַליצעס, טעפלעך און שאַפעס.

אויב ביז איצט האָט מען געדאַרפט „מעליגעס“ נאָר פאַר מענטשן,
דאַרף מען זיי איצט אויך פאַר שפייז.

מיינע נאָמיצן און לידער האָב איך אויך באַהאַלטן. טאָמער געפינט מען זיי, איז אן אומגליק — מען וועט אונדז אַלעמען צוגעמען. די מאַמע זאָגט, אז גישט אלץ האַרף מען פאַרשרייבן. דאָס וויכטיקסטע אויסחזרן אויף אויסווייניק און פאַרגעדענקען, ווייל עס קאָן זייער זיין, אז מען וועט דאָס פאַרשריבענע מוזן פאַרגיכטן. אויב מורער וועט אויך ווייטער זוכן אין די דירות, קלייבט זי זיך גישט ריזיקירן מיט אונדזערע קעפּ צוליב מיינע נאָמיצן. כ'קען שוין במילא כמעט אלץ אויף אויסווייניק. ביז איך געפין, אויף מיינ שיינער ארבעט, א שטיקל פאַפיר, קומט מיר אויס צו „פאַרשרייבן“ אין קאָפּ און אויסחזרן, כדי גישט צו פאַרגעסן.

* *
*

מען האָט אַביסל פאַרגרעסערט דעם געמאַלשטח. אָפּגעגעבן אונדז נאָך עטלעכע הייזער אויף יאטקעווער גאַס און פאַראייניקט זי מיט כמראַטשן-גאַס. עס איז אונדז צוגעקומען דאָס אשמענער געסל. מען האָט אונדז אויך „געשאַנקען“ עטלעכע האַלבע הייזער, וועלכע גרענעצן פון היינזן מיטן געמאַ. זייערע פאַסאַדן גייען אַרויס מחוץ דעם געמאַ. דע-ריבער האָט דאָס געמאַ געקראָגן נאָר צו האַלבע הויפּן אויף דער דיי-טשער גאַס — פון נומער 21 ביזן נומער 31. אין אָט די שטיקלעך היי-זער האָט מען אַריבערגעפירט יענע אַלע, וואָס זייערע דירות האָבן גע-גרענעצט מיט די געמאַ-וואַרשטאַמן. אַריינגיין אין אָט די הויפּן קאָן מען נאָר דורך די לעכער אין די ווענט.

מיר וויינען איצט אויף דייטשער גאַס, נומ. 31. אונדזער האַלבער הויף איז אָפּגעטיילט פון דער צווייטער העלפט, וואָס געפינט זיך מחוץ דעם געמאַ, מיט א געמויערמער וואַנט. אין דער וואַנט איז גישט אַפילו קיין שפעלטעלע דורך וועלכן מיר זאָלן עפעס זען, וואָס עס טוט זיך אויף דער פאַרבאָטענער העלפט הויף. אַפילו דעם באַלאַקאָן צעטיילט א דיקע וואַנט. אין אונדזער רשות איז נאָר אַ קוואַדראַט פון ברוק און א שטיקל הימל צווישן די הויכע ווענט. מיר זענען ווי פאַרשפאַרט אין אַ גרויסן, שרוקענעם ברונעם. די אָקופאַטן האָבן זייער שמרענג קאָנטראָל-לייט, אַז די קעלערס און בוידעמס זאָלן אויך ווערן פאַרמויערט. אין הויף, וווּ מיר האָבן פריער געווינט, האָט מען אַריבערגעפירט די שלאָסעריי. אויף רודניצקי-גאַס 6, האָט מען פאַרברייטערט די סמאַ-

ליער-ווארשטאטן, געפנט א שניידער-ווארשטאט און א שמריקער-ווארש
שטאט. לאסט-אויסמאס פירן אריין אין געמאך בערג צעריסענע און פאר-
בלוטקטע שיגעלן, הענטשקעס, שקארפעס, וועש און פירן ארויס רייגע,
פארלאטעטע.

עס זענען פארברייטערט אויך די שוסטער-ווארשטאטן, איבערהויפט
די אפטיילונג פון „מאנילא“=טופליעס. דאָ מאַכט מען פון מאניל-גראָז
דאָמען-שיכלעך. זיי זענען פילפארביקע און שייגע. ווען גענס פירט אים
בערן געמאך פארשידענע געטאפאקאמיסיעס, ווייזט ער זיי שמענדיק
די אפטיילונג פון „מאנילא“=טופליעס, ווו עס שמייען שמענדיק עטלעכע
צענדליק פאָר שענסטע טופליעס פאר מתנות. ווען ער קומט מיט די
דייטשן אין ווארשטאט, פרעגט ער מיט אַ הניפהדיקער שטים, וועלכע
טופליעס געפעלן די הערן צומבעסן און ווהין באַפעלן זיי ברענגען די
טופליעס אַלס אַ קליינעם סוועניר פון געמאך.

פארדאן דאָ אויך כעמישע לאַבאָראַטאָריעס, ווו מען אַרבעט אויס
שמירעכצן אויף פוצן שיד, צייגער, אפילו זייף פון פערדישע בייגער. די
פראָדוקציע נעמט צו די שטאָט-פאָרוואַלטונג.

מען האָט דאָ, אין געמאך, געעפנט אויך אַ זייגערמאָכעריי — נישט
פאר אונדז, פארשטייט זיך, נאָר פאר די היטלעריסן. מיר האָבן שוין
כמעט פאַרגעסן, ווי אַ זייגער זעט אויס. אָבער רעמאָגירן אַלטע זייגערס
איז נישט אינערעסאַנט. לויטן פראַיעקט פון איינעם אן אינזשיניער האָט
א גרופע ספעציאליסטן געמאכט אַן עלעקטרישן זייגער פארן געמאך —
מען האָט אים אויפגעהאַנגען אין מיטן גאַס.

* * *

איד ארבעט שוין מער נישט ביי פאָלעוויטשן אויף די גערמנער. ער
האָט אונדז אָפגעזאָגט. אויף ווינטער דאַרף ער אונדז נישט.
איד אַרבעט אַלס אויפראַמערין אין די קאַזאַרמעס אויף ברייטער
גאַס. כ'מוז ראַמען א גאַנצן שמאַק — די סאָלאַטישע און די אַפיצירישע
שלאָף-צימערן, די קאַנצעליאריע, דאָס עסצימער, די קאַרידאָרן און סרעפ.
אַן אַנדערש מאַל שיקט מען מיך אויך אין קיך שוילן קאַרטאָפּל.
די אַרבעט איז זייער אַ שווערע, אָבער זי „לוינט“. אַמאָל בלייבט פון
די סאָלאַטן צו ביסלעך זופ, גיס איד דאָס צונויף אין א קעסעלע, פאַר-

באנדאזשיר די האנט, בינד זי צו מיט אן טיכעלע צום האלדז, און אונז
טערן אָרעם באַהאַלט איד דאָס קעסעלע זופּ. אויב ביים געמאַ-טויער הויבט
אָן אַ פּאָליציאַנט זוכן, הויב איד זיך אָן קרימען, אַז די האַנט טוט זייער
וויי. יעדן מאָל סטאַרע איד זיך טריינצופאַלן צו אַן אַנדער פּאָליציאַנט,
מען זאָל מיך נישט פּאַרגעדענקען.
שײן דרײַ מאָל האָט מיר אָפּגעגליקט אויף אַזאַ אופן דורכצוטראָגן
אַ קעסעלע זופּ דורכן געמאַ-טויער.

* * *

היינט האָב איד זיך דערוואַס זייער אַ טרויעריקע ידיעה. איד האָב
נאָך וועגן דעם אַפילו דער מאַמען נישט דערציילט.

ווען מיר האָבן אין די קאַזאַרמעס געשיילט קאַרטאַפּל, האָט דעם קע-
כער זיך פּאַרוואַלט אַ צאַפּ טאָן אונדזער בלוט. דאָס איז אַ פאַרעמער,
וועלכער האָט דעזערטירט פון דער רויטער ארמיי און דינט ביי די דייטשן.
איינער פון אונדז האָט ער אכזריותדיק געשלאָגן דערפאַר, וואָס זי האָט
זיך געווענדעט צו אים נישט אקוראַט אַזוי, ווי ער האָט באַפוילן, —
„געערטער הער קאָד“. אַ צווייטער האָט ער געצוונגען, זי זאָל אַרויפּשטעלן
אויף דער פליטע אַ גרויסן קעסל קאַרטאַפּל, וועלכן עס הויבן געוויינלעך
אויף צוויי סאָלדאַטן. זי האָט, פאַרשטייט זיך, נישט געקאַנט אויפהויבן
אַזאַ משא, האָט ער זי אויך געשלאָגן אָן רחמנות. דערנאָך איז אים איינ-
געפאַלן צו נעמען אונדז אויפן „פאַרהער“: וווּ ווער איז געבוירן, וווּ ווער
האַט געלעבט, וואָס געטאָן ביז דער מלחמה. דעהערט, אַז ביז 1940 האָבן
מיר געוויינט אין פּלונגע, איז ער פריילעך געוואָרן. ווייזט זיך אַרויס, ער
האַט פאַר דער מלחמה געדינט אין דער אַרמיי צוזאַמען מיט איינעם פון
פּלונגע — בגימין שער. איצט איז ער שוין אויף יענער וועלט. אין דעם
שבת, וואָס ערב דער מלחמה, האָט מען בגימיגען געשיקט פון פּאָליגאָן
קיין ווילנע, ער זאָל ברענגען עלעקטרישן דראָט (ער איז געווען אן עלעק-
טראָמאַנטער). מען האָט אים פּאַרהאַלטן אין שטאַט, און דינסטיק האָבן
פּאַרעטער אים דערהרגעט אַלס קאָמוניסט און באַגראָבן אין קאַזאַרמע
אויפן הויף.

בגימין איז געווען דעם טאַטנס אַ שוועסטערקינד...

* *

*

אין אָוונט האָבן מיר איבערגעלעבט גרויסע שרעקן: די מאַמע האָט
לאָנג נישט צוריקגעקערט זיך פון דער אַרבעט. מיר האָבן שוין געקליבן
זיך לויפן צו עמעצן פון איר בריגאָדע דערוויסן זיך, וואָס האָט פאַסירט,
נאָך זי איז אַליין געקומען. נאָך דער אַרבעט איז זי אָן די לאַמעס אַוועק
אויף דער אלטער דירה, אפשר וועט זי קאָנען פון דאָרטן עפעס ברענגען.
זי האָט אונדז נישט געזאָגט, כדי מיר זאָלן זיך נישט באַמרוואַיקן. נאָך די
ריזיקע איז געווען אומזיסט — זי האָט אויף דער אלטער דירה שוין קיין
זאָך נישט געפונען.

* *

*

כ'האָב געמיינט, אז קיין צווייטן ווינטער וועלן מיר נישט אויסהאלטן,
נאָך פונדעסטוועגן לעבן מיר. מיר זענען נאָך מער אויסגעשעפט, הונגע-
ריק, אָפגעריסן, דערפאר אָבער שוין נישט אַזעלכע צעשראָקענע און נישט
דערשלאָגענע. דאָס הייסט נישט, אז מיר האָבן שוין קיין מורא נישט פאַר
נייע אַקציעס. ניין, די געפאַר איז נאָך גרויס, נאָך מיר רעדן שוין איצט
נישט נאָך וועגן דעם. די הויפט־מעמע פון אונדזערע רייד זענען די דורכ-
פאַלן פון די הימלעריסמן אויפן פראַגמ, וועגן די פאַרמיזאנער אין די
וועלדער און וועגן פ.פ.אָ. אין געמאָ גופא.

ווען איר הער אַזעלכע רייד, דוכט מיר אויס, אַז די פרייהייט איז
שוין געענטמער, רעאַלער. כ'הייב אָן צו פאַנטאַזירן, ווי וועט אַלץ פאַרקומען
אויף דער וואָר, וויאָזוי מיר וועלן ווערן באַפרייט, אומקערן זיך אַהיים,
כרעפן זיך מיטן פאַפּאַ.

אַד, ווי דערלעבט מען דאָס שוין!...

* *

*

מען האָט דערשאַסן די זינגערין ליובע לעוויצקאָיאָ. אַזוי האָט באַ-
טוילן מורער. זי איז אומגעקומען צוליב אַנדערהאַלבן קילאָ אַרבעט, וועלכע
זי האָט געוואָלט אַרײַנגבראַנגן אין געמאָ.

פארבייפארנדיק, האָט מורער דערזען, ווי ליובע לעוויצקאָיאַ און סמופעל גייען אין געמאָ. ער האָט זיי אָפגעשטעלט און געהייסן באַווייזן, וואָס זיי טראָגן. ביי לעוויצקען האָט ער געפונען אַרבעס, ביי סמופעלן — קארטאָפּל. ער האָט באַפוילן, מען זאָל זיי אָפּפירן אין לוקישקער תּפּיסה. דעם אַרעסט פון לעוויצקאָיאַ האָבן איבערגעלעבט אַלע.

מען דערציילט, אז זי האָט אין תּפּיסה געזונגען. אַפּילו די בייזע און פאַרכמורעטע אויפזעער האָבן איר דאָס נישט פאַרבאָטן. זי האָט אלץ גע־האַפּט, אַז מען וועט זי ראַטעווען. אָבער די טעג זענען געגאַנגען, די כּוהות זענען אויסגעשעפּט געוואָרן און געענדיקט האָט זיך אויך די האַפּענונג. אין תּפּיסה האָט זי זיך געמאַמערט נישט לאַנג — אַפּילו קיין צוויי וואָכן נישט. ווי נאָך עס האָט זיך צוגיופּגעקליבן א קליינע גרופּע אַזעלכע „פאַרברעכער“, האָבן די פּאשיסטן זיי אוועקגעפירט קיין פּאָנאַר.

געפירט האָט מען זיי אויף אַן אָפּענעם לאַסט־אויטאָ. ליובע האָט דעם גאַנצן וועג געזונגען. פאַרנדיק דורך די גאַסן, האָט די וואַך זי געשלאָגן, זי זאָל אויפהערן זינגען. אָבער ס'איז נישט געווען אַזאַ קראַפּט, וואָס זאָל קאָנען איינשטיין איר פּלוצלינג קרעפּטיק געוואַרענע שטים. זי האָט גע־זונגען! איין ליד געענדיקט, האָט זי אָנגעהויבן אַ צווייט ליד — און אַזוי דעם גאַנצן וועג אַפּילו ביי דער אָפּענער גרוב האָט זי געזונגען איר באַ־ליבט ליד „צוויי טייבעלעך ווייסע“. נאָך ענדיקן דאָס ליד האָט זי נישט באַווייזן...

* * *

די היטלעריסטן האָבן דערקלערט טרויער! דריי טעג מוזן זיין פאַר־מאַכט אַלע טעאָטערן, קינאַס, רעסטאָראַנען א. א. וו.

הוראָ!!! זיי טרויערן נאָך זייערע דיוויזיעס, וועלכע מען האָט צע־קלאַפּט ביי דער וואַלגע. אוי, ווי עס ווילט זיך גיין טאַנצן! דאָס האַרץ פרייט זיך — דערלעבט דעם טרויער פון די אַקופּאָנטן!

און די לענינגראַדער בלאַקאָדע האָט מען שוין, ווייזט זיך אַרויס, אויך דורכגעריסן! איצט וועט מען אָנהויבן זיי יאָגן, געבן קלעפּ. דערצו איז ערשט אָנהויב פּעברואַר. זיי וועלן זיך נאָך אָנפירן אויך!

* *
*

פון די קאזארמעס האָט מען מיר אָפּגעזאָגט. איצט אַרבעט איד אויף דער מעבל־פאַבריק „ווילנווס“ אַלס פּוצערין. פון באַניגען ביז ביינאַכט פּאָליר איד נאַרמעס. פּאָליטור גיט מען ווייניק, אָבער די נאַרמעס מוזן גלאַנצן. „רייב“ איד זיי אַ גאַנצן טאַג.

יעגע וואָך האָט מען אויף אַלע פענצטער, טישן און וואַרשטאַטן פּו־נאַנדערנעלייגט אויפּרופּן. די אָקופּאַנטן אַגיטירן די יוגנט, זיי זאָל פּאַרן קיין דייטשלאַנד אויף אַרבעט. אין די אויפּרופּן זענען אָפּגעדרוקט פּאַטאַ־גראַפּיעס פון שייגע צימערן מיט ווייס־געדעקטע בעטן און זיידענע נאַר־דיגען אויף די פענצטער. אונטער די פּאַטאַגראַפּיעס שטייט געשריבן, אַז אַזוי לעבן אַלע, וואָס קומען פּונדאַנען קיין דייטשלאַנד. אָבער קיינער פון די אַרבעטער איילט זיך נישט צו רעגיסטרירן. דער מייסטער דער־ציילט, אַז אויף מאַרגן נאָך די אויפּרופּן האָבן זיך באַוווּזן אַנדערע, אומ־לעגאַלע. אין זיי איז געשריבן, אַז אַלע צוזאַגענישן פון די פּאַשיסטן — איז אַ דורכאַויסקער ליגן. די יוגנט פון ליטע זאָל נישט גלויבן און נישט פאַרן קיין דייטשלאַנד, נאָר בלייבן אין ליטע און קעמפּן פאַר פּרייהייט.

* *
*

די היטלעריסטן יאָגט מען! שוין באַפּרייט וואַראַנעזש, כאַרקאָוו, ראַסטאַוו און אסר אַנדערע שמעט.

* *
*

מערץ. דער ערשטער פּרילינג־חודש. נאָר דאָ איז נאָך קאַלט און שמוציק. אויפּן האַרצן איז שווער, כאַטש עס פּרייען די פּאַרלוסטן פון די פּאַשיסטן. אָבער אַז איד גיב אַ טראַכט, אז מיר זענען נאָך אַזוי ווייט פון פּראָגט, און יעדער טאַג קאָן ברענגען אַן אומגליק. — ווערן אויסגעלאָשן די האַפּענונגען. אַפּנים, אַז מען דאַרף זיין זייער אַ שטאַרקער מענטש, אַז מען זאָל שמענדיק גלויבן. נישט בלויז דאָן, ווען עס גייען גוטע נייעסן פון

פראָנט, נאָך שטענדיק, אַפילו איצט, ווען מען האָט אונז ווידער דערניי-
דעריקט, צוגעגליבן צו הינט, אויפגעהאָנגען אויפן האַלדז א נומערל.
אין געסטאָפּאָ האָט מען, אפנים, באַשלאָסן, אַז מיר זענען צו ווייניג
געצייכנט, אַז לאַמעס און שיינען זענען פאַר אַזעלכע, „געפערלעכע עלע-
מענטן“ נאָך גישט גענוג. האָט מען געהייסן דורכפירן א קאָנטראָל-רעגיס-
טראַציע (לויט די פריערדיקע ידיעות) און אַרויסגעבן „פעסער“ מיט
בלעכענע נומערן.

דער „פאַס“ איז אַ שטיקל געל, האַרט פאַפיר, צונויפגעלייגט אין
צווייען. דאָרטן איז פאַרשריבן די פאַמיליע, גאַמען, פאַטערס גאַמען, יאָר
און אָרט פון געבוירן, פאַמיליע-לאַגע, די פאַרב פון די אויגן און האַר,
דער אַוואָל פון פנים, דער וווקס. דאָ גופא אַן אַפּדרוק פון די פינגער, ווי ביי
פאַרברעכערס.

דאָס נומערל איז קיילעכדיק, אויסגעשניטן פון בלעד. די ברעגעס
זענען שלעכט ארומגעשניטן. אינמיטן אַ מגז-דוד, אין די דריי ווינקלען
זייגע שטייען דריי אותיות — „וו“, „ג“, (ווינגער געמאַ) און „וו“ אָדער
„מ“ (ווייב אָדער מאַן). אויבן — צוויי לעכעלעד אויף דורכציען א
שטריקל.

מענער און פרויען האָט מען רעגיסטרירט באַזונדער. די נומערן פון
די „פעסער“ הייבן זיך אָן סיי ביי די מענער, סיי ביי די פרויען פון דער
ציפער 1. פרויען איז אין געמאַ מיט אַ פאַר טויזנט מער איידער מענער.
דעם אַזויגערופענעם פאַס מוז מען שטענדיק האַלפן ביי זיך. און
דאָס נומערל טאָר מען בכלל גישט אראָפּנעמען פון האַלדז — גישט ביי-
מאַן און גישט ביינאַכט. די פּאָליצייאַנטן פון דער טויער-וואַך מוזן שמרענג
קאָנטראָלירן, צי האָבן אַלע די בלעכעלעד ביים אַרויסגיין צו דער ארבעט
און קומען אין געמאַ.

מיר האָט דאָס פאַרשאַלמענע בלעכל גלייך דעם ערשטן טאַג צערייצט
די הויט. אויסער דעם האָט דאָס בלעכל גענומען שוואַרץ ווערן. די מאַמע
האַט מיר אויסגעלערנט מאַכן פון אַ שטיקל שמאַף אַ קליינעם פּוטליאַר.
ווייזט זיך אַרויס, אַז מיר זענען גישט די איינציקע חכמים. איינער און
אַפיציר האָט דאָס באַמערקט, האָט ער זיך צעשריען: „פערפלוכטע יודען“,
די נאַנצע פעל איז שוין באַלד גישט זייערע, היטן זיי נאָך די הויט!

נאָר וואָס זאָל מען טאָן, אויב דאָס בלעכל רייצט די הויט און עס
טוט וויי? האָט מען זיך אַן אַנדער עצה געגעבן — געמאַכט א גייעם פאַ-
סאָן פּוטליאַר, וואָס איז פון אויבן גישט פאַרנייט. אויב מעצער פאַדערט

באוויזן דאָס נומערל, דאַרף מען א צי מאָן פאַרן שמריקל, נעמט עס זיך אַרויס, און דער פּוּמליאַר בלייבט אין בוזים.

* * *

איד בין געווען אויף אַן אינטערעסאַנטן אָונט פון ריטמישער פּלאַס-טיק. קליינע מיידעלעך האָבן אויסגעפירט איבונגען פון ריטמישער פּלאַס-טיק, עלטערע מיידעלעך האָבן געפאַנצט. מיר אין זייער געפעלן געוואָרן זייער מאַני, „די ברוגזע כלה“. אָבער דעם שטאַרקסטן אייגנדרוק האָט אויף מיר געמאַכט דער מאַני „די געלע לאַמע“, געשאַפן און געשמעלט דורך דער באַלעטמייסטערין נאַנאַ גערשמיינ. איד קאָן אים נישט פאַרגעסן — ער שטייט מיר פאַר די אויגן.

...אויף דער סצענע לויפט אַרויס אַ קליין מיידעלע. זי טאַנצט פּריילעך, זאָרגלאָז, שוועבט, ווי אַ שיינער שמעטערלינג. מיטאַמאָל ווערט פינצטער. פון אויבן קריכט אראָפּ א ריזיקע געלע לאַמע. די מוזיק אַ טרויערניקע. דאָס מיידעלע דערשרעקט זיך. אויפן פּאָן פון שוואַרצן פאַרהאַנג זעט די לאַמע אויס ווי אַ גרויסער לויערנדיקער שפיין. דאָס מיידעלע וויל אַנט-לויפן, זיך אַרויסרייסן. עס וואַרפט זיך, בעט, סמראשעט, אָבער אַליץ אומ-זיסט — דאָס מיידעלע פאַלט, ווי אַן אונטערגעשאַסענע... פינגטלעכער וואַלט געווען, ווען מען זאָל ווייזן דעם האַקנקרייץ, אָבער אַלע פאַרשטייען דעם שכל: גראַד טאַקע דער האַקנקרייץ האָט אונדז געצווונגען צו טראַגן די געלע לאַמע.

* * *

אין די ארומיקע שטעטלעך (אשמיאן, מיכאלישקי און אנד.) זענען געווען אַקציעס. מען האָט דערשאַסן אַרום דריי טויזנט מענטשן. נאָך דריי טויזנט... שוין הונדערטער טויזנטער דערמאָרדעטע!

* * *

אין אַט די שטעטלעך ליקווידירט מען אינגאַנצן די נעמאָס. די היט-לעריסטן האַלטן, אַז איצט, ווען אין די אַרומיקע וועלדער אין פּוּל מיט

פארטיזאנער, וועלן די יידן, וואָס וווינען נישט ווייט פון די וועלדער, אין די קליינע שטעטלעך, געוויס זוכן אַ פארבינדונג מיט די פארטיזאנער. דעם ריבער האָבן זיי באַשלאָסן צונויפנעמען די יידן אין ווילנער און קאָוו-נער געטאָס.

ווייזט אויס, אַז דאָס מאָל זאָגן זיי אן אמת — מען האָט שוין אַפילו געשיקט געטאָ-פּאָליציאַנטן, וועלכע וועלן דאַרפן דורכפירן די רעגיס-טראַציע.

* * *

געכטן האָט גענס אַוועקגעשיקט אין ווילנער און קאָוונער געטאָס נאָך פּאָליציאַנטן. זייער אויפגאַבע איז — אַריבערפירן אַהין די מענטשן. היינט האָט זיך באַוווּזן די ערשטע פּאַרטייע. מען האָט זיי געבראַכט אויף ווענענער, וועלכע זענען געפאַרן אין אַ לאַנגער ריי. אויף יעדן צווייטן וואָגן — אַ באַוואָפנטער היטלערויסט.

ביים אַריינפאַרן אין געטאָ ציילט מען. אויסער דעם, לאָזט מען נישט אַרײַן אַלע אָנגעקומענע מיטאַמאָל, נאָך גרופעסווייז. די איבעריקע האַלט מען נישט ווייט פון געטאָ, אויפן קארמעליטער פּלאַץ.

* * *

מען האָט אָפגענאַרט!...

פון אַלע יידן, וועלכע מען האָט אַוועקגעפירט קיין קאָוונע, האָבן זיך געראַטעוועט בלויז עטלעכע. זיי האָבן זיך אומלעגאַל אַריינגעכאַפט אין געטאָ און דערציילט דעם גרויליקן אמת. געפירט האָט מען זיי מיט דער באַן. אין די וואַגאַנען זענען די מענטשן געזעסן רואיק. מען האָט נאָך גערעדט וועגן דעם, ווי וועט זיך לעבן אין קאָוונע? ווען די צוקונפט איז אומבאַוואוסט, זעט זי אויס ענלעך אויף דער פאַרגאַנגענהייט, און די פאַר-אַנגענהייט אין די זכרונות זעט אַלעמאָל אויס בעסער, ווי עס איז געווען אינדעראמתן.

פּלוצלונג האָט דער צוג פאַרלאַנגזאַמט זיין גאַנג. אַ וואַלד! היטלע-ריסמן ביי אָפּענע גריבער!

די אבערעבלובענע ביים לעבן עלטערע שוועסטער פון מאַטע ראָלניק
(די איצטיקע פאמיליע ליסאוסקענע)

איינע וואָרפן זיך ברעכן די קראַפּן פון די פענצטערלעך, אַנדערע שרייען, פויקן מיט די פויסמן אין די ווענט. אין עפּלעכע וואַנגען, וווּ ביי די טירן איז געזעסן אַ וואַך פון סאַלדאַטן, האָבן די מע- גער זיי אַראָפּגעשטופט און גענומען שפּרינגען פון וואַנגען, לויפן: ווער צום וואַלד, ווער — פאַרויס מיט דער באַן-ליינע, ווער — איבערן פעלד. די וואַך עפנט אַ שויערדיגן ס'קומען צו לויפן אויך די תּלנים, וואָס האָבן געוואַרט ביי די שוין גרייטע גריבער. אָבער די מענטשן שפּרינגען דרייט פון די וואַנגען און לויפן. יונגע, אַלטע, פרויען, קינד- דער — קיינער בלייבט נישט אין די וואַנגען. פאַרווונדעטע פאַלן, געזונט- מע וואַרפן זיך אויף די סאַלדאַטן און רייסן פון זייערע הענט די ביקסן, ווערן זיי, אָבער זיי פאַלן אונטערגעשאַסענע. די פאַרווונדעטע קאָר- פּשען זיך פון ווייטיק, שרייען און רופן הילף. די סאַלדאַטן שילפן, בינדן איבער איינער דעם צווייטן די צעביסענע הענט, יאָגן זיך נאָך די אומגליקלעכע, פאַרשטעפען זיך אין פאַרווונדעטע און טויטע, שמעכן מיט די פיקעס אין וועמען זיי טרעפן. און פון די וואַנגען הערן נישט אויף צו שפּרינגען אַלין גייע און גייע מענטשן. אַ סאַלדאַט באַפעלט דעם מאַשיניסט, ער זאָל אַוועקלאָזן דעם צוג, נאָך די מענטשן שפּרינגען פון די זיך באַוועגנדיקע וואַנגען, אַ סך פון זיי פאַלן אונט- פער די רעדער, צעברעכן זיך די פיס, נאָך פון די וואַנגען שפּרינגט מען אַלין...

געענדיקט מיט אַלע אַנטלאָפּענע, שלעפּן די סאַלדאַטן אַרויס פון די וואַנגען אַ הייפּעלע זקנים און פרויען, וועלכע האָבן זיך פאַרוקט אין די ווינקלען, און יאָגן צו די גריבער. אין וואַלד היילן ווידער שאַסן.

די רעלסן זענען פאַרוואַלנערט מיט הרונים. די גראַבנס זענען פול. אפילו ווייט-ווייט אויפן פעלד, ווהיו נאָך דאָס אויג דערלאַנגט, ליגן הרונים. אַקאָרשט זענען דאָס געווען לעבנסלוסטיקע יונגע מענער, שיינע פרויען, קינדערלעך... די מערדער גייען אַרום צווישן די הרונים, באַ- טראַכטן זיי, גיבן וועמען אַ ברוק מיטן פוס, וועמען אַ זעין מיט דער ביקס-קאָלבע, וועמען אַ האַסטיקן דרוי-איבער, כדי זיך איבערצויגן, אַז דער קרבן איז שוין טויט. אויף וועמען עס פאַלט אַ חשד, אַז ער לעבט נאָך, יאָגט מען אים אַריין אין בויד די פיקע. זיי נישטערן אין די קעשענעס, אין די אַוועקגעוואַרפענע פעלדער. ווי נאָך זיי דערזעען עפעס ווערטפולס, רוקן זיי עס גלייך צו זיך אין בוזעס.

די סאָלדאַטן זענען אַוועקגעפאַרן. ס'איז געבליבן נאָר אַ וואַך, וואָס
דאַרף הייַזן די מתים...
נאַכט... די ערד אַמעמט שווער: עס דריקן זי די קערפערס פון אומ-
שולדיקע מענטשן.

* * *

אינדערפרי האָט גענום באַקומען אַ באַפעל, ער זאָל אַרויסגיין קיין
פּאַנאַר 25 געמאַ-פּאַליציאַנטן, וועלכע זאָלן צוגויפּקלייבן די הרוגים און
אַרײַנוואַרפן זיי אין די גריבער.
די אויפגאַבע האָט מען דער געמאַ-פּאַליציי איבערגעגעבן גאַנץ אָפּן,
כדי דער עולם זאָל וויסן: שמעלן אַ ווידערשטאַנד אָדער אַנמלוּפּן איז
אוממעגלעך...
די געמאַ-פּאַליציאַנטן האָט מען אַוועקגעפירט אונטער אַ פאַרשטאַרק-
טער וואַך. זיי זענען שטאַרק דערשראָקן און דערשלאָגן: טראָגן מתים
איז נישט בלוז אַ נישט אָנגענעמע מלאכה, נאָר זייער אַ געפערלעכע —
ווער ווייסט, צי מען וועט זיך אומקערן לעבעדיקע — די פאַשיסמן
האַבן נישט ליב, ווען עס בלייבן איבער עדות פון זייערע פאַרברעכנס...

* * *

פאַרנאַכט זענען אין געמאַ אַרײַנגעפאַרן עטלעכע פורן מ ט די זאַכן
פון די דערשאַכענע.
אַלע ווייסן מיר, אַז פאַרן דערשיסן צווינגט מען די מענטשן אויס-
טאַן זיך נאַקעט, אַז די זאַכן פירט מען אַוועק פון פּאַנאַר. אָבער מען
פלעגט זיי קיינמאַל נישט ברענגען אין געמאַ, מיר פלעגן זיי נישט זען.
און אַז מען זעט נישט מיט די אײַגענע אויגן, לעבט מען אַזוי נישט
איבער.
דער וואָגן מיט די זאַכן פאַרט איבערן שמאַלן ברוק. די בנדים
שאַקלען זיך, ווי לעבעדיקע... אַט הענגט אַראָפּ אַן אַרבל. געכטן אינ-
דערפרי האָט אַ מענטש ביים אָנטאַן זיך אַרײַנגעשטעקט אין דעם אַרבל
זיין האַנט, און איצט איז די האַנט אַ פאַרגליווערטע, אַ טויטע... אַט

לינט אַ קינדעריש מאַנטעלע... וויפל יאָר איז געווען דעם קינד, וואָס
האַט עס געמראָגן? אַ היטל. עס דוכט זיך, אַז עס פאַרדעקט אַן אַראָפּ-
געזאַקטן קאַפּ. דאָס היטל גליטשט זיך... אונטער דעם שמעקט אַ שוץ...
עס ווילט זיך וויינען, וואַיען, בייסן, שרייען. נאָך נעכטן, ערשט
נעכטן האָבן אונטער די בנדן געקלאַפּט לעבעדיקע הערצער! ערשט
נעכטן זענען דאָס געווען לעבעדיקע מענטשן! און היינט? זיי זענען שוין
נישטאָ. מען האָט זיי דערהרגעט! איר הערט — דערהרגעט!
די געמאַ-פּאַליציאַנטן האָבן זיך אומגעקערט שפּעט אין אָונט. זיי
זעען אויס פינצער. איינעם האָט מען געבראַכט אַן באַווסטזיין: אַז
אַ צעקאַליעטשעמן מת מיט אַ צעשמעטערטן קאַפּ האָט ער דערקענט
זיין מאַמען...

זיי דערציילן כמעט גאָרנישט, די פּאַליציאַנטן. זיי זאָגן נאָר, אַז
הרוגים זענען דאָרט זייער אַ סך, נישט אַלע האָט מען שוין באַוויזן:
צונויפקלייבן. מאַרגן וועט מען דאַרפן ווידער פּאַרן...

* * *

אויף צונויפקלייבן די איבעריקע הרוגים האָט מען געשיקט 25 אַג-
דערע געמאַ-פּאַליציאַנטן.
דאָס געמאַ איז אין טרויער...

* * *

מורערן רופט מען אָפּ פון ווילנע. מע ווינטשט אים, אַז אויפן וועג
צום נייעם אָרט זאָל ער איינגעמען אַ מיתה-משונה.
וועמען וועט מען באַשטימען אויף זיין אָרט — דאָס ווייסט דער-
וויל קיינער נישט.

* * *

אויף מורערס אָרט וועט זיין קיטעל, וואָס איז שוין באַווסט מיט
זיין היחשער אכזריות, מיטן ליקווידירן עטלעכע געמאַס און אַרבעטס-
לאַנערן.

אזויארום קאן מען זיך ריכטן אויף נאך ערגערע אקציעס אין גזרות, איידער מורערס...

אין געמאך האָט זיך גענומען רודערן: איינע פראַכטן, וויאזוי אַרויכט גיין אין וואַלד צו די פאַרמיזאָנער, אַנדערע זוכן פריינד אין שטאַט, ביי וועמען זיי וועלן אפשר קאָנען זיך אויסבאַהאַלמן, די דריטע גרייטן מען לינגעס אין געמאך גופא.

* *
*

פאַר זיין אָפּפאַרן פון ווילנע איז מורער געקומען אין געמאך. מיר האָבן זיך געריכט, אַז זיין געזעגענען וועט „באַקרוינט“ ווערן מיט קרבנות. צום גליק, איז דאָס גראַד נישט געשען. מען ווייסט אפילו נישט, נאָך וואָס איז ער געקומען, צי נישט אַמאָל נאָך דער לעצטער מתנה?

* *
*

די שטימונג איז אַ שרעקלעכע: קיטעל קלייבט זיך אָנהייבן זיין הערשאַפט מיט דער קאַסטראַציע פון די מענער. אָפטימיסמן פרווון איינשמועסן, אַז אויף דער אייגענער פאַראַנטוואָרטלעכקייט וועט קיטעל דאָס נישט טאָן, ער וועט אָנפרעגן בערלין, און ביז ער וועט קריגן דעם ענטפער, קאָן זיך נאָך אַליז ענדערן. קיינער גלויבט נישט די פרייסטער און אַלע זענען אין אַ זייער געדריקטן צושטאַנד.

* *
*

כ'האָב שוין לאַנג גאַרנישט פאַרשריבן. צי די היצן זענען שולדיק, צי די שטימונג. אמת, עס איז אויך קיין באַזונדערע נייעס נישט געווען איצט שרייב איך באַגינען נאָך זייער אַן אומרויאיקער און שלאַפלאַזיג גאַכט. מיר ווייסן נישט, וואָס וועט אונדז ברענגען דער קומענדיקער טאָג.

אפשר שרייב איד דאָס לעצטע מאָל. קיטעל וואָרנט, אַז ער וועט לײַכ-
ווידירן דאָס געמאָך. כ׳וועל פרווון באַשרייבן אַלץ לויטן סדר, ווי עס איז
פאַרגעקומען.

די נאַכט האָט זיך אָנגעהויבן זייער נישט רואיק. קיינער האָט
גאַרנישט נישט געוואָס, אָבער שוין דער פאַקט, אַז גענס האָט אַנגולירט
אַלע דערלויבענישן צו גיין ביינאַכט און האָט באַפוילן, אַז קיינער, אויב
סער די געמאָל-פּאַליציאַנטן, טאָר זיך היינטיקע נאַכט נישט באַווייזן אין
נאַס, האָט קיין גוטס נישט פאַרשפּראַכן.

אונדזער שכן האָט פאַרט געוואָנט אַרויסציגן אין נאַס — מיין
דאָרף דאָך וויסן, וואָס עס גוט זיך.

מיר זענען געשטאַנען ביי די פענצטער און געוואָלט עפעס אויב
כאַפּן, זיך דערוואַסן, דערהערן, פאַרשטיין. ס'האַבן זיך נאָר געהערט
פייפּערייען פון פּאַליציאַנטן, אַמאָל ווייטע, אַמאָל נאָענטע, אַ לויפּעריי,
געשרייען. ס'האַבן אָפּגעהילכט עטלעכע שאַסן. עמעצער האָט אַ געשריי
געטאָן און איז אַוועקגעלאָפּן.

דער שכן האָט זיך אומגעקערט און געבראַכט זייער אַ טרויעריקע
ידיעה. מיין האָט אויסגעשפּירט דעם אומלעגאַלן שטאַמישן קאַמיטעט
פון דער קאָמוניסטישער פאַרטיי. די שפורן פּרין אויך אין געמאָך. די
געסטאַפּ פּאַדערט ביי גענסן, ער זאָל צושמעלן דעם מיטגליד פון שטאַמ-
האַס פון קאָמפּאַרטיי י. וויטענבערגן (ער איז דער אָנפירער פון פ.פ.א.).
גענס האָט אַרויסגערופן וויטענבערגן צו זיך. נישט וויסנדיק, צוליב
וואָס מען רופּט אים, איז וויטענבערג אַוועק. גענס האָט אים אַרעסטירט
און איבערגעגעבן די שטאַמישע פּאַליציאַנטן, וועלכע האָבן שוין אויף אים
געוואָרט. ווען זיי האָבן וויטענבערגן געפירט דורכן געמאָך, זענען פאַרטיי-
זאַנער מיט געווער אין די הענט באַפּאַלן די פּאַליציאַנטן, באַפּרייט זייער
קאָמאַנדיר און אים באַהאַלטן. צווישן די, וועלכע האָבן באַפּרייט וויטענ-
בערגן, איז געווען איינער מיט וואָנצעס¹, וועמען איד קען אין פּנים,
הייסט עס, ער איז אויך אַ מיטגליד פון פ.פ.א.!

גענס איז פונעם דורכפאַל געווען זייער צערודערט. צוזאַמען מיט
זיינע פּאַליציאַנטן איז ער אַרומגעלאָפּן און גענישמערט אין יעדן ווינקעלע.
די געסטאַפּ האָט, משמעות, שטרענג געוואָרנט, אַז אויב מען וועט

---

¹ דאָס איז געווען י. קאַפּלינסקי, שפעטער דער קאָמאַנדיר פון דער
פאַרטיי-זאַנער-מחנה, „פּאַרן נחלון“.

נישט צושטעלן ווימענבערגן, וועלן זיי ליקווידירן דאָס געמאַ. הייסט עס,
ס'וועט קומען אַ סוף אויך צו גענעסן און זיינע פּאַליציאַנטן. דערפאַר קריכן
זיי אַזוי פון דער הויט.

באַלד הייבט שוין אָן מאַגן. איך ענדיק שרייבן. אויף דער אַרבעט
וועט מען אַרויסלאָזן, צי נישט?

* * *

כ'בין ערשט געקומען פון דער אַרבעט. פּרויעריקע נייעס: ווימענ-
בערג איז אין געסטאַפּאַ.

איצט האָב איך זיך דערוואוסט אויספירלעכער וועגן די געשעענישן
פון דער פּאַרגאַנגענער נאַכט און היינטיקן טאָג.

ווען די געמאַ-פּאַרטיזאַנער האָבן זיך דערוואוסט וועגן ווימענבערגס
אַרעסט, האָבן זיי פּראָקלאַמירט זייער פּאַראַל „ליזע רופּט", וואָס האָט
באַדייט, אַז עס ווערט דערקלערט אַ תּיכּפּדיקע מאַביליזאַציע פון אַלע
מיטגלידער פון פ. פ. אָ.

אומזיסט האָט גענעס געפרוּווט געפינען ווימענבערגן. באַוואַפּנטע
געמאַ-פּאַרטיזאַנער האָבן אָפּגעטריבן די געמאַ-פּאַליציאַנטן יעדעס מאָל,
ווען זיי פלעגן זיך דערגעענטערן צום הויז, וווּ זיי האָבן זיך פּאַרכאַ-
ריקאַדירט.

גענעס האָט באַשלאָסן בייטן די טאַקטיק. ער האָט באַפוילן צו
וויסן געבן ווימענבערגן דעם אולטימאַטום פון געסטאַפּאַ: אָדער ווימענ-
בערג אָדער דאָס גאַנצע געמאַ.

דער „פּאַרלאַמענטאַרער" האָט געבראַכט גענעסן אַזאַ ענטפּער: די
פּאַרטיי-אַרגאַניזאַציע האַלט נישט, אַז מיט אַרויסגעבן ווימענבערגן וועט
מען ראַטעווען דאָס געמאַ. אויב קיטעל האָט שוין גענומען רעדן וועגן
אַ ליקווידאַציע, וועט די ליקווידאַציע סיי ווי פּאַרקומען. די פּאַרטיזאַנער
וועלן אָבער שמעלן אַ ווידערשטאַנד. און ווימענבערג, זייער קאַמאַנדיר,
וועט זיין צוזאַמען מיט זיי. ער וועט קעמפּן קעגן די פּאַסיסן.

---

1 אַ מיידל אַ מיטגליד פון פ.פ.א. מיטן נאָמען ליזע (איר פּאַמיליע האָט
זיך מיר נישט אוינגעגעבן פעסטצושטעלן) האָט מען פּאַרהאַלטן ביים אַרײַ-
טראַגן אין געמאַ געוועהר. מען האָט זי דערשאַסן. איר נאָמען איז געוואָרן דער
שלאַכט-פּאַראַל פון די פּאַרטיזאַנער.

אלזא, וויטענבערג וועט די געסטאפא גישט באקומען.
די צייט איז געגאנגען פארויס. גענס האָט ווידער געשיקט צו
וויטענבערג דעם פארבינדלעך.

און פלוצים האָט וויטענבערג געמאלדן, אַז ער וועט גיין. ער וויל
גישט, אַז צוליב אים זאלן אומקומען צוואַנציק טויזנט מענטשן. ער
האָט רואיק און באַשיידן געזענגט זיך מיט די חברים, געבעטן, זיי זאלן
פאַרזעצן דעם קאמף, און איז אַוועק צו געסן, צו וועמען עס האָבן
באַדאַרפֿט אַנקומען די געסטאפא־לייט.

פון יענער זייט געמאָ, לעבן טויער פון הויף, ווו עס האָט געווינט
גענס, האָט זיך אָפגעשטעלט אַ פאַרמאכטער אויפאָ פון געסטאפא־1.
גענס האָט אַרויסגעפירט וויטענבערגן, באַוואַפנטע סאַלדאַטן האָבן אים
אַ כאַפ געמאַן, אַרײַנגעוואַרפן אין אויפאָ און אַוועקגעפירט... וויטענ-
בערגן וועט מען, מסתמא, פייניקן און נאָכדעם דערשיסן.

כלווים גישט, וויפל איד וועל לעבן, אָבער פאַר יעדער רגע לעבן
וועל איד דאַרפן דאַנקבאַר זיין וויטענבערגן. היינט האָט ער מיך גע-
ראַטעוועט. גישט נאָר מיך — אויך די מאמע, מירען, די קינדער, טויזנט
פער מאמעס און קינדער...

* * *

ווייזט זיך אַרויס, אַז וויטענבערג האָט געהאַט ביי זיך סם, און אין
געסטאפא־ האָט ער זיך אָפגעסמט.

דער שכן האַלט, אַז מען האָט, מסתמא, אויסגעשפירט גישט דעם
גאַנצן שטאָמישן אומלענאַלן קאַמיטעט. אין אים גייען אַז ספּס אַרײַן
נאָך קאַמוניסטן פון געמאַ, און גישט בלויז וויטענבערג. אויב מען

---

¹ גענס האָט געווינט אויפן הויף פון דער פּאָליציי־קאָמענדאַטור. דער
הויף האָט זיך געגרענעצט מיט קאָווער גאַס, וואָס האָט זיך געפונען אויסערן
געמאַ. דער טויער אויף דער גאַס איז, פאַרשטענדלעך, געווען פאַרמווערט,
אָבער דאַס טורל פון טויער האָט מען, לויט גענס בושע, איבערגעלאָזט. דער
שליסל פון טורל איז געווען ביי גענסן. באַנוצן זיך מיט דעם אַרויסגאַנג
האָט געמעגט נאָר ער אַליין. מורא האַבנדיק, אַז אויב מען וועט פירן וויטענ-
בערגן דורכן געמאַ, וועט ווידער עפעס פאַסירן, האָט גענס אים אַרויסגעפירט
געהיים, דורך דעם טורל.

פאָדערט מער קיינעם נישט, איז אַ סימן, אַז וועגן די איבעריקע מיט=
גלידער ווייסט מען נישט.1

* * *

אין וואָלד, צו די פאַרטיזאָנער, איז אַרויס אַ גרויסע גרופע מיט=
גלידער פון דער געטאָ-אַרגאַניזאַציע פון פ. פ. אַ. מערסטנס יענע,
וועמען מען האָט אין דער צייט פונעם געיעג נאָך וויטענבערגן געזען
מיט געווער און די הענט. פאַרבלייבן אין געטאָ איז פאַר זיי איצט
אַ דאָפעלע סכנה.2

* * *

יעדער טאָג ברענגט נייעס. אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם, וואָס
מענטשן גייען אַרויס אין וואָלד צו די פאַרטיזאָנער, האָט גענעם געהייסן
אַלע ברויגאָדירן צושמעלן אין שויער-וואָך רשימות פון זייערע ברויגאָ-
דעס און יעדן טאָג, אינדערפרי און אין אָונט, מעלדן, וויפל מענטשן
גייען אַרויס פון געטאָ צו דער אַרבעט און וויפל קערן זיך אום צוריק.
מיט אַ קירצער צייט צוריק האָט מען אין שטאָט פאַרהאַלטן דעם
מיטגליד פון פ. פ. אַ. סווירסקי. מען האָט ביי אים געפונען געווער
און פאַרשפאַרט אין לוקישקער תפיסה. פון געטאָ האָט מען אין תפיסה
געבראַכט אויך זיינע צוויי טעכטערלעך. ווען די סאָלדאַטן זענען אַריין
אין קאַמער געמען דעם פאַטער, האָט די יינגערע טאָכטער זיך אַ וואָרף
געטאָן צו אים, אַרומגעאַרעמט מיט די הענטלעך זיין האַלדז און נישט

---

1. מיטגלידער פון אומלעגאַלן שטאַטישן פאַרטיי-קאָמוטעט זענען געווען
אויך דער סעקרעטאַר פון דער פאַרטיי-אַרגאַניזאַציע פון געטאָ ב. שערש-
געווסקי און כ. באַראָוסקאָיאַ, וועלכע איז בעת דער ליקווידאַציע פון
געטאָ צוזאַמען מיט אַ גרויסער גרופע אַרויס דורך קאַנאַליזאַציע-רערן, אַוועק
אין וואָלד און געוואָרן קאַמיסאַר פון דער פאַרטיזאָנער-מחנה „פאַרן נצחון“.
2. דאָס זענען געווען ב. שערשגעווסקי, ר. בוראַקאָיאַ (סעקרעטאַר פון
דער קאַמוניג-אַרגאַניזאַציע אין געטאָ), די ברידער ל. און ג. גאַרדאַן, י. דוב-
טשאַנסקי, ר. שערשניעווסקאָיאַ, י. מאַצקעוויטש און אַנד.

אָפּגעלאָזט. איינער פון די סאָלאַרען האָט אויסגעשאַסן און דאָס קינד
איז געפאלן טויט אויפן דיל. סוויסקין מיטן עלטערן מעכטערל האָט
מען אַוועקגעפירט קיין פּאַנאַר.

היינט באַגינגן האָט אַ געמאַל-פּאַליציאַנט פון דער טויער-וואַך פאַר-
האַלטן אַ יונג, וואָס האָט געוואָלט אַרײַנגראַנגן אין געמאַל געווער. דער
יונג האָט געפרווט איינרעדן דעם פּאַליציאַנט, ער זאָל אים אָפּלאָזן, דערביי
געמענהייט, און דאָס געווער איז באַשטימט פאַרן קאַמף קעגן די היטלע-
ריסטן און אין אָט דעם קאַמף זענען פאַראינטערעסירט אַלע: סוף-בל-
סוף וועלן דאָך די היטלעריסטן נישט שאַנעווען אויך די קעפּ פון די
געמאַל-פּאַליציאַנטן. דער פּאַליציאַנט האָט אָבער אפילו הערן נישט געוואָלט.
ער האָט גענומען שרייען, אַז צוליב אַזעלכע „שוויי-קעפּ“ קאָן לײַדן
דאָס גאַנצע געמאַל. אויב מען וואָלט לעבן רואיק, נישט שמעלן קיין
ווידערשטאַנדן, וואָלטן די דייטשן גאַרנישט נישט געמאַן. „מיט אַ רע-
וואָלווער קעגן אויטאָמאַטן און מאַנקען קאָן מען נישט גיין. פאַר אָט
דעם רעוואָלווער קאָן מען פאַרניכטן דאָס גאַנצע געמאַל“...

דערזען, אַז מיטן פּאַליציאַנט וועט ער נישט צונויפּרעדן זיך, האָט
דער יונג אויסגעשאַסן אין אים און אין טומל פאַרשווונדן.

דעם פאַרווונדעטן פּאַליציאַנט האָט מען אַוועקגעפירט אין שפּיטאַל.
גלייך איז אַהין געקומען די גאַנצע פּני פון געמאַל. געהייסן די דאָקטוירים
מאָן אַלין, וואָס עס איז גאָר מעגלעך, כדי ראַטעווען דעם פאַרווונדעטן.
אָבער ס'האַט גאַרנישט נישט געהאַלפּן, און דער פּאַליציאַנט האָט זיך
געמוזט געזענען מיטן לעבן.

* * *

די גרויסע גרופע מענטשן, וואָס איז אַרויס אין וואַלד, האָט ביים
מיצקונער בריק אָנגעטראָפּן אויף דעם שינאַס אַ לאַקערונג. עס האָט
זיך צעפלאַקערט אַ שלאַכט. לײַדער, זענען די כוחות געווען שוין צו-
פיל נישט קיין גלייכע. פון דער גאַנצער גרופע זענען געבליבן לעבן
בלויז עטלעכע מענטשן...

דאָס האָט אָבער נישט אָפּגעשראַקן: אין וואַלד זענען אַרויס גייע
צוויי גרופעס, מערסטנס בחורים. פאַר פאַמיליע-מענטשן איז דאָס צו
שווער.

פארדיקע גאכט האָבן מיר דערהערט, ווי מען קלאַפּט אין אונדזער דירה. דאָס זענען געקומען צוויי געטאַל-פּאַליציאַנטן רופן אונדזער שכן קויפּמאַן מיט זיין געזינד צו גענסן. קויפּמאַן מיט זיין פרוי זענען אַוועק, און דאָס קינד האָבן זיי געלאָזן מיט דער באַכען. אייניגן זענען די פּאַל-ליציאַנטן ווידער געקומען און געזאָגט, אַז די עלטערן בעטן ברענגען דאָס קינד. די באַכע האָט עס וואַרעם איינגעוויקלט און אַוועקגעטראָגן. אונדז אין באַפּאַלן אַ פּהד: אויב מען שיקט אינמיטן גאָכט גאָבן קינד, הייסט דאָס, אַז דעם געטאַ דראָט אַ געפּאַר, און גענס וויל ראַטע-ווען זיינע מענטשן. קויפּמאַן איז געווען ברייגאָדיר פון די אַרבעטער, וועלכע זענען געווען באַשעפּטיקט אין „הערעסבאָושטעלע“, אַ מיטגליד פונעם „ברייגאָדירן-ראַט“, וועלכן גענס האָט געשאַפּן, און אַ גוטער באַ-קאָנטער פון גענסן.

די באַכע איז געקומען צוריק, נאָר זי האָט אונדז גאָרנישט געקאָגט דערציילן. דאָס קינד האָט זי אָפּגעגעבן דער מוטער. זיי זיצן אין קרי-מינאַל-פּאַליציי, דאָרטן געפינען זיך נאָך עטלעכע ברייגאָדירן מיט די געזינדן. צוליב וואָס האָט מען זיי אַרויסגערופּן און מען האַלט זיי אין דער פּאַליציי, ווייסט קיינער נישט.

מיר האָבן קוים דערוואַרט זיך, עס זאָל ווערן טאָג. אויף די גאַסן איז רואיק, מענטשן קלייבן זיך אַרויסגיין צו דער אַרבעט. די ברייגאָ-דעס, וועמענס ברייגאָדירן מען האָט ביינאָכט אַרויסגערופּן צו גענובן, וועלן גיין צו דער אַרבעט אָן זיי. עמעצער וועט פאַרבייפּן אויף איין טאָג.

אין אַוונט, ווען כּלבין געקומען פון דער אַרבעט, האָב איך זיך אַליין דערוואַרט...

ביינאָכט האָט מען אין קרימינאַל-פּאַליציי געבראַכט אַ גאַנצע גרופּע ברייגאָדירן מיט די געזינדן. אַלע האָבן געוואַרט אויף גענסן, וויל גערופן אַזער האָט מען זיי אין זיין נאָמען. גענס איז אָבער נישט גע-קומען. אַנשטאַט אים איז געקומען דער קאָמענדאַנט פון דער אַרבעטס-פּאַליציי, טאָובין. דאָס האָט ער אַרנאַניזירט אַט די „נאָכט-שפּיל“, דאָס האָט ער געשיקט ברענגען קויפּמאַנס קינד.

באָיגען האָט טאָובין געזאָגט די בריגאָדירן, אַז גענץ בעט זיי אַריבערגיין אין דער געטאָ-תּפּיסה. די בריגאָדירן האָבן גענומען זיך באַ-אומרוואַיקן, נאָך זעענדיק, אַז אין געטאָ איז שטיל, האָבן זיי אויפגע-הערט צו שרעקן זיך. הויך דעם, האָט דער קאָמאַנדאַנט פון דער געטאָ-תּפּיסה בייגעל זיי אויך פאַרזיכערט, אַז קיין סכּנה דראָט זיי נישט.

מיטאַמאָל האָבן די בריגאָדירן דערהערט, ווי צו דער תּפּיסה אין פון דער שטאַט-זייט, פון לידסקער גאַס, צוגעפאַרן אַן אויטאָ. אויף די טרעפּ האָבן זיך צעהילכט די שווערע טריט פון סאָלדאַטן און די שטי-מען פון געטאָ-פּאָליציאַנטן. זיי האָבן עמעצן געיאָגט פון דער שכּנות-דער-קער תּפּיסה-קאַמער. ערגעץ אויפן הויף האָט געדונערט אויך גענץ שטים. די בריגאָדירן זענען געזעסן אין איינע שרעק.

ווען דער אויטאָ איז אָפּגעפאַרן, איז אין קאַמער פון די בריגאָדירן אַרײַנגעלאָפּן אַ צופּרידענער בייגעל. ער האָט זיי דערקלערט, אַז די גע-פאַר איז אַריבער. באַלד וועלן זיי קאָנען גיין אַהיים. ער האָט זיי דער-ציילט די סיבה פון דעם טומל.

קיטעל האָט געפּאָדערט, מען זאָל דערשיסן אַלע בריגאָדירן, פון וועמענס בריגאָדעס ס'איז כאַטש איין מענטש אַוועק אין וואַלד צו די פאַרשוואַנער. נאָך די בריגאָדירן זענען געווען אייגענע מענטשן ביי גענעס, האָט ער אַנשטאַט די בריגאָדירן געשיקט צום שיסן אַנדערע. די ברי-גאָדירן וועלן אינגיכן גיין אַהיים.

פּלוצלונג האָט זיך ווידער דערהערט אַ הורדזשעריי פון אַ צופּאַרגריקן אויטאָ. די אָנגעקומענע סאָלדאַטן האָבן גענומען קלאָפּן אין מירל!
בייגעל איז געוואָרן ווייס פון שרעק און געעפנט. אַ צערייצימער איז פאַרבײַגעלאָפּן קיטעל. ער האָט באַפוילן, גענץ זאָל תּיכּה קומען אַהער.
קיטעל האָט זיך געבייזערט אויף אים, געזידלט, געדראָמ, אַז ער וועט נישט דערלויבן, מען זאָל אים נאַרן. ער האָט געפּאָדערט די אמתע בריגאָדירן.

---

1 די תּפּיסה, ווי גענץ הויף, האָט אויך געהאַט אַ באַזונדער מירל, וואָס פירט ארויס אין שטאַט. דער שלוסל פון מירל איז געווען ביים תּפּיסה-קאַ-מענדאַנט. מוז דעם מירל פּלעגט מען זיך באַנוצן זעלטן, ווען מען האָט באַדאַרפט אויבערגעבן די אַרעסטאַנטן פון תּפּיסה אין געטאָס באַסוד פון די געטאָ-איינהוונער.

אין קאמער פון די בריגאדירן הערט מען אלץ דייטלעך וואָרט אין וואָרט... גענס הייסט אָפּשליסן די טיר...

קויפּמאַנס פרוי לויפּט צו צום פענצטער. עס איז דער צווייטער שטאַק, דאָס פענצטער איז פאַרקראַטעט. אונטן שטייט נאָך פון באַניגען די באַבע. די מאַמע שטופּט פאַרויכטיק דורך דאָס קינד דורך די קראַט טעם און, אַ געשריי געבנדיק: „זאָל דאָס קינד כאַטש בלייבן לעבן!“, לאַזט זי דאָס קינד פאַלן אויף דער באַבעס הענט. די באַבע כאַפט אונטער דאָס וויינגענדיקע אייניקל און באַגלייט צום טויט דעם זון מיט דער שנור... פאַרנאַכט איז קיטעל געקומען אין געטאָ און געהייסן צונויפנעמען די גאַנצע באַפעלקערונג. ער האָט געמאַלדן, אַז מיט עטלעכע שעה צוויק זענען אין פּאַנאַר דערשאַסן געוואָרן 32 מענטשן — 11 בריגאדירן און זייערע געזינדן. זיי האָבן געמוזט שטאַרבן דערפאַר, וואָס זיי האָבן שלעכט געהיט די מיטגלידער פון זייערע בריגאדעס. זאָלן אַלע וויסן, אַז פון היינט טיקן ס'זאָגן אָן וועלן פאַר יעדן איינעם, וואָס וועט אַוועקגיין אין וואַלד צו די פאַרטיאָגער, דערשאַסן ווערן דאָס גאַנצע געזינד פונעם אַוועק גענאַנגענעם, דער בריגאדיר און אַנדערע יודען פון דער בריגאדע... די מאַכט איז נוט אינפאַרמירט, ווער עס גייט אַוועק צו די פאַרטיאָגער, ווייל אונטער וועגס כאַפט מען זיי אַלע. זאָלן די היינט דערשאַסענע 32 מענטשן זיין אַ לערע פאַר אַלעמען. זאָלן די יודען קיינעם נישט באַשוואַ דיין: אויב זיי וואַלן אַליין אויף אַזא אופן נישט פירן צו זייער טויט, וואַלן זיי געקאָנט אַרבעטן און לעבן. און נאָך: ער, קיטעל, וועט נישט דולדן, מען זאָל אים נאַרן, ווי דאָס איז געווען היינט, ווען מען האָט אים אנשטאַט די אמתע בריגאדירן אונטערגערוקט עפעס זקנים.

ווען מען האָט די ערשטע גרופע כלומרשטע „בריגאדירן“ געפירט קיין פּאַנאַר, האָט מעמעצער פון דער גרופע אַ זאָג געמאַן, אַז זיי זענען נאָר קיין בריגאדירן נישט. האָט זיך קיטעל צעקאָכט. די זקנים האָט ער געהייסן סיינן פירן קיין פּאַנאַר, נאָר אַליין האָט ער זיך צוריקגעקערט און געפאָדערט די אמתע בריגאדירן.

* * *

איבערן געטאָ גייען אַרום יינגלעך מיט פּלאַקאַטן, אין וועלכע עס איז געמאַלדן, אַז מאַרגן, זונטיק, דאַרפן אין זאָל פון טעאָטער קומען אַלע בריגאדירן און אַרבעטער. גענס וועט האַלמן אַ וויכטיקע רעדע.

* *
*

אין זיין רעדע האָט גענאָם נאָכאָמאָל דערציילט וועגן די בריגאָדירן.
געפאָדערט, מען זאָל אַכטונג געבן איינער אויפן צווייטן. אויב עמעצער
וועט אַוועק אין וואַלד צו די פאַרמיזאָנער, וועט מען דערשיסן נישט בלויז
זיין געזינד און דעם בריגאָדיר, נאָר אויך די גאַנצע בריגאָדע. צוליב
שמרענגער וואַכזאַמקייט ווערט יעדע בריגאָדע איינגעטיילט אין גרופעס,
צו צען מענטשן אין אַ גרופע. פאַר יעדעס צענטל ווערט באַשטימט אַ
עלמסטר, וואָס טראָגט פאַר אַלץ די אהריות. יעדער איינער, ביי וועמען
עס קומט אויף אַ חשד, אַז עמעצער קלייבט זיך אַוועקגיין צו די פאַר-
מיזאָנער, דאַרף תיכף מעלדן וועגן דעם. דערמיט וועט ער ראַטעווען סיי
זיך, סיי די גאַנצע בריגאָדע.

* *
*

אונדזער בריגאָדע איז שוין צעטיילט אויף גרופעס. גוט, וואָס איך
בין נאָך צו יונג און קיינער האָט נישט פאַרגעלייגט מיין קאַנדידאַטור
אַלס עלמסטר. קיינער וויל נישט נעמען אויף זיך אַזאַ פאַראַננוואָרט-
לעכקייט.

* *
*

דער חודש אייגוסט הייבט זיך אָן פון גוטע ידיעות: די פאַשיסטן
האַבן זיך געמוזט אָפּטראָגן פון אַריאַל און בעלגאַראַד! אין מאַסקווע
איז אין צוזאַמענהאַנג דערמיט געווען אַ סאַליוט.

* *
*

וויפל שמעט זענען שוין באַפרייט! ווי ווייט אָבער זיי אַלע זענען
פון ווילנע. מען האַלט, אַז אַהער וועט די רויטע אַרמיי קאָנען קומען

בערך אין אַ האַלב יאָר אַרום, נישט פריער. גאַנצע זעקס חדשים... ניין,
ניין, מען דאַרף נישט טראַכטן וועגן דעם. בעסער גלויבן, גלויבן!

* * *

קיטעל איז פשוט אַ ווילדע חיה, נישט קיין מענטש! דער ערגסטער
מענטש קאָן נישט זיין אזא אכזר!

אין קענער טאַרף-לאַגער איז קיטעל געקומען אין אַ פּרעכטיקער
שמימונג, מיט אַ גאַנצע סווימע און אפילו מיט מתנות — פאַפּיראַסן,
טאַבעק און מאַרמעלאַד. די פאַפּיראַסן און טאַבעק געהייסן פאַנאַנדער-
געבן די בעסטע אַרבעטער, און די מאַרמעלאַד — זייערע קינדער. ער
דאָט באַקוקט דעם לאַגער, די אַרבעטס-ערטער, געפרעגט, צי אין לאַגער
איז פאַרזאָן אַ פּריזירער און האָט זיך ביי אים אָפּגעראַזירט.

דער לאַגער-עלטסטער און די אַרבעטער גופא האָבן נישט געקאָנט
פאַרשטיין, וואָס קומט דאָ פאַר. עמעצער האָט געפרוּווט זיך חכמענען,
אַז די היטלעריסטן האַלטן שוין מסתמא ערגער ווי שמאַץ, אויב זיי פאַרן
צו יידן מיט מתנות. אָבער די מערהייט האָט גוט געדענקט, אַז אויך
אין געטאָ פלעגט מען ערב אַן אַקציע אַרויסגעבן אויף די שפּייז-קאַרט-
לעך בעסערע פּראָדוקטן. ביי זיי איז אויפגעקומען אַ חשד, אַז אפשר
איז די מאַרמעלאַד אָפּגעסמט.

קיטעל האָט זיך געלאָזט רעדן, ער האָט אָפּמימיסטיש געענטפּערט
אויף עטלעכע ציטעריקע פּראַגן וועגן דער צוקונפט פונעם לאַגער.
געענדיקט באַקוקן, האָט ער פאַראַרדנט אַלעמען זיך צונויפקומען
אין שייער — ער וועט האַלטן אַ רעדע.

אין זיין רעדע האָט ער געהייסן פלייסיק אַרבעטן, דער עיקר —
נישט פאַרבינדן זיך מיט די פאַרמיזאָנער. די דייטשישע מאַכט, האָט
ער געזאָגט, איז נישט פאַראינטערעסירט צו אומברענגען די יידן, פאַר-
קערט: זי דאַרף האָבן אַרבעטס-קאַרפּט. וועט מען אַרבעטן, וועט מען
לעבן! די דייטשישע מאַכט וועט זיך באַמיען צו פאַרבעסערן די אַרבעטס-
באַדינגונגען, די באַזאָרגונג.

כאַטש זיינע רייד זענען געווען אומגלויבלעך, האָבן זיי ביי אייניקע
אויפגעהויבן די שמימונג.

געענדיקט די רעדע, איז קיטעל צוועק צו דער מיר. א פייה געמאָן —
און ווי פון אונטער דער ערד זענען אויסגעוואַקסן סאָלדאַטן. דורכגעלאָזט
אים, האָבן זיי פאַרשלאָסן די מיר. מענטשן האָבן זיך דערשראָקן, אָנגע-
הויבן שרייען, קלאָפן אין די ווענט און אין מיר. נאָר קיינער האָט נישט
געענטפערט. ס'איז געוואָרן אַ פאַניק.

יעדערער שפאַרט זיך צו דער מיר, ווי נאָר ער וואַלט זי. קאַנען
עפענען. אַלע שרייען, ליאַרעמען, שטופן. אַנדערע פרווון באַרואיקן דעם
עולם, ליקווידירן די פאַניק. זיי אַליין זענען באַהערשט פון אַ פחד, נאָר
זיי ווייזן דאָס נישט אַרויס. זיי טענהן: מסתמא האָט מען צייטווייליק
איזאָלירט, מען וויל מאַכן אין לאַגער אַן אונטערזוכונג, קאָנטראָלירן,
צי איז נישטאָ קיין געווער. אַנדערע, ווידער, שרעקן דעם עולם, אַז
קיטעל וויל מסתמא אַרויספירן די משפחות און איבערלאָזן אין לאַגער
בלויז די, וואָס אַרבעטן. די פאַניק פאַרשטאַרקט זיך, מען שרייט, מען
יאַמערט. מענטשן פרווון מיט די פלייצעס צעעפענען די ריזיקע אייזער-
גע מיר פון שייער, מיט די פויסטן דורכברעכן אַ וואַנט. נאָר אַן אייזער-
גע מיר איז שטאַרקער פון פלייצעס, די ווענט זענען מויב צו די קלעפּ
פון פויסטן. טוב און דול זענען אויך די סאָלדאַטן, וועלכע הירזשען
פון יענער זייט...

דורך די שפאַלפן פון מיר און פון די ווענט האָט גענומען שפאַרן
אַ רויך. אַ שרפה!!! די געשרייען האָבן זיך פאַרוואַנדלט אין ווילדע
קולות. מענטשן קלעמערן איבערן באַלן, ווילן אַנטלויפן דורכן דאַך.
דער רויך ווערט אַלץ געדיכטער, אַ יונגערמאַן געמט אַרויס פון
קעשענע אַ רעוואָלוער. אין אַן אַנדער צייט וואַלט מען נישט געלאָזן
אים באַנוצן זיך מיט געווער, נאָר איצט הייסט מען אפילו. ער שיפט
אויס אין דער לופט. איין מאַל. אַ צווייט מאַל. קיין ענטפער. ער האָט
אויסגעשאָסן אַלע קוילן, נישט לאַזנדיק אפילו קיין איין קויל פאַר זיך...
עס באַווייזט זיך אַ פלאַם. ער פאַרברייטערט זיך, דערנענטערט
זיך. קעמפנדיק מיטן שטיקנדיקן רויך, שרייען מענטשן, רופן נאָך הילף:
אפשר וועלן די פרויען, וואָס זענען געבליבן אין די באַראַקן, דערהערן
און קומען ראַטעווען.

דער פלאַם ווערט עזותדיקער, גנבעט זיך אונטער אַלץ געענטער.
די, וואָס שטייען ביי די ווענט, ווילן אַנטלויפן פון פייער, זיי שמופן זיך
צום צענטער. נאָר ס'איז ענג, אַלע זענען צוגעשפאַרט איינער צום צווייטן,
נישטאָ וווּ זיך אַ קער צו טאָן. ביי אייניקע האָבן זיך שוין אָנגעצונדן די

קליידער, די האָר. קאַרמשענדיק זיך פון שרעקלעכן ווייטיק, שפּאַרן זיי זיך צום צענטער, אַהיו, ווו דער פּלאַם דערגרייכט נאָך נישט. פון זיי צינדן זיך אָן אַנדערע. מען פרוּווט לעשן איינער ביים צווייטן דאָס ביינער. נאָר אומזיסט. עמלעכע מענטשן זענען שוין געפאלן אָן באַווסט= זיין. אויף זיי פאלן אַנדערע. דער פּלאַם צעבושעוועט זיך נאָך מער, איילט זיך אַלעמען אַרומכאַפן, איינשלינגען, באַהאַלטן זיי אין זיין הויז= מער גיהנום=היין.

אין דער זעלבער צייט דעהערן זיך ווילדע געשרייען פון די פרויען=באַראַקן, זיי בעטן הילף! זיי ברענען אויך! און קינדער, פיצלעך קינדער!!! דעם שוין אַנטרינגעדיקן באַווסטזיין שניידט דורך אַן אימה= דיקער שוידער.

עס פּאַלט איין דער דאָר, עס צעוואַלגערן זיך די ווענט, עס פּאַל= קערט אַ גרויסער שייטער פון מענטשן און קלעצער... און קימעל מיט זיין סוויטע שטייען זיך נישט ווייט אויפן בערגל און קוועלן פון דעם בילד...

ווען קימעלן איז דערעסן געוואָרן צו קוקן, האָט ער זיך אַריינגע= זעצט אין אויפאָ און איז אַוועקגעפאַרן. אַנגעזאָגט די סאָלדאַטן, זיי זאָלן אויפפאַסן, אַז דער פּלאַם זאָל זיך נישט אַריבערוואַרפן אויף די נאָענטע ביימער, און זיי זאָלן פונדאָנען נישט אַוועק, ביז דער שייטער וועט נישט אויסגעלאָשן ווערן.

דער שייטער האָט געברענגט לאַנג... נאָכדעם האָבן די סאָלדאַטן לאַנג געמישט דאָס אַש און די פאַרברענטע ביינער...

ווען די סאָלדאַטן זענען אַוועק, האָט דאָ גענומען הויליען דער ווינט. ער האָט דאָס אַש צעווייעט, געיאָגט אין דער לופט...

פון אָט דעם אימהדיקן גיהנום האָבן זיך געראַמעוועט בלוז צוויי מענטשן, זיי זענען צופעליק נישט אַריין אין שייער. דערזען די צי= גרייפונגען פון די היטלעריסטן, זענען זיי אַנטלאָפן, זיך אַריינגענגעט אין געטאָ און אַליז דערציילט.

* * *

קימעל האָט ליקווירירט אויך דעם רעשער פאַרף=לאַגער. מען דערציילט, אַז נאָך אַ שלאַכט מיט די פאַרמיזאָנער, האָבן די היטלעריסטן געפונען אין וואַלד אַ הויטל, ווו אינעם אונטערשלאַק אין

געלעגן און אַרבעטס־שיין אויפן גאַמען פון און אַרבעטער פון רעשער
מאַרף־לאַגער.

דעם לאַגער האָט קימעל ליקווידירט פשוטער. אַלעמען דערשאַסן
און אויפן אָרט באַגראָבן...

* * *

כ'האָב געהערט, און מען האָט דערשאַסן איינעם אַ מיטגליד פון
פ. ב. אָ. — מיקסינגען. ער האָט געהיים אַרויסגעמראָגן געווער פון דעם
פאַשיסטישן סקלאַד אין בורבישאַק. ווען ער האָט דערפילט, און מען
האָט אים אַנטדעקט, האָט ער געפרווט לויפן, נאָר עס האָט אים דער־
יאָגט דעם שונאס אַ קויל.

וואָס וועט זיין ווייטער? די היטלעריסטן זעען דאָך זייער גוט, און
אין געמאָ זענען פאַרשפאַרט שוין נישט קיין געהאַרבראָמע, אָנגעשראַ־
קענע, שמילינקע מענטשעלעך, מיט וועלכע מען קאָן מאַן, וואָס מען
ויל. יעדער העפּטלינג שמעלט איצט אַ ווידערשטאַנד. ווימענבערג,
פ. ב. אָ., דאָס מאַסנווייזע אַוועקגיין אין וואַלד צו די פאַרמיזאַנער, די
„קאָוונער אַקציע“, ווען מענטשן האָבן אפילו מיט הוילע הענט זיך
געוואָרפן אויף דער וואַך...

קלאַר, און די היטלעריסטישע מאַכט וועט אַזאָ לאַגע נישט דולדן.
אמת, אייניקע פרווון דערווייזן, און איצט כלומרשט האָבן די דייטשן
שוין נישט קיין רעכט אַליוו, אויף אייגענעם אייגען, און דעם הסכּם
פון דער העכערער מאַכט, ליקווידירן גרויסע געמאַס. נאָר די העכערע
מאַכט וועט אין אַזאָ דערלויבעניש נישט אָפּזאַגן. פאַר זיי איז קיין
הלוך נישט, צי איז דאָס דער קענער לאַגער, דער רעשער, צי דאָס
ווינגער געמאַ — אַלץ איינס.

וואָס וועט זיין?

דערווייל ציען די היטלעריסטן אַלץ ענגער צונגיף די קייטן. זיי
האָבן פאַנאָדעררגעשיקט צו אַלע אונטערנעמער און אינסטרוקציע,
אונטערגעשריבן פונעם געביטס־קאָמיסאַר, ווי מען דאַרף זיך באַגיין
מיט די יודען, וואָס געפינען זיך ביי זיי אויף אַרבעט. ערשמנס, שמרענג
אַכטונג געבן, און זיי זאָלן נישט אַרומגיין און די לאַטעס אָדער אין
שלעכט צוגענייטע לאַטעס. צווייטנס, נישט צעטיילן אויף קליינע גרו־

פעם און נישט שיקן זיי אויף אַרבעט איינציקווייז. דריטנס, נישט אַרויס-
 לאָזן פון די אַרבעטס-לאַקאַלן, אפילו מיט אַ באַגלייטער. פערטנס,
 אינאָלדן די יודען פון אַלע איבעריקע אַרבעטער. פינפטנס, ביי דער
 קלענסטער אומגעהאַרזאַמקייט אָדער אומצופרידנקייט תיכף מעלדן
 וועגן דעם דער דייטשישער מאַכט. ווייטער: פאַרבאָטן יעטוועדע פאַר-
 לייכטערונגען. אין יענע אַרבעטס-לאַקאַלן, וווּ עס זענען פאַראַן אַ קינד
 און אַן עס-זאַל, פאַרבאָטן די יודען צו באַנוצן זיך מיט זיי. פאַר נישט
 אויספילן די אַלע פאַראַרדענונגען, וועלן די אַרבעטסגעבער צוגעצויגן
 ווערן צו פאַראַנטוואָרטלעכקייט.
 נישט געקוקט אויף קיין זאַך, גייט די יוגנט סייווי אין וואַלד אַרײַן
 צו די פאַרטיזאַנער.

*
 *

נעכטן איז צוזאַמען מיט דער בריגאַדע געקומען צו לויפן אין
 געמאַ זייער אַן איבערגעשראַקענער ייד, אַן אויסגעשמירטער און אין
 צעפליקטע בנדים. ער איז נעלם געוואָרן אין הויף פון רודניצקי-גאַס, 7
 (דאָרט וווינען אַלע, וואָס אַרבעטן אויפן אַעראָדראָם).
 ער האָט דערציילט, אַז אינמיטן טאָג איז זיין גרופע פלוצלינג
 אַרומגערינגלט געוואָרן פון אַ גרויסער וואַד. מען האָט געהייסן וואַרפן
 די אַרבעט און זיך אויסשטעלן. דערזען אַזא וואַד, האָבן מענטשן זיך
 דערשראַקן, אָבער אַנטלויפן איז געווען אוממעגלעך: די וואַד האָט זיי
 געדיקט אַרומגערינגלט. איינער אַ היטלעריסט האָט געזאָגט, אַז מען
 וועט זיי פירן קיין עסטלאַנד אויף אַרבעט.
 אין אַזעלכע זאַכן גלויבט שוין קיינער נישט...

*
 *

ס'האָבן זיך נישט צוריקגעקערט פון דער אַרבעט נאָך עס-
 לעכע גרויסע בריגאַדעס. דאָס געמאַ זעט אויס ווי אַ בית-עולם.

*
 *

וואָס ווייטער, אַלץ ערגער, מען רעדט, אַז כמעט פון אַלע אונטער-
נעמונגען וועט מען אָפּוואַגן די יידן. מען וועט לאָזן נאָר אין עטלעכע
ערטער, און זייער ווייניק.

די אייביקע אָפטימיסמן טענהן, אַז דאָס איז אוממעגלעך: כל-
זמן זיי האַלטן דאָס געטאָ, וועלן די אָקופאַנטן צאָפן פון דעם וואָס
מער אַרבעטס-קראַפט. אויף ליקווידירן דאָס געטאָ דאַרפן זיי באַקומען
אַ דערלויבעניש. דער פראַגמ דערנעענטערט זיך גיך, ביז זיי וועלן
קריגן די דערלויבעניש, וועט די רויטע אַרמיי שוין זיין אזוי נאָענט,
אַז די פאַשיסמן וועט נישט ליגן אין קאָפּ דאָס געטאָ, זיי וועלן
טראַכטן, ווי מאַכט מען די פליטה מיט גאַנצע בייגער.
ווען דאָס זאָל פאַקע אזוי זיין!

* *

*

דער „אַרבייטס-אַמט“ האָט געקראָגן אַ רשימה פון די אונטערנע-
מונגען, וווּ מען זאָגט אָפּ אַלע יידן.
איך מיט דער מאַמען זענען שוין אויך אָן אַרבעט...

* *

*

היינט איז זייער אַ מאַדנער טאָג. אינדערפרי האָבן אַלע, לויט דער
געוויינהייט, זיך געקליבן אויף זייערע ערטער, פּונוואַנען זיי גייען שטעג-
דיק אַרויס אויף דער אַרבעט. מיר האָבן מיט קנאה געקוקט אויף די
איינצלנע בריגאַדעס, וואָס גייען אויך היינט פּונדעסמוועגן צו דער אַר-
בעט.

דאָס געטאָ איז היינט אַ גאַנצן טאָג פול מיט מענטשן. פון די
איינצלנע בריגאַדעס, וועלכע זענען אַוועק אויף אַרבעט, איז אין געטאָ
נישט געוואָרן גרוימער. מיר זענען נישט געוויינט צו זען דאָ אין מיטן
טאָג אזויפיל מענטשן, איבערהויפט מענער. נישטאָ ווהיזן צו גיין. נישטאָ
וואָס צו טאָן, נישטאָ וואָס צו עסן.

אַלץ האָט אַ שיעור, אָבער נישט קיין אומגליקן. זיי ווייסן נישט
פון קיין גרענעצן. עס האָט זיך געדוכט, אַז ערגער קאָן שוין נישט זיין.
זעט איר דאָ, אַז עס קאָן דווקא יאָ זיין ערגער...

מאָרגן וועט שוין קיינער נישט אַרויסגיין צו דער אַרבעט: מען
האָט אָפּגעזאָגט לחלוטין אַלעמען. דאָס געטאָ וועט זיין פאַרמאַכט,
אינאָלירט פון דער גאַנצער וועלט.

* * *

ביינאכט איז געווען רואיק.

גענס האָט פאַרשפּרײט אַ קלאַנג, אַז אַלע, וועלכע האָבן פּרײער גע-
אַרבעט און ווילן אויך איצט אַרבעטן, וועלן איינגעאַרדנט ווערן אויף
אַרבעט נישט אין שטאַט, נאָר אין געמאַ גופּא. דאָס געמאַ האָט מען
פאַרמאַכט נאָר צוליב דעם, כדי ס'זאָל נישט זיין קיין מעגלעכקייט
אַוועקצוגיין צו די פאַרטיזאַנער. עס פאַרברײטערן זיך די וואַרשטאַטן,
איבערהויפט די שטריקעריי און שניידעריי. עס וועלן אַרבעטן דריי
שיכטן. מען האָט געבראַכט אַ סך שיגעלן און וועש, וועלכע מען
דאַרף גיך אויסוואַשן און צורעכט מאַכן. אין די וואַרשטאַטן געמט מען
אַז נייע מענשן.

* * *

איד אַרבעט אין די שטריקעריי=וואַרשטאַטן. זיי זענען זייער גרוי-
סע — איבערן גאַנצן זאָל פון יודענראַט. עס שטייען לאַנגע רײען טישן.
ביי יעדן טיש זיצן איינגעהויקערט איבער דער אַרבעט 20 פּרויען. די עלט-
סטע פון די טישן ברענגען אַ באַרג צעריסענע הענטשקעס און מיר
שטריקן צו פינגער. אָדער האַלבע פינגער. מיר אַרבעטן אין דריי
שיכטן.

גישטאַ וואָס צו עסן. אמת, אויף די קאַרטלעד גיט מען איצט אַרויס
רעגולערער, נאָר זייער ווייניק! וואָס ווייטער, אַלץ שווערער ווערט צו
ליידן הונגער

מיר דוכט, אַז דאָס געמאַ איז איצט ענלעך צו אַן אַלמער מאַשין,
פון וועלכער עס זענען אַרויסגעשרויפט אַלע שרויפן. ביז קיינער טישע-
פעט זי נישט, האַלט זי זיך. זאָל נאָר עמעצער צורירן זיך צו איר, כאַמט
מיט איין פינגער — וועט זי זיך צעשיטן.

* * *

אינדערפרי, ווען מיר האָבן נאָרוואָס אָנגעהויבן די אַרבעט (די וואָך
אַרבעט איד אין דער ערשטער שיכט), האָט זיך פאַרשפּרײט אַ קלאַנג,

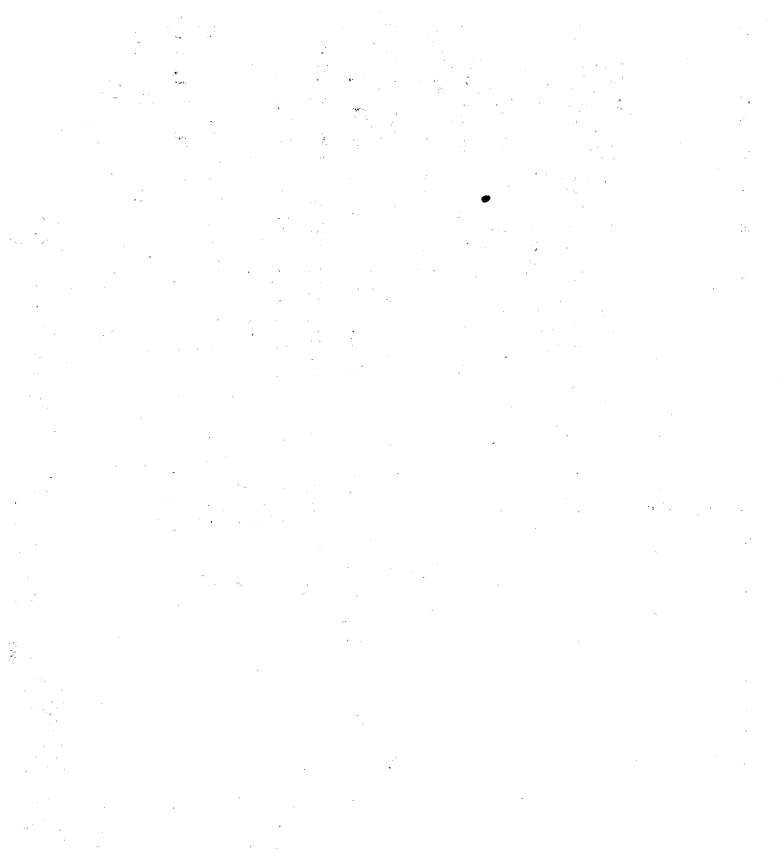
Bekanntmachung

Gemäss einer Anordnung des Herrn Gebietskommissars Wilna-Stadt sind sämtliche Juden verpflichtet, im Ghetto zu wohnen. Trotz dieser Anordnung kommt es immer wieder vor, dass Juden von ihrer Arbeitsstätte nicht zurückkehren, sondern bei dem Arbeitgeber übernachten. Einzelne Personen der einheimischen Bevölkerung gehen zum Teil so weit, dass sie Juden geheim aufnehmen und verbergen.

Ich fordere daher alle Einwohner Wilnas auf, alle Juden und Halbjuden, gleich ob getauft oder nicht getauft, welche sich noch ausserhalb des Ghettos befinden, bei dem zuständigen Polizeirevier zu melden.

Wird nach dem 30. 10. 1941 ein Jude ausserhalb des Ghettos in einer Wohnung angetroffen, so erfolgt strengste Bestrafung der Wohnungsinhaber.
Wilna, den 29. Oktober 1941.

Der Gebietskommissar der Stadt Wilna
I. A. Murer

אז דאס געטא איז אַרומגערינגלט. מיר האָבן געוואָרפן די אַרבעט און געוואָלט לויפן אהיים, אָבער דער עלטסטער פון דער שיכט האָט נישט אַרויסגעלאָזט. ער האָט פאַרמאַכט די טיר און געהייסן זיצן אויף די ערדער. ער וועט אַליין אַרויסגיין אויף דער גאַס און זיך אַלץ דערוויסן. זיצן מיר אויף די ערדער. אַרבעטן, פאַרשטייט זיך, קאָנען מיר שוין נישט. מיר זענען דערשראָקן, פרווון טרעפן, וואָרפן בליקן אויף דער מיר.

דער עלטסטער איז געקומען. נאָר פונעם ערשטן קוק אויף אים האָבן מיר פאַרשמאַנען, אַז די קלאַנגען האָבן זיך באַשטעטיקט. מיר זענען זיך צעלאָפן איבער די היימען.

וואָס טוט מען? ווהין לויפט מען? פרוווט מען זיך באַהאַלטן אין איין אָרט, דוכט זיך, אַז גראַד דאָ וועט מען געפינען, אַז אין אַן אַנדער אָרט וועט אפשר אָפגליקן.

שפעט! די סאָלדאַטן זענען שוין אין געמאָ. מיר זענען אַראָפגעלאָפן אין קעלער. דאָרט איז פייכט, טוכלע. אין יעדער וואַנט — אַן אָפגענישע, וואָס דינט אַלס אַרײַנגאַנג אין אַ צווייטן קעלער. די קעלערן ציען זיך, מסתמא, אונטער דער גאַנצער שטוב.

עס זענען זיך אַהער צוגנויפגעלאָפן מענטשן אויך פון אַנדערע דירות, זייער פיל מענטשן, ס'איז ענג, פינצטער, מיר באַוועגן זיך נאָר טאַפנדיק די ווענט. קינדער וויינען. מען הייסט אונדז גיין טיפער אין קעלער, ביים לייטער וועלן בלייבן נאָר עמלעכע מענער. זיי וועלן זיך צוהערן, וואָס עס טוט זיך אויבן.

אין דער פינצטערניש האָבן איר פאַרלוירן די מאַמע און ראַובע-לען. זיי זענען, מסתמא, ערגעץ אין אַן אַנדער טייל פון די קעלערס. ראַיע-לען האָלט איר פעסט פאַר דער האַנט, איר זאָל כאַטש זי נישט פאַרלירן. מירע איז געבליבן אויף דער אַרבעט, זי האָט זיך נישט אומגעקערט, ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די פּאַניק.

מיר זענען מיר געוואָרן שטייענדיק. מיר האָבן זיך צוגעזעצט. ס'איז קאַלט, פייכט, אָבער די פיס וועלן כאַטש אָפרוען. ראַיעלען האָבן איר אַוועקגעזעצט צו זיך אויפן שוים.

וואָס טוט זיך אויבן? ס'איז אַ ליקווידאַציע אָדער נאָר אַן אַקציע? די צייט ציט זיך. שטיי.

מען האָט גענומען רעדן, אַז עמעצער וואָלט געדאַרפט אַרויסקריכן אויפן הויף און אַ קוק טאָן, וואָס עס טוט זיך.

אין קעלער געפינט זיך אויך א געטא-פאליציאנט. ער האט זיך אונטערגעגעבן דער אלגעמיינער פאניק און אויך באהאלטן זיך אין קע- לער. פאר אים איז די קלענסטע סכנה ארויסצוגיין פונדאנען.

ער האט זיך ארומגערייניקט און צוגעזאגט גלייך צוריקקערן זיך. שוין אזעק א פאר שעה, און ער איז נאך אלץ נישטא. אויב מען כאפט שוין פאליציאנטן, הייסט דאס, אז עס גייט א ליקווידאציע. שוין אָנגעקומען אונדזער סוף...

מיר דעהערן א קלאפ. קיינער ענטפערט נישט. דער קלאפ חורט זיך איבער. יא, דאס האט זיך אומגעקערט דער פאליציאנט. מען עפנט אים. שטרענג אפיציעל באפוילט ער אלעמען ארויסגיין פון קעלער.

ביים ארויסגאנג שטייען נאך צוויי יודישע פאליציאנטן. פרויען און קינדער לאזן זיי דורך, מענער פארהאלטן זיי. זיי שרייען, מען זאל נישט ארויסווייזן קיין ווידערשמאנד. מען וועט פירן קיין עסטלאנד אויף ארבעט. נאך ווער גלויבט זיי?

עס הויבט זיך אויף א שרעקלעך געשריי און געוויין. מענער לויפן צוריק אין קעלער, פאליציאנטן יאגן זיך נאך זיי, כאפן, טרייבן. זיי האבן אויפגעקליבן די מענער און אזעקענעפירט.

איד גיי ארויס אויפן גאס. סאלדאטן זענען דא גאנץ ווייניק, די פולע בעלי-בתים זענען די געטא-פאליציאנטן. מען האט גענסן באפוילן, ער זאל אליין אויפקלייבן די נייטיקע דריי טויזנט מענער. די גאנצע פ.פ.א. איז מאביליזירט און געפינט זיך אין עטלעכע הויפן אויף סטראשן- גאס, א גרייטע צום קאמף. די געטא-פאליציאנטן ווייסן וועגן דעם, אין אין אט די הויפן גייען זיי נישט.

אויספירן דעם באפעל פון די אקופאנטן איז גענסן נישט לייכט אלע מענער האבן זיך באהאלטן. גענס לויפט אליין ארום איבער די הויפן מיט א נאקעטן קאפ, אז א מאנטל, און שרייט, אז די מענער זאלן פריי- וויליק ארויסגיין פון זייערע מעליגעס. ער גארצאמירט, אז מען וועט פירן קיין עסטלאנד אויף ארבעט. אויב די מענער וועלן נישט ארויסגיין, וועט געשען אז אומגליק מיטן גאנצן געטא.

קיינער גייט נישט ארויס — שוין לאנג גלויבט מען אים נישט. עס רוקט זיך און די נאכט און עס איז נאך אפילו קיין טויזנט מע- נער נישטא. גענס קריכט פון די כלים, ער ווארנט די פאליציאנטן, אז

אויב זיי וועלן נישט אויפקלייבן די נייטיקע צאָל, וועט ער זיי אַליין שיקן
קיין עסטלאַנד.

די פּאָליציאַנטן ווילדעווען, לויפן, יאָגן, שרייען, שלאַגן. זיי זענען
אַריינגעפאַלן אין בית-מדרש (אין אַ ווינקל-שטוב אויפן ראַג פון שאַוולער
און יאָסקעווער גאַסן האָבן די יידן געמאַכט אַ שול) און אַרויסגעשלעפט
אַ צענדליק דאַוונענדיקע זקנים. אַוועקגעיאָגט זיי צום טויער. דאָרטן איז
געשטאַנען קימעל. דערזען, וואָס פאַר אַ „סחורה“ מען גיט אים, האָט
ער אויסגעזירלט די פּאָליציאַנטן און געהייסן יאָגן די זקנים צוריק אין
געטאָ.

די פּאָליציאַנטן דערציילן וועגן דעם אויף שריט און פריט. דאָס איז
דאָך דער בעסטער באַוווּיזן, אַז מען נעמט טאַקע אויף אַרבעט.
צום סוף טאָג איז זיי געלונגען אויפצוקלייבן בלויז טויזנט מיט דריי
הונדערט מענטשן. און געהייסן האָט מען ברענגען דריי טויזנט...

עס האָט זיך דעהערט אַ פייה. די אַקציע איז געענדיקט. די פאַר-
מאַטערטע פּאָליציאַנטן האָט מען אָפּגעלאָזט אַהיים. אָבער נאָך ביז
מאָרגן אינדערפרי.

דאָס געטאָ איז געבליבן אַרומגערינגלט.
מיר האָבן זיך געלייגט שלאָפן אין די זאַכן.

* * *

היינט האָט זיך אַלין איבערגעהזרט. אַ סך האָט מען אַוועקגעפירט,
עטלעכע הונדערט זענען באַגראָבן געוואָרן לעבעדיקערהייט.
עס איז שווער צו זאָגן, וויאזוי האָבן די היטלעריסטן זיך דערוואַסט,
אַז אין קעלער אויף סטראַשן-גאַס, 15, האָבן זיך באַהאַלטן אַ סך מע-
נער. צוזאַמען מיט גענסן זענען די פּאַשיסטן אַריין אין הויף, געמאַלדן
דורך אַ הויכרעדער, אַז אַלע, וועלכע באַהאַלטן זיך אויס אין קעלער,
מוזן תיבה אַרויס אין הויף. אין קעגנפאַל וועט מען זיי אויפרייסן! זאָלן
די פרויען דאַטעווען זייערע מענער און ברידער, איינרעדן זיי אַרויסצו-
גיין. די זעלבע ווערטער האָט איבערגעהזרט גענס. אומזיסט. קיינער האָט
זיך נישט באַוווּיזן. דער עלטסטער פון די פּאַשיסטן האָט געהייסן אַלע
פרויען אין פאַרלויף פון פינף מינוט פאַרלאָזן דאָס הויז. די סאָלדאַטן
האָבן גענומען גרייטן אַן אויפרייס. דינאַמיט האָבן זיי פאַרלייגט אונטער
דער לינקער זייט פון מויער, דאָרטן, וווּ עס געפינט זיך דער קעלער.

צווישן די פרויען אין געוואָרן אַ שרעקלעכער טומל. איינע האָבן זיך געאיילט וואָס גיכער אַרויסלויפן פון הויף, אַנדערע האָבן געפרוּווט שמערן די סאָלדאַטן אינעם גרייטן דעם אויפרייס, די דריטע זענען געלאָפן צום קעלער און צוריק: אָדער געשריען, אָז די מענער זאָלן אַרויסגיין, אָדער געהייסן זיי בלייבן. די מער רואיקע פרויען האָבן זיך אויסגעשמעלט ביים אַרײַנגאַנג אין קעלער, געטריבן די פאַניקמאַכערייַם. זיי האָבן געמענהאָט, אַז דער קעלער איז אַ טיפער, אַ בעמאַנירטער, דער אויפרייס וועט אים נישט שאַטן.

דערנען, אַז די סאָלדאַטן לויפן שוין פון הויף, האָבן אויך די פרויען זיך געלאָזט לויפן.

עס האָט זיך דערהערט אַ דונערנדיקער קלאַפּ. איד בײַן געשטאַנען גאַנץ ווייט און דאָך שיעור נישט טויב געוואָרן. די געמויערטע וואַנט האָט זיך אַ בוק געמאַן און איז איינגעפאַלן. עס האָט זיך אויפגעהויבן אַ וואַלקן שטויב. ווען ער האָט זיך אַ ביסעלע צעשטרייט, האָבן מיר דער־זען חורבות. פון אַ האַלבער שטוב איז קיין זכר נישט געבליבן, ווי זי וואַלט פריער נישט געווען.

די פרויען זענען גלייך צוגעלאָפן צו די חורבות, אָפּגראָבן דעם אַרײַנגאַנג אין קעלער. יעדע פון זיי האָט געשלעפט, וואָס זי האָט גע־קאַנט: ציגל, ברעטער, דראַטן. צום הויף האָבן געאיילט אַלץ נייע און נייע פרויען. איד בײַן אַוועקגעלאָפן אין שטוב, אָנזאָגן דער מאַמען, וווּ איך געפינן זיך, און גלייך געקומען צוריק העלפן.

אין איין אָרט האָבן מיר אָנגעשאַפט אַ מענטשלעכן גוף. ס'האַט זיך באַוויזן אַ פּוס פון אַ פרוי. גראַבנדיק ווייטער, האָבן מיר געפונען אַ קינדעריש פיסעלע. אַ שוידער איז מיר אַדורך איבערן לייב און איד בײַן אַרויסגעלאָפן אין גאַס. איד האָבן זיך אומגעקערט צוריק ערשט דעמלט, ווען מען האָט דעם געפונענעם גוף און די באַזונדערע טיילן פון מענטשלעכן קערפער איינגעוויקלט אין אַ ליילעך און אַוועקעטראָגן אין מתים־שטיבל.

פלוצים איז הינטער אונדז אויסגעוואַקסן אַ סאָלדאַט. ער האָט פאַרבאַטן צו גראָבן. אויב די מענטשן האָבן נישט געוואַלט אויספירן דעם דייטשישן באַפעל, מוזן זיי שמאַרבן. ער וועט שיסן אין יעדן, ווער עס וועט וואַגן זיך דערגעענטערן, אויפהויבן כאַטש איין ציגל.

און קיין דריי טויזנט מענער האָט מען פאַרט נישט צוגופּעקליבן. מאַרגן וועט די אַקציע פאַרגעזעצט ווערן.

* * *

די היטלעריסטן האָבן היינט אויפגעדעקט אַ באַהעלטעניש פון די געמאַכט־פאַרטיזאַנער (אין הויף פון סמראַשױן־גאַס, 12). די פאַרטיזאַנער האָבן געוואָרפן אין די פאַשיסטן עטלעכע גראַנאַטן. די היטלעריסטן האָבן מאַמענטאַל אויפגעריסן דאָס גאַנצע הויז. אונטער די חורבות זענען באַגראָבן געוואָרן נישט נאָר די פאַרטיזאַנער — אויך אַ סך פרויען און קליינע קינדער.

אַבער נישט ווייניק היטלעריסטן האָבן אויך באַצאָלט מיט זייערע לעבנס. גענס האָט געהאַלטן אין איין פאַרענטפערן זיך. פאַר די היטלעריסטן האָט ער געטענהט, אַז אין געמאַכט זענען נישטאָ קיין פאַרטיזאַנער, עס זענען פאַראַן נאָר גוטע און געהאַרצאמע אַרבעטער. די גראַנאַטן האָבן געוואָרפן עטלעכע יוגגע צוציקעס, מיט וועלכע ער וועט שנעל אַ סוף מאַכן.

גענס האָט מיט נאָך גרעסערער רציחה געכאַפט מענער. ער האָט זיך געמאַכט נישט זעענדיק, ווען צוזאַמען מיט די מענער זענען אַרויס אויך איבערגעטאָנענע פרויען, וועלכע האָבן נישט געוואָלט זיך שיידן מיט זייערע מענער. וואָס אַרשט עס אים, אבי די צאָל זאָל זיין! פון געזונטע כוליגאַנעס און פאַרעטער האָט ער אָרגאַניזירט אַ „געהילפס־פּאַליציי“, וועלכע האָט געהאַלפן כאַפן מענער, און דער עיקר — געהיט דעם ספּאָרט־פּלאַץ, וווּ עס האָבן זיך געפונען די מיטגלידער פון פ.פ.א., כדי קיינעם נישט אַרויסלאָזן פון דאָרטן. גענס האָט באַפוילן, מען זאָל נישט דערלאָזן קיין צוזאַמענטרעפּענישן צווישן די מיטגלידער פון פ.פ.א. און די איינוווינער פון געמאַכט, כדי די פאַרטיזאַנער זאָלן נישט קאָנען פירן אַן אַגיטאַציע פאַר אַן אויפשטאַנד קעגן די דייטשן. ער האָט זייער מורא געהאַט פאַר אַן אויפשטאַנד, פאַר אַן אמתן באַוואַפּנטן צוזאַמענגע־שמויס מיט די הענקער.

* * *

פיר טעג האָט געדויערט די אַקציע. סוף־כל־סוף האָט זי זיך גע־ענדיקט. דאָס געמאַכט איז שוין נישט אַרומגערינגלט.

היינט, דעם לעצמן טאָג, איז אַרײַנגעפאַלן גענס גוטער חבר ברוידע, דער פאַרבײַנדונגס-מאַן צווישן די „אַרבייטסאַמטן“ פון שמאַט און פון געמאַ.

די אַלע טעג איז אויך ברוידע אַרומגעלאָפן, געשריגן, געכאַפּט, פאַרהאַלטן מענער. היינט האָט ער, דערזענדיק עמלעכע פאַשיסן, געוואָלט, ווייזט אויס, אויספיינען זיך פאַר זיי. האָט ער אַרױסגעכאַפּט פון שטיוול אַ נאַהייקע און אַ יאָג געמאַן זיך נאָך עמעצן. אָבער, אַרױס-שלעפּנדיק די נאַהייקע, זענען אַרױסגעפאַלן אייניקע פאַפירן. די היטלע-ריסן האָבן אים אָפּגעשטעלט און געהייסן ווייזן די פאַפירן. ברוידע האָט געפרווט זיך אַרױסדרייען, אָבער זיי האָבן געפאַדערט, ער זאָל ווייזן די פאַפירן. דאָס זענען געווען זיינע פאַרגרייטע דאָקומענטן אויף אַ פרעמדן נאָמען און אַן אַנדער נאַציאָנאַלישע. די פאַשיסן האָבן אים שרעקלעך צעמויקט און אַרױפגעשליידערט אויף דעם אויטאָ, וווּ עס זענען שוין געווען אַנדערע געכאַפּטע מענער. גענס האָט געפרווט אים ראַטעווען, אָבער ס'האַט גישט געהאַלפן, פאַרקערט, די היטלעריסן האָבן ספּעציעל קאָנטראָלירט, צי איז אַמאָל גישט אַנטלאָפן דער דאָזי-קער טיפּ.

די אַקציע האָט זיך געענדיקט. די וואָך האָט מען צוגענומען. וואָס וועט זיין ווייטער?

אנב, עס איז שוין ספּטעמבער. אָנהויב פון לערן-יאָר און ווידער אָן מיר. אין שול האָט מען מיר שוין, מסתמא, פאַרגעסן. אָדער מען האָלט, אַז איד בין אומגעקומען.

* * *

גענס האָט אַוועקגעשיקט די שטאַרקסטע פּאָליציאַנטן און כמעט די גאַנצע געהילפּס-פּאָליציי אויף ראסער גאַס, וווּ מען האָלט די געכאַפּטע מאַנצבילן, וועלכע מע דאַרף אַרױספירן קיין עסטלאַנד. די פּאָליציאַנטן האָבן באַדאַרפּט העלפן אַרײַנזעצן זיי אין די וואַגאָנען. אָבער זיי זענען גיך געקומען צוריק: וואַגאָנען וועלן זיין ערשט מאַרגן.

די ידיעה, אַז אַלע מענער לעבן און וואַרטן אויף וואַגאָנען, האָט אַביסל באַרואיקט דאָס געמאַ. אָבער אַליץ איינס איז עס פאַראַלזירט פון פאַרצווייפּלונג.

* *
*

די געמאָפּאָליציאַנטן זענען ווידער געווען אויף ראַסע־נאַס. געקוֹמֵן
מען צוריק, האָבן זיי דערציילט, אַז זיי האָבן אַלעמען אַרײַנגעזעצט
אין אַן עשעלאָז, וועלכער וועט היינטיקע נאַכט אָפּפאַרן קיין עסטלאַנד.
נאָר גלייכצײטיק האָבן די פּאָליציאַנטן געבראַכט נאָך אַ נייעס, אַז
ערגערע. זיי האָבן געהערט, אַז אויפן וואַקאַזאַל איז אויסגעהאַנגען
(אָדער די נאָענטסטע טעג וועט זיין אויסגעהאַנגען) אַז אויפּשריפט
„Judenfrei“, דאָס הייסט, אַז אין שטאָט איז מער נישטאָ קיין יידן...

* *
*

נעכטן האָט מען דערשאָסן גענסן. מיר האָבן וועגן דעם זיך דער־
וואַס ערשט היינט, אָבער שוין נעכטן אַרום האַלבן טאָג האָבן מיר
דערשפּירט, אַז עפעס גרייט זיך. עמעצער האָט דערציילט, אַז ס'איז
נעכטן געקומען אַ שליח פון גאַנגעבויערן און צוגענומען ביי גענסן
און דעסלערן האָט געווער — צוויי רעוואָלווערן און גראַנאַטן, וועלכע
זיי האָבן געהאַט געטראָגן מיט זיך אַלס באַאַמטע.
גענסן האָט מען אַרויסגערופן אין געסטאַפּאַ.

עס איז געוואָרן אַוונט און ער האָט זיך נישט אומגעקערט. אינדער־
פרי האָבן מיר זיך דערוואַסט, אַז ער איז שוין נישטאָ אויף דער וועלט.
וואו און ווי האָט מען אים דערשאָסן — ווייסט קיינער נישט, אָבער
מען זאָגט, אַז נישט אין פּאָנאַר. קיינער בענקט נאָך אים נישט, סײַרן
אפשר די פּאָליציאַנטן.

די היטלעריסטן לאָזן קיינמאָל נישט איבער לעבעדיק זייערע גע־
הילפן, וועלכע זענען עדות פון זייערע פּאַרברעכנס. און גענס איז בפי־
רוש געווען ביי זיי אַ גוט געהילף. זיי האָבן געהאַט צו אים גרויס צופּרוי,
געגעבן אים געווער, פּאַרשידענע וויכטיקע פּריווילעגיעס. ער האָט גע־
האַט רעכט אַרומצוגיין אָן לאַטעס און אויפן טראַנספּאָר. ער האָט גע־
מעגט קומען און אפילו נעכטיקן אין זיין אַלטער דירה אין שטאָט, וואו
עס זענען געבליבן לעבן זיין פרוי און די טאָכטער. אמת, די פרוי איז פון
ליטווישער נאַציאָנאַליטעט. אָבער די טאָכטער האָט דאָך געמוזט זיין

אין געמאָ. די הימלעריסמן האַלטן אפילו אייניקלעך פון יידן פאַר האַלב-
יידן.

מיט עפעס, ווייזט אויס, האָט גענס דאָך נישט צוגערטאָפּן די
פאַשיסמן...

אונדזער שכן פון ערשטן צימער זאָגט, אַז ווען גענס וואָלט אַזוי=
פיל נישט געדרייט מענטשן אַ קאָפּ, אַז נאָר מיט געהאַרזאמקייט קאָן
מען אויסמיידן פאַנאַר און דערלעבן די פרייהייט, אַז מיט שמעלן
אַ ווידערשטאַנד וועלן מיר צו נאָרנישט נישט דערשלאָגן זיך, נאָר, פאַר=
קרעם, אַרויפברענגען אויף זיך אַן אומגליק — וואָלטן די מענטשן פון
געמאַ אַקטיווער זיך איינגעשלאָסן אין קאַמף קעגן די אַקופאַנטן.

* *
*

פון דער דירה פון גענסן האָט מען אַרויסגעפירט דאָס גאַנצע מעבל
און די זאַכן,
דאָס געמאַ איז אַן אַ פאַרויצער, מסתמא וועט מען באַשטימען
דעסלעך. ער איז איצט סיווי דער עלטסטער.

* *
*

צום גרויס באַדויערן, וועלן מיר האָבן אַן אומגעוונטשענעם פאַרוי=
צער — קימעלן אַליין. ער האָט באַפוילן אויסשטאַמן אים אַ קאַבינעט
אין געמאַ, אַליין צוגעקליבן מעבל און געהייסן דרינגענד באַנייען עס.

* *
*

די הימלעריסמן טרעטן אָפּ. די רויטע אַרמיי גרויפט אַן ביי סמאָ=
לענסק. איצט איז שוין אַזוי נישט לאַנג געבליבן צו וואַרטן ביז דער
פרייהייט!

* *
*

מירען איז געלונגען אַרויסצוגיין פון געטאָ, זי האָפט, אַז גוטע מענטשן וועלן זי באַהאַלטן, אָדער העלפֿן קריגן פֿאַרשע דאָקומענטן. אפשר וועט איר געלונגען אויך אונדז אַרויסצוראַטעווען?...

* * *

*

ווידער...

קיטעל האָט געפֿאָדערט טויזנט מענער אויף אַרויסצופירן קיין עסטלאַנד. אַלץ האָט זיך אָנגעהויבן פונדאָסניי: סאָלדאַטן האָבן אַרום גערינגלט דאָס געטאָ, די געטאָ-פֿאַליציאַנטן האָבן געכאַפט מענער. בייטאָג האָבן מיר זיך דערוואַסט, אַז פון געטאָ איז אַנטלאָפֿן דעם לער מיט זיין פֿרוי און פֿאַרכאַפט מיט זיך די גאַנצע געטאָ-קאַסע. ס'איז אַנטלאָפֿן אויך דער קאָמענדאַנט פון דער טויער-וואַך, לעוואַס.

היינט עס, ס'איז שוין גאָר שלעכט...

קיטעל מיט זיין סוויטע שפּריוזט אַרום איבערן געטאָ. די געסע לעך זענען פּוסט. מיר זיצן הינטער פֿאַרשלאָסענע מירן און פֿאַרהאַנגע גע פענצטער, גאָר הורד אַ שפּעלטעלע דערוועגן מיר זיך גאָכצוקוקן די געסטאַפֿאָ-לייט.

קיטעל האָט געהייסן דערלאָנגען אים אין קאַבינעט אַ מיטאַג. ער מיט זיינע לייט שיכורן, און די פֿאַליציאַנטן כאָפֿן מענער. אָבער איצט איז דאָס זיי גאָר שווערער: קיינער וויל זיי נישט פֿאַלגן.

פֿאַרנאַכט איז קיטעל אַרויס פון קאַבינעט. עפלעכע קאָמענדאַנטן פון די פֿאַליציאַן-צירקלען האָבן אים הכנעדיק געבעטן צו פֿאַרלענגערן די אַקציע גאָר אויף איין טאָג, ווייל זיי האָבן בשום אופן נישט באַוווּן; אויפצוקלייבן די נייטיקע צאָל. קיטעל האָט געענטפּערט, אַז ער רופֿט בכלל אָפֿ די אַקציע. די געכאַפטע מענער זאָל מען אָפֿלאָזן אַהיים.

קיטעל האָט אָפּגעגעבן אַ באַפעל צו פֿאַרהתמענען דעסלערס דירה און איז אַוועק פון געטאָ. עס איז אַוועק אויך די וואַך, וואָס האָט גע- האט אַרוםגערינגלט דאָס געטאָ.

איבער אונדז האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אַ שווערע, אומרויאיקע נאַכט.

* * *

*

ס'אין שטיף. אין געמאך — קיין איין היטלעריסט. מסתמא ווייל
ס'איז זונטיק. דער טויער איז פארמאכט און עפנט זיך נישט: קיינער
גייט נישט אריין, און קיינער גייט נישט ארויס. ווען מען וואלט כאָטש
אזוי לאָזן לעבן, זאָל זיין אפילו אָן עסן! מיר וואָלטן, דוכט זיך, אויס=
געהאלטן. נאָר גיך וועט דאָך זיין דאָ די רויטע אַרמיי!

* *

*

קיטעל איז ווידער אין געמאך. אַנשטאָט דעסלערן האָט ער אַלט
פּאָליציי־שעף באַשטימט אָבערהאַרטן.
מען האָט געבראַכט צען לאַסט־אויטאָס מיט שינעלן און הענטש=
קעס. די ווייבער זאָגן, אַז אויף דער באַן־סטאַציע שטייען זיבן וואָנאָנען
מיט זאַכן. אויב זיי וואָלטן זיך קלייבן צו לימונידירן דאָס געמאָ, וואָלטן
זיי דאָך גאַרנישט נישט געפירט אַהער.

* *

*

דער לעצטער אָונט פון סעפטעמבער. אונדז האָט ווידער אַרומגע=
כאַפט אַ בליינענע שרעק. ס'האָט נאָך גאַרנישט נישט פאַסירט, אין געמאָ
איז נאָך נישטאָ קיין איין היטלעריסט, אָבער די שרעק מאַטערט.
ביינאַכט איז אין די שניידעריי־וואַרשטאַמן (וואו עס האָט געאַר=
בעט די ביינאַכטיקע שיכט) געקומען אָבערהאַרט און געהייסן גיך
אויפנײַען אים אַ באַנד אויפן אַרבל. ווען הער באַנד איז פאַרטיק גע=
וואָרן, האָט ער אים אָנגעמאַן אויף דער האַנט און איז אַוועק. ער האָט
גאַרנישט נישט גערעדט, גאַרנישט נישט דערקלערט, נאָר אויף אים איז
קענטיק געווען, אַז עפעס קומט פאַר.

גרויער באַגליען. אין געמאָ רודערט זיך: מענטשן מיט קינדער און
פעק איילן צו די מעלינעס. דאָס מאַל האָבן זיך אונטערגעגעבן דער אַלגע=
מיינער פּאַניק אויך די געמאָ־פּאָליצייאַנטן. און דאָס האָט נאָך פאַרגרע=
סערט די שרעק.

עס איז געקומען קיטעל מיט עטלעכע געסאַפּאָ־לייט. ביים טויער
האָט זיי איבערגענומען אָבערהאַרט און באַגלייט זיי צום הויף פון יודענ=
ען.

ראַט. דערביי געהייסן עמלעכע פּאָליציאַנטן, וועלכע זענען נאָך געשטאַנען אויף זייערע פּאָסטנס, זיי זאָלן צוגויפרופן אויף אַ פּאַרזאַמלונג אלע איינזויגער פון געמאַ פּאַר אַ וויכטיקער מיטטיילונג.

איך בין אויך געלאָפּן אויף דער פּאַרזאַמלונג.

די היטלעריסטן זענען אַרויף אויפן בריקל פון דעסלערס דירה, געהייסן ברענגען אַ הויכרעדער. איינער האָט פּאַרגעלייענט פּאָלנדיקן באַפעל פונעם געסטאַפּאַ-שעף; די יידן פון ווילנער געמאַ, וועלכע זענען אַהער אַרײַן מיט צוויי יאָר צוריק, ווערן עוואַקואירט אין צוויי אַרבעטס-לאַגערן. איינער פון זיי געפינט זיך אין עסטלאַנד, זייער צווייטער — נופא אין לימע, לעבן שאַוול. די עוואַקיאַציע מוז דורכגעפירט ווערן אין משך פון היינטיקן טאָג. מיט זיך מעג מען געמען אַזויפיל זאַכן, וויפיל מען וועט קאָנען אַרײַן דערטראָגן.

דער פּאַרלייענער האָט פון זיך צוגעגעבן, אַז ער ראַט מיטגעמען אַז עמער, טעפּ און אַנדערע ווירטשאַפּט-זאַכן, ווייל אויפן נייעם אַר-בעטס-אַרט וועט מען האָס נישט געבן. אין פיר שעה ארום דאַרפן מיר זיין גרייט אין וועג.

דער היטלעריסט האָט נאָכאַמאָל איבערגעלייענט דעם באַפעל. נאָכדעם האָט אים צוויי מאָל איבערגעהזרט אין יידיש אָבערהאַרט. מען דאַרף גיין אַהיים, און צו עלף אַזײַנער פּאַרזאַמלען זיך אויף רודניצק-גאַס.

איך ברענג דער מאַמען די אומעטיקע ידיעה. ראַיעלע גיט אויף אונדז אַ קוק מיט דערשראָקענע אויגן: „און טאָמער זאָגן זיי נישט דעם אמת און וועלן יאָגן קיין פּאָגאַר?“ וואָס קאָן איך איר ענטפערן, אַז איך אַרײַן קלער וועגן דעם?

די מאַמע הייסט די קינדער אויסליידיקן זייערע פּאַרטפּעלן — זי וועט יעדערן אַרײַנגלייגן צוביסלעך וועט.

— און מיינע ביכעלעך וועלן מיר נישט געמען? — פרעגט אַ דער-

שראָקענער ראובעלע. — דאַרטן וועט מען נישט לאָזן לייענען?

— אַז מיר וועלן זיין פריי, מיין קינד, וועסטו שוין לייענען, — מרײסט אים די מאַמע. אָבער איר שמים ציפּערט אַזוי, אַז ראובעלע קוקט אויף איר מיט שרעק.

די מאַמע פּאַקט די זאַכן. די קינדער זיצן אויפן בעמל און קוקן איר נאָך. זעענדיק, אַז זי וויינט, פינמלען זיי אויך מיט זייערע גרויסע אייגעלעך.

איך פרוו דערווייזן, אַז מען דאַרף נישט וויינען — אפשר וועלן זיי באמת פירן אין אַ לאַגער. אויב דאַרמין וועט אפילו זיין ערגער, וועלן מיר אַלץ איינס אויסהאַלטן — שוין נישט לאַנג געבליבן צו וואַרמין אויף דער באַפריינג. אָבער נישט איך אַליין גלויב אין דעם לאַגער, נישט מיינע ווערשער טרייסן זיי.

איך שמיי ביים פענצטער. אין הויף איז בלאַטיק. פּרילינג וועט דאָ זיין טרוקן. נישט נאָר דאָ — אומעטום. עפל-ביימער וועלן בליען. פון ווינט וועלן די בלעמעלעך זיך באַוועגן, ווי לעבעדיקע. אַ גומער ריח וועט שמעקן. דער הימל וועט זיין העל-בלוי אין זייער גרויס. ווי גוט עס איז אויף אים צו קוקן, אָדער אַרײַנשפּילען אין די האָר אַ בלימל! איצט, אויב איך וואַלט נאָר געלעבט, וואַלט איך שוין געקענט זיך פּרײַען!

די מאַמע זאָגט, אַז מען דאַרף שוין גיין. אין די געסעלעך איז פול מיט מענטשן. שטיצע, דערשלאַנגענע, שפּאַנען זיי אין איין ריכטונג — צו רודניצקי-גאַס. איינע שלעפּן גרויסע פעק, די אַנדערע טראָגן כמעט גאַרנישט. צוליב וואָס נאָך שווערער מאַכן די לעצטע שעהן?

איך טראָג אַ משעמאָדאָן, אַ פעקל, אויפן פלייצע — דעם מאַמס האַרבס-מאַגל, וועלכן דער לערער יאָנאַטיס האָט דעמלעט געבראַכט צום געמאַ-טויער. די מאַמע האָט אַלץ נישט געקאָנט זיך אַנטשיידן צו פאַרקויפן אים.

אויף רודניצקי-גאַס איז שוואַרץ פון מענטשן. מסתמא גייען אַלע. אויב אַ ליקווידאַציע, האָט נישט קיין זין צו בלייבן אין אַ מעליגע. די הימלעריסן וועלן געוויס אָפּטאָן דעם זעלבן שפיצל, ווי נאָך דער ליקווידאַציע פון צווייטן געמאַ: דאָן האָבן זיי אין יענעם ראַיאָן אויסגע-שלאָסן דאָס וואַסער, דאָס פייער און אַוועקגעשמעלט אַ וואַר. ווער עס האָט געוואַנט אַרויסרוקן די נאָז — האָט מען געכאַפט, די איבעריקע זענען אַליין אומגעקומען פון שטיקעניש און דורשמ.

מיר דערנענטערן זיך צום טויער. כּײַן דאָ אַזויפיל אַרומגעגאַנגע-נען די לעצטע יאָרן. צי וועל איך נאָך ווען קומען אַהער? צי וועל איך נאָך ווען זען די הייזער, פענצטער, דעם קלויסער-טורעם, וואָס סטאַר-משעט פון יענער-זייט טויער?

ביים טויער שמייען נאָיגעבויער, קיסעל, ווייס און נאָך עטלעכע געסטאַפּאָ-לייט, זיי ציילן די אַרויסגייענדיקע. איינער הייבט איבער

אונזערע קעפ אויף זיין שמעקעלע, דערליינט צו דער אלגעמיינער צאל
נאך פיר, און מיר גייען ארויס.

אויף דער גאס, פון ביידע זייטן, שטייען אויף די טראטוארן סאָל-
דאָסן מיט הינט. דורך אזא וואָך וועסטו זיך שוין נישט דורכרייסן.
מיר גייען דורך דער העטמאן-גאס, שניידן דורך די ברייטע גאס
און פארקערעווען אויף סובאמיש. אָט איז די פילתארמאָניע. דאָ איז
אונזער שול-כאָר אַרויסגעטראָטן אויף דער אַלימפיאָדע.

כ'האָב שוין אינגאנצן קיין כוח נישט צו שלעפן די זאכן. דעם
טאָטנס מאַנטל גלייטשט זיך אַלע וויילע אַראָפּ פון פלייצע. נישט מיר
אַליין איז שווער — אין בלאָטע וואָלגערן זיך אַ סך אַוועקגעוואָרפענע
פעק. צוליב זיי איז נאָך שווערער צו גיין. מען דאַרף זיי איבערשרייין
אָדער אַרומגיין. און קיין כוח איז נישטאָ. די מאַמע הייסט וואָרפן דעם
מאַנטל, אָבער איר קאָן נישט, ווי איר וואָלט דערמיט אַוועקגעוואָרפן
דעם פאַפּא גופא.

דער מאַנטל גלייטשט זיך פאַרט אַראָפּ. כ'וויל אים אויפהייבן, נאָך
עמעצער איז אַרויפגעטראָטן אויפן אַרבל. איר פרוו אַרויסציען, נאָך
מען שרייט אויף מיר, אַז איצט איז נישטאָ וואָס צו טרייסלען זיך אַבער
אַ שמאַטע. די מאַמע בעט נישט אָפּשטיין, מיר זאָלן נישט פאַרלירן איינע
די אַנדערע.

דער מאַנטל איז געבליבן ליגן, מען טרעט אויף אים אָן דעמנות...
נישט ווייט פון ראָסער גאס בלייבן מיר שטיין. אַ שפארעניש. די,
וועלכע גייען פון פאַרנט, רירן זיך כמעט נישט.

וואָס איז דאָרט געשען? עס קאָן דאָך נישט זיין, אַז מען זאָל שיסן
דאָ אויפן אָרט, אין שמאַט גופא. אפשר זעצט מען אַריין אין אויטאָס?
מיר דערוויסן זיך, אַז מען יאָגט אין עפעס אַ טויער, וואָס הינטערן
קלויסטער. די מענער לאָזט מען אויף דער גאס, אָדער מען טרייבט זיי
אביסל פאַרויס. די פרויען און קינדער יאָגט מען אין הויף אַריין.

די פרויען וויינען, געזעגענען זיך מיט זייערע מענער און ווינטשן
זיי לאָנג לעבן (זיי וועט מען, מסתמא, פירן צו דער אַרבעט). לעבן
אונדז געזענגט זיך אַ פאַרפאַלק זייער רואיק — זיי גיבן איינער דעם
צווייטן אַ דריק די האַנט און גייען זיך פאַנאָדער, ווי זיי וואָלטן זיך באַלד
דאַרפן ווידער טרעפן. אַ יונגע פרוי שפאַרט זיך אויף צוריק. זי האַלט
אין האַנט מענערישע קליידער. מסתמא וויל זי דאָ גופא, צווישן דעם
עולם, זיך איבערטאָן און גיין צוזאַמען מיטן מאַן.

דער הויף איז א גרויסער, פול מיט סאָלדאַטן. אויפן נאַסן גראָז
לייגט מען די געבראַכטע פון שפיטאַל שווער קראַנקע. אַנדערע לייגט
מען אויף דער ערד, אַנדערע לאָזט מען ליגן אין די טראַגבעטלעך. צווישן
די קראַנקע דרייען זיך אַרום, זוכנדיק, וווּ זיך צוטויליען, דערשרוירענע
יתומים פון קינדער-היים. זייענדיק מיט נאַקעטע אָפּגעראַזירטע קעפּע-
לעך, ציטערן זיי פון קעלט אין זייערע דינע בנדימלעך.

אונדו טרייבט מען ווייטער אין טאָל. אַרום דעם טאָל שטייט אויך
א געדיכטע קייט סאָלדאַטן. אפילו אין שמאַלן געסעלע, וואָס ציט זיך ווייט
הינטערן טאָל, שטייען לעבן יעדער שטוב און אויף די דעכער סאָלדאַטן
מיט קוילנוואַרפערס...
הייסט עס, טאַקע דאָ, אין שמאַט גופא...

די פיס זינקען. מיר שלעפן זיי קום אַרויס. קריכנדיק איבער די
בלאָטעס, דערנענטערן מיר זיך צו די סאָלדאַטן. איינער הייבט אויף
דעם אויטאָמאַט... ניין, דאָס ווייזט ער גאָר, אַז מיר זאָלן גיין ווייטער.
מסתמא וועט ער שיסן אין רוקן, כ'האַב מורא אַ קוק צו טאָן. ער זאָל
כאָטש שרעפן גלייך אין האַרצן!...

כ'האַב זיך פאַרט אומגעדרייט און אַ קוק געטאָן. די סאָלדאַטן
שטייען ווי געשטאַנען — גלייכגילטיק ביזע.

אין טאָל יאָגט מען אַלין מער מענטשן. מיר זענען שוין מיד צו
שטיין. כ'האַב אַראָפּגעלאָזן דעם טישעמאָדאָן אין בלאָטע. די מאַמע האָט
גאַרנישט נישט געזאָגט. מיר האָבן זיך מיט איר אַוועקגעזעצט אויפן
טישעמאָדאָן. די קינדער גענומען אויפן שוים.

פון געטאָ ציט זיך אַן אומענדלעכער שטראַם מענטשן. אַ נודנער
רעגן הערט נישט אויף צו שפּריצן קיין איין מינוט. מיר זענען שוין אינ-
נאַנצן דורכגעווייקט. עס ריגט פון די האָר, פון נאָז, פון די אַרבל. די
מאַמע הייסט די קינדער, זיי זאָלן העכער אויפהויבן די פיס, כדי נישט
איינגעצן זיי. לעבן אונדו, „בוים“ אַן אַנדער מאַמע פאַר אירע קינדער
אַ „דאָר“: אַרײַנגערוקט אין דער ערד עטלעכע פלעקלעך און פאַרדעקט
זיי מיט אַ מאַנטל. ווי מאָדנע ס'איז אין אַזאַ מאַמענט מורא צו האָבן
פאַר אַ קאַטער...

די מאַמע ווייגט. איך בעט ביי איר, זי זאָל כאָטש צוליב די קינדער
זיך באַרוואַקן. אָבער זי קאָן נישט. ווי גאָר זי גיט אַ קוק אויף אונדו,
הייבט זי אָן גאָר ביטערער צו וויינען.

און מענטשן גייען און גייען... אין געמאך האָט מען גאָר אַזויפיל מענטשן נישט געזען. באַלד וועט ווערן פינצטער. ביז עס זעט זיך גאָר, דאַרף מען קוקן אויף די ביימער, אויף די פויגל-נעסטן, אויף די צווייגן, ווייטע הייזער, אויף יעדן פענצטער. מער וועל איך דאָך דאָס קיינמאָל נישט זען. אַלץ לעבט — יעדעס בלעטעלע, יעדער טראָפּן רעגן, אפילו אַ קליין פליגעלע. דאָס פליגעלע וועט מאַרגן אויך לעבן, און מיר וועלן שוין נישט זיין... גיין, גיין! איך וועל נישט גיין קיין פּאַנאַר! כ'וועל בלייבן דאָ! כ'וועל זיך אַרײַנגראַבן אין דער ערד, אָבער אינערגעץ נישט גיין. איך וויל נישט שטאַרבן! גאָר די, וועלכע מען האָט פריער דערשאַסן, האָבן דאָך אויך נישט געוואָלט...

שוין פינצטער. עס רעגנט גאָר אַלץ. די סאָלדאַטן באַלויבטן אונדז פון צייט צו צייט מיט ראַקעטעס. זיי היטן, אַז מיר זאָלן נישט אַנטלויפן. גאָר ווי אַנטלויפט מען, אַז די וואַד איז דאָ אַזאַ שטאַרקע? ראובעלע גיט זיך אַ צאַפּל אין שלאַף. ער האָט איינגעדערמלט, אַז געשפּאַרט דאָס קעפל אין מיין פלייצע. זיין וואַרעמער אַטעם קיצלט מיר דעם האַלדז. זיין לעצטער שלאַף. און איך קאָן גאַרנישט נישט טאָן, אַז אָט דאָס וואַרעמע, אַטעמענדיקע קערפּערל זאָל מאַרגן נישט ליגן אין אַן ענגער גרוב, אַ גליטשיקער פון בלוט. אויף אים וועלן פאַלן אַנדערע. אפשר אפילו איך אַליין...

מען האָט ווידער אויסגעשאַסן אַ ראַקעטע. זי האָט אויפגעוועקט ראובעלען. ער האָט צעפּנט ברייט די אויגעלעך, מיט שרעק זיך אומגע-קומט, מיר, גאָר נישט קינדעריש, אַ זיפּץ געטאָן. ראַיעלע שלאַפט נישט. זי האָט שוין אינגאַנצן פאַרמאַטערט די מאַמע מיט אירע פּראַגן: צי וועט מען יאָגן קיין פּאַנאַר? און ווי — צופּוס אָדער מען וועט פירן אויף אויטאָס? אפשר וועט מען פאַרט פירן אין אַ לאַנער? וווּ וואָלט די מאַמע בעסער וועלן — אין שאַוול צי אין עסט-לאַנד? און ווען מען דערשיסט, טוט וויי? די מאַמע ענטפּערט עפעס דורך טרערן. ראַיעלע גלעט זי, באַרואיקט און, גאָר אַ וויילע באַטראַכטן זיך, פרעגט זי ווידער עפעס.

גאָר איין ראַקעטע באַלייכט דעם טאָף, די אַרומיקע געסעלעך, די פאַרגליווערטע סאָלדאַטן.

די מאַמע וויינט גאָר אַלץ: „אזעלכע דריי קינדער אָפּגעבן, אזעלכע קינדער!“

די נאַכט ציט זיך זייער לאַנגזאַם...

די פינצערניש הייבט צוביסלעך אָן פאנאָדערניין זיך. מסתמא וועט מען שוין באַלד פירן.

ס'איז שוין כמעט ליכטיק. עמעצער האָט אַ פּרעג געטאָן ביי אַ סאָלדאַט, פּאַרוואָס האַלט מען אונדז נאָך דאָ. צו אַלעמענס הידוש האָט ער געענטפּערט, אַז נעכטן האָט מען נישט באַוווּן, „אויסצורייניקן“ דאָס גאַנצע געטאָ, דעריבער וועט מען פּריער אַלעמען ברענגען אַהער.

לעבן אונדז, אויף אַ צווייג, האָט זיך אַוועקגעזעצט אַ שפּערל. אַ דריי געטאָן מיטן קעפּעלע, זיך אַרומגעקוקט און אַוועקגעפּלויגן. אַריבערגע-פּלויגן אויף יענער זייט, היגנערה דער וואַך. אַ פּייגעלע מעג.

פון געטאָ האָט מען געבראַכט צו טרייבן נייע מענטשן. צווישן זיי אויך די פּאַמיליעס פון די פּאָליציאַנטן. די פּאָליציאַנטן גופא האָט מען פּאַרהאַלטן אויף דער גאַס, לעבן טויער, ווי אַלע איבעריקע מענער. פינג-דעסטוועגן האָבן זיי אויך נישט אויסגעמיטן דעם אַלגעמיינעם גורל.

צו אונדז האָט זיך צוגעזעצט איינע אַ פּרוי פון די ניי אַנגעקומע-גע. זי האָט געזען, ווי אויבן, אויפן הויף, האָט מען אַקאָרשט אויפגע-האַנגען צוויי מענער און איין מיידל — געטאָ-פּאַרטיזאַנער. מען האָט זיי פּאַרהאַלטן אין שטאָט. נישט וועלנדיק זיך אונטערגעבן, האָבן זיי גע-עפנט אַ פייער. איין היטלעריסט אַפּגעלייגט, עטלעכע פּאַרווונדעט. אַבער פּאַשיסטן אין געווען מער. זיי האָבן אַנטוואָפּנט די פּאַרטיזאַנער און גע-בונדענע געבראַכט אַהער, אַז אַלע זאָלן זען, ווי מען וועט זיי הענגען. מען זאָגט, אַז דער דערהרגעטער היטלעריסט איז גראָס — דער אויס-פּאַרשער פּאַר פּאַרטיזאַנער-ענינים.

אַלע דריי פּאַרטיזאַנער זענען אומגעקומען זייער העלדיש, מיט הויך אויפגעהויבענע קעפּ, מיט אַ שמייכל אויף די פּנימער. אפילו דאָס מיידל, נאָך גאָר אַ קינד, האָט מיט פּאַראַכטונג אַ קוק געטאָן דעם הענג-קער אין די אויגן און אַ שפּיי אים געטאָן אין פנים. זי האָט זיך אומגע-קערט מיטן פנים צום טאָל — זאָלן אַלע זען, אַז זי שמייכלט!...

די, וועלכע זענען געווען געעסן געענטער, האָבן דערקענט די פּאַרטיזאַ-נער. דאָס זענען געווען אסיא ביג, י. קאַפּלאַן און א. כוואַיניק.

די סאָלדאַטן הייסן אונדז זיך אויפשטעלן און גיין אַרויף, צוריק אין הויף. די זאכן זענען גאַס, בלאַטיק. אין אויף וואָס דאַרפן מיר זיי דעם טשעמאַראַן האָב איד גאָר גענומען, נאָך דער פּאַק איז געבליבן שטעקן אין דער בלאַטע.

אין הויף איז אַ שמופעניש. קוים וואָס מיר רירן זיך. וואָס געענֶג
טער צום טויער, אַלץ גרעסער די שמופעניש. צי דען לאָזט מען נישט
אַרויס? פון טאָל גייען אַלץ גייע און גייע מענטשן. ווי קאָן מען אייגֶג
האַלטן אַזאָ מענגע? מען האָט אונדז שוין אינגאַנצן צעקוועטשט.
וואָס טוט זיך דאָרטן ביים טויער? מען הרגעט? מען בינדט? אָדער
מען זעצט לאַנגזאַם אין די אויטאָס?

דער טויער איז גאָר פאַרמאַכט. מען לאָזט אַרויס דורך אַ קליין
טירעלע. מיר דערנענטערן זיך. אַרויסגיין הייסט מען איינציקווייז. די
מאַמע האָט מורא, אַז מיר זאָלן נישט פאַרלירן איינע די אַנדערע. זי
הייסט מיר גיין די ערשטע. הינטער מיר וועט גיין ראובעלע, נאָך אים
ראַיעלע, און די לעצטע — זי אַליין. אַזוי וועט זי אונדז אַלעמען זען.
איד גיי אַרויס. אַ סאָלדאַט גיט מיר אַ שלעפּ פאַרן מאַנטל און
שמופּט אָפּ אין אַ זייט. קיין אויטאָס זעען זיך נישט. איד דריי זיך
אום, כּרי צו זאָגן וועגן דעם דער מאַמען, אָבער זי איז נישטאָ. אין
דער גאַנצער ברייט פון גאַס שטייט אַ קייט פון סאָלדאַטן. הינטער
דער קייט — נאָך איינע, פון יענער־זייט — אַ גרויסע מענגע. די מאַמע
איז אויך דאָרטן. איד לויף צו צום סאָלדאַט און בעט, ער זאָל מיר
דורכלאָזן אַהין. כּדערקלער, אַז על פי טעות האָט מען מיר צעשיידט
מיט מיין מאַמען. אָט שטייט זי. דאָרטן איז מיין פאַמיליע, איד דאָרף
זיין מיט איר.

איד טענה, בעט זיך, אָבער דער סאָלדאַט הערט מיר אפילו נישט.
ער קוקט אויף די פרויען, וועלכע גייען אַרויס דורכן טירל. פון צייט
צו צייט שמופּט ער אַמאָל איינע, אַמאָל אַ צווייטע אין אונדזער זייט.
די איבעריקע יאָגט מען אַהין, צו יענער מענגע, וווּ די מאַמע איז.
פלוצלינג האָב איד דערהערט דער מאַמעס שטים. זי שרייט, אַז
איד זאָל נישט גיין צו איר! און דעם סאָלדאַט בעט זי, ער זאָל מיר
אַהין נישט לאָזן, ווייל איד בין נאָך יונג און קען גוט אַרבעטן...
„מאַמע“ — שריי איד מיט אַלע כּוחות. — „קום דו צו מיר!“
אָבער זי שאַקלט מיטן קאָפּ און מיט אַ מאַדנע הייזעריקער שטים שרייט
זי: „לעב, מיין קינד! כּאָטש דו איינע לעב! נעם נקמה פאַר די קינדֶג
דער!“ זי בויגט זיך איין צו זיי, זאָגט עפעס און שווער, איינציקווייז
הייבט זי זיי אויף, איד זאָל זיי זען. ראובעלע קוקט אַזוי מאַדנע... ער
מאַכט מיט אַ הענטל...

מען האָט זיי אָפּגעשמופּט. מער זע איד זיי נישט.

כ'קריד ארייה אויה א שטיין און קוק אהיו, אָבער די מאַמע איז
נישטאָ.

וואו איז די מאַמע? פאַר די אויגן שווימען שוואַרצע רעדער. מסתמא
פון אַנשטרענגונג. אין די אויערן קלינגט, רוישט... פונטאָנען איז אויפן
גאַס אַ פּייד? ... יאָ, דאָס איז נישט קיין פּייד — בלוט... אַ סך בלוט,
עס שווימט... ראובעלע מאַכט מיט אַ הענטל, בעט זיך צו מיר. נאָר
איד קאָן בשום אופן נישט דערלאַנגען צו אים מיט מיינ האַנט... איד
שאַקל זיך עפעס. מסתמא זינקט דאָס אינדזעלע, אויה וועלכען איד
שטיי, עס ווערט דערטרונקען. איד טרינק זיך...

פאַרוואָס ליג איד? וואו איז אַהינגעקומען דאָס וואַסער?
נישטאָ דאָ קיין שום וואַסער. איד ליג אויפן טראַטמאָר, איבער מיר
האָבן זיך אָנגעבויען עטלעכע פרויען, איינע האַלט מיינ קאָפּ, די צווייטע
צייילט דעם פולס.

וואו איז די מאַמע? כ'מוז זען די מאַמע! די פרויען לאָזן מיר נאָר
נישט אויפשטיין — כ'האָב געהאַט געהלשט. איד פלעג דאָר קיינמאָל
נישט הלשן.

עס זענען געקומען קיטעל, ווייס מיט נאָר עטלעכע געסטאָפּאָ-
אָפּיצירן. די פרויען האָבן מיר גיך אויפגעהויבן. די היטלעריסטן האָבן
אונדז אַרומגעקוקט און געהייסן זיך אויסשמעלן צו צען אין ריי.
זיי ציילן עטלעכע מאָל. מסתמא שטימט אַלין נישט דער חשבון.
קיטעל שרייט צו די סאָלדאַטן, וואָס שטייען ביים טויער, זיי זאָלן צו-
געבן אַהער נאָר זיבן מענטשן און — געענדיקט. אַלע איבעריקע זאָלן
זיי שיקן אויף לינקס.

מיר זענען 1700. מען הייסט אונדז גיין. איד קוק אַהיו, וואו עס
זענען געבליבן די מאַמע מיט ראַיעלען און האובעלען... דורכן טירל גייט
מען נאָר אַלין...

מען פירט אונדז דורך ראַסער גאַס. דאָרט פאַרטרייבט מען אונדז
אין אַ גרויסן הויף, וואָס געפינט זיך מסתמא נישט ווייט פון דער אייזנ-
באַן-סטאַנציע, דאָס איז צו זען דערפון, וואָס דאָ זענען פאַראַן פראַכט-
וואַגאַנען.

מען צעשטעלט אונדז צו אַכציק מענטשן ביי אַ וואַגאַן. מיר מוזן
שטיין אומבאַוועגלעך, פאַר יעדן ריר — שייסן.

לעבן די וואַגאַנען דרייען זיך אַרום אייזנבאַנער. איינע קאָנטראַל-
לירן, קלאַפן אויס די רעדער, אַנדערע טוען גאַרנישט, זיי גלאַצן נאָר

אויף אונדז די אויגן. עטלעכע פון אונדזערע מיידלעך, מער דרויסמען, פרעגן שטיכערהייט, צי ווייסן יענע נישט, וווהין מען פירט אונדז? אלס ענטפער. קוועטשן די אייזנבאנער מיט די פלייצעס, אָדער קוקן זיך אום מוט שרעק, צי האָט עמעצער נישט באַמערקט, ווי זיי שמועסן מיט אונדז. אייניקע פרווון זיך באַרואַיזן אונדז. בלויז איין יונגער שנעק רייצט זיך, אַז מען וועט אונדז פירן קיין פּאָנאַר. ער אַליין וועט בלומרשט פירן דעם עשעלאָן.

מען צעעפנט די וואַנגען און מען הייסט אַרײַנקריכן. די פּלאַט פאַרמעס זענען זייער הויכע, קלעטערן מיר קוים מיט צרות אַרױף, דערלאַנגענדיק איינע דער אַנדערער אַ האַנט. די סאַלדאַטן פּרײַבן, שלאַגן, הייסן גיכער אַרײַנקריכן. אין וואַנגן איז שוין פול געפאַקט, און מען יאָגט אַהער נאָך נייע מענטשן. דאַן נעמען די סאַלדאַטן אַליין „מאַכן אַרדענונג“. זיי זעצן מיט די ביקסן קאַלבעס איבער אונדזערע קעפּ, בריקען מיט די פיס, מיר זאָלן זיך צוזאַמענשפּאַרן.

עס איז צוגעגאַנגען אַן אָפיציר, איבערנעציילט די מענטשן אין וואַנגן, פאַררוקט די מיר און פאַרשפּאַרט מיט אַ רינגל.

ס'איז פינצטער. סאַמע אונטערן דאָך זענען פאַראַן עטלעכע פאַר-קראַטעמע פענצערלעך. איינע אַ פרוי אין ווינקל גיט אַ זיפּין, אַז אפילו בערד פירט מען נישט אין אַזאַ ענגשאַפט. ווידער שטייל... די היטלע-ייסמן לויפן אַרום לענגאויס דעם עשעלאָן, שרייען, באַפעלן עפעס. מאַנגאַמאָן קלאַפט אין דאָך אַ רענגל...

ווי איז איצט די מאַמע? וואָס וועט מען מיט זיי אַלעמען טאָן? אפשר וועט מען נאָכאַמאָל סאַרטירן? דער יונגער אייזנבאנער, וואָס האָט זיך מיט אונדז גערייצט, האָט דאָך געזאָגט, אַז אונדז פירט מען אויך קיין פּאָנאַר. איז צוליב וואָס האָט מען אונדז צעשיידט? מסתמא פעלן וואַנגען אויף צו פירן אַלעמען, האָבן זיי באַשלאָסן „מאַכן אַ שפּאַס“. און מאַרגן, שיכורנדיק, וועלן זיי זיך פיינען, ווי קלוג זיי האָבן אונדז אָפּגענאַרט, אָפּגעקליבן די געזונטסמע, די יונגע, און מיר, די נאַראַנים, האָבן געמיינט, אַז מען פירט אונדז טאַקע אויף אַרבעט... איד וויין. מיט וואָס האָב איד געזינדיקט? מיט וואָס האָבן זיך פאַר-זינדיקט מיין מאַמע, די איבעריקע מענטשן? צי דען וועט מען זיי דערמאָרדן נאָך דערפאַר, וואָס זיי זענען יידן? פּונדאָנען נעמט זיך די ווילדע שנאה צו אונדז? פאַרוואָס?

דער וואָגאַן האָט זיך אַ רײס געמאַן פֿון אָרט. מיר פֿאַרן... און די
מאַמע? וווּ איז די מאַמע? פֿאַרוואָס האָט מען אונדז צעשיידט? שטאַרבן
וואָלט דאָך אױך נישט געווען אַזוי שרעקלעך לעבן איר...

* * *

מיר דערווייטערן זיך פֿון ווילגע...
די פֿרויען האָבן גענומען רעדן, אַז דער צוג הױבט אָן גיין לאַנגע
זאַמער. פֿאַנאַר!!!

די, וועלכע זענען געזעסן געענטער צום פענצטערל, האָבן אונטער-
געהויבן אַ מיידל און זי האָט, קוקנדיק אין פענצטערל, באַשמעטיקט,
אַז מיר זענען לעבן אַ וואַלד. די סאַלדאַטן, וועלכע באַגלייטן אונדז,
לאָזן אַרויס ראַקעטעס און באַלויכטן דעם וואַלד. עס זעט זיך אַ צױם
פֿון שטעכלדראַט. אינדערווייטן, צווישן די ביימער, זעט זיך עפעס געלס,
איז עס נישט אַמאָל דאָס זאַמד אַרום די גריבער? דער צוג רירט זיך
קױם. באַלד וועט ער זיך אָפּשמעלן... געקומען דער טאַג פֿון מיין מױט...
דער 24 סעפטעמבער 1943. ניין! כ'וועל נישט גיין! זאָלן זיי דערשיסן
דאָ אױפֿן אָרט, אָבער אַהין וועל איר נישט גיין!

דער צוג האָט ווידער אַ רײס געמאַן זיך פֿון אָרט... ער האָט זיך אָפּ-
געשמעלט? ... ניין, מיר פֿאַרן נאָך. אפילו גיכער! אַוועק פֿון פֿאַנאַר!
מיר פֿאַרן טאַקע... די רעדער קלאַפֿן, פֿירן אַוועק אַלץ ווייטער פֿון
ווילגע, פֿון דער מאַמע. וווּ איז זי איצט?

נאַכט. אַ לאַנגע שוואַרצע נאַכט. ווען כ'וואָלט כאַטש אױף איין
וויילינקע קאַנען אויסציען די פֿאַרגליווערטע פֿיס...
אין די פענצטערלעך נעמט ווערן ליכטיקער. עס טאַגט. דער צוג
שמעלט זיך אָפּ. אפשר וואָלט מען קאַנען בעטן אַ כּײַסל וואַסער. ס'וויילט
זיך זייער טרינקען.

מיר פֿאַרן ווייטער. ס'איז מיר הייס, דושגע, איר פּײַל זיך זייער
שלעכט. ווען די רעדער וואָלט אַזוי נישט געקלאַפֿט, אפשר וואָלט עמע-
צער פֿון דער וואַך דערהערט אונדזער קול און געבראַכט אַכײַסל וואַסער.
אפשר וואָלט מען כאַטש אױף אַ וויילע געעפנט די טיר, אַרײַנגעלאָזן
אַכײַסל פֿרישע לופֿט. מיר ווערן דאָך דערשיקט.

א גגלעך קרייז פון דעם אומ "וויזען", וועלן עס האבן געטראגן די יידן אויפן ברום פארן אויף דער פלייסע

דער צוג שטעלט זיך ווידער אָפּ. מסתמא זענען מיר געקומען
צו אַ גרויסער שפּאַט. עם הערט זיך, אַז אויף דער סטאַנציע איז פול
מיט מענטשן.

מענטשן גייען פאַרביי אונדזער עשעלעך. מיר פויקן מיט די פויסן
אין די וועג, בעזן, מען זאָל עפענען. קיינער ענטפערט נישט. עטלעכע
פרויען, וועלכע מען האָט אונטערגעהויבן צום פענצטערל, בעזן ביי
יעדן פאַרבייגייענדיקן כאַטש אַביסעלע וואַסער. אָבער יענע קוועטשן
מיט די פלייצעס און ווייזן, אַז די סאָלדאַטן לאָזן נישט צוגיין.
פלוצלינג גייט עמעצער צו צו דער מיר און רוקט זי אָפּ. לופט!
עס באַווייזט זיך אַ סאָלדאַט: ער גיט אַ געשריי, אַז מיר זאָלן
נישט מומלען; אויב ער וועט דערהערן כאַטש נאָך איין קלאַנג — וועט ער
אַלעמען דערשיסן!

ס'איז שוין, מסתמא, באַלד פאַרנאַכט, און דער צוג שטייט נאָך
אַלץ. דאָס איינציקע, וואָס מיר דערוויסן זיך, — מיר זענען אין שאַול.
אפשר איז דאָ טאַקע פאַראַן אַ לאַגער?

איינע אַ פרוי לייגט פאַר אַרויסוואַרפן דורכן פענצטערל אַ צעטלע.
אַ צווייטע גיט אַ שטיקל פאַפיר, איד — אַ בלייער. אויף פיר שפראַכן
פאַרשרייבן מיר, ווער מיר זענען, פונגוואַנען און ווען האָט מען אונדז
אַרויסגעפירט. אפשר וועט עמעצער געפינען, זיך דערוויסן.
עס נעמט שוין פינצטער ווערן, און דער צוג רירט זיך נאָך נישט.
די פיס טוען שרעקלעך וויי. עם דוכט זיך, זיי וועלן זיך איבערבּרעכן אין
די קני.

באַנינען האָט דער צוג אַ ריר געטאָן פון אָרט, נאָר אין אַ וויילע
אַרום זיך ווידער אָפּגעשטעלט. אַזוי דעם גאַנצן טאָג, — מיר זענען
מער געשטאַנען ווי געפאָרן.

פאַרנאַכט האָט דער צוג זיך אָפּגעשטעלט לעבן אַ וואַלד, אָבער
באַלד ווידער גענומען פאַרן. ביינאַכט האָט דער צוג געיאָגט משונה
גיד.

ווידער זיך אָפּגעשטעלט. פון אָנפאַנג האָבן מיר אויף דעם קיין
אַכט נישט געלייגט. נאָר פלוצלינג האָבן זיך אַלע אַ צאַפל געמאָן: מען
רעדט אויף דייטש און הוינט בילן.

עמעצער האָט אָפּגערוקט די מיר און אין די אויגן האָט אונדז
אַ זעץ געמאָן אַ שוין פון קעשענע-לעמפעלעד. מען האָט אונדז געהייסן
אַרויסגיין. די ערשטע האָבן נאָך נישט באַוויזן אַרויסצושפּרינגען, ווי

אין וואגאָן זענען אַרײַן סאָלדאַטן און גענומען אונדז שלאָגן, יאָגן, שטופּן. און די פּים זענען נאָך אַזאַ לאַנגן זיצן צונויפּגעדרייט געווען ווי בלייענע, זיי פּאַלגן גישט.

מיר האָט מען אױך אַרױסגעשטופּט. צום מזל, בין איר געפאַלן אױף די הענט. אין רוקן האָט מיט ווייטיק אַ זעץ געטאַן דער טישעמאַן דאַן, וועלכן מען האָט אַרױסגעוואָרפּן גלייך נאָך מיר. כ'האַב זיך קױם אױפּגעשטעלט.

ביי יעדן וואַגאָן — דאָס זעלבע בילד.

מען האָט אונדז אױסגעשטעלט. דאָ גופּא, אין וואַלד. דער לאַקאַט מאַטיוו האָט אַ לאַנגן פּײַך געמאַן, אַ שלעפּ געגעבן די וואַגאָנען און אַוועק. מסתּמא צוריק קײן ווילנע. און אונדז איבערגעלאָזט דאָ, אין פּרעמדן וואַלד...

מען האָט אונדז געטריבן דוהך אַ וועג. דער וועג איז באַלױכטן. די קאַמפּן זענען גישט פּאַרמאַסקורט. פּונדערווייטן זעען זיך נאָך פּײַערלעך, אױך גישט פּאַרמאַסקירטע. זיי באַלױכטן אַ צױם פּון אַ שמעכלדראַט. אַ וואַכמאַן עפּנט דעם טױער.

אַ לאַגער! באַראַקן. לאַנגע, הילצערנע, אײַגשטאַקיקע. די פענצטער — שוואַך באַלױכטן. עס דרייען זיך אַרום מענטשן. אַלע זענען מאַדנע אָנאַ געמאַן — אין געשמרײַפטע פיזשאַמעס. לעבן אײַן באַראַק קומט פּאַר עפעס אומפּאַרשמענדלעכס: געשמרײַפטע שפּרינגען דורך די פענצטער. זיי שפּרינגען אַרױס און לױפּן צוריק אין באַראַק, באַווייזן זיך ווידער אין פענצטער און שפּרינגען ווײַטער. הימלעריסמן שלאָגן זיי, אײַלן. מענטשן האַלן, אָבער נייע קלעפּ הייבן זיי אױף, און זיי לױפּן ווײַטער, שפּרינגען ווידער. וואָס איז דאָס? משוגעים, איבער וועלכע די פּאַשיסמן מאַכן הוזק?

מען האָט אונדז געהייסן אַוועקלייגן אונדזערע פעקלעך אױף אַ פּלאַץ לעבן באַראַק. אין די באַראַקן לאָזט מען מיט זאַכן גישט אַרײַן. דעם פּלאַץ הייסן צוויי סאָלדאַטן. דאָ גופּא דרייען זיך גישט דרייַסט אַרום עמלעכע מענער, אָנגעטאַן אין געשמרײַפטע פיזשאַמעס. זיי הייבן אָן שטיל צו רעדן מיט אונדז, פּרעגן, פּונדוואַגען זענען מיר. מיר ווילן אױך וויסן, וווּהין מיר זענען אַרײַנגעפּאַלן. באַלד דערוויסן מיר זיך, אַז מיר געפּינגען זיך גישט ווײַט פּון רינע, אינעם קאַנצענטראַציע-לאַגער „קײזערוואַלד“. אָבער דאָ וועט מען אונדז מסתּמא, גישט לאָזן, מען וועט שיקן ווײַטער. די מענטשן אין די געשמרײַפטע פיזשאַמעס זענען

העפמלינגען פון „קייזערוואַלד“. אויב מיר האָבן פּאַפּיראַסן אָדער ברויט — בעסער זיך טיילן מיט זיי, ווייל די היטלעריסטן וועלן דאָ ביי אונדז סייזיי זונעמען. די, וועלכע שפּרינגען דורך די פענצטער, זענען גישט קיין משוגעים, זיי זענען נאַרמאַלע מענטשן, וועלכע מען האָט באַ- שטראַפּט, ממש פאַר גאַרנישט. דאָ שטראַפּט מען פאַר אַבסאָלוצע קליי- גיקייטן. און נאָך וואָס פאַר אַ שטראַפּן! אָנגעטאַן זענען זיי גישט אין פיזשאַמעס, נאָר אין געשטרייפטע אַרעסטאַנטן-קליידער. אַנטלויפן פונ- דאָנען איז גישטאָ קיין שום האָפענונג, ווייל דאָס שטעכלדראַט איז אָג- געלאָדן מיט עלעקטרישן שטראַם פון הויכער שפּאַנונג. עסן גיט מען זייער ווייניק — 250 גראַם ברויט און דריי פּערטל ליטער אַזוי גערופענע זופ. אַפּט, אַלס שטראַף, לאָזט מען אויף עטלעכע מעת-לעת אינגאַנצן אָן עסן. זיי הונגען. אויב מיר קאָנען זיי גאַרנישט גישט נעבן, וועלן זיי לויפן צוריק, ווייל פאַר רעדן מיט אַ פרוי באַשטראַפּט מען מיט פינג און צוואַנציק שמיץ.

ווי שרעקלעך!

אויף גיך שלעפּ איך אַרויס פון טשעמאָדאָן מיינע פּאַפּירלעך, דוק זיי אַרײַן אין בוים. אָבער פאַרשטעקן אַלע פּאַפּירלעך באַווייזן איך גישט — דער וואַכמאַן יאָגט אַוועק.

צו אונדז גייט צו אַ דייטשקע, אָנגעטאַן אין אַן עס-עס-אונגיפּאַרם און שטעלט אונדז אויס. זענען צווישן די עס-עס-אָוועזעס פּאַראַן אויך פרויען? געוויס. דאָס איז צו זען כאַטש דערפון, וואָס זי שרייט אויף אונדז און שמייסט מיט אַ גאַהייקע. איבערהגעציילט, גיט זי אַ קאַמאַנדע, מיר זאָלן לויפן אין באַראַק, דערביי קאַטעוועט זי אונדז אַן רחמנות, מיר זאָלן זיך אונטעראַיילן. ביים טיר איז אַ שפּאַרעניש. יעדע איילט זיך אַרײַג- לויפן אין באַראַק, כדי אויסצומיידן די גאַהייקע. אַ צווייטע עס-עס-פרוי שטייט ביי דער טיר און קאַנטראַלירט, צי מיר האָבן אַליץ אַוועקגעלייגט אויפן פּלאַץ לעבן באַראַק. אויב זי באַמערקט אין האַנט כאַטש אַ קליין פעקעלע אָדער אַפילו אַ רידיקול, יאָגט זי צוריק אַרויס, מען זאָל אַוועק- לייגן לעבן באַראַק. דערביי, פאַרשטייט זיך, שלאָגט זי.

דער באַראַק איז אינגאַנצן פּוסט — אַ באַלקן, ווענט און אַ די. אויפן דיך ליגן שטרוי-זעק, און אין ווינקל שטייט אַ בעזים. דאָס איז אַליץ.

די אויפזעערין שרייט, מיר זאָלן זיך לייגן. ווער עס באַווייזט גישט דעם זעלבן מאַמענט אַנידערפּאַלן — דעם לייגט אַוועק דער שטעקן פון

בעזים. זי קלאפט מיט אים אבער די קעפּ, פּלייצעס, הענט — וווּ נאָך
זי טרעפט. ווען מיר ליגן שוין אַלע, הייסט זי זיך נישט רירן פון אָרט.
ביי דער קלענסטער באַוועגונג וועלן די וואַכלייט, יוּאַס שטייען הינטער די
פענצטער, שיסן. אַרויסגיין פון באַראַק טאָר מען נישט. רעדן צווישן זיך
איז פאַרבאָטן.

אָוועקגעשטעלט דעם בעזים אויפן אָרט, איז די אויפּווערין אַרויס. די
פרויען רופן זי עלזאַ. איד ווייס נישט, צי האָבן זיי געהערט, אָז עמעצער
רופט זי אַזוי, צי זיי האָבן אַליין געגעבן איר אַזאַ נאָמען.

אַלזאַ, איד בין אין אַ קאָנצענטראַציע-לאַגער. אַרעסטאַנטישע קלייַ-
דער, שפּרינגעריי דורכן פענצטער און ענלעכע שרעקלעכע זאַכן. עלזאַ
מיטן בעזים, הונגער. ס'אַראַ שוידער! און איד בין אַליין... וואַלט כאָמט
די מאַמע דאָ געווען... וווּ איז איצט די מאַמע? אפשר שטייען זיי גראָד
אין דער מינוט אין וואַלד ביי די גריבער. און דער זעלבער ווינט, וואָס
וואַיעט דאָ הינטער די פענצטער, ברעכט אין וואַלד צווייגן און שרעקט
די קינדער? ווי גרויזאַם דאָס איז!...

הינטער די פענצטער גייט עמעצער אַרום. מסתמא די וואַכלייט.
אפשר קוקן זיי אויף אונדז. ווען דער שעניק וואַלט אַזוי נישט שמעכן,
וואַלט איד זיך איינגעטוליעט אין אים, אָז דאָס ליבט זאָל נישט שניידן
אַזוי די אויגן. פאַרוואָס קאָן איד נישט אייגשלאַפּן? כ'האַב דאָך שוין
אַזויפיל נעכט נישט געשלאָפּן. אפשר וואַלט זיך חלומען די מאַמע...

ס'האַט אונדז פאַרטויבט אַ פייה. איד קוק — אין מיר שטייט ווי-
דער די מרשעת עלזאַ. זי שרייט: „Apell!“, אָבער מיר פאַרשטייען
נישט, וואָס זי וויל, און זיצן. עלזאַ כאַפט ווידער דעם בעזים. מיר לויפן
פון באַראַק.

אויפן הויף איז פינצטער, קאַלט. פון אַנדערע באַראַקן לויפן אויך
מענטשן. זיי שמעלן זיך אין רייען. מיט קלעפּ און געשריי שטעלט אונדז
עלזאַ אויך אויס. איר העלפט נאָך איין עסעסמאַן. פּלוצלונג ציט ער זיך
אויס פאַר אַן אָנגעזעענעם אָפיציר. ער גיט אָפּ אַ ראַפּאָרט, וויפּל פּון
אונדז עס שטייען דאָ, און באַגלייט דעם אָפיציר, וועלכער נעמט זיך
אַליין ציילן אונדז.

דער אָפיציר גייט אָוועק צו די אַנדערע באַראַקן.

מיר קוקן זיך אַרום, זוכן אונדזערע זאַכן, אָבער זיי זעען זיך אינ-
ערגעץ נישט. מיר דערקענען אפילו נישט דאָס אָרט, וווּ מיר האָבן זיי

ב'ינאכט געלאזט. אומעטום איז ריין אויסגעקערט, איבערגעשאמן מיט געלן זאמד.

מען האט אונדז אריינגעיאגט צוריק אין באראק און געהייסן זיך זעצן אויף די שעניקעס, נישט רעדן און זיך נישט באוועגן. מיר זיצן.

פלוצלינג האב איך אָנגעטאפט אין קעשענע דעם טאָמס אַ פּאָמאָ-גראַפיע (וויאָזוי קומט זי אַהער, ווייס איך אַליין נישט). כ'האָב אַ קוק געטאָן אויפן פּאָפּאָ און עס האָבן זיך אַ גאָס געטאָן טרערן פון מיינע אויגן: ער איז נישטאָ, די מאַמע איז נישטאָ, און איך מוז זיך מאַמערן אין אַט דעם שרעקלעכן לאַגער. כ'וועל זיך צו אַזאַ לעבן קיינמאָל נישט צוגעוווינען.

אַ פּרוי, וואָס זיצט לעבן מיר, פּרעגט, וואָס וויין איך. כ'ווייז איך די פּאָמאָגראַפיע. אָבער זי גיט נאָר אַ זיפּין: „טרערן וועלן נישט העלפן...“

אין טיר זענען ווידער אויסגעוואַקסן עס=עס=לייט. געהייסן זיך אויס=שטעלן. געמאָלדן, אַז מיר מוזן אָפּגעבן דאָס געלט, די זייגערס, די רינגען, קורץ — אַליץ, וואָס מיר האָבן נאָך ביי זיך. פּאָר אַ פּרווה אויסצו=באַהאַלטן, באַגראָבן אָדער אפילו אַרויסוואַרפן — טויט=שמראָף.

איין אָפיציר מיט אַ קעסטעלע אין האַנט גייט אַרום צווישן די רייען, מען זאָל אַליץ אַהין אַריינגלייגן. אין קעסטעלע קלייבט זיך אַן, פּאַרשטייט זיך, זייער ווייניק.

אָוועקגייענדיק, האָבן די היטלעריסטן נישט געזאָגט, צי מעג מען זיך זעצן, אָבער דער שרעקלעכער בעזים שטייט לעבן טיר ווי אַ סאָל=דאָט. שטייען מיר אויך.

ס'איז קאַלט. אין דער אָפּענער טיר בלאָזט אַ ווינט.

שוין אַזויפיל טעג נאָרגנישט נישט געגעסן...

אין טיר איז ווידער עלזאַ. דערזען, אַז מיר שטייען נאָך, האָט זי זיך צעהירושעט. אָנגעלאַכט זיך, האָט זי געהייסן אויסשטעלן זיך צו צוויי. אָפּגעציילט צען און אָוועקגעפירט. די, וועלכע זענען געשטאַנען געענטער צו דער טיר, האָבן געזאָגט, אַז זיי זעען, ווי זי האָט אַריינגעפירט די פרויען אין אַ באַראַק אויף יענער=זייט פּלאַץ.

אין אַ וויילע אַרום איז עלזאַ געקומען, אָפּגעציילט נאָך צען און ווידער אָוועקגעפירט. און די ערשמע זענען נישט אַרויס... אפשר איז

דאָרט אַ קרעמאַטאָריע? הייסט עס, מען האָט אונדז אַהער געבראַכט,
כדי צו פאַרניכטן אָן שפורן?

עפלעכע פרויען, וועלכע זענען געשטאַנען געזעטער צו דער מיר, זע-
נען אַרבערגעלאָפן אין צווייטן עק פון דער ריי. וואָס וועט דאָס העלפן?
איר בין אין זיבעטן צענדליק. די פאָדערשטע רייען ווערן אַלץ ש-
מערער, שוין געבליבן גאָר ווייניק. באַלד וועט זיין אויך מיין ריי...
מען פירט שוין...

עלזאָ עפנט די מיר פון שרעקלעכן באַראַק. אַ טונקעלער פאָדער-
צימער. ביי די ווענט אָנגעוואָרפן א סך בגדים. לעבן זיי שטייען אויפ-
זערינגס. מען הייסט אונדז אויך אויסטאָן זיך. די קליידער האַלטן אין
די הענט און צו צוויי צוגיין צו די אויפזערינגס.

די הענט טרייסלען זיך, ס'איז שווער זיך אויסצוטאָן.

איר גיי צו אַן אויפזערינג קאָנטראָלירט מייע בגדים. נעמט צו
דאָס וואָלענע קליידל, וואָס די מאַמע האָט געהייסן אָנטאָן אויף דעם
זומערדיקן. איר בעט, זי זאָל מיר לאָזן דאָס וואַרעמע קליידל און צונע-
מען דאָס זומערדיקע. אָנשטאַט אָן ענטפער כאַפּ איר אַ פאַמט אין
באַק. ווער איר אָנשווינגן. איצט קאָנטראָלירט זי די אַרבל און די קע-
שענעס — צי האָב איר דאָרט נישט באַהאַלטן עפעס. זי געפינט די
פאַמטאָגראַפיע פונעם פאַפּא. איר שמרעק אויס די האַנט, אַז די אויפ-
זערינג זאָל מיר אומקערן זי, אָבער זי צערייסט די פאַמטאָ אויף פּי-
לעך און וואַרפט זי אַוועק אויפן דיל. אויף איין שטיקעלע זעען זיך
די ווייסע האָר, פון צווייטן קוקט אַן אויג. איר דריי זיך אָפּ... די אויפ-
זערינג וואַרפט מיר דאָס קלייד, אָבער זי האָט נישט באַוויזן דורכטאַפן
די קעשענע, ווהיין איר האָב פאַררוקט מייע בלעטעלעך: אַפּנים די
פאַמטאָגראַפיע האָט זי אָפּגעווענדעט. און איר האָב אַליין פאַרנעסן אין
זיי, ווען איר האָב געבעטן דאָס וואַרעמע קליידל!

מען הייסט אונדז גיך אָנטאָן די איבערגעלאָזענע קליידער און
אַרויסגיין דורך דער הינטערשטער מיר. דאָרטן דערזעען מיר אַלע
פריער אַוועקגעפירטע פרויען. און יענע, וואָס זענען נאָך אין באַראַק,
לעבן אַזוי איבער, מייגענדיק, אַז מען פירט אין קרעמאַטאָריע.

ביז מען האָט אַלעמען אַרומגעווכט, איז געקומען די צייט פון
דעם שלימזלדיקן „אַפעל“. פאַרוואָס ציילן זיי אונדז אַזוי אָפּט? צי
דען קאָן מען פונדאָנען אַנטלויפן?

צום סוף לאָזט מען אונדז אַרײַן צוריק אין באַראַק. צו אונדזער גרויסער פרייד און ווונדער טרעפן מיר דאָרט אַ קעסל זופ מיט שיסע־לעד. מען הייסט אונדז זיך אויסשטעלן אין אַ רײ. פאַרבײַגייענדיק דאַכט מען געמען אַ שיסעלע, ווהײן עלזאָ וועט אַרײַנגיסן זופ. די זופ דאַרט מען גיך אויסכליאָבען, און דאָס שיסעלע אַוועקשטעלן אויף אַן אָרט אין די זעלבע, אפילו נישט קיין איבערגעשווענקטע, גיסט מען זופ פאַר יענע, וועלכע האָבן נאָך נישט געגעסן. קיין לעפל זענען נישטאָ.

וואָס געגעמער צום קעסל, אַלץ אָנגעגעמער שמעקט די זופ.

כ׳האַב זיך דערוואָרט מיין רײ. די זופ איז זייער אַ שיטערע, פשוט אַ שוואַרצלעד וואָרעם וואַסערל, אין וועלכן עס שווימען זעקס גרייפֿע־לעד, וואָס ווילן פאַר קיין פאַל נישט אַרײַנפאַלן אין מויל. אָבער אַלץ אײַנס איז דאָס זייער געשמאַק. די הויפטזאַך — וואָרעם. אַ שאַד, וואָס אין שיסעלע ווערט ווינציקער. דאָס שיסעלע איז שוין נאָר לײדיק. און עסן ווילט זיך מוראדיק, נאָך מערער, ווי פריער.

איך טראָג דאָס שיסעלע צום באַשטימטן אָרט. כ׳זע — דער הויפֿט־לעריסט רופט מיך צו מיטן פינגער. טאַקע מיך? יאָ, מיך. נישט דרייסט דערנענטער איך זיך און וואָרט, וואָס ער וועט זאָגן. פלוצים גיט ער מיר אַ טראַסק אין אײַן באַק, דערנאָך אין דער צווייטער, און גלייך ווידער אין דער ערשטער. זעצט מיך מיט די פויסטן און כסדר אין קאַפּ. איך פרווה באַשיצן דעם קאַפּ מיטן שיסעלע, אָבער ער רייסט עס אַרויס פון מײַנע הענט און גיט אַ שלײדער אין ווינקל. און שלאָגט אַן רהמנות ווידער. איך האַלט זיך נישט אײַן אויף די פיס און פאַל אַנידער. כ׳וויל זיך שמעלן, אָבער איך קאָן נישט — ער בריקעט מיט די פיס. ווי איך דריי זיך נישט — אַלץ פאַר די אויגן דער גלאַנץ פון וײַנע שטיוול. געטראָפן אין די ליפן!... איך כאַפּ קוים אָפּ דעם אַמעס. די ליפן זענען גלייך געוואָרן ווי הילצערנע, די צונג — גרויס און שווער. און דער היפּלעריסט שלאָגט, בריקעט מיטן שטיוול. איצט, דוכט זיך, טוט שוין נישט אַזוי וויי. נאָר אויפן דיל טריפט בלוט. מסתמא מײַנס...

די היפּלעריסטן זענען אַוועק. די פרויען האָבן מיך אויפגעהויבן און איבערגעטראָגן אויפן שעניק. זיי הייסן פאַרוואָרפן דעם קאַפּ, אז פון נאָז זאָל אויפהערן צו פליסן בלוט. זיי זענען צו מיר אַזוי גוט, זאָרגן זיך אַזוי, אַז ס׳וילט זיך וויינען. אײַגע פענהט: וואָס האָט ער פון מיר, אַן אומשולדיק קינד, געמאַכט! אַ צווייטע שילט אים, און נאָך אײַנע פרוווס אַלץ דערגיין, פאַרוואָס האָט ער מיך אַזוי געשלאָגן...

אפשר דערפאר, ווייל, טראַנגריק דאָס שיעלע צוריק, בין איך צו
נאַענט צוגענאַנגען צו דער ריי, און אים האָט געדוכט, אַז איך וויל
אַ צווייט מאָל קריגן זופּ?

פאַרוואָס רעדן זיי אַזוי הויך? מיר טוט דאָך וויי, אומעטום פוט
שרעקלעך וויי! מען וואָלט כאַטש פאַרלאָשן די שוין! צי איז נישט צע-
שפּאַלטן די ברעם? זי טוט אויך וויי. און עטלעכע צייגער האָט ער,
ווייזט זיך אַרויס, אויסגעהאַקט...

כ'האַב קוים דערלעבט דעם פרימאַרגן.

נאָך איידער עס איז טאָג געוואָרן האָט מען אונדז ארויסגעיאָגט
אויפן הויף צום „אַפעל“: מען קאָנטראָלירט דאָ צוויי מאָל אין טאָג —
גאנצפרי אין אין אָונט, ווען די בריגאדעס קערן זיך אום פון דער אר-
בעט. איך שטיי קוים איין אויף די פיס — אין קאָפּ רוישט, די ליפן און
די אויגן זענען געשוואָלן. כאַטש א טרונק וואסער! מען גיט נישט...
מען יאָגט צוריק אין באַראַק.

בייטאָג האָט מען ווידער געהייסן זיך אויסשטעלן. אָפּגעקליבן 600
פרויען און אָפּגעפירט אין א זייט, נאָכדעם — נאָך 400. די איבעריקע
אריינגעטריבן צוריק אין באַראַק.

איך בין אין דער צווייטער גרופע.

פון דער ערשטער גרופע האָט מען אָפּגעצייילט 50 און אוועקגע-
פירט אין לעצטן באַראַק. עמעצער האָט איבערגעלייענט די אויפשריפט
„Entlausung“, אַ באַד... אַזוי, דוכט זיך, רופן זיי די גאַז-קאַמערן פון
קרעמאַטאָריע?...

וויפל מיר האָבן שוין איבערגעלעבט און פאַרט קומט אונדזער

סוף...

די אויפזערין איז צוריקגעקומען און אוועקגעפירט נאָך 50. אזוי
יעדע האַלבע שעה צו פופציק... און די ערשטע זענען נאָך אלץ נישטאָ...

ס'איז שוין קיינער נישט געבליבן. דער פלאץ איז פוסט.

איצט איז געקומען די ריי פון אונדזער גרופע.

פלוצלינג האָבן מיר דעחווען די גאנצע ערשטע גרופע. זיי לעבן!

הייסט עס, מיר וועלן אויך לעבן!

די פרויען פון יענער גרופע קריכן ארויף אויף לאסט-אויטאָס. זיי

פאָכען צו אונדז מיט די הענט. אויפן האַרצן איז געוואָרן רואיקער.

מען פירט אונדז אריין אין א פאַרבאָד. דאָ ליגן בערג זאכן. מען

הייסט זיך אויסטאַן און אקוראט ציוויפלייגן די זאכן. ביי זיך מעג מען

לאָזן גאָר די שיד און, אויב מען האָט, זייע און א קעמעלע. דאָס דארף מען האַלטן אין האנט. עטלעכע בלעמלעך פון טאָגבוך האָט זיך מיר איינגעגעבן אריינשטאָפן אין די שיד.

מען יאָגט אונדז נאקעטערהייט אין אן אנדער צימער. אונטערן באַלקן — עטלעכע לעבעריקע רערעלעך, מסתמא, אַ שפּריץ. לעבן מיר שמיים א הימלעריסט אין א ווייסן כאלאָט און קאָנטראָלירט, צי האָבן מיר גאָרנישט באהאלטן. איד דריי איבער די שיד, באווייזנדיק, אז אין זיי איז גאָרנישט נישטאָ. איצט שמעל איד זיך אין ריי צום דאָקטער. דער „דאָקטער“ קוקט דורך א פארגרעסער־גלאַז די רייניקייט פון קאָפּ און הייסט עפענען דאָס מויל. ער רוקט אריין הינטערן באק א פינגער — צי איז דאָרטן גאָרנישט נישט באַהאלטן.

גאָר אים פאַלן מיר אַריין צום פּרוזירער. די שער איז טעמפּ און דער „מייסטער“ איז אפנים אַזאַ פּרוזירער, ווי איד. וואָס שענער די האָר, אַליץ אומדערבאַרעמדיקער בראָקט ער זי. די אָפּגעשניטענע צעפּ און לאַקס פאַררוקט ער אין אַ זאַק.

ענדלעך, האָט פון די רערלעך גענומען שפּריצן לעבלעך וואסער. דאָס האָט געדויערט סך־הכל עטלעכע מינוט. מיר האָבן קוים באווייזן נאָס צו ווערן. גאָר אומזיסט — עס איז נישטאָ, מיט וואָס זיך אָפּצו־ווישן.

נאָסע האָט מען אונדז ארויסגעיאָגט אין א גאָר קעלמערן צימער. די גאס־מיר איז אָפּ, דערצו פייפט א ווינט דורך די שפּאלטן אין וואנט.

לענגטאויס די ווענט ליגן שמויסן זאַכן. לעבן יעדן שמויס אַן אויפֿ־זעערין. מיר מוזן פאָרבייגיין די אויפֿזעערינס. פון יעדערער קריגן מיר צו איין מלבוש — א העמד, הויזלעך, א קלייד, א מאנטל און א קאָפּ־טיכל. זיי מיינן מעכאניש, נישט לייגנדיק קיין אכט אויף דער מאַס. טאָמער האָט איינע געבעטן איבערבייטן דאָס קליידל, ווייל עס איז אויף איר צו קליין. האָט די אויפֿזעערין איר געגעבן מיטן זעלבן קליידל אַ שמוץ אין קאָפּ און א געשריי געמאַן: „שנייד ארום דינע זייטן, וועט זיין אויף דיין מאַס!“

איד האָב געקראָגן אַלסע וועש און אַ... באַל־קלייד פֿון שוואַרצן זייד מיט אַ גרויסן דעקאָרט און אַ קינסטלעכער זיידענער בלוס. ס'וואָלט געווען קאָמיש, ווען נישט אזוי טראַגיש!... אין מאנטעלע בין איד קוים

אריינגערקאכן — ס'איז א קינדער-מאנטל. קיין זאקן האָט מען אינגאנצן נישט געגעבן.

ביי דער מיר קאָנטראָלירט עלזאָ, צי האָט עמעצער פון אונדז, חלילה, נישט געגעבעט נאָך אַ פּאָר וועש אָדער נאָך אַ קאָפּמיכל.

איז הויף שטייען די איבעריקע פרויען פון אונדזער גרופע, נאָך איר דערקען קיין איינע נישט. ווען אַ מענטשן קען מען ווייניק, אונטערשיידט מען אים די ערשמע צייט לויט די קליידער, און איצט האָבן די אויסמערלישע בעדים געענדערט יעדערנס אויסזען.

מיר קריגן צו איין האנטעד. כ'זע, די פרויען פארזיכלען מיט אים דעם האלדז. איר געם איבער דעם גומן ביישפיל.

עס גייט צו אן אומבאקאנט מיידל און בעט, איר זאָל זיך בייטן מיט איר מיט די מאנטלען, ווייל זי האָט גערקאָגן א צו גרויסן. כ'בין זייער צופרידן. איצט קאָן איר כאָטש פריי אָטעמען, נישט מורא האָבן דיק, אז עס וועלן פלאַצן די געט. אָבער די גאנצע צרה איז מיטן קלייד. עס איז אזוי שמאָל, אז איר קאָן קוים שמעלן א טראָט. אָבער די פרויען טרייסטן מיר — כאָטש נישט אזוי קאלט אין די פיס. דער רוקן אָבער איז א נאקעטער.

אונדזערע קליידער זענען געצייכנט — אויפן הארצן און רוקן זען ען מיט אייל-פאַרב אָנגעמאַלט גרויסע קיילעכן אָדער קרייצן.

ווען אלע האָבן זיך „אויסגעבאָדן“, האָט מען אונדז ארויפגעטריבן אויף לאַסט-אויטאָס, אויף יעדן אויטאָ זיצן צו צוויי סאָלאַרן.

ס'האָט גענומען פינצטער ווערן. מיר זענען ארויסגעפאַרן פון וואַלד און פארקערעוועט אויף א שאָסיי.

דאָס מאָל איז דער וועג געווען נישט לאנג. מיר זענען אריינגע-פאַרן אין עפעס א גרויסן הויף. ער איז ארומגעצוימט מיט א הויבער געמויערטער וואַנט, איבער איר — עטלעכע רייען שמעכלראָט און לאַמפן. קיין באראקן זענען נישטאָ. פאראן נאָך א גרויסע שטוב. צום סוף הויף — ביי דער וואנט — א דעכל, אונטער וועלכן עס שאַקלען זיך עטלעכע לאַמפן. פון דאָרטן טראָגט זיך זייער א געשמאקער ריח. איז דאָס א קיך און מיר וועלן קריגן זופ?

אונדז שמעלט אויס א דייטש, ציוויל געקליידט. א מונקעלער האלב מיליטערישער אַנצוג און א היטעלע. דער אַנצוג איז זייער ענלעך אויף די געשמרייפטע. ער האָט אונדז איבערגעציילט, געהויסן זיך נישט רירן פון אַרם און איז אונזעל. אומקונדיק זיך מיט מורא, האָבן זיך צו

אונדז דערנענטערט עטלעכע מענער. פון זיי האָבן מיר זיך דערוואַסט, אז דער לאַגער הייסט „שמראַסדענהאַף“ און געפינט זיך אין דער פּאַר-
 שטאָט פון רייגע — יוגלא. דער לאַגער איז א גייער. דערווייל זענען דאָ
 פאראן נאָר 160 מענער פון רייגער געטאָ. קיין פרויען זענען נאָך נישטאָ,
 מיר זענען די ערשטע. מיר וועלן זיין אין אַם דער גרויסער שטוב. דאָס
 איז א געוועזענע פּאַבריק. דער מענער-בלאָק איז אויפן ערשטן-שטאָק,
 אונדזער בלאָק וועט זיין אויפן פערטן. וווּ מיר וועלן ארבעטן, ווייסן
 זיי נישט. אליין זענען זיי באשעפטיקט אויף בוי-ארבעט. ס'איז זייער
 א שווערע ארבעט, דערצו הונגערט מען. דער דייטש, וואָס האָט אונדז
 געצייגט, הייסט האַנס, ער איז דער לאַגער-עלטסטער. ער איז אויך אַ
 העפטלינג, זיצט שוין 8 יאָר אין פארשירענע לאַגערן. פאר וואָס —
 ווייסן זיי נישט. ער האָט א געהילף — דעם קליינעם האַנס. דער קאָ-
 מענדאַנט פון לאַגער איז אַן עסעסאָויעז, אַן אונטערשאַפּירער, אַ
 שרעקלעכער סאַדיסט.

פּרובירונג זענען די מענער געלם געוואָרן — זיי האָבן באַמערקט,
 אַז עס דערנענטערט זיך דער אונטערשאַפּירער. ער האָט אונדז נאָכ-
 אמאָל איבערגעצייגט און איז אוועק. אין א וויילע ארום האָט האַנס
 געהייסן ברענגען דעקעס און האָט גענומען זיי טיילן. איד, דער שלימול,
 האָבן אנשטאָט א דעקע געקראָגן א גרויסע דאָרפישע קאָפּטוד. צי וועט
 זי דען וואַרעמען?

נאָכדעם האָט מען אונדז „טראַקטירט“ מיט קאַלטער זופ און אַרויפ-
 געטריבן אויפן פערטן שטאָק. דאָ וועט טאקע זיין אונדזער בלאָק. ער
 איז זייער עגלעך אויף א קאַזאַרמע. פון ברעטער זענען צוגעפּעקלאַפּט
 דריי-שטאַקיקע גארעס. פאראן פינף אָפּטיילונגען. אויף יעדן שטאַק פון
 איין אָפּטיילונג דארפן שלאָפן 36 פרויען — אכצן פון איין זייט און אַכצן
 — פון דער צווייטער. אויף די גארעס זענען אָנגעוואָרפן זעקלעך פּאַר-
 שעניקעס און קליינע זעקלעך פאַר קישעלעך.

האַנס האָט געהייסן, יעדערע זאָל פאַרנעמען איר אָרט. איין אָפּטייל-
 לונג מוז בלייבן פּוסט — מען וועט אַהער ברענגען נאָך פרויען. די שע-
 ניקעס וועלן מיר אָנשטאָפּן מאַרגן נאָך דער ארבעט. איצט דארף מיין
 שלאָפן. באגינען, ווי נאָר מען וועט דעהערן דעם סינגאַל, תיכף אויפ-
 שטיין און לויפן אויפן הויף זיך וואַשן.

מיין שכנה האָט מיר געראטן אַרויסציען פון שעניק עטלעכע שטרי-
 מן.

קעלער, זיי איבערפלעכטן און אונטערבינדן מיין קלייד, אַנדערש וועל
איך נישט קאָנען אַרבעטן. א קלוגע פרוי!

* * *

— אויפשמיין! — דאָס שרייט האַנס. פאַרוואָס וועקט ער אונדז?
אויפן הויף איז דאָך נאָך גוט פינצטער און מיר זענען ערשט איינגע-
שלאָפן.

האַנס איז זייער אין כעס. אפשר איז שוין טאקע פאַרטאָג? מיר
כאַפן די האַנטעכער און לויפן פון די טרעפּ וואָשן זיך. נאָך האַנסן רייצט
דאָס גאָר, ער שרייט, אז מיר זענען פאַרשלאָפן, מוזן מיר לויפן צום
אַפעל נישט קיין געוואַשענע.

די מענער שטייען שוין אין ריי, און מיר פאַדען נאָך אַרום הוי און
הער. פּלוצלינג גיט האַנס א געשריי: "Stillstand!" און איז צוגע-
גאַנגען צום אונטערשאַפּירער מיט אַ ראַפּאַרט. יענער האָט אַליין אונדז
איבערגעצויילט און איז אוועק.

איצט האָט ביי האַנסן זיך צעבונדן די צונג. אין לאַגער מוז זיין א
מוסטערהאַפּטע אָרדענונג און דיסציפּלין. ווער עס וועט עובר זיין —
וועט ווערן שמרענג באַשטראַפּט. ער וועט מער נישט לויפן אונדז וועקן.
מיר מוזן אַליין זיך צוהערן צום סיגנאַל — צום קלאַנג פון אייזן. נייט
ערשטן סיגנאַל מוזן מיר תיכף אויפשפּרינגען, פאַרבעטן די גאַרעס און
לויפן זיך וואָשן (דערווייַל צום טייכל, וועלכעס שווימט פאַרביי דעם
לאַגער). נאָכן צווייטן סיגנאַל מאַמענטאַל זיך אויסשמעלן צום אפּעל.

וואָשן זיך האָט ער אונדז פאַרט אוועקגעפירט. ס'איז פינצטער, עס
בלאָזט א שאַרפּער ווינט, גיסט א רעגן, פונעם אייז-קאַלטן וואסער גלי-
ווערן די פינגער, אָבער וואָשן זיך מוז מען דאָך!

ס'האָט גענומען טאָגן. מען האָט אונדז ווידער אויסגעשמעלט. גע-
קומען דער אונטערשאַפּירער מיט זיינע געהילפן און מיט די וואַכ-
לייט, מען האָט אונדז צעטיילט אויף גרופּעס און אוועקגעפירט.
די ערשטע גרופּע איז אוועק אין א גלייכער ריכטונג. מיין גרופּע
האָט פאַרקערעוועט אויף רעכטס. מיר זענען געקומען אויף א בוי-פּלאַץ,

(1) — שטיין רואיק!

וּו עס הָאָבן שוין געארבעט די מענער פון אונדזער לאגער. זיי האָבן מען אוועקגעיאָגט צו דער ארבעט גלייך נאָכן אפעל.

מיין ארבעט איז באשטאנען אין שלעפן שמיינער, מיט וועלכע די מענער האָבן ברוקירט דעם וועג צווישן די זיד בויגענדיקע באראקן. אג' דערע פרויען האָבן געפירט אין וואנאָגעמקעס שמיינער פון מאָל און מיר האָבן זיי באדארפט פאנאנדערמאָגן צו די ברוקירער. די וואכלייט און אויפזעערים לאָזן אויף קיין רגע נישט אראָפּ פון אונדז די אויגן. די וואנאָגעמקעס מוזן זיין פולע. ארום יעדער וואנאָגעמקע דארפן ארבעטן נאָר פיר מענטשן, שמופן זיי לויפנדיק. די שמיינער צעשלעפן אויך לויפנדיק; די מענער דארפן ברוקירן גיך. בכלל מוז מען אלץ מאָל גיך און גוט, פאר דעם קלענסטן פעלער — שיסן.

די שמיינער זענען מוראדיק שווערע. מראָגן א שמיינ זאלבעצווייט איז נישט דערלויבט, קייקלען זיי אויך פארבאָטן. רעדן בעת דער ארבעט פאָר מען נישט. אויף גאמירלעכע באדערפענישן מעג מען זיך בעמי נאָר איין מאָל אין מאָג, דערביי אָפּווארמן ביז עס וועלן זיך צונגיפן קלייבן עטלעכע מענטשן.

די פינגער זענען ביי מיר צעריבן ביז בלוט. זיי זענען בלוי, גע-שוואָלן, א שרעק צו קוקן.

און דער רעגן הערט נישט אויף צו גיסן. ממש אויף צו להכעיס. קוים דערלעכט צו דעהערן א פייה אויף מיטאָ. מען האָט אונדז געהייסן גיך זיך אויסשמעלן, דערנאָך געמריבן אין לאגער. די, וועלכע זענען געשמאנען די ערשמע, האָבן באלד געקראָגן א שיסל זופ. די היג' מערשמע האָבן געמוזט ווארמן, ביז עס וועלן זיך באפרייען די שיסלען. מיר האָבן זיי געאיילט, מורא געהאט, אז מיר וועלן נישט באווייזן.

און אזוי איז טאקע געווען. כ'האָב קוים 2—3 מאָל א זופ געטאָן, ווי די סאָלדאטן האָבן שוין גענומען יאָגן אונדז, מיר זאָלן זיך אויס-שמעלן. איינער פון די וואכלייט האָט ארויסגעקלאפט פון מיין האנט דאָס שיסלעל און די זופ האָט זיך אויסגעגאָסן. איך האָב געמוזט זיך שמעלן אין דיי. די פאָר מראָפּגס זופ-וואסער האָבן נאָר אויפגערייצט דעם אפעמיט.

כ'שלעפ ווייטער שמיינער. איצט זענען זיי נאָך שווערער. און דער רעגן איז נאָך מער דערעסן געוואָרן. איין שמיינ האָט זיך אויסגע-גלייטשט פון די הענט און געמראָפּן גלייך אין פוס.

כ'האָב זיך קוים דערווארט אויפן אָונט. געקומען אין לאַנער, האָבן
מיר געקראָגן צו שטיקלעך ברויט און אַ ביסעלע מונגע וואַסער —
„קאווע“. כ'האָב דאָס אַלץ מיט איין מאָל אראָפגעשלונגען אויפן
הויף, נישט געהאט קיין געדולד צו וואַרטן, ביז איר וועל ארויפגיין
אויפן פערטן שטאָק.

* * *

*

ווען איר האָב אביסל שוין אויסגעלערנט זיך שלעפן שטיינער, האָט
מען מיר געהייסן דרויבלען זיי. קיין שטיינהעקערין ביז איר, פארשטייט
זיך, נישט. איר גיב אַ זעץ מיטן האַמער, און דער שטיין — ווי איר
וואָלט זיך אפילו צו אים נישט צוגערירט. גיב איר אַ שמאַרקערן זעץ,
שפרינגען אָפ קליינע שפליטערס און טרעפן מיר גלייך אין פנים אריין.
מיין צורה אין שוין פארבלוטיקט, עס טוט וויי, כ'האָב מורא, איר זאָל
חלילה, נישט טרעפן אין די אויגן. און דער וואכמאן איילט מיר,
שרייט. איינער אַ מאַנצביל האָט געוואָלט לערנען מיר שטיינהעקערין,
נאָר דער וואכמאן האָט נישט דערלויבט: זי מוז זיך אַלײן אויסלערנען,
זאָגט ער. איר פארמאך די אויגן, עס גיסן זיך טרערן פון ווייטיק און
כאַליריקונג. נאָר די שטיינער האק איר...

* * *

*

איר בעט אלעמען, ווער עס וועט געפינען ביי זיך אַ שטיקל בליי-
ער, זאָל עס מיר אנשליען. איר מוז אויפשטעלן דעם פארפאלענעם טייל
פון מייע געטאָ-גאַטיצן. גוט, וואָס די מאמע האָט געהייסן, איר זאָל
דאָס פארשריבענע אויסחזרן אויף אויסגווייניק, געדענק איר נאָר. אָבער
פארשריבן איז געווען אַ סך, און לאנג געדענקען אַלץ איז אומעגלעך.
אַ נאַנצן טאָג, האַקנדיק די שטיינער, חזר איר אַלץ איבער אין געדאַנק.
איר „פארשרייב“ אויך (אין געדאַנק, פארשטייט זיך) דאָס איצטיקע
לעבן אין לאַנער.

* * *

*

איך בין גליקלעך, געקראָגן אַ בלייער! איינער פון די מענער האָט
עס מיר „איבערגעשיקט“ (אונטערגעוואָרפן, ווען דער וואַכמאַן האָט
זיך צוליב עפעס אָפגעקערט). פאַפיר איז נישט קיין פראַבלעם. דאָ וואַל-
נערן זיך זעקלעך פון צעמענט, מיט וועלכע מיר וויקלען ארום די פיס
(קיין זאַקן האָבן מיר נישט). אויף אזא אופן אופן קאָן איד אָן ריזיקע אריינג-
טראָגן אין לאַגער פאַפיר.

* * *

איך האָק נאָך אלץ שטיינער. דאָס פנים איז שוין אביסל פארהיילט
— עס טרעפן אין אים שוין נישט אזוי אָפּט די שפּליטערס. כ'האָב זיך
אויסגעלעגט דרויבלען שטיינער. אָבער ארבעטן איז מוראדיק שווער
— ס'איז קאלט און נאס. מיר ווייסן להלופין נאָרגישט, וואָס עס קומט
פאַר אויף דער וועלט, מיר האָבן נישט קיינע ידיעות פון פראַגמט. לויט
דער שטימונג פון די היטלעריסטן איז שווער צו טרעפן.

מיד מאטערט די בענקעניש נאָך דער מאמען. צי לעבט זי שוין
טאקע נישט? צי דען האָט מען ראובעלען מיט ראייעלען אויך דערהאַ-
געט? א פרוי האָט מיר דערציילט, אז די פאשיסטן מאַכן שרעקלעכע עקס-
פערימענטן — זיי שינדן אָפּ די הויט, שניידן אָפּ א געזונטן פוס און
גייען צו א הינטישן. פון קינדער צאפן זיי בלוט, זיי ציען עס פון די
אָדערן ביז דאָס קינד פאַלט טויט. ווי שוידערלעך עס איז צו טראַכטן,
אז ראובעלען האָט מען אויך אזוי פארפייניקט. מיר דוכט זיך אלץ, אז
ראובעלע זיצט אין עפעס א קאַבינעט מיט אריינגעשמעקטע אין הענטעלע
גרויסע נאָדלען און ווערט אלץ בלייכער, שוואכער, ביז ער גייט אויס...

ווען עס ווערט מיר אומדערטרעגלעך, באמי איך זיך צו אויפשטעלן
אין זכרון דאָס פריערדיקע לעבן... אין אזא וועטער האָב איך האָלט גע-
האט צו זיצן אין שטוב. אויב ביים טאַטן פלעגן נישט זיין קיין פרעם-
דע מענטשן, פלעג איך אריינגיין צו אים אין קאבינעט, זיך אריינזעצן
מיט די פיס אונטער זיך אין פאַמעל און לייענען א בוך. ווי גוט עס
איז געווען!...

איך הער אַ ביזן געשריי פונעם וואכמאַן. פארטראכטנדיק זיך האָב
איך אויפגעהערט צו האָקן דעם שטיין. איצט דארף מען אָניאָגן. יום

פארשווינדן דער קאבינעט, די ווארעמקייט. ווידער שטיינער, רעגן, לאַ
גער...

* * *

מען האָט מיר אוועקגעשמעלט אויף א נייער ארבעט — שמופן
וואַנגעמסקעס. מיר פירן שטיינער און זאמר. בארג-ארויף דארף מען
שמופן פולע וואַנגעמסקעס, בארג-ארץ לויפן מיט פוסמע.

שמופן איז זייער שווער. אָבער אָפּשמעלן זיך פאַר מען נישט —
די וואַנגעמסקע וועט נעמען קייקלען זיך אויף צוריק, באַרג-אַרץ,
און דערהרגענען נישט נאָר אונדז, אויך די, וועלכע געפינען זיך הינטער
אונדז. קוים מיט צרות ארויפגעקלעמערט אויפן באַרג, דארפן מיר אויס-
פֿאָרן די וואַנגעמסקע, אריבערשמעלן אויף אנדערע רעלסן און, אונטער-
האלטנדיק זי, לויפן באַרג-אַרץ. דאָס איז נאָך שווערער — די ליידיקע
וואַנגעמסקע קייקלט זיך זייער גיך, מיר באווייזן קוים גאָלדלויפן נאָך איר,
אָבער ארויסלאָזן זי פון די הענט פאַר מען נישט, זי קאָן עמעצן דערהר-
גענען. איינעם האָט שוין טאקע צוגעקוועטשט. ער איז געווען א פּראָפע-
סאָר פון ריגער אוניווערסיטעט... געווען.

ס'איז שוין גאָוועמבער. פון פּאָג צו פּאָג ווערט קעלמער. דער
מאנטל און די שיד זענען אויסגעווייקט פון רעגן, קיין זאָקן האָבן מיר
נאָך אלץ נישט. עס העלפן נישט אויך די פּאַפּירענע זעק, מיט וועלכע
מיר וויקלען ארום די פיס. דאָס ערנסטע איז אינדערפרי, ווען מיר מוזן
אַנטאָן די גאסע בגדים; דעם בלאַק הייצט מען נישט, די בגדים פּריקע-
נען זיך פאר דער נאכט נישט אויס.

די, וואָס ארבעטן אין די פאבריקן, איז א סך בעסער. דאָרט איז
כאָטש טרוקן און ווארעם. די לעמישע וועבערינס, וואָס לערנען אונדזע-
רע מיידלעך די ארבעט, רוקן זיי פון צייט צו צייט אונטער א שטיקל
ברויט.

אייזענעכטן האָט מיר אויך אָפּגעגליקט: כ'האָב געפונען א גאָרל!
אן אמתע גאנצע גאָרל! כאָטש דער וואכמאן האָט מיר א בריו געמאָן
מיט דעם פוס דערפאר, וואָס איר האָב גייענדיק זיך איינגעבוויגן, אָבער
נישקשה, עס האָט געלוינט, דערפאַר האָב איר אַ גאָרל! כ'וועל כאָטש
ברענגען אין אָרדענונג מיין קלייד, די שכנה וועט אויסלערנען. מיין שכנה

הייסט אויך מאַשע. זי איז א סך עלטער פון מיר, זייער א קלוגע און פראקטישע, אָבער אביסל א שטרענגע — זי קאָן נישט פארטרָגן קיין שלעכטע שטימונג אָדער מרה־שחורה. אפשר איז זי גערעכט. אזוי דארף מען זיך פירן.

מיר זענען מיט איר שכנים נישט נאָר אויף די נארעס, מיר זיצן אויך ביי איין טיש. די טישן שטייען ארום די ווענט, יעדערער — אויף צוואנציק פרויען. ברויט פאר אלעמען קריגט די טיש־עלמסמע. אָקראַע יעצן טײַטש זי לויט דער ריי (אלע ווילן דאָ אָקראַיעצן, ווייל זיי זענען הארט און מען קאָן זיי לאנג זויגן, ווי צוקערלעד).

* * *

מיין קלייד זעט שוין אויס אביסל לייטישער. אמת, אונטן איז עס נישט זייער גלייך (קיין שערל נישטאָ, האָב איר געמוזט אָפּרייסן!) און די אונטערשטע ברעגן זענען אַרומגעזוימט מיט ווייסן ביינוול, נאָר דער פאר איז דער רוקן, אפילו דער האַלדז פארמאכט.

כ'האָב אָבער אַ נייע צרה: די שיד האָבן זיך אינגאַנצן צעריסן, זיי פאלן ממש אראָפּ פון די פיס. פון אויבן האָבן זיי זיך צעשפּאַלמט, די זיילן שטייען אָפּ, די פינגער קריכן ארויס. כ'האָב מורא, איר זאָל זיי אין איין שיינעם פרימאָרגן אינגאַנצן נישט פארלירן. זיי האָבן זיך שוין אין געטאָ קוים געהאלטן, היינט איצט, ווען זיי זענען אייביק נאס פון רעגן, און ראצן זיך כסדר אין שטיינער!

מיין שכנה ארבעט אין דער פאַבריק. זי ברענגט מיר ביינוול, פלעכט איר פון דעם שטריקלעד און בינד אונטער די זיילן. אָבער ביינוול ווערט גיך דורכגעגעצט, צערייסט זיך און מיינע שיד עפענען זיך ווידער. וואָס וועט זיין ווינטער? וועל איר מוזן באַרוועסעחהייט גיין איבערן שניי?! מאַשע ראט מיר, איר זאָל בעפן ביי האנסן א פאָר שיד. אין קליי־דער־קאמער זענען געוויס פאראן אויך שיד. אָבער איר האָב מורא צו ווענדן זיך צו אים — ווייניק האָב איר זיך אָנגעמאטערט פון אועלכע ווענדונגען?

* * *

זונטיק, היינט האבן מיר געארבעט נאָר ביז דרע ביימאָגן. אין לא-
 צער האָט מען אונדז אוועקגעפירט, ווען עס איז נאָך געווען ליכטיק. אויף
 דער טאָג-שניין זעט אויס דער לאַגער גאָר אנדערש, נישט ווי אין דער
 פינצטער. עס רייסט די אויגן די אויפשריפט: „איר לעבט נישט דער-
 פאר, נדרי צו ארבעטן, איר ארבעט, כדי צו לעבן“. דער געמיינערטער
 צוים זעט אויס א סך העכער, שרעקלעכער. * * *
 אָבער דאָס אלץ איז א קלייניקייט. א סך ערנסטער — דאָס נייע
 שפּיצל פון האנסן. ער האָט ארויסגערופן צו זיך די בלאַק-עלמסע מיט
 נאָך עטלעכע מיידלעך און געזאָגט, אז פון היינט אָן מוז-יעדן זונטיק
 אין אָונט זיין אַ קאָנצערט, אַנישט וועלן זיי ווערן זיינע „Spezial
 Freunde“. דעם טייטש פון דעם דאָזיקן אויסדרוק זיינעם האָבן מיר
 שוין דערשפּירט. זיינע „ספעציעלע פריינד“ שטראַפּט זיך אָפּטער, שיקט
 זיי אויף שווערערע אַרבעטן, קאָזט זיי אָפּט איבער אָן ברויט.

זיין שכינה מיר געהייסן אַגשרייבן אַ ליד צום קאָנצערט. וועגן
 וואָס? אין שול פלעג איר פאָנטאָזירן וועגן פּרילינג, נאַטור, לבנה און
 שטערן. כ'געדענק, ווען מיר האָבן אייגמאַל אויסגעהערט אויף אַ מוזיק-
 לעקציע אַ פּליטע מיט בעטהאָווענס זעקסטער סימפּאָניע, האָב איר באַ-
 שריבן מייע אַינדרוקן אין שירים. כמעט אַ גאַנץ העפט אויסגעשריבן,
 אפילו דעם לערער איז געפּעלן געוואָרן, ער האָט דעם העפט גע-
 נומען ביי מיר אויף אַן אַנדענק. וועגן דער סימפּאָניע איז געווען וואָס צו
 שרייבן! וועגן וואָס אָבער זאָל איר שרייבן דאָ?!

מאַשע הייסט מיר שרייבן וועגן דעם לאַגער-לעבן. איר פארשטיי
 נישט, ווי קאָן מען שרייבן לידער וועגן אזא ניהנום? מען קאָן באַ-
 שרייבן די שרעקלעכסטע פאַקטן, די ערגסטע געשעענישן. אָבער איבער-
 געבן דאָס אין שירים? ... וואָס פאר אַ פּאָעזיע איז פאראן אין אזא
 לעבן?

* * *
 * * *

נעכטן נאָכן אפּעל האָט האנס געפרעגט, צי איז שוין פארטיק דער
 פּראָגראַם פון קאָנצערט. די בלאַק-עלמסע האָט געענטפּערט מיט אַ סאָל-
 דאַמישן „וואָואַל“ (אויב זי וואָלט געזאָגט דעם אמת, וואָלט זי געכאַפּט
 דעם אמתן גערעק).

מיר איז ממש איינגעפאלן אין הארצן — מאַרנן דארף פאַרקומען
דער קאַנצערט, און איר האָב נאָך נישט אָנגעשריבן קיין איין שורה.
א נאנצן פּאָג, שמופּנדיק די וואַנאַנעטקעס, האָב איר זיך געסטארעט
כאָמט עפעס-וואָס „ארויסקוועטשן“ פון זיך. נאָר — אומזיסט!

אין אָונט האָב איר זיך מודה געווען פאר מאשען, אז מיר גיט זיך
נישט איין עפעס אָנצושרייבן. אין קאָפּ שוועבן ארום בלוז די איינציקע
געדאַנקען: איר וויל צו דער מאמען, ס'איז שרעקלעך שווער, קאלט און
עס מאטערט דער הונגער.

מאשע האָט מיט כעס א זאָג געטאָן, אז טאקע וועגן דעם האָב איר
געדאַרפט שרייבן.

ניין, זי פארשטייט מיר נישט. זי איז נישט די מאמע, וועלכע וואָלט
מיר אויסגעהערט, מיטגעפילט און אונטערגעזאָגט, וועגן וואָס צו שרייבן.
אפּשר אפילו וועגן דער שיטערער זופּ, וועגן די איבערגעבונדענע מיט
שטריקלעך שיד אָדער בלויע, פארפרוירענע פיס...

אין קאָפּ האָבן א בליץ געטאָן עטלעכע געדאַנקען. לבין אריינגע-
לאָפּן אין טואַלעט, וווּ דער טומל איז קלענער, פארקליבן זיך אין א
ווינקלעך, ביים פענצטערל, און גענומען זיך שרייבן. נאָר — אין פּראָזע.

* * *

היינט האָט מען אין צווייטן, פוסטן בלאַק צונויפגערוקט עטלעכע
מישן. דאָס וועט זיין די סצענע. אין „זאַל“ שטייען פון איין זייט מענער,
פון דער צווייטער — פרויען. דער קאַנצערט האָט זיך שוין אָנגעהויבן,
און איר מעק נאָך אלץ און מאד איבער מיין „שרייבעכץ“. איצט איז
מאשע פיל צערפאלעכער. געזאָגט א פאָר ווארעמע ווערטער, געליען ביי
עמעצן פאָר מיר גאַנצע שיד און געהייסן זיך נישט דענערווירן.
ווען עס איז דערגאַנגען מיין ריי, בין איר ארויפגעקראָכן אויפן מיש.
אין לעצטן מאָמענט זיך א טאפ געגעבן, אז מען דארף, מסתמא, מאכן
א רעוועראנס, אזוי ווי אין שול, ארויסגייענדיק צום טאָוול. כ'האָב גע-
מאַכט א קניקס, אָבער זייער אומגעלומפערט. קיינער האָט, דוכט זיך,
אפילו נישט פארשטאַנען, וואָס האָט זאָל באדייטן.
מיט א היזעריקער שמים האָב איר גענומען לייענען מיין „מינד-
לעכע צייטונג“, וועלכע איר האָב א גאָמען געגעבן „ווייבער-עקספרעס“.

כ'האָב געלייענט, אז כלומרשט פארשידענע טעלעגראף=אַגענטורן מעלדן, אז מען האָט אונדז ארויסגעשיקט א טראַנספּאָרט וואָלענע זאַקן. קיין שיד זענען נאָך דערווייל נישטאָ, ווייל זיי גייען אהער, די שיד, ציפּום די קארטאָפּל פאר אונדזער זופּ האָט מען נאָך נישט אויסגעגראָבן, עס זענען פאראן וויכטיקערע ענינים. און אזוי ווייטער...

פון אָנהויב האָבן מיר זיך געטרייסלט די פיס, אָבער אין א וויילע ארום, אז איר האָב דערפילט ווי מענטשן זיפצן אונטער מיט הסכמה און ביי וועמען=נישט=איז באווייזט זיך אפילו א שמייכל אויפן פנים, האָב איר זיך באַראַיקט.

נאָך מיר האָט א גרופע פרויען געזונגען דעם „אַונט=גלאָק“. איין מיידל פון ריגע האָט אויפגעשפילט אויף איר קעמעלע א פאָלקע, און נאָך איינע האָט געזונגען זייער אן אומעטיקן ראָמאַנס.

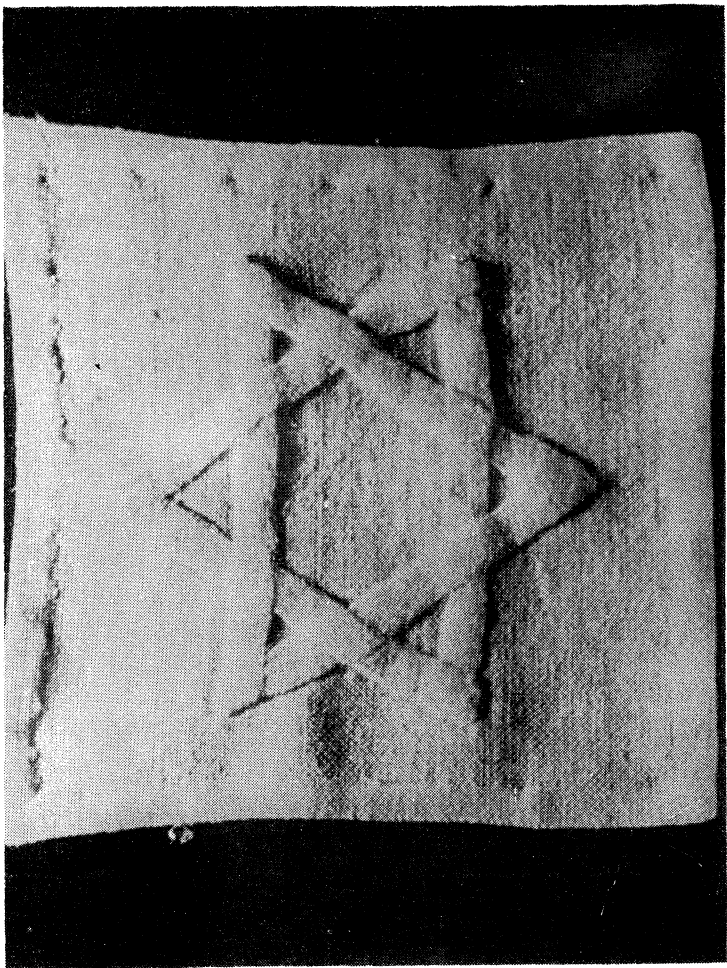
נאָכן קאָנצערט האָט מען אונדז, די אָנטיילגעמער, געגעבן צו האַל= בע פּאָרציעס קאַלטע זופּ. מאַשע האָט געהייסן אויסנוצן די גומע שטי= מונג ביי האַנסן און בעמזן ביי אים א פּאָר שיד. אָבער כ'האָב נישט גע= קאָנט זיך אַנטשיידן צוגיין צו אים. זי איז אין כעס געוואָרן, געוואָנט, אז מיט אזא כאַראַקטער וועל איר דאָ גיך פאַרפאַלן ווערן, און איז אליין אַוועק. האַנס האָט איר געענטפערט, אז דאָ איז א קאָנצענטראַציע= לאַגער, דעריבער טראַגט מען נישט קיין שיד, נאָך הילצערנע קלומפּעס. אין גיכן דאַרף מען זיי ברענגען פאַר די מענער, דאן וועל איר איר אַפּשר קריגן.

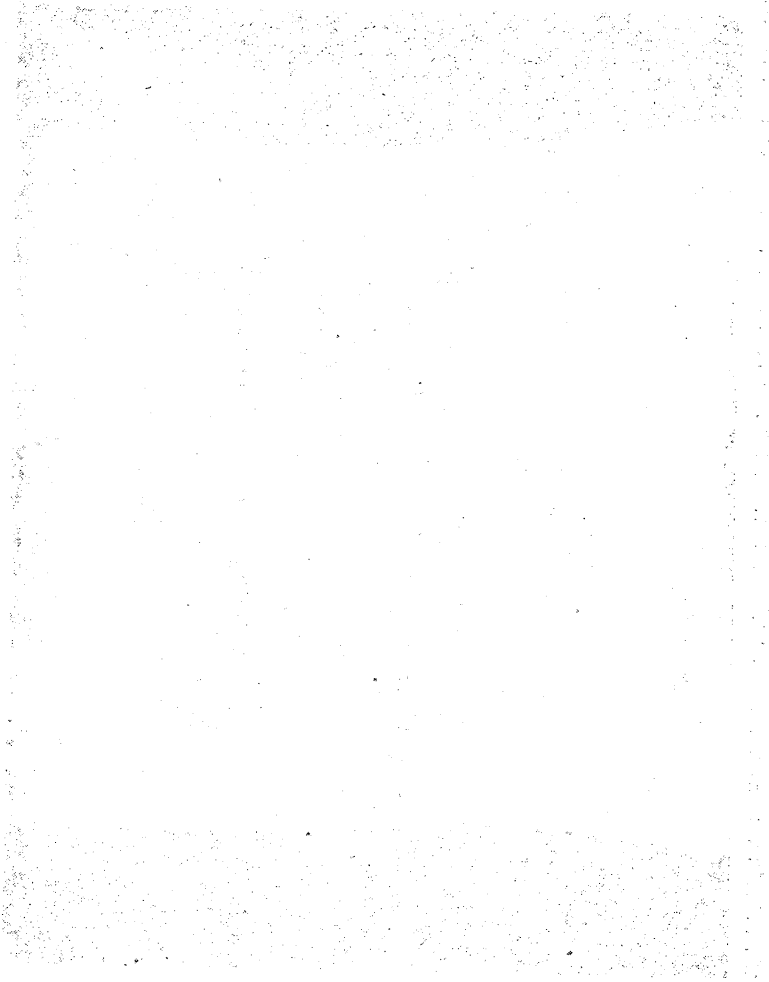
* * *

באניגען, ווען מיר האָבן זיך נאָכן אפּעל אויסגעשטעלט לויט די בריי= גאַדעס, האָט האַנס אָפּגעצייילט פון אונדזער ברייגאָדע 50 פרויען (צווישן זיי אויך מיר) און געהייסן אריבערגיין אין אַ צווייטער ברייגאָדע, וועל= כע מען וועט שיקן אין פאַבריק „יוגלאַס מאַנופאַקטוראַ“. ענדלעך איז, דוכט זיך, געקומען א סוף צו מיינע מאַטעריאַלן! מער וועל איר נישט דאַרפן שמופּן די שרעקלעכע וואַנגעטעקעס און ווייטן זיך אונטערן רעגן.

מיר מאַרשירן איבער אַן אומבאַקאַנטן וועג. מאַדנע איז צו זיין א „נייע“: אלץ איז פרעמד, נישט באוואוסט. דערצו נאָך האָב איר קיינמאָל נישט געזען אפילו ווי מען וועבט.

א וויסער קוואדראט בייזן מאגלדיך צו זען די פארשידענע אונדזערע אונדזערע קליינע וואס עס זאלן זענען פראגן די וויזן

מען האָט אונדז געבראכט אין פאבריק. די, וואָס ארבעטן דאָ שוין
לאנג, זענען זיך גלייך פאנאנדערגעגאנגען צו די מאשינען, דרייסיג זיך
געלאָזן איבער די שמאַלע דורכגענג, נישט מורא געהאט פאר די רעדער
און פאר די רעדעלעך. מיר אָבער, די נייע, האָבן זיך פאררוקט אין א
ווינקל, אבי כאָמט קיינעם נישט שטערן.

א שרעקלעכער טומל. אלץ דרייט זיך, זעצט, קלאפּט. אונדזער
בריאַדע-עלסטמע מיט איינעם א לעט (מסתמא א מייסטער) פירט
אונדז איינציקווייז פאנאנדער צו די מאשינען און הייסט זיך לערנען ביי
די לעמישע וועבערינגס.

איך קוק און פארשטיי גאָרנישט. די רעדער דרייען זיך, פלעקענער
מיט לעדערנע פאַסן יאָגן היין און צוריק א שיפעלע, רייען ביינוול הייבן
זיך אויף, לאָזן זיך אַרפּ, הייבן זיך ווידער אויף און לאָזן זיך ווידער
אַרפּ. גאָרוואָס געווען דאָ ביינוול, מיטאַמאָל איז דערפון געוואָרן שמאַץ.

איך ווארף אן אויג אויף אנדערע — וואָס טוען זיי? איינע שטייען און
קוקן, אזוי ווי איך, אנדערע הערן זיך צו, וואָס מען דערקלערט זיי.
סוף-כל-סוף האָט אויך מיין לערערקע גענומען ווייזן מיר, ווי מען פאר-
בינדט א וועבעריש קניפל. ווען איך קוק, ווי זי פארבינדט, פארשטיי
איך אלץ, אָבער אז איך פרווה נעמען דעם ביינוול אין מיינע פארגרעכטע
פינגער, גלישט ער זיך באלד ארויס און איך קאָן אים פאר קיין פאל
נישט פארקניפן.

ביזן סאמע אָונט האָט מיר מיין לעטין מער גאָרנישט נישט גע-
וויזן, כ'האָב געמוזט זיך אויסלערנען אליין מאכן א קניפל. די צייט איז
דאָ געקראָכן גאָר לאנגזאמער, איידער אויף דער בוי-ארבעט (אויף א
ניי אָרט איז אַלעמאָל אזוי), גאָר גאָרנישט — דאָ איז כאָמט וואָ-
רעס. דערפאַר אין אָונט, ווען איך בין אַרויס אויפן גאַס, איז געווען
דאָפּלט קאלט. צוריק אין לאגער האָב איך זיך געשלעפט ווי א צעטומל-
טע — אין קאָפּ האָט גאָר אלץ גערוישט, געקלאפּט, געהאקט. אפילו
עסן האָט זיך נישט אזוי שטארק געוואָלט, כאָמט פון נעכטן אין אָונט
האָב איך גאָר גאָרנישט נישט געהאט אין מויל. איצט „עסן מיר“ צוויי
מאָל אין טאָג — מיטאַג-צייט די זוף, אין אָונט — דאָס שטיקל ברויט
מיט דער אזוי-גערופענער קאווע. זעלמן ביי וועמען עס קלעקט אַ שטאַר-
קער ווילן צו צעטיילן דאָס קליינע שטיקעלע ברויט אויף דער העלפט,
כדי לאָזן אויך אויף פרישטיק. מיר אלע ווייסן, אז מען מוז דאָס טאָן,

יעדע פון אונדז האָט נישט איין מאָל געפרוּווט דאָס טאָן, נאָר עס קומט דערפון נאָרנישט נישט ארויס. אז איך לאָז אויף אינדערפרי כאָטש איין ברעקעלע, כאפ איך זיך ביינאכט אומבאדינגט אויף און קאָן נישט אייגן שלאָפן, ביז איך שלעפ דאָס נישט אַרויס פון אונטערן שעניק און עס אויף. איך טרייסט זיך נאָר מיט דעם, וואָס אפשר וועט שוין באַלד גע- מען טאָגן און כּוואַלט אין א וויילע ארום במילא דאָס אויפגעגעסן...

היינט האָב איך זיך אויך געקליבן צו לאָזן א שטיקעלע ברויט אויף אינדערפרי, בפרט, אז אין אָונט האָבן מיר געקראָגן אלץ מיטאמאָל — שוין די קאַלמע זופ פון מיטאָג און ברויט. אָבער ס'איז געווען אַזוי גע- שמאַק, אז איך האָב אפילו נישט באמערקט, ווי כּהאָב אויפגעגעסן. אין קאָפּ האָט נאָך אלץ גערוישט. כּהאָב קוים דערווארט זיך אויפן סיגנאַל צום שלאַף.

מיטאמאָל האָב איך דיִהפילט, ווי מען טרייסלט מיך שטארק. ס'איז נאָך געוויס נאכט, אָבער אין בלאַק ברענט דאָס פייער, אויף די נארעס — קיין איין לעבעדיקער נפש. אונדזער טיש־עלסטמע הייסט מיר גיך אויף־ שטיין. הינטער איר שטייט א בייזער און רויט, ווי אַן אינדיק, האנס.

איך קריך אראָפּ. וואָס איז געשען? די טיש־עלסטמע ווארפט מיר ארויף אויפן פלייצע דעם מאנטל און פירט צו צום טיש. אלע זיצן שוין אויף די ערטער און קוקן עפעס מאָדנע אויף מיר. דער אונטערשארפ־ דער, ווי נאָר כּהאָב זיך דערנענטערט צו אים, גיט מיר אזא פאטש אין באַק, אז מיר איז פינצטער געוואָרן אין די אויגן. דערנאָך האָט ער גע- נומען שיטן א פאטש נאָך א פאטש. איך באמי זיך כאָטש אייגהאלטן אויף די פיס, כדי ער זאָל נישט נעמען בריקען מיך מיט די פיס.

ווען ער איז שוין מיד געוואָרן, האָט ער מיך אָפגעלאָזט, אָבער גע- הייסן שטיין אויף די קני א גאנצע נאכט.

האַנס האָט געגעבן א פייה, אז אלע זאָלן זיך לייגן שלאַפן. מיך האָט ער ארויסגעפירט אויף די טרעפ און געהייסן זיך שטעלן אויף די קני ביי די פיס פונעם וואכמאַן. יענעם האָט ער אָנגעזאָגט, אז איך זאָל נישט וואגן זיך אויפשטעלן און אז קיינער זאָל מיר נישט דערלאנגען די שיד.

ווי האַלט מען אויס א גאנצע נאכט? עס מאטערט די קעלט, די קני זענען פארגליווערט און מען זייער וויי. דער וואכמאַן לאָזט נישט אפילו א ריר טאָן זיך. די צייט ציט זיך שרעקלעך לאנגזאַם.

פון צייט צו צייט דוכט זיך, אז אָט-אָט וועל איך אנדערפאלן.
אָבער דער וואַכמאַן גיט מיר אַ שטורכע מיט דער קאָלבע פון ביקס און
איך גלייך זיך ווידער אויס.

עס האָט זיך געביטן די וואך. דאָס הייסט, ס'איז ערשט צוויי אזייגער.
ווי ווייט עס איז נאָך ביזן פרימאָרגן! מסתמא וועל איך פאָרט נישט אויב-
האלטן. ווען איך שלאַף, פלייט די נאכט אזוי שנעל פארביי.

אנדערפרי האָט מען מיך אויפגעהויבן: אליין האב איך שוין נישט
געקאָנט אויסגלייכן די פיס. אויפן אָפעל האָט מען מיך געפירט: כ'האָב
נישט געקאָנט גיין.

ערשט איצט האָב איך זיך דערוואַסט, פארוואָס מען האָט מיך באַ-
שטראַפט. ביינאכט האָט דעם וואַכמאַן ביים שויער זיך אויסגעדוכט, אז
עמעצער איז אראָפגעשפרונגען פון פאָרקן. איז צו אונז אין בלאַגן
אריינגעלאָפן אַ צעיושעמער האַנס און געהייסן אין איין מאָמענט זיך
אויסשטעלן אין די דורסגענג צווישן די נארעס. ס'איז געקומען צו לויפן
אויך דער אונטערשאַפירער. ביידע האָבן גענומען פיבערהאַפט ציילן.
יָאָ, עס פּעלט טאקע איינע! נאָכאמאָל איבערגעציילט. עס פעלט! האָבן
זיי געהייסן זיך אויסשטעלן לויט די בריגאדעס: מען דארף פעסטשטעלן,
ווער איז אנטלאָפן. אָבער, צום שלימזל, האָט זיך פונקט היינט פאר-
גרעסערט די פאָבריק-בריגאדע און די בריגאדע-עלסטמע קען נאָך נישט
אַלעמען. האָבן זיי געהייסן זיך זעצן צו די טישן, צו צוואַנציק.

ווייזט זיך ארויס, אז דאָס פעל איך... די טיש-עלסטמע האָט
אינסטינקטיוו אַ קוק געגעבן אויף די נארעס. זי האָט דערזען, ווי פון
אונטער דער פאמשיילע שטעקט מיין באַרוועסער פוס.

האנס האָט מיך פארגעדענקט. גלייך נאָכן פרימאָרגן-אפעל האָט
ער אַ געשריי געמאַן: „די, וואָס איז געשלאָפן אין דער צייט פון נאכט-
אָפעל — דריי פריט פאָרויס!“ איך בין געוואָרן אַ פארציטערטע —
דערווארט מיך נאָך אַ שטראַף? איך שטיי שוין אזוי אויך קוים אויף
די פיס.

איך בין ארויס. האנס האָט מיך אָנגעקוקט, געפרעגט, וווּ איך
ארבעט. דערוואַסט זיך, אז שוין אין פאָבריק, האָט ער געהייסן, איך
זאָל זיך אומקערן צוריק אויפן בוי-פלאַץ.

אָט אזוי האָט זיך געענדיקט מיין ווארעם לעבן, וואָס האָט גע-
דויערט סך-הכל איין טאָג. דער מאַגל האָט אפילו נישט באוויזן זיך

אויסצוטריקענען. ווידער ווייק איך זיך אונטער; רעגן, ווידער קנעט
איך מיט כמעט באַרוועסע פים די בלאַטעס.

* *
*

מען האָט געבראכט נייע פרויען. זיי זענען פון דייטשלאנד. איינע
פון זיי האָט מען גלייך באשטימט אלס אונדזער בלאַק-עלטסטע, און די
פריערדיקע בלאַק-עלטסטע אוועקגעיאָגט אויפן בוי-פלאַץ.

א טייל פון די נייע וועלן זיין אין אונדזער בלאַק, די איבעריקע —
אין צווייטן.

* *
*

מען האָט געבראכט נאָך א טראנספארט — פון ריגער געטאָ. אויך
דורך „קייזערוואַלד“, אויך האלב נאַקעטע. אָבער ביי זיי האָט מען נישט
צוגענומען די קינדער. צווישן זיי זענען פאראן אפילו אלטע לייט. זיי
גוט זיי איז!

איך פרעג ביי אלעמען, צי האָט עמעצער געקענט מיין מומע
וואָס האָט ביז דער מלחמה געוויינט אין ריגע. נאָך דערווייל ווייס איך,
ליידער, וועגן איר נאָרנישט. וואָלט זי זיך כאָטש אָפגעפונען!

* *
*

ס'איז ארויסגעפאלן דער ערשטער שניי. סוף-בל-סוף האָט מען
אונדז געגעבן זאָקן. אמת, זיי זענען נישט זייער ענלעך אויף אמתע זאָקן.
דאָס זענען גיכער שקארפעסן, מערסטנטייל מענערישע, פילפארביקע. צו
זיי זענען צוגענייט שטיקלעך אַלטע ווייבערשע זאָקן אָדער פשוט שמאַט-
קעס. אָבער ווען עס האלט שוין ביי דעצעמבער, מוז מען זיך פרויען
כאָטש מיט אזעלכע.

* *
*

מען האָט מיר ווידער גענומען אין פאבריק. כ'האָב געהערט, אז דאָס האָט מאשע איינגערעדט די בריגאדירשע, זי זאָל זיך משתדל זיין פאר מיר ביי האנסן. מען האָט מיר צוגעשטעלט צו דער זעלבער לעמיו. כ'האָב ווידער אָנגעהויבן פון א קניפעלע.
איצט קאָן איך שוין אָפּשטעלן און אוועקלאָזן די מאַשין, ביימי דעם בייגוול, ווען אין שיפעלע ענדיקט זיך דאָס קניילעכל, אריינשמעלן אַז אנדערן.
איך פירר שוין נישט אזוי, דערפאר מאַטערט נאָך מער דער הונג-גער.

* *
*

מען האָט געבראכט אן אויטאָ מיט הילצערנע קלומפעס. ווען מען האָט זיין אויסגעלאָדן, האָב איך זיך אָנגענומען מיט מוט און צוגע-נאַנגען צו האַנסן. ער האָט געהייסן ווייזן מיינע שיד. באַקומט זיי, האָט ער געהייסן דער פארוואלטערין פון קליידער-קאַמער, זי זאָל מיר ארויס-געבן א פּאָר קלומפעס, און די שיד צוגעמען. ס'איז מיר א שאָד געווען מיט זיי זיך צו שידן — די לעצטע זאך פון דער היים. נאָך וואָס זאָל איך טאָן, אויב זיי זענען אזוי צעריסן.
אין קליידער-קאַמער האָט מען אפילו נישט געפרעגט, וואָס פאר א נומער איך דארף. א שלעפּ געטאָן פון קופע א פּאָר קלומפעס אין מיר א וואָרף געטאָן זיי. די קלומפעס זענען געווען זייער גרויסע, נאָך בעטן אויסבייטן זיי האָט פשוט קיין זין נישט — איך וועל נאָך מיט די קלומפעס כאפן א זעץ אין קאַפּ פאר אזא „הוצפה“. בעסער אָג-שטאַפן אין זיי פאַפיר, אז די פיס זאָלן זיך נישט גליטשן. אז מען גיט ארויס אזא „אוצר“ — שווערע קלעצער, באצויגענע מיט צעראמע — פארשרייבט מען אויך. דאָס הייסט, אז „Hefling N 5007“
האָט באקומען איין פּאָר הילצערנע קלומפעס. „העפטלינג 5007 א“ — דאָס ביז איך. פון קיין פאמיליע אָדער נאָמען ווייסט מען דאָ נישט — יעדער העפטלינג האָט דאָ נאָר א נומער. אין פאבריק מערק איך אָפּ

מיט דעם נומער דאָס אויסגעוועבטע שטאָף (איד אַרבעט שוין זעלבֿשטענדיק). נאָך יעדע פּופּציק מעטער באווייזט זיך אין ביינוול א בלוזֿער פּלעק, אויף ודעם אָרט דארף מען דאָס אויסגעוועבטע שטאָף אים בערשניידן, פון ביידע זייטן אָנשרייבן דעם נומער. פון דער וועבערין און אָפּגעבן. אָפּגעבנדיק, וויגטש איד, אזוי ווי אלע דאָ, אז די פּאשיסטן זאָלן דאָס שטאָף אויסנוצן צום באנדאזשירן זייערע ווונדן.

מייַלמאַל פּלעגט זיך מיר איינגעבן פּריילעך צו מאכן מיינע חברה מעס מיט אַ ווייץ אָדער מיט אַן אויסגעזונגען אין הער שמיץ לידל. און אויב גישט פּריילעך מאכן, איז כאָטש ארויסרופן אויף די אויסגעזעצערֿטע געזוכטער אַ סימן פון אַ שמייכל — דאָס איז אויך שוין עפעס ווערט. די ערשטע צייט, ווען איד האָב זיך נאָרוואָס אויסגעלערנט ארֿבעטן זעלבֿשטענדיק, האָב איד זיך שטארק געפּלייט און כמעט יעדן פּאָג אויסגעארבעט צו פּופּציק מעטער. איצט האָט מען מיר אויסגעֿלערנט סאָבאַטירן — אביסל אָפּשרויפן א שרייפּעלע אָדער אייגשניידן א רימען, אז די מאשין זאָל בלייבן שטיין. איד רופֿט דעם מייסטער, ער גריבלט זיך, מאכט צורעכט, און נאָכדעם שרייבט ער אריין אין קארטֿמעלע, וויפל שעה די מאשין איז געשטאנען.

יעדן טאָג „צעברעכט“ זיך די מאַשין ביי אן אנדערער, און יעדעס מאַל אויף אן אנדער אופן.

* * *

עס דוכט זיך, אז אויף דער וועלט עקזיסטירט בלויז א לאַגער, ארֿבעט, הונגער און קעלט.

אמאָל פּלעגן אזוי אָפּט זיין אַדליגעס, און איצט, ווי אויף צו להכעיס, הערן נישט אויף די בייזע פרעסט. דאָס מאַנטעלע איז א זוֿֿ מערדיקס, דאָס קליידל א זיידנס, אָן ארבל, גייענדיק צו דער ארבעט און פון דער ארבעט נעמט מיר דורך דער פּראָסט אויף דורך און דורך. די קני ווערן בלוי און ברענען ממש. מיר באווייזן נישט צו קומען אין לאַגער און ארויפלויפן אין בלאָק — רופּט מען שוין אויפן אָפּעל. מיר שטייען אויפן אָפּעל-פּלאַץ און פּירן — דער אונטערשאַפּירער איילט זיך נישט אַרויסצוגיין. מיר מוזן שטיין אויפן פּראָסט, ווי מאַנעקינען, נישט א ריר טאָן זיך.

אויב ביים ציילן דוכט אים אויס, אז עמעצער האָט זיך א באוועג געמאָן, לאָזט מען אונדז אלס שמרָאָף שטיין אויפן פּראָסט ביי האַלבער נאַכט.

די וואָך אַרבעט איך אין דער ביינאַכטיקער שיכט. די איינציקע מעלה איז, וואָס איך מייד אויס די שרעקלעכע שמרָאָף — שטיין אויס! פּראָסט. נאָר בכלל איז די נאַכט=שיכט אַ סך אַ שווערערע: פּאַרטאָג ווילט זיך זייער שלאָפן, דאָס ליכט שניידט די אויגן, און פון הונג גער רעוואָלטירט אין בויד. אינדערפרי, ווען קוים לעבעדיקע און דער פרוירענע דערשלעפן מיר זיך אין לאַגער, לאָזט דער פּראָסט נישט אייג שלאָפן: אין פּוסמן בלאַק, דורך די שפּאלמן פון די פּאַרפרוירענע פענצ=טער, בלאָזט דער ווינט, שיט דער שניי. ביינאַכט, ווען אין בלאַק שלאָפן אַ סך מענטשן, איז עטוואָס וואַרעמער. צודעקן זיך מיט אַ צוגאַב=דע קע דערקויבט האַנס נישט — מען דארף זיך „פּאַרהאַרטעווען“. ער קומט ספעציעל קאָנטראָלירן, ווי מיר שלאָפן. אויב ער געפינט עמעצן אונטער צוויי דעקעס — יאָגט ער זי אַ נאַקעטע אַרויס אין הויף.

די לעצטע צייט דוכט מיר אַלץ אָפּטער און אָפּטער, אז מער וועל איך נישט אויסהאַלטן, דאָס האַרץ וועט פּלאַצן. אָבער עס פּלאַצט נישט, דער ווייטיק ווערט טעמפּער און אַלץ חזרט זיך איבער ווי געווען — איך שטיי אויף, לייג זיך, אַרבעט לויטן פייה...

* * *

כ'האָב דאָ געמראָפּן אַ ריגער פּרוי, וואָס האָט געקענט מיין ריגער מומע מיטן פעטער. ליידער, זענען זיי שוין ביידע נישטאָ. דעם פעטער האָט מען דערשאָסן אין די ערשטע טעג, די מומע איז מיט ביידע קינג דער געווען אין ריגער געמאָ, האָט זייער געהונגערט, ווייל זי האָט נישט געקאָנט אַרויסגיין צו דער אַרבעט: נישט געהאַט וווּ צו לאָזן די קינג דער. זי מיט ביידע יינגעלעך האָט מען אוועקגעפירט אויפן אומשלאַנג פּלאַץ און דערשאָסן.

* * *

די געכטיקע אימה איז שווער זיך צו דערמאָנען, נאָר עס איז אומגעלעך זי צו פארהגעסן.

אין אַוונט, ווען די בוי-ארבעטער האָבן זיך אומגעקערט פון דער ארבעט, האָט מען זיי ביים טויער שמארק אונטערזוכט. איינער פון די וואכלייט האָט געמאָלדן, אז ער האָט געזען, ווי א פארבייגייער האָט געמעצן אריינגערוקט א שטיקל ברויט. דאָס ברויט האָט מען געפונען ביי צוויי מענער — ביי יעדן צו איין שטיקל. בעת דעם אַוונט-אפעל האָט מען וועגן דעם געמאָלדן דעם אונטערשאַרפירער.

ווען דער אָפעל האָט זיך געענדיקט, האָט דער אונטערשאַרפירער אַנשטאָט דער קאָמאנדע, מען זאָל זיך פאנאנדערגיין, געהייסן ביידע „פארברעכער“, זיי זאָלן ארויסגיין פאַרויס, זיך אוועקשטעלן אנטקעגן אונדזערע רייען און זיין אויסטאָן. זיי קוקן מיט שרעק: עס שיט א שניי, עס ברענגט דער פראָסט. נאָר די שמיץ פון דער נאהייקע צווינגען צו פאַלגן. אונדז הייסט מען שטיין גלייך און קוקן, כדי דאָס זאָל אונדז דיגען אלס לערע.

פון קיך ברענגט מען צוויי עמער וואַרעם וואַסער און מען גיסט זיי אויס אויף די קעפ פון די ביידע מענער. זיי טרויסלען זיך, געבער, קלאפן מיט די ציין, רייבן אויף זיך דאָס וועש, פון זועלכן סלייט א דאָמף, נאָר די סאָלדאַטן טראָגן אַרויס נאָר צוויי עמער וואַרעם וואַסער. מען גיסט זיי ווידער אויס אויף די קעפ פון די אומגליקלעכע. זיי הייבן אָן צו שפרינגען, טאַנצן. די סאָלדאַטן מיטן אונטערשאַרפירער אמוזירט זייער דאָס בילד.

די עקזעקוציע חזרט זיך איבער יעדע צוואנציק מינוט. די אימ-גליקלעכע זענען שוין נישט ענלעך אויף מענטשן — ביים עלטערן פון זיי האָט דער נאקעמער קאָפ זיך באדעקט מיט א דין אייז-הייפעלע, ביים יונגערן, וואָס רייסט און פאטלט די האָר פון ווייטיק, שמעקן די האָר ווי פארפרוירענע בעזימלעך. דאָס וועש איז פארוואנדלט געוואָרן אין אייז, די פיס — ווייס, ווי ביי א טויטן.

די וואכלייט קייכן פון געלעכטער, פרייען זיך, אז דאָס איז א גוטע וויינאכט-פארוויילונג. יעדערער פון זיי גיט עצות, ווי צו גיסן דאָס וואסער. „אין די הויזן!“ — שרייט איינער. „דעם קאָפ טונק איין, דעם קאָפ!“ — הירזשעט א צווייטער.

ביים אָפגיסן זיי מיט וואסער, פרווון זיך די צוויי אומגליקלעכע אָפּשפרינגען, אָבער מען כאפט זיי ווי פאריאָנטע חיות, און מען קערט

זיי אום אויפן אָרמ. ווען כאָטש א מראָפּן וואסער פארגיסט זיך פארביי זיי, איז אנשטאָט דעם „אומזיסט“ פארגאָסענעם וואסער ברענגט מען א גאנצן עמער. די אומגליקלעכע הויבן נעבעך די טויט-ווייסע נאקעמע פיס, כדי זיי זאָלן נישט צופירן צום שניי.

כ'וועל נישט אויסהאַלמן! כ'וועל משוגע ווערן! וואָס די סאַדיסמן טוען אָפּ! ס'איז דאָך א שוידער!

סוף-כל-סוף האָבן די היטלעריסמן געהייסן זיך פאנאנדערגיין. האנסן האָט מען אָנגעזאָגט, ער זאָל מאַרנן די ביידע פון דער ארבעט נישט באפרייען, מעגן זיי אפילו האָבן צו 40 גראד היין.

דער עלטערער איז היינט געשטאַרבן. ער איז אנידערגעפאלן לעבן וואנגעמקע און מער נישט אויפגעשטאנען. דער צווייטער האָט יאָ געארבעט, כאָטש קוים זיך געהאלמן אויף די פיס, גערעדט פון היין. ווען די וואכלייט פלעגן נישט באמערקן, האָבן די חברים זיך געמיט צו העלפן אים ווי-נישט-איז דערציען ביזן סוף פונעם ארבעטס-טאָג.

* * *

האַנס האָט צוגעטראכט א נייעם אופן פון פייניקן אונדז — „לויפ-טערן די לונגען“.

די פאבריק ארבעט זונטיק נישט, דעריבער שיקט ער זונטיק די פאבריק-ארבעטער אויף דער בוי-ארבעט. דאָס וואָלט אפשר געווען יושרדיק, ווען זיי וואָלטן פארבייטן די בוי-אַרבעטער, כדי יענע זאָלן כאָטש איין טאָג קאָנען אביסל אָנווארעמען זיך. אָבער דווקא דאָס לאָזט זיי האנס נישט, ער צווינגט זיי „לופטערן די לונגען“. פון באני-גען אָן מוזן זיי מארשירן איבערן לאגער און זינגען. באזונדערס גע-פעלט האנסן איין ליד, וואָס איז ספעציעל פאר אונדז איבערגעמאכט געוואָרן: „מיר זענען געווען די הארן פון דער וועלט, איצט זענען מיר די לייז פון דער וועלט“.

וואָס שמארקער דער פראָסט, אלץ לענגער צווינגט אונדז האנס צו מארשירן — די לונגען מוזן זיך גוט „אויסלופטערן“.

* * *

היינט האָט מיר איינע א פרוי געזאָגט, איד זאָל אויפהערן שרייבן מיינע חכמות. פון וואָס לאד איד? פון אונדזערע צרות? ווען איד האָב וועגן דעם דערציילט מאשען, האָט זי מיר געזאָגט: מען דארף נישט באמיען זיך צו געפעלן ווערן יעדן איינעם — אלעמען נאָכגעבן איז אוממעגלעך. מען דארף טראכטן מיטן אייגענעם שכל. שרייבן מוז מען — סיי חכמות, סיי ערנסטע זאָכן. אויב מײן „שמראם־דענהאָפער הימן“ זינגען אפילו אזעלכע, וועלכע האָבן מיך קיינמאָל אין די אויגן נישט געזען, אפילו יענע, וואָס געפינען זיך אין די אנדערע בלאַקן, דער גאנצער לאַגער, איז א סימן, אז די מענטשן געפעלם ער. און דאָס איז דאָס וויכטיקסטע. מסתמא איז זי גערעכט.

* * *

א נייע מין שמראָף האָבן צוגעטראכט די ועסעסאָוועס. אפשר איז דאָס אפילו נישט קיין שמראָף, נאָר סתם א מין „פאר־וויילונג“. עם דערנענטערט זיך דער פּרילינג און האַלטן אונדז אויפן פּראָסט איז שוין נישט אזוי אינטערעסאנט. נאָכן אפּעל האָט האנס געהייסן זיך איבערשמעלן אזוי, אז צווישן די רייען זאָל בלייבן א קאָרדאָר פון איין מעטער די ברייט. נאָכדעם האָט ער באפוילן זיך צוזעצן אויף די קני און שפּרינגען. לכתחילה האָבן מיר נישט פארשטאנען, וואָס וויל ער פון אונדז, נאָר האנס האָט געגעבן אזא געשריי, אז אפילו נישט פארשטייענדיק, האָבן מיר גענומען שפּרינגען.

איד האַלט זיך נישט איין אויף די פיס. קוים וואָס איד אָמעס. און האנס טראָגט זיך צווישן די רייען, שמייסט מיט דער נאהייקע און שרייט, אז מיר זאָלן נישט סימולירן. נאָר צורירן זיך מיטן געזעס צו דער וערד טאָר מען נישט, מען מוז שפּרינגען, ווי די פּרעש. דאָס האַרץ קלאַפט, איד ווער דערשטיקט! כאַטש אויף איין מינוט אָפּכאַפּן דעם אָמעס. עם שמעכט אין זיימ! אומעמוס טוט ווי, בלאַקן מער נישט! און האנס לאָזט נישט אראָפּ קיין אויג. איינע האָט געהלשט. אָט־אָט חלש איד אויד. געבן הילף דער גע־חלשמער לאָזט האנס נישט. אלע מוזן שפּרינגען. נאָר איינע איז אַנ־

דערגעפאלן. זי בעט הילף, ווייזט, אז זי קאן נישט רעדן. עמעצער האָט א געשרי געמאַן: „זי איז שטום געוואָרן!“ סוף-בל-סוף איז האַנס אליין מיט געוואָרן. אונדז אָפּגעלאָזן. די וועלכע זענען געלעגן אין הלשות, האָט ער נישט געלאָזט אויפהייבן — זיי סימולירן, זיי וועלן אליין אויפשטיין. און אויב נישט, זענען זיי שוואַכע און קאָנען נישט אַרבעטן, דאַרף מען פאַרשרייבן זייערע נומערן. עטלעכע פרויען כאַפן די אומגליקלעכע און שלעפּן זיי אוועק ווייטער פֿון האַנסן. אליין נישט קענענדיק זיך אויסגלייכן, פּוּזענדיק כמעט אויף אלע פיר, שלעפּן זיי זייערע חברמעס, וועלכע זענען נאָך אלץ נישט געקומען צו זיך. אָבער נאָך ביז די טרעפּ. אויף די טרעפּ קאָנען מיר נישט אַרויפּרייבן. מיר זיצן אויפן שטייגערנעם דיל און שליינגען מיטן מויל די לופט. אנדערע פרווון קלעמערן אויף אלע פיר. קוים מיט צרות אַרויפּגעקראָכן עטלעכע טרעפּעלעך, בלייבן זיי זיצן. איד קאָן נאָך אלץ נישט נאָרמאַל עטעמען. איד וויל בעטן א פרוי, זי זאָל מיר העלפּן אָנגע כאַפן זיך אין דער פּאַרענטשע, אפּשר וועל איד אויף אזא אופן קאָנען זיך אויפהייבן. אָבער קוים מיט צרות קוועטש איד אַרויס פון זיך א וואָרט. וואָס מער איד סטאַרע זיך רעדן, אלץ שווערער קומט עס מיר אָן.

מער וואו איד נישט א וואָרט צו זאָגן.

ענדלעך, שלעפּ איד זיך קוים אליין אַרויף אויפן פערטן שטאַק. כ'וואָלט זיך צוגעלייגט, נאָך ביזן סינגאַל פאָר מען נישט. איד פאַל אָנגע דער אויך דער באַנק ביים שיש, לייג אוועק דעם קאָפּ אויף די הענט און זיין. אָבער אזוי איז נאָך שווערער צו אָטעמען, כ'מוז זיך אויסגלייכן. איד זיין און קוק, ווי דורכן טיר שלעפּן זיך נאָך אזעלכע, ווי איד, האַלב לעבעדיקע, קוים עטעמענדיקע גפשות.

מיטאַמאָל איז אין מיר אויסגעוואַקסן האַנס. באַקומט אונדז און, ווי עס וואָלט נאָרנישט נישט געשען, א פּרעג גענעבן, פאַרוואָס איז דאָ אזוי שטיף, היינט איז דאָך זונטיק, יום-טוב — מען דאַרף זינגען.

מיר שווייגן. „זינגען!“ — האָט ער מיט כעס א געשרי געמאַן. — „אָדער איר וועט שפּרינגען!“

איינע האָט אָנגעהויבן מיט א ציטערנדיק שטימעלע, די צווייטע האָט א קוויטש געמאַן, עס האָבן זיי אומדרייט אונטערהע האַלטן נאָך עטלעכע כע הייזעריקע שטימען. איד מורמל אויך.

האָס מויל עפנט זיך, און אין אים רינגען געזאלצענע טרערן...

* * *

מיר ווייסן שוין, פארוואס מיר האָבן אייערנעכטן געשפרונגען —
עמעצער גיט איבער די הימלעריסמן וועגן אונדערע „בונטארישע רייד“.
וועמענס ארבעט קאָן דאָס זיין? ווער וויל ביי זיי זיך אויסדינען?
אלע זענען חושד „יענעם ווינקל“ — די געקומענע פון דייטשלאַנד.
אַבער ווי דערוויסס מען זיך דעם אמת? ווי כאפט מען די פארעטערין?
די מיידלעך וועלן קאָנטראַלירן אלע ניי אָנגעקומענע. אין דער אָג-
זעזנהייט פון איינער וועלן זיי עפעס זאָגן וועגן דעם אונטערשאַפירער
אַדער וועגן האַנסן. אויב מען וועט אונדז דערפאר נישט באַשטראַפן —
הייסט עס, אז זי איז נישט קיין מסורטע. וועלן זיי זיך נעמען צו אן אַג-
דערער. און אזוי וועלן זיי „דורכטרייסלען“ אלע, ביז זיי וועלן נישט גע-
פינען די אמתע מסורטע.

מיד נעמען זיי אין דער קאָנטראַל נישט אַרײַן — כּלְקָאן אַרײַג-
פאלן, און איד האָב שוין אזוי אויך גענוג אָנגעליטן זיך — אי די ציי-
נער האָט מען מיר אויסגעהאַקט, אי אויף די קני געשמעלט אויף אַ גאָ-
צער נאַכט. און נאָכן שפּרינגען הויב איד ערשט איצט אָן נאָרמאַל צו
רעדן.

* * *

היינט אינדערפרי, נאָכן אַפעל, האָט האַנס געמאַלדן, אז אין אונ-
דזער בלאַק איז פאַרפאלן געוואָרן אַ פּאַר שיד. איינע אַ פרוי איז גע-
קומען צו אים בעמן קלומפעס, ווייל באַהוועס קאָן זי נישט אַרויסגיין
צו דער ארבעט. ווער האָט גענומען די שיד?
שטיל...

האַנס איז ביז געוואָרן. אויב ביז אַוונט וועלן די שיד זיך נישט גע-
פינען, וועט ער וויסן, ווי אונדז צו באַשטראַפן. אין לאַגער טאָרן נישט
זיין קיין גנבות!

אַרויסגייענדיק צו דער ארבעט, האָט מען אַלעמען ווי געהערט
אונטערזוכט. די שיד, פאַרשטייט זיך, נישט געפונען.

דעם גאנצן טאָג האָט די גנבה נישט געלאָזן צורו. ווער האָט גע-
 קאָנט נעמען? און צוליב וואָס? דער גנב וועט דאָך נישט קאָנען אליין
 זיי קאָנטאָן, נישט באהאלטן זיי (דאָס איינציקע אָרט צו באהאלטן איז
 דער שעניק, און אים קאָנטראָלירן די הימלעריסען גאנץ אָפּט). די וויי-
 בער האַלטן, אז די גנבה איז אָדער אן אויסגעטראכטע מעשה, א פּראָ-
 וואַקאציע, אָדער די פרוי האָט פשוט אליין ערגעץ פאררוקט אירע צע-
 ריסענע שיר, כדי צו קריגן גאנצע קלומפעס.

אין אַוונט פארן אפּעל האָב איך פּאַרגעלייגט אויסצומאַן די זאָקן:
 מסתמא וועט מען ווידער דארפן שפּרינגען, וועט פון די אויך=מיר=זאָקן
 קיין זכר נישט בלייבן. אָבער קיינער האָט מיין פּאַרשלאַג נישט אונטער-
 געהאלטן — עס איז קאַלט.

נאָכן אפּעל האָט האַנס א זאָג געטאָן, אז כאלד וועט ער אונדז
 ווייזן, וואָס עס הייסט גנבענען. ער האָט געהייסן זיך איבערשמעלן צום
 שפּרינגען..

„וואָס האָב איך געוואָנט?“ — גיב איך א ביסערן שמייכל צו מאַ-
 שען. האַנס האָט דאָס באמערקט, געהייסן צוגיין צו אים. איך בין פאר-
 שטייגערט געוואָרן. ער האָט מיך ארויסגעשעלפט פון ריי און אזוי גע-
 נומען בויקערן, אז מיר איז פינצטער געוואָרן אין די אויגן. ווי פון
 ווייט האָבן זיך צו מיר דערטראַגן זיינע ווערטער, אז איך זאָל „Sollen“
 — שפּרינגען „סאָלאָ“ פאר דער גאנצער ריי.

מיר שפּרינגען: איך — אנטקעגן זיי, — זיי אנטקעגן מיר. האַנס,
 ווי שטענדיק, לויפט ארום צווישן די רייען מיט שוים אויפן מויל און
 קוקט זיך אלץ אום אויף מיר: „דו קענסט לאַכן, איז קען אויך שפּרינג-
 גען“.

קוים וואָס איך אָטעם. די כוחות גייען מיר שוין אינגאנצן אויס.
 אפילו זיך אָפּגעשטעלט אויף אן אויגנבליק, קאָן איך נישט אריינציען
 דעם אָטעם. מיר דוכט, אז איך שפּרינג שוין נישט, נאָך די פיס, געליימ-
 טע און פולע מיט ווייטיק, היובן מיך מעכאניש, ווי אויף פרוזשיגעס.
 און לאָזן ווידער אראָפּ...

איך געדענק כמעט נישט, ווי מען האָט אונדז אָפּגעלאָזט און ווי מאַ-
 שע האָט מיר, קוים א לעבעדיקע, געשלעפט אויף די טרעפּ. נאָכדעם
 האָט האַנס, דוכט זיך, געהייסן זינגען, אָבער אלע האָבן געשוויגן. אוועק-
 גייענדיק, האָט ער אָנגעשראַקן, אז מאַרגן וועלן מיר ווידער שפּרינגען...

* * *

מאשע האָט אָנגעשריבן א ליד וועגן לאַגער. איר האָב זיך, פאַר-
שמענדלעך, גישט וואָס צו גלייבן צו איר. איר קען נאָר אָפּלאַכן פון
אונדזערע צרות. איר ליד איז אַן עהנסטס. עס שפירט זיך מיפער וויי-
טיק, אָבער גישט קיין האַפענונגסלאָזיקייט. זי ענדיקט מיט די ווערפער,
אז דאָס אייז וועט געמען פּלאַצן, און דאָן וועלן מענטשן דערלאנגען
איינער דעם צווייטן פרייע פון קייטן הענט!

* * *

געכטן איז געווען אן אַקציע... דאָ הויכט זיך דאָס שוין אויך אָן...
אין דער צייט פונעם אָונט-אפעל זענען אין הויף אָנגעקומען א סך
סאָלדאַטן. לכתחילה האָבן מיר אויף זיי גישט געלייגט קיין אכט. ווען
מיר האָבן אָבער דערזען, ווי אייניקע פון זיי רינגלען אונדז ארום, און די
איבעריקע זענען אוועק אין די בלאַקן — האָבן מיר זיך גוט דערשראָקן.
וואָס וועט דאָ זיין?

דער אָפעל גייט ווי שמענדיק. האָנס ציילט: פון קעסל-רוים און
פון קיר קומען צו לויפן די הייצערס און די קיר-ארבעטער (זיי מעגן
זיך שמעלן אין לעצטן מאָמענט). עס קומט דער אונטערשאַרפירער.
אלץ ווי שמענדיק.

און פאַרט קומט עפעס פאַר...

וואָס טוען די סאָלדאַטן אין די באַראַקן? אן אונטערזוכונג?
אין מיין שעניק ליגט דאָס טאָגבוך. מאַשע האָט שוין לאנג געהייסן אלץ
באגראָבן. פארוואָס האָב איר זי גישט געפאָלגט? איצט וועט מען גע-
פינען...

און צוליב וואָס האָט מען אונדז ארומגערינגלט? אז מיר זאָלן
זיך גישט ווארפן וואהין, טאָמער איז עפעס באהאַלטן אין די שעניקעס?
דאָך איז דאָס גישט געלעך אויף אַן אונטערזוכונג — א צו גרויסע וואָר.

דער אונטערשאפידער האָט אונדז שוין איבערגעצייגט, אָבער
קײן קאָמאנדע וועגן פאנאָמערעניז זיך גײט ער נאָך נישט. ער לָאָזט אָפּ

נאָך די קיך-ארבעטער און די הייצערס.

פון צווייטן בלאַק פירן די סאָלדאַטן ארויס צוויי עלטערע ריגער
פרויען. זיי זענען קראַנק און אויפן אפעל נישט ארויס (האַנס האָט אין
ראפּאָרט געזאָגט, אז עס זענען פאראן צוויי קראַנקע). מען פירט זיי צו
די שוואַרצע פארמאכטע אויטאָס. מיר האָבן נאָך נישט באַמערקט, ווי
די אויטאָס זענען אריינגעפאָרן אין הויף. אנדערע סאָלדאַטן נעמען צו
ביי די פרויען, וואָס שמײען צום סוף פון דער ריי, זייערע קינדער. אין
ערשטן מאָמענט האָט קיינער נאָרנישט נישט פארשטאַנען, נאָך פלוצ-
לינג האָבן אלע אָנגעהויבן שרעקלעך שרייען און יאָמערן. די מאמעס
ווארפן זיך צו די אויטאָס, ווילן נישט אָפגעבן די קינדער, וויינען,
שילטן. איינע בעט זיך ביים סאָלדאַט, ער זאָל זי אויך לָאָזן פאָרן מיטן
זונעלע. א צווייטע פאלט אויף די קני, כאַפּט אָן דעם סאָלדאַט פארן
פוס, ער זאָל נישט קאָנען אוועקטראָגן איר קינד. דער יונג גייט איר
א בריק מיטן שטיוול אין פנים און גייט אוועק מיטן קינד וואָס פאָר-
גייט זיך פון געוויין. איינע וויל מיט גוואַלד ארויסרייסן איר קינד, בייסט
דעם סאָלדאַט אין האַנט, נאָך צוויי אנדערע סאָלדאַטן כאַפּן זי אָן,
פארדרייען איר אויף הינטן די הענט און שלעפּן אוועק אין א זייט. זי
ראנגלט זיך, ווארפט מיטן קאָפּ, שרייט, נאָר ארויסרייסן זיך קאָן זי
נישט.

איינע א מאמע טראָגט אליין אוועק איר טעכטערל צום אויטאָ.
דער היטלעריסט גיט א שלעפּ דאָס עופעלע, וויל אריינגווארפן אין אוי-
טאָ, אָבער דאָס קינד פארווארפט די הענטלעך ארום זיין האַלדז אין
טוליעט זיך צו אים. די מאמע כאַפּט זיך פארן קאָפּ און פאלט אַנידער
ווי אן אונטערגעשטאָסענע. דער היטלעריסט שפּרײזט אריבער איבער
דער מאמען און שטופט אריין דאָס מיידעלע אין אויטאָ.

מען פירט אויך עלטערע לייט. די מאמעס ווארפן זיך צו זיי, בעטן
אכטונג געבן אויף די קינדער, שרייען אויס זייערע נעמען, ווייזן, אין
וועלכן אויטאָ זיי זענען.

די אויטאָס גיבן א גלאַנץ מיט זייערע שוואַרצע זייטן און פאָרן
ארויס פון הויף. די מאמעס בלייבן דאָ. זיי וויינען, קלאָגן, רייסן אויף
זיך די האָר. די געהלשמע פרוי קאָנען מיר נאָך אלץ נישט אָפּמינערן.

זי ליגט, אין די הענט האלט זי קאָנוולסיוו פארקוועטשט א הויפן ערד
מיט שטארצענדיקע גרעזעלעך.
ס'איז דאָך פרוילינג...

* *
*

די מיידלעך האָבן געמאכט דעם גרוילעכן „חשבון“ — שבת, בעת
דער קינדער-אקציע, האָט מען אוועקגעפירט 60 קרבנות: 41 קינדער און
19 זקנים.

* *
*

מיר האָבן ווידער געשפרונגען. מאשע האָט מיר די גאנצע צייט
שטיף געלערגט אָטעמען — אריינציען לופט, פארהאלטן, אויסאָטעמען
און שפרונגען ריטמיש, אין טאקט מיטן אָטעמען. ווען דער אונטער-
שארפירער קעגט זיך אָפּ, זאָל איר נאָר הויבן די פלייצעס, אימיטירנ-
דיק שפרונגען.

ווען ס'האָט גענומען ווערן פינצטער, האָט הער אונטערשאפירער
אונדז אָפגעלאָזן. אין דער פינצטער איז שוין נישט אזא עפעקט. האנסן
האָט ער געהייסן לאָזן אונדזער בלאַק אָן ברויט. אונדז האָט ער ביים
אוועקגיין געדראָט, אז אויב מיר וועלן כאַטש נאָר איינמאָל רעדן פרעד
וועגן דער דייטשישער מאַכט — וועט מען דאָ אויפן אָרט דערשיסן
נישט בלויז יענע, וועלכע האָט גערעדט, נאָר אויך יענע, וועלכע האָבן
געהערט און נישט דערצייילט.

אָט פארוואָס מיר האָבן געשפרונגען!

ווייזט זיך ארויס, אונדז האָט געמערט ראָזע. די מיידלעך לייגן
פאָר אָנברעכן איר די ביינער, און איר זאָג, אז מען דארף צומראכטן
עפעס אן ערגסטערע שטראַף. אַשטייגער, וואָס? ווייס איר אליין נישט.
אפשר אינגאָרן זי, נישט רעדן מיט איר. אָבער די מיידלעך געמען דאָס
נישט אָן — ס'איז צו איגמעליגענט. איבערצייילן איר אלע ביינדעלעך —
זאָל זי אויך ווייטער וויסן!

איר וועל מוזן היסן ביי דער מיר: אויב דער וואַכמאן וועט זיך דערנענטערן, געבן א צייכן.

ביינאכט האָבן די מיידלעך, ווי מיר האָבן אָפּגעטרעדט, מיר אויפֿ= געוועקט און א באַרוועסע (די קלומפעס קאָנען מיט זייער קלאַפּן אויס= געבן) אוועקגעפירט אויף מיין פּאָסן. עטלעכע זענען ארויפגעקראַכן אויף די אויבערשטע גאַרעס, איבער דעם אָרט, וווּ אונזן, אויפן ערשטן שטאַק, שלאָפט ראָזע. איין מיידל האָט מיט א געביטענער שטום זי אויפֿ= געוועקט, געזאָגט, אז די שבנה האָט געחלשט (ראָזע איז פאר דער מלחמה געווען א קראַנקן=שוועסטער). ווי גאָר ראָזע האָט זיך ארויסגערוקט פון דער גארע, האָבן פון אויבן גענומען פאלן קאָלדרעס. די מיידלעך זענען אראָפּגעשפרונגען, זי אָנגעכאפט, נישט געלאָזן זיך ארויסרייסן פון אונז מער די קאָלדרעס, און גענומען געריקן, בויקערן די בייגער, ווי עס באַ= דארף צו זיין, גאָר אזוי שטיל, אז אפילו איר האָב כמעט גאָרנישט נישט געהערט, כאַטש כ'האָב געוויסט, וואָס דאָרטן טוט זיך.

גאָר דעם אלעם האָב איר זיך צוריק געלייגט אויף מיין אָרט, אָבער איינשלאָפּן האָב איר נישט געקאָנט — טאָמער וועט זי זיך קלאָנגן? אמת, זי ווייסט נישט, ווער עס האָט זי געשלאָנגן, אָבער דאָס שפילט נישט קיין שום ראָל — ישטראַפן וועט מען אלעמען. אפשר האָט מען פאָרט די גאנצע מעשה נישט באדארפט? דאָס ערשטע מאָל וואָלט גע= נוג טעווען אָנצושרעקן זי.

היינט גייט ראָזע ארום א בייזע. מיט געשוואַלענע אויגן און קוקט נישט אויף קיינעם. אָבער קלאָנגן זיך האָט זי, ווייזט אויס, מורא.

* * *

מיט עטלעכע טעג צוריק האָט מיר מאשע געזאָגט, אז די פרויען פון אונדזער טיש וועלן פייערן דעם ערשטן מאי. ווען מיר וועלן קריגן די ברויט=פאָרציעס, וועלן מיר נישט אראָפּשלינגען זיי, ווי שטענדיק, גלייך אויפן אָרט, שטייענדיקערהייט. מיר וועלן זיך פריער אלע אויס= זעצן ארום טיש, יום=טובדיק. עמעצער האָט צוגעזאָגט צו קריגן א ציי= טונג און דערציילן, וואָס מען שרייבט דאָרטן. פארשטייט זיך, פון א פאשיסטישער צייטונג קאָן מען זיך קיין סך נישט דערוויסן, דאָך וועלן מיר כאַטש דעהערן, וועלכע שמעט זיי האָבן ווידער פארלאָזן, צוליב סטראמענישע טעמים" אָדער, "כדי אויסגלייכן דעם פראַגמט".

בעלגים צו פראווען דעם יום־טוב האָבן זיך געפונען א סך האָבן מיר אין דער נאכט פון ערשטן מאי צוגויפגערוקט דריי טישן און זיך אויסגעזעצט. ליזע דערציילט וועגן פראָנט. מיר האלטן אין חשבונען, ווען קאָן די רוימע אחמיי שוין זיין האָ. דאָס ברויט עסן מיר מיט קלייניגקע ביסנס, געלאסן, רואיק. פון די רייד וועגן פרייהייט ווערט אויפן הארצן אזוי גוט און גרינג.

פלוצלינג האָט זיך מיר אָפגעריסן אין הארצן — אין מיר שטייט דער אונטערשארפירער! און ליזע, אנשמאָט דעם אויסרוף ¹ „Achtung“, האָט גאָר גענומען זינגען „לאנגע יאָרן!“ א... זי מאכט זיך, אז זי האָט דעם אונטערשאהפיהער גישט באמערקט! מאַשע זינגט מיט און שמוּד־כעט מיר אין זייט, כ'זאָל אויך אונטערהעלפן. און איד האָב פון שרעק פארלאָרן די שטים. איד צי הייזעריק „גליקלעכע יאָרן!“ און פארשטיי קוים, אז מאשע זינגט אין פויליש „הונדערט יאָר!“ צום סוף, מאכנדיק דעם אָנשמעל, אז זי האָט אקאָרשט באמערקט דעם אונטערשארפירער, גיט ליזע א געשריי: „Achtung!“

מיר שפרינגען אויף פון די ערדער, ציען זיך אויס און ווארפן. וואָס וועט איצט זיין?

דער אונטערשארפירער קוקט זיך מיט כעס ארום און פרוענט, וואָס אין דאָ פאר א פארזאמלונג. ליזע גיט אפילו גישט קיין פינגל מיטן אויג און ענטפערט, אז דאָס פייערן מיר דעם געבורטס־טאָג פון אונדזער טיש־עלטסטער. דער אונטערשארפירער ווארפט אויף אונדז א פארדעכטיקן בליק און גייט ארויס.

— און ווען ליזען וואָלט גישט איינגעפאלן אָנצוהייבן זינגען? —

פרעג איד.

מאשע לאכט פון מיין נאיווקייט: דאָס איז דאָך געווען אַן אָפגע־רעדטע זאך פון פריער.

* * *

זונטיק, האָבן מיר, די „פאָבריק־ארבעטערינס“, ווי שמענדיק, גע־ארבעט אויפן בוי־פלאַץ. ווען דער וואכמאן פלעגט זיך אָפקערן, פלעג

(1) — אכטונג!

איד אויפהייבן דעם קאָפּ און קוקן אויפן בעז, וואָס בלייבט אויף דער צווייטער זייט פון וועג. עס דוכט זיך, אז דער ווינט בויגט בכיוון די צווייטע געלעד אין אונדזער זייט, כדי צו דערנענטערן צו אונדז זייער אראָפּ מאַם.

ווען מיר האָבן זיך צוריקגעקערט אין לאַגער, האָבן מיר געטראָפּן די העפטלינגס, וועלכע זענען צו דער ארבעט נישט ארויס, ווי זיי „לופּט פּערן די לונגען“ — מאַרשירן מיט אַ ליד. אַ געוויינלעך זונטיקדיק בילד. פּלוצלינג האָט האַנס געמאַלדן, און גאָר מיטאַג וועט מען קיינעם נישט אַרויסלאָזן פון די בלאַקן; אלע מוזן דורכגיין אַ מעדיצינישע אונטערזוכונג.

א נײַער אומגליק אויף אונדזערע קעפּ! מיר זענען זייער דאַר, אַמאָ תּע סקעלעפּן, אונדזערע קערפּערס זענען באַדעקט מיט געשווירן. פון הונגער און איבערלעבונגען האָבן כמעט ביי אלעמען אויפגעריסן געשווירן. זיי זענען פול מיט אײַטער, ווייל מען היילט זיי נישט. די אײַנציקע „הײַט לונג“ — יעדן אינדעפּרי און אַוונט לײַגן מיר צו שמאַטקעס, אײַנגעפּונקטע אין קאַלטן וואַסער. מיר האָבן זיך שוין צוגעוויינט צו אונטערזע געשווירן, ווי מיר וואָלטן אין זיי געבוירן געוואָרן. אָבער אז די הימלעריסן וועלן זיי דערזען...

וואָס טוט מען? וווּ טוט מען זיך אהין? אפשר אויסבאהאלטן זיך אין שוואַלעט אויף דער גאַנצער צײַט, וואָס די אונטערזוכונג וועט געדויערן? און טאַמער וועט מען קומען קאָנטראָלירן אין שוואַלעט? איד פּרעג אַן עצה ביי מאַשען. זי ענטפּערט, אז אין אזעלכע פּאלן קאָן מען קײַן עצה נישט געבן, יעדער מענטש קאָן גאָר אליין זיין דער בעל-הבית אויף זיין לעבן. געפונען א צײַט, ווען צו פאַרנעמען זיך מיט פּילאָזאָפּיע! און וואָס וועט זי אליין טאָן? זי וועט גיין אויף דער אונטערזוכונג, כאַטש איר רע פּיס זענען אויך אין געשווירן. פאַראן דאָ אָבער פּרויען, ביי זעמען דער גאַנצער קערפּער איז אין ווונדן, זיי דראָט די סכּנה שטאַרקער, דאַרף מען זיי לאָזן זיך באַהאַלטן, מען טאָר נישט פאַרנעמען די ערשער, אין וועלכע אנדערע גוטיקן זיך מער. הייסט עס, אז איד דאַרף אויך גיין אויף דער אונטערזוכונג?

גאָר פאַר מיר האָט „געפּסקנט“ דער אונטערשאַרפּירער: ער האָט געהייסן די סאַלדאַטן באַקוקן אלע ווינקעלעך, און ביז עס וועט זיך נישט ענדיקן די מעדיצינישע אונטערזוכונג, קיינעם נישט אַרײַנלאָזן אין טוֹג אלעמ.

אלץ!

מען הייסט אונדז אויסטאָן זיך נאקעט און פאמעלעך, איינציקווייז פארבייגיין פארביי דער קאָמיסיע.

די ערשטע זענען שוין פארביי. די סאמע דאָרע, און יענע, וועלכע זענען דורכאויס באַדעקט מיט געשווינד, שמעלט מען אָפּ, מען פרעגט זייערע נומערן און מען פארשרייבט די נומערן אין ביכעלעך.

באלד קומט אָן מיין ריי. איד שטיי צוזאמען מיט אלעמען און צי מער: עם איז קאלט און שרעקלעך. די הויט איז געוואָרן א „גענדזענע“. עם טוט וויי דער קאַרק, ווייל איד האלט די גאנצע צייט אומנאטירלעך פארהויבן דעם קאָפּ, כדי די האָר זאָלן פארדעקן די געשווינד אויפן האלדז. עם טוט וויי די האנט, ווייל זי איז פעסט צוגעהריקט צו דער זייט, כדי פארדעקן די ווונדן אונטערן אָרעם. זאָלן זיי כאָטש נישט הייסן אויפהייבן די האנט!...

די ריי רוקט זיך זייער לאַנגזאַם...

איך דערנענטער זיך שוין. ווי האלט מען איין די פיס, זיי זאָלן זיך נישט בויגן?

מען רופט אויס! ניין, נישט מיד, נאָר די, וואָס הינטער מיר. איד גיי פארביי. איך קוק זיך לייכט אום: די פרוי, וואָס איז געגאנגען הינטער מיר, שטייט פאר דער קאָמיסיע. דער היטלעריסט הייסט זי א דריי געבן זיך, ער באקוקט זי פון אלע זייטן. ער זאָגט עפעס זיין שכן. זי קוקט אויף זיי ביידין מיט א בעטנדיקן בליק. נאָר דאָס העלפט נישט. מען פרעגט ביי איר דעם נומער און מען פארשרייבט...

די ריי רוקט זיך ווייטער.

פארענדיקט מיט אונדזער בלאַק, איז די קאָמיסיע אראָפּ און צווייטן. צו אונדז איז געקומען האנס מיט די וואכלייט. ער האָט אויס גערופן יענע אלע, וועמענס נומערן די קאָמיסיע האָט פארשריבן, און געהייסן זיי ארויסגיין אין הויף, ווו עס האָבן געווארט די שווארצע אוי-טאָס...

ארויסגייענדיק, האָט האַנס געהייסן זיך גרייטן צום קאָנצערט. ער מוז זיך אָנהויבן פונקט אין א שעה ארום. אינישט וועלן מיר שפרינגען!

מיר האָבן באשלאָסן, אז אין אזא טאָג וועלן מיר בעסער שפרינגען, אבי נישט זינגען!

א ברקענער נומער, וואס עס האבן געשראגן אויף דעם האלדז די וויד אין געטא

* * *

פון בוי-פלאץ זענען אנטלאָפן דריי פרויען. ווי אזוי און ווהין — דאָס ווייסט קיינער נישט. מסתמא, האָט זיי עמעצער געהאַלפן, ווייל ביי אזא וואָך, טראָגנדיק געצייכנטע קליידער, וואָלטן זיי אליין דאָס נישט געקאָנט אָפּטאָן. פיקאנט איז אָבער דאָס, וואָס קיינער האָט אפּ-לאָ נישט באמערקט, ווען זיי זענען נעלס געוואָרן. געכאפט האָט מען זיך ערשט דעמלט, ווען מען איז געגאנגען צו מיטאָג. די וואכלייט האָבן גע-פויפט, געשריגן, געזוכט, נאָר אומזיסט. דער אונטערשאהפירער קאָן זיי דאָך דערפאר אוועקשיקן אויפן פראָנט!

פארוואָס האָב איר נישט געוואוסט, אז מען סלייבט זיך אנטלויפן? איר וואָלט זיי געבעטן, זיי זאָלן מיר אויך מיטנעמען. מיט מיר וואָלט זיי נישט געווען שווערער — כ'וואָלט ביי זיי גאָרנישט נישט געבעטן, איר וואָלט נישט געקלאָגט, איר וואָלט אויסגעקומען אפילו אָן עסן.

די פליטים זענען שוין אויף דער פריי. זיי זיצן איצט, מסתמא, אין א קעלער. זיי וועלן זיך דערווארטן אויף דער רויטער ארמיי. מאשע האלט, אז זיי זיצן נישט אין קיין שום קעלער — זיי האָבן מיט קיינעם נישט געקאָנט צוגיפּרעדן זיך און האָבן פון קיינעם קיין הילף נישט גע-האט. עס האָט זיך פשוט אונטערגערוקט א פאסיקער מאָמענט, זענען זיי אנטלאָפן. זיי וועלן אין די געכט פרווון גיין אין דער ווילנער ריב-טונג. נאָר מען הייב איצט זייער שטארק די וועגן און מען וועט זיי במ"ל לאַ כאָפן.

איז מאשע גערעכט?...

נאָכן אָונט-אפּעל האָט מען אונדז נישט דערלויבט אוועקגיין פון פּלאַץ. דער אונטערשאהפירער האָט ארויסגערופן צו זיך האַנסן און די „פארשולדיקטע“ וואכלייט.

אין א שעה ארום איז האַנס געקומען צוריק און גענומען מיט א געשריי און מיט קלעפּ קאָנטראָלירן די גלייכקייט פון אונדזערע רייען. עס מוז זיין א מוסטערהאפטע אָרדענונג, ווייל באלד וועט אהער קומען דער שעה פון אלע קאָנצענטראציע-לאַגערן אין לעטלאַנד.

וואָס וועט דאָ זיין? עס לאָזט זיך מערקן, אז אויף האַנסן און אפּ-לאָ אַלע אויפן אונטערשאהפירער אליין ציטערט די הויט.

דער שעה איז געקומען. אין דער באגלייטונג פונעם אונטערשרא-
פירער און זיין סוויטע איז ער מיט גדלות פארבייגעגאנגען אונדזערע
רייען, איבערגעצייגט און מיט א פארקרוימט פנים אויסגעהערט דעם
אונטערשראפירערס ראפארט. די האנסן (דער טרויסער און דער
קליינער) האָבן אפילו נישט געוואָגט זיך צו דערנענטערן. זיי זענען
אויך געשטאנען אין דער ריי. אמת, אָפגעטיילט פון אונדז, אָבער פאָרט
אין דער ריי.

דער שעה איז צוגעגאנגען צו אונדז. ער האָט מיט דער גאהייקע
אָנגעוויזן אויף איין מיידל און געהייסן, זי זאָל ארויסגיין פאָרויס. נאָכ-
דעם א צווייטע, א דריטע, אזוי האָט ער אָפגעקליבן זעקס מיידלעך.
אויסגעשטעלט זיי אנשקעגן אונדז, האָט ער געמאָלדן, אז ער געמט זיי
צו אלס ערבות־לייט. אויב מען וועט אין משך פון פיר און צוואנציג
שעה נישט געפינען די אנמלאָפענע, וועט מען אָט די אלע זעקס דער-
שיסן. אויב מען וועט די אנמלאָפענע יאָ געפינען, וועט מען אָט די
זעקס אויך דערשיסן. אזוי ווי היינטיקער פאל איז אין אונדזער לאַגער
דער ערשטער, געמט ער דעריבער נישט מער ווי צו צוויי פאר יעדער
אנמלאָפענער. אויב עפעס ענלעכס וועט זיך איבערחזרן, וועט די שמראָף
זיין א פיל שמרענגערע. מיר מוזן היטן איינע די צווייטע. מיר מוזן
דערייזלן, ווען מיר דערוויסן זיך, אז עמעצער קלייבט זיך אנמלוּיפן.
דאָן וועט נישט אויסקומען צו שטארבן.

* * *

דער פראָנט איז שוין נישט ווייט פון ווילגע! די ידיעות זענען, פאר-
שמענדלעך, נישט נאָר קיין פינקטלעכע, פון א פאשיסטישער צייטונג
(אזא צייטונג געפינען מיר אָפט אויף דער פאָבריק, אין פרויען-שוואלעט
אונטער דער שאַפּע. ווייזט אויס, עמעצער פון די לעטיגס לייגט זי אוועק
ספעציעל פאר אונדז).

וואו געפינט זיך איצט דער פראָנט, איז שווער צו זאָגן. איינס איז
אָבער קלאָר — פון רוסלאַנד און אוקראינע האָבן די פאשיסמן זיך שוין
אָפגעפראָגן. איצט שלאָגט מען זיך ערנעץ אין ווייטרוסלאַנד, שוין נאָר
נישט ווייט פונדאנען, אפשר אפילו געענטער, ווי מיר שמעלן זיך פאָר

— די אָקופּאָנטן טיילן דאָך מיט וועגן זייערע פּאַרלוסמן מיט אַ גרויסער
סער פּאַרשפּעטיקונג.

אַבער אין אונדזער לאַגער פילט זיך נאָך אלץ נישט, און די הינטער-
לערסימן זאָל זיך קלייבן אנטלויפן. זיי זענען נאָך אלץ אזעלכע צעיושע-
מע, רוצחישע און בלוטגייציקע.

* * *

איך האָב געפונען אַ פּלעשל און אריינגערוקט אין דעם מיינע
כתבים. כ'האָב געמוזט אלץ איבערשרייבן אויף דינערן פּאַק-פּאַפּיר און
מיט זייער קלייניגקע אותיות, כדי עס זאָל מער אַרײַן.

איבערשרייבנדיק, באַמי איך זיך גאַנצע שטיקער צו פּאַרשרייבן
לויטן זכרון. די מיידלעך פּאַרגלייבן מיטן פּאַרשרייבערס און זיי זאָגן,
אז איך האָב אַ גוטן זכרון. אין שול פּלעגט מיר מיין זכרון אויך אָפט
ארויסהעלפן. ווען איך פּלעג זיך אַמאָל ביזן שפּעט אין אָונט פּאַרהאַלפן
אויפן גליטש און נישט מאַכן די היימישע שול-פּאַרגעבונגען, פּלעג איך
לויטן זכרון איבערהזרן אין געדאַנק אלץ, וואָס דער לערער האָט דער-
קלערט פּאַרדיקן מאָל און פּלעג אָפט באַקומען אַ פינגל. נאָך איצט גע-
דענק איך שוין פון די שול-לימודים, דוכט זיך, גאַרנישט.

* * *

ווי דער זענען אנטלאָפן העפּטלינגען! דאָס מאָל פון דער זייד-פּאַב-
ריק. שוין נישט קיין דריי, נאָר גאַנצע ניין: זיבן מענער און צוויי מייד-
לער. אין לאַגער איז אַ פּאַניק. מען וואַרט ווידער אויפן שעה. דער אונט-
טערשאַפּירער שמויעט ארום ווי אַ ווילדער. ער שרייט אויף האַנסן, און
ער קען נישט אויסשמעלן „די שוויינען“. אונדז שרעקט ער, אז ער וועט
אַלעמען, ביזן איינעם, דערשיסן. די וואַכלייט דראָט ער, אז ער וועט זיי
מאָרדן אָפּשיקן אויפן פּאַנאַם. אויפן קליינעם האַנסיק שרייט ער, אז דאָ
איז צופיל בלאָמע. ער ווערט סוף-כל-סוף אנטשטומט, ווען ער דערזעט,
אז אין טויער פּאַרט אריין דעם שעפּס מאַשין. ער לויפט אנטקעגן דעם

שעה, ציט זיך אויס און שרייט „הייל הימלער!“ דער שעה ענטפערט
נישט, ער ווארפט נאָר ארויס פאָרויס די האנט.
מיר שמייען פארשטייגערטע.

דאָס מאַל קלייבט ער ווידער אָפּ ערבות־לייט און ציילט אפילו
נישט די אָפגעקליבענע: ער גייט לענגאויס די רייען און ווייזט אָן מיט
דער נאהייקע, ווער עס זאָל ארויסגיין פאָרויס. ער דערנענטערט זיך צו
אונדז... ער קוקט אויף מיר... הויבט אויף די האנט... די נאהייקע ניט
זיך א גליטש הארט פארביי מיין פנים, נאָר זי גיט א בוכענצע מאשען.
מאשע מאכט דריי דריט פאָרויס... מען וועט זי צונעמען!... דערשיסן!...
דער שעה איז צוגעגאנגען צו די מענער. ער הייסט די ארבעטער
פון זייד־פאָבריק, זיי זאָלן זיך אויסשמעלן אין איין ריי. ער הייבט זיי
אָן ציילן. נאָר יעדע צוויי הייסט ער דעם דריטן ארויסגיין פאָרויס. אזוי
ציילט ער אָפּ די גאנצע ריי.

די אָפגעקליבענע שמעלט מען אויס אנטקעגן אונדז. צווישן זיי
שטייט אויך מאַשע. דער שעה האלט א רעדע. ער זאָגט, אז שולדיק
זענען מיר אליין. מען האָט דאָך אונדז געוואָרנט, אז אלע ענטפערן דאָ
פאר יעדן איינעם. מיר האָבן איבערהויפט נישט קיין סיבות צו לויפן.
מיר זענען דאָך באוואָרנט מיט ארבעט, מיט א דאָך און מיט עסן. מיר
דארפן נאָר גוט ארבעטן, וועלן מיר קאָנען לעבן. נאָר פאר אנטלויפן —
טויט־שטראַף. די אנטלאָפּענע וועט מען אלץ איינס כאַפן, אָבער די
טויט־שטראַף איז חל אױך אויף אונדז.
אין הויף זענען אריינגעפאָרן די שוואַרצע אויטאָס...

* * *

נאַכטמאָל 21 יולי. מיר איז שוין זיבעצן יאָר. דער ערשמער גע-
בורטסטאָג אָן דער מאמען, דער פערטער אָן דעם טאטן. זענען זיי טא-
קע נישטאָ? עס קאָן נישט זיין! אפשר מאמערט זיך די מאמע אויך
ערגעץ אין א לאַגער?

צי וועל איך דערלעבן דעם קומענדיקן געבורטסטאָג? ווו וועל איך
דעמלט זיין? די פאשיסטן וועלן שוין געוויס איינגעמען א מיתה־משונה,
אָבער צי וועל איך דאָס דערלעבן? די אָקופאַנטן מאכן שוין אליין קיין
סוד נישט דערפון, אז דער פראַנט איז לעבן ווילגע. און לױזען האָט איי-

נע א לעמין דערצײלט אויף דער ארבעט, אז פון ווילנע האָבן זיי זיך שוין לאנג אָפגעפראָגן, נאָר זיי האלטן דאָס נאָך בסוד.
 איז דאָס טאקע אמת? זענען טאקע אויף די ווילנער גאסן נישטאָ קיין הימלעריסן, קיינער פארהאלט דאָרט נישט, יאָגט נישט קיין פאָ-
 נאָר, מען מעג דאָרט ארומגיין פראַנק און פריי, אָן לאמעס, אויפן סאָ-
 מע סראָמאָר? הערט מען מער נישט קיין שויסערייען אין פאָנאָר?..
 ווען אלע דערמאָרדעמע וואָלטן אויפגעשטאנען פון די גריבער און זיך
 אומגעקערט צוריק אין זייערע היימען, וואָלט געקאָנט זיך דוכטן, אז
 די פאשיסן, געפאָ, מורער, קיטעל, די אקציעס — דאָס אלץ איז געווען
 נאָר א לאנגער, א וויסער הלום.

ליידער, איז דאָס נישט קיין הלום, נאָר די שוידערלעכע וואָר. פון
 פאָנאָר וועט שוין קיינער נישט קומען צוריק....

* *
 *

היינט האָט מען אונדז רעגיסטרירט. האנט זאָגט, אז דאָס ברענגט
 מען אין אָרדענונג די קארטאָמעקע, ווייל די לעצטע צייט זענען אין לאָ-
 גער פאָרגעקומען א סך ענדערונגען (אַט אזוי „אידל“ באצייכנט ער די
 אקציעס און די צעשיסונגען!), דארף מען דאָס אָפּשפיגלען אין דער
 קארטאָמעקע.

ווער ווייסט, צי ער זאָגט אָן אמת?...

* *
 *

דאָס פאָרגעפיל האָט מיך נישט אָפגעגארט.
 בעת דעם אָונט-אפעל האָט דער אונטערשאַרפירער ארויסגערופן
 לויט א רשימה די עלטערע מענטשן און געהייסן זיי אויסשמעלן זיך
 באזונדער. ער האָט זיי איבערגעצײלט און געהייסן די וואכלייט ארויס-
 פירן זיי היינערן מויער...

זיי זענען „נישט ארבעטספעיק“ — זיי זענען עלטער פון 50 יאָר,
 דעריבער מוז מען זיי „אריבערפירן אין אן אנדער לאָגער“.

אַט צוליב וואָס מען האָט „געבראכט אין אָרדענונג“ די קארטאָ-
מעקע.

די הייצער האָבן געפרווט באהאלטן אין קעסל-רוים סוריצן (א)
בארימטער ארטיסט פון ריגער טעאטער), אָבער אייגער פון די וואכלייט
האָט דאָס באמערקט און אלס שמרָאָף שיר נישט אוועקגעפירט צוזאמען
מיט די עלטערע לייט אויך די הייצער.

מען האָט אונדז געהייסן אויפסניי אויסשמעלן זיך, כדי פארפולן
די אינטערוואלן. איך האָב געמוזט אריבערגיין אין דער שכנות-דיקער
ריו, ווו ערשט מיט עטלעכע מינוט פריער איז געשטאנען א ריגער פרוי
— נישט קיין הויכע, א גרוילעכע, מיט זייער אן אינטעליגענט פנים. אויף
דעם אָרט, ווו זי איז געשטאנען, זענען געבליבן גאָר די סימנים פון
אירע פיס אויפן זאמר. אָבער איך האָב געמוזט זיך שמעלן פונקט אויף
דעם אָרט, אזוי אז פון די סימנים איז קיין זכר נישט געבליבן...

* *
*

גאָר איינע אנטלאָפן, ווידער פון דער זייד-פאָבריק. מען זאָגט, אז
אין איר האָט זיך פארליבט א יונגער לעט און ער איז נעלם געוואָרן
צוזאמען מיט איר.

וואָס וועט איצט זיין? מען געפינט זי נישט. אויף דער פאבריק
האָט מען געבראכט שפיר-הויגט, אָבער זיי האָבן גאָרנישט דערפילט --
די שפורן זענען פארשאַטן מיט טאבעק.

דער אונטערשאַפירער איז אינגאנצן משונע געוואָרן. ער שלאָגט
מכות-רצה יעדן איינעם, וואָס מאכט זיך אים אונטער דער האנט. האַנס
איז שוין הייזעריק פון שרייען, און די וואכלייט גיסן אויף אונדז אויס
די גאנצע נאל — זיי שמופן, שלאָגן, סטראשען, אז זיי וועלן אונדז
דערשיסן באלד אויפן אָרט.

דער שעף קומט נישט. הייסט עס, קיין ערכות-לייט וועט ער נישט
נעמען. וועט מען טאקע צוגעמען אלעמען?...

* *
*

קיין שרעקלעכס קומט דערווייל נישט פאָר — מען צייענט בלויז פונסניי די קליידער און מען שערט אָפּ די האָר. אוודאי א שאָר די האָר, נאָר זאָל כאָטש בלייבן דער קאָפּ. די ווייבער האלטן, אז מסתמא דארפן די פאשיסטן זייער גיטיק ארבעטס־קראפט, דעריבער שיסן זיי נישט.

מיט די ניי אָנגעשמירטע קיילעכן אויפן הארצן און רוקן שטייען מיר אין דער ריי צום „פריזירער“, מען זאָל אונדז אָפּשערן די האָר. עמ־לעבע מיידלעך זענען שוין מיט נאקעמע קעפּ. זיי זעען אויס שרעקלעך, פשוט שווער צו דערקענען זיי. די פנימער האָבן באקומען גאָר אן אנדער אויסזען. די קעפּ זענען עפעס מאַדנע, נישט קיין רונדע: ביי איינער איז אויסגעצויגן דער שפיץ קאָפּ, ביי א צווייטער איז פלאמשיק די פאָטיליצע.

עטלעכע דרייטערע האָבן נישט געוואָלט זיך לאָזן אָפּשערן. נאָר דער אונטערשאהפירער האָט געוואָרנט האַנסן, אז די, וואָס וועלן פרווון ארויסדרייען זיך פון צייכענען אויפסניי זייערע קליידער אָדער פון שערן די קעפּ, זאָל מען פאההאלטן, ווייל זיי קלייבן זיך מסתמא צו אנטלויפן. די קאלמע מאשינקע גליטשט זיך איבערן קאָפּ. אויף די פלייצעס, הענט, קני פאלן בינטלעך האָר. אויב ס'וואָלט געווען, ווו צו האלטן, וואָלט איר גענומען עטלעכע לאָקן אלס אַנדענק. אין קאָפּ ווערט מאַדנע קאלמ...

איר בין שוין אן אָפּגעשוירענע. צי דען זע איר אויס אזוי שרעק־לעך, ווי די אנדערע? זיי מוזן דאָס זעלבע פראכטן, קוקנדיק אויף מיר. ביי די מענער שערט מען אויס די האָר פון שמערן ביזן קארק. עס באקומט זיך א מין „וועג“. פון ביידע זייטן לאָזט מען די האָר איבער. דערפון זעען די קעפּ אויס ווי צעטיילטע אויף דער העלפּט. אינגאנצן אָפּ־שערן די קעפּ איז די מענער פארבאָטן...

אין אונדזער בלאַק האָט מען געבראכט מליתים, צעריסן זיי אויף שטיקלעך און צעטיילט אונדז. דאָס וועלן זיין קאָפּטיכלעך. האַנס האָט שטרענג באפוילן צו פּהאָגן די קאָפּטיכלעך נישט נאָר אויף דער אָר־בעט — אויך אין לאַגער. ארומגיין מיט א נאקעטן קאָפּ איז פארבאָטן! הייסט עס, די פאשיסטן ווילן נישט, אז זייטיקע מענטשן זאָלן זען, ווי זיי פארשפרייטן זייער „קולטור“. זיי באמיען זיך, אז מען זאָל זיי, די שעפּער פון דער „נייער אייראָפּע“, האַלטן פאר נאַכעלע ריטער, פאר די פּרעגער פון קולטור, פאר די אויסלייזער, זיי האָבן מורא צו באווייזן זייערע פינצטערע מעשים. און איר וועל דווקא ווייזן! איר שעם זיך נישט

צו גיין מיט א הויזן קאפ. זאָלן אלע זען, וואָס פאר א עקלהאפטע זאכן
די פאשיסמן טוען אָפּ.
איד וועל אומבאדינגט אויסטאָן דאָס קאָפּטיבל! איד וועל נאָך
אַנדערע צורעדן דערצו!

* * *

מיין קריגערישע „העלדישקייט“ האָט מיר געקאָסט צו טייער!
די וואַכלייט האָבן געמסרמ, אז ווי נאָך מיר גייען ארויס פון לאַגער,
טוען מיר כמעט אלע אויס די קאָפּטיבלעך. האָנס האָט מער ווי דאָס
נישט באדארפט. נאָכן אָפעל האָט ער אנדערע בריגאדעס אָפּגעלאָזט, און
אונדז געהייסן שפּרינגען. געשלאָגן מיט דער נאהייקע מער ווי אלעמאָל.
נאָכדעם גענומען ארומיאָגן — אויפן פערטן שטאָק און צוריק, ארויף —
אראָפּ, ארויף — אראָפּ.

קוים וואָס איד ריר זיך. דאָס הארץ קלאַפט משונה גיך. אין מויל
איז טרוקן. אין האַלדז קוועטשן ספּאַזמעס, איד ווער דערשטיקט. בלאַד
וועל איד אנדערפאלן...

נאָך איד פאל נישט. האנסן איז שוין דערעסן געוואָרן ארומצוואָגן
אונדז, הייסט ער ווידער שפּרינגען. „צוליב אָפרו“ דארפן מיר מאַרשירן
מיט א ליד און ווידער שפּרינגען. און כדי מיר זאָלן בעסער „פאַרנע-
דענקען“ די לערע — נאָך צען מאָל ארויפלויפן אויפן פערטן שטאָק אין
אראָפּלויפן צוריק.

ווען ער האָט אונדז אָפּגעלאָזט, איז דער גאַנצער בלאַק שוין לאַנג
געשלאָפּן. מיר זענען, פאַרשטייט זיך, געבליבן אויך אָן ברויט.

* * *

איד זעץ פאָר מיין מינדלעכע „אויסגאבע“ פאר אונדזער „פרויען-
עקספרעס“, איד האָב אָנגעשריבן נאָך צוויי מעלדונגען. אין איינער איז
געזאָגט, אז פון פאריז איז אָנגעקומען א נייער זשורנאל פון מאָדעס. פון
נעם זשורנאל איז צו זען, אז פריזורן און היטעלעד זענען שוין נישט אין
דער מאָדע. די לעצטע מאָדע איז — אָפּגענאָלמע קעפּ און געשטרייפּטע

קאפטיבלעד. די פרויען פון שטראסדענהאָף האָבן די מאָדע, פארשטענד=
לעד, תיכף איבערגענומען. אין דער צווייטער מעלדונג ווערט מיטגע=
טיילט, ואז אין אונדזער לאגער האָט זיך געעפנט א נײַער פּרױזיר=לאַקאַל
— א מעגער=סאַלאַן, וווּ מען שערט מעגער לױט דער לעצטער מאָדע —
מיט א „לױזן=אַלע“.

* *

*

מען האָט ארויסגעפירט א סך מעגער. מען זאָגט, אז מען וועט זיי
טרייבן אַפּרײניקן פון מיגעס די וועגן און פעלדער. איד האָב געפרעגט
מיין שכנה, רות, ווי רײניקט מען פון מיגעס. זי האָט גאָר א זיפן געמאַן
און גאַרנישט נישט געענטפערט. לױזע האָט מיר דערקלערט: די אומגליק=
לעכע וועלן פשוט מוזן גיין איבער א פארמינירטן פעלד, ביז זיי וועלן
אַנטרעפן אויף א מיגע און ארויפפליען אין דער לופט, צעריסענע אויף
שטיקער.

שוידערהאפט, ווי קאָן אזוינס געשען!?

* *

*

ביינאכט האָבן מיר זיך אויפגעכאפט פון אויפרייסן. מען באַמבאר=
דירט! מיר ליגן אָן אַטעם און ווארטן אויף נייע אויפרייסן. גאָר ס'איז
שטיל...

אומזיסט זיך געפרייט... אפשר האָבן דאָס די דײַטשן אליין עפעס
אויפגעריסן אָדער די מעגער פון אונדזער לאגער האָבן ערגעץ נישט ווייט
זיך אויפגעריסן אויף די מיגעס.

* *

*

ווען מען האָט אונדז געוואָרנט, אז דער פּרױמאַרגן=אפעל וועט זיין
מיט א האַלבע שעה פריער, האָבן מיר לכתחילה אויף דעם נישט געלוינט
קיין אכט. דערזען אָבער א סך סאַלאַטן, זענען מיר געוואָרן אומרואיג.
וואָס איז ווידער געשען.

די סאלדאטן האָבן פארפלייצט מיר און מייער, אפילו ארויפגעקראָכן
אויפן דאָך.

דעם אונטערשאַרפֿירערס געהילף האָט געבראכט צוויי קעסטלעך
— איינס א גרעסערס, א שוואַרצס, און דאָס צווייטע א קלענערס, א
העלס. אוועקגעשטעלט זיי, איז ער ארויפגעקראָכן אויף א בענקל און גע-
מאָלדן, אז די נישט-ארהעמספּעיקע, דאָס הייסט אלע, וועלכע זענען על-
טער פון דרייסיק יאָר און יונגער פון אכצן, פירט מען אריבער אין אן
אנדער לאַגער.

וואָס אויף זייער לשון הייסט „אריבערפירן“, ווייסן מיר שוין.

און מיר איז ערשט פאָריקע וואָך געוואָרן זיבעצן...

דעם אונטערשאַרפֿירערס געהילף געמט ארויס פון שוואַרצן קעסטלעך
לע א פעקל קארטלעך און הייבט אָן אויסרופן לויט די נומערן. די, וואָס
ווערן אויסגערופן, מוזן ענטפערן „יאַוואָל!“ און זיך שמעלן ביי דער
וואַנט. דער עסעסאָוועיץ רופט אויס נומערן, און די קאנדידאטן אויף
קדושים גייען אריבער צום אָנגעוויזענעם אָרט. עטלעכע קארטלעך לייגט
ער אָפּ אין א זייט און רופט די נומערן נישט אויס: אפּגיב, אז דאָס זע-
נען קארטלעך פון מענטשן מיט א פאָסיקן עלטער. ווידער ציפער, ווידער
„יאַוואָל“. מענטשן גייען אוועק אייגער נאָכן צווייטן — אָן א סוף. די
רייען ווערן שיטערער, אַרום מיר זענען שוין אַרויס פינף פרויען, און דער
עסעסאָוועיץ — נישט ער ווערט הייזעריק, נישט ער יענדיקט. ער נעמט
א ניי פעקל קארטלעך. איצט וועט ער געוויס אויסרופן אויך מיר. ער
וועט זאָגן: „פינף טויזנט זיבן!“ איד וועל מוזן ענטפערן „יאַוואָל“ און
אריבערגיין... און פון דאָרטן פירט מען אַוועק.

אינגיכן ענדיקט זיך... אין האנט ביים עסעסאָוועיץ איז שוין גע-
בליבן זייער ווייניק קארטלעך. דאָרט איז מסתמא אויך מיינס...

— שוין!... ניי, ביז איד האָב זיך א כאפ געפאָן ענטפערן, האָב
איד דעהערט, ווי אז אנדערער ענטפערט. ווייזט אויס, אז נישט מיר
האָט ער אויסגערופן. דעם אמת געזאָגט, האָב איד גאָר נישט געהערט
דעם גאנצן נומער. דעהערט די ווערטער „פינף טויזנט“, ביז איד א
שוויצע געבליבן. א סך נומערן הייבן זיך דאָך אָבער אָן פון דער זעלבער
צאָל.

דער עסעסאָוועיץ געמט א הריט פעקל קארטלעך. דאָ ליגט שוין
געוויס אויך מיין קארטל. ער רופט אויס. מענטשן גייען. באַלד וועל איד

אויך גיין. דאָ וועט שוין מסתמא, קיינער נישט בלייבן. בעסער וואָלטן זיי שוין גענומען אלעמען מיטאמאָל, צוליב וואָס די מאטערניש...

דעם אונטערשאַרפירערס געהילף איז אַראָפּגעשפּרונגען פון בענקל, האָט ער שוין טאקע געענדיקט?

האנס האָט די פארבליבענע געהייסן זיך אויסשמעלן — מיר וועלן גיין צו דער אַרבעט. איך כאמט זיך אים נישט וואַרפן אין די אויגן ער זאָל נישט באַמערקן, אז איך בין צו יונג. איך שפיר, ווי עמעצער דריקט מיר די האנט. דאָס זענען מיינע שכנות, א צווילינג. מיר זענען דאָך פון איין יאָר! הייסט עס, נישט איך איינע בין געבליבן. אפשר איז דאָ בכלל פאראן מער מענטשן פון מיין עלטער? לידער, סך-הכל פינג... א צופעליקייט צי א טעות?

האנס האָט אונדז דריי מאָל איבערגעציילט און אָפּגעגעבן דעם אונטערשאַרפירער אַראָפּ, אז אין לאַגער זענען פאראן 520 העפּטלינגען. די איבעריקע ציילט מען שוין נישט... און ערשט נעכטן האָט ער אין זיין ראַפּאָרט געזאָגט, אז אין לאַגער זענען פאראן 1300 העפּטלינגען.

די ברייטאדעס זענען איצט זייער קלייניקע, איך שמעל זיך אפילו נישט פאָר, ווי מיר וועלן אַרבעטן.

מען האָט אונדז באפוילן גיין צו דער אַרבעט. יענע, וועלכע זענען אָפּגעקליבן געוואָרן לויט די קארטלעך, האָט מען אריינגעיאָגט אין א פּוסטן רוים, אין עק-פּלינגל.

דעם גאַנצן וועג עגבערט מיר איין געדאַנק: וויאזוי בין איך געבליבן לעבן? צי איז דאָס א טעות פונעם אונטערשאַרפירערס געהילף אָהער מען האָט מיר בעת דער רעגיסטראַציע פאַרשריבן אויף א יאָר עלטער? און וויסן דאָס מוז איך, כדי קאָנען זיך אַרױענמירן, נישט פּלאַנצערן ביים ענטפּערן וועגן מיין עלטער, ווען זיי וועלן צוטראַכטן עפעס א נייע אַקציע.

די שטימונג איז א שוידערלעכע. מער ווי א העלפט ווערקשטעלן אין פאַבריק שטייען. ערשט נעכטן האָבן ביי זיי געאַרבעט פרויען, און היינט...

די לעמישע פרויען קוקן אויף אונדז מיט מיסלייד. זיי פרעגן זיך נאָך וועגן זייערע געהילפּינגס. אפילו די מאשינען דוכט זיך קלאַפן שפּילער...

אין לאַגער הערשט א גרויזאמע שפּילקייט. פריער פלעגן מיר צום אָפּעל זיך אויסשמעלן לענגאויס דער גאַנצער געביידע, היינט איז אונדזער ליניע דערגאַנגען קוים בין דער פּיר...

נאָכן אפעל האָבן מיר ווידער געמוזט ארבעטן. די מענער האָבן גע־
שלעפט וואסער, די פרויען האָבן געוואשן די דיכלן, די טרעפּ, אָפּגעוואשן
די בלוט־פלעקן.

ווען מען האָט די קדושים געיאָגט צו די אויטאָס, האָבן די מענער
געפרווט אנטלויפן. איינע פון זיי האָבן געקלעמערט איבערן צוים, אנדער־
רע זענען אריינגעשפרונגען אין די בלאַקס, אין הייז־רוים, אין די טואַלעטן.
די וואַכלייט האָבן געשאַסן אין די אַנטלויפנדיקע, געיאָגט זיך נאָך זיי.
אין די בלאַקס און אויף די טרעפּ זענען געבליבן ליגן פיל דערהערנעמע.
צוויי הרוגים זענען געבליבן הענגען אויפן צוים. דעם, וואָס מען האָט
געפונען אין הייז־רוים א לעבעדיקן, האָט מען געוואַלט אריינזאָרפן אין
פיער. לאַנג האָבן די וואַכלייט זיך געעסקט מיט איינעם א ריגער
יידן, וואָס האָט זיך באהאַלטן אין קאַמין. זיי האָבן בשום אופן נישט גע־
קאָגט ארויסשלעפּן אים. האָבן זיי אויסגעשאַסן מיט „דום־דום־קוילן.
ארויסגעשלעפט דעם טויטן קערפער פאר די פיס, געשלעפט איבער די
טרעפּ און אריינגעזאָרפן אין אויטאָ צוזאַמען מיט די לעבעדיקע. אויף
די טרעפּ איז אין דער לוזשע פארגליווערט בלוט פארבליבן א קניילעכל
פון זיין מאַרד. מיר האָבן עס איינגעוויקלט אין א פאַפירל און מקבר
געווען אויפן הויף ביי דער וואנט. אנשטאָט א מצבה ארומגעלייגט דעם
קבר מיט ווייסע שטיינדלעך...

שפעט אין אָונט האָט מען אונדז אריינגעלאָזט אין בלאַק. ער איז
מאָדנע פּוסט. מיר רעדן שטיק, ווי דאָ וואַלט ליגן א מת. פון אזא שטיק־
קייט גייט דורך א ציטער איבערן לייב. שלאָפן לייגן מיר זיך אלע צוזאַם
מען, אין איין ווינקל.

* * *

צוויי טעג איז געווען רואיך.

מיר האָבן זיך געריכט, אז זונטיק וועט מען אונדז באפוילן צו מאַר־
שירן מיט א ליד פארביי דעם קליינעם קברל מיט די ווייסע שטיינדלעך.
צום פרימאָרגן־אפעל האָבן מיר זיך געשלעפט מיט שווערע הערצער.

נאָך פאַרגעשטאַנען איז אונדז עפעס ערגערס. נאָכן אפעל האָט דער
אונטערשאַפּרער געמאָלדן, אַז ביינאַכט איז אָנגעקומען אַ באַפעל צו

עוואקואירן תיכף דעם לאנער. וואָס עס באדייט אויף זייער לשון „עוואקואירן“, האָבן מיר גוט געוואוסט.

מען האָט אונדז אריינגעיאָגט אין זעלבן רוים, וווּ דאָנערשטיק האָט מען געהאלטן די קרבנות פון דער פאָריקער אַקציע. די ווענט זענען געווען פארשריבן מיט א סך באקאנטע פאמיליעס. לעבן זיי — דאָסעס, אַד= רעסן, רופן צו געמען נקמה. ווען די מענטשן האָבן דאָס געשריבן, האָבן זיי גאָר געלעבט... איצט איז פארבליבן פון זיי נאָר אַט דער רוף. אפשר זאָל איר אויך לאָזן אַזא אַנדערעם נאָר זיך? זאָל דאָס עמע= צער אמאָל איבערלייענען...

פלוצלינג האָבן אלע זיך א וואָרף געטאָן צו דער מיר... נאָר קיין שווארצע אויטאָס האָבן זיך נישט געזען. עס זענען געשטאנען עטלעכע לאַסעט=אויטאָס. פון זיי האָט מען געוואָרפן פּעק מיט געשמרייפטע העפט=לינג=בגדים, וועלכע מיר האָבן שוין געזען אין „קייזערוואַלד“.

מען האָט אונדז געהייסן זיך אויסטאָן נאקעט, לאָזנדיק אויף זיך נאָר די שיד און קאָפּטיכלעד. אפשר וועט מען אונדז טאַקע עוואַקואירן? בלויז כדי אָפּגארן אונדז וואָלטן זיי דאָך נישט געפּטרט קיין בגדים. די ווייבער רעדן, אז די פּאַשיסן האַלטן שוין, מסתמא, זייער שמאַל, אויב זיי עוואַקואירן אונדז מיט אזא האַסט. אפשר האָבן פאָריקע נאכט מאַ= קע אויף אן אמת באַמבארדירט אונדזערע? ווען מען פירט אונדז איצט נישט ארויס, וואָלטן מיר זיך דאָך דערווארט דאָ אויף דער רויטער ארמיי! און אפשר וועט נאָך פּאַסירן א נס, אז אַט איצט, ווען מיר שטייען אין דער ריי און וואַרען אויף די געשמרייפטע בגדים, וועלן דורכן שויער זיך אריינרייסן רויטארמייער, צונעמען ביי די היטלעריסן זייער געווער, און — מיר זענען פריי!

ניין... קיין רויטארמייער זענען נישט געקומען און מיר שטייען נא= קעטע אין ריי נאָך געשמרייפטע בגדים. אין ערשטן שמאַק זענען די שויבן נישט פארשמירט און די עס=עס=לייט צווינגען אונדז בכיוון, מיר זאָלן צווייגן געענטער צו די פענצער, היינטער וועלכע עס שטייען די מע= גער. זיי, די מענער, שטייען מיט אראָפּגעלאָזטע אויגן, און די סאָלדאַטן קאמטעווען זיי און צווינגען צו קוקן אויף אונדז.

עס דערנײַט מיין ריי. איד באקום א לאנג און גראָב העמד, הויזן פון זעלבן מין און א געשמרייפט קלייד פון גראָבער סחורה. דאָס קלייד משונה גרויס. איד זוך ארום זיך א שפּריקעלע, כדי אונטערבינדן זיך און זיך נישט פארפלאַנטערן אין דעם.

מען יאָגט אונדז ארויס אין הויף. אונדזער אָרט פארנעמען די מען
נער.

דעם אונטערשאהפירערס געהילף און האַנטס פאַרמאַכן און פאַר-
פלאַמבירן אלע טירן. די סאָלדאַטן לאָדן אויף אויטאָס זייערע זאכן. אלע
פאָרן אוועק. דער לאַנער זוערט ליטווידירט.

די מענער זענען שוין אויך איבערגעמאַך. עס פאָרן אריין אין הויף
די זעלבע שרעקלעכע שוואַרצע אויטאָס. די עס=עס=לייט פרויבן אונדז,
מיר זאָלן גיכער אריינקריכן אין די אויטאָס. זיי שלאָגן אונדז, שמויסן,
קוועטשן אריין, ווי הערינג אין א פעסל. די אויטאָס זענען אַן פענצער,
אַן לופט, נאָר די סאָלדאַטן שמופן אין זיי נאָר און נאָר מענטשן. אלע
מוזן אין זיי אריין.

איד שטיי א האלב דערשטיקטע, קאָן נישט אַטעמען. מיר דוכט, אז
אַט=אַט ברעכן זיך איבער די ריפן. הערצן איז איין האנט משוגהדיק
אויסגעדרייט און איד קאָן זי נישט אויסגלייכן.

די שוואַרצע מאַשין פאַרט. אַמאָל גלייך, אַמאָל פאַרקערעווענדיק,
נאָר זי טראָגט זיך אַלץ ווייטער און ווייטער. מיר דרייען זיך שוין רע-
דער פאַר די וואַיגן, די פיס האַלמן נישט, אַט פאַל איד אַנידער. זיי וואַלמן
זיך כאַטש אויף איין רגע אַפגעשטעלט, געעפנט די טיר און אַריינגעלאָזט
לופט.

סוף=כל=סוף זענען מיר אַנגעקומען. מיר זענען אין האַפן. מען
שמעלט אונדז ווידער אויס, מען ציילט אונדז נאָכאַמאָל איבער און מען
יאָגט אונדז צו אַ גרויסער שיף. דאָס איז מסתמא אַ קריגס=שיף, ווייל
אונטער צודעקן שמעקן רערן פון האַרמאַטן. אויף דער שיף לאָדט מען
קאַסטנס. וואָס ליגט אין די קאַסטנס, ווייסן מיר נישט. די פרויען זאָגן
ארויס די השערה, אז דאָס פירן די פאשיסטן ארויס מאשיגען און אנט-
דערע ווערטפולע הפצים.

מען טרייבט אונדז אריין אין שיף. די שיף=דעק איז גרויס כמעט
ווי אַ שמאַט=פלאַץ. אַ הימלעריסע עפנט אַ ליוק און הייסט אונדז אַראָפּ-
קריכן אונטן. דאָס לייטערל שטייט גלייך ווי אַ וואַנט. איד קריד אַראָפּ.
אונטן איז זייער פינצער. אין דער מיט פירן נאָר און נאָר לייטערלעך.
טרייבט מען אונדז אַלץ ווייטער און טיפער.

סוף=כל=סוף בין איד שוין אויפן סאַמע דעק פון שיף. מאַפנדיק, זיך
איד אַן אָרט, וווּ צו זעצן זיך. דאָ געפינען זיך שוין פיל פרויען. פאַראַן
דאָ העפטלינגען אויך פון אַנדערע לאַגערן.

וזהו פירט מען אונדז? זאל כאמש אויפן נייעם אָרט נישט זײַן?
נאָך ערגער? און דער עיקר — מיר דערווייטער; זיך אַלץ מער פון
פּראָג.

מיר זיצן. דאָרטן, פון יענער זײַט שיף, רירט זיך אפשר דײַציט,
נאָך דאָ איז זי פּאַרגלױערט געוואָרן. ס'איז נאָך אַלץ טאָג צי עס איז
שוין אָונט?

די ליפן זענען פּאַרטריקט, עס מאַטערט דער דורשט. עס איז
שרעקלעך הייס און אַ שטיקנדיקע לופט. דאָס קלייד רייכט אין האַלדן
און אונטער די אַרעמס, עס טוט זייער וויי, נאָך אויסמאַן האָב איר
מורא — אין דער פינצטער קאָן איר. עס פּאַרלירן. וואָלט איר כאַמש
געקאָנט אויסציען די פיס!...

די שיף שטייט נאָך. אַזוי לאַנג געדויערט די אַנגלאַדונג? און וואָס
פירן זיי פונדאָנען אַרויס?

די, וואָס זיצן געענטער צום אַרויסגאַנג, האָקן אין טירל פון ליוק,
בעטנדיק וואַסער. קיינער ענטפערט נישט. פּלוצלינג האָט דאָס טירל זיך
אַז עפן געמאַן און דער קאָנוואַיר האָט ביזן אויסגעשריען: „ווער עס
וועט טומלען, וועט פליען אויף יענער זײַט שיף! דאָרט איז פּאַראַזיט-
גוג וואַסער!“

דער ליוק האָט זיך פּאַרהאַקט. ווידער פינצטער.
ענדלעך האָט די שיף גערירט פון אָרט. מיר שווימען. ווזהו? צי
וועלן מיר זיך אַמאָל אומקערן?...

* * *

אַז עס איז שוין אָנגעקומען אַ נייער טאָג, דערוויסן מיר זיך פון די
מיידלעך, וועלכע זענען געקומען פון דעם. דער סאָלדאַט, וואָס שטייט
ביים טירל פון אונדזער ליוק, טוט אונדז דעם חסד און דערלויבט אַרויס-
טראָגן געהלשמע.

איר וואָלט אויך וועלן אַרויסכאַפן זיך אויפן שיף-דעק, נאָך אַנדערז
יאָגן מיר אַריבער: זיי כאַמערקן גיכער די געהלשמע.
מיין שכנה האָט מיר פּאַרגעלייגט צו מאַכן מיט איר און מיט דער
חברטע אירער אַ „דריילינג“: איינע וועט „חלשן“, און צוויי וועלן זי
אַרויסטראָגן. איר קען נישט סימולירן. בעסער וועל איר טראָגן.
און אַט איז — לופט! איר אַמעס טיף-טיף. די זון בלענדט די אויגן.

א וויגמעלע בלאַזט אָנגענעם אין פנים. אַרום איז רהכותדיק און שיין — נאָר זון, הימל און ים. אינדערווייטן זעט זיך עפעס, מסתמא אַ שטאַט. אפשר מעמל? איד בין אַ געבוירענע פון מעמל.
— צוריק! — שרייט דער דייטש. אַזוי גיך? ... אונדזער „הולדה“ האָט צו פרי געעפנט די אויגן.

* * *

ביינאַכט האָט מען אויפן דעק נישט אַרויסגעלאָזט. מיר זענען גע-
זעסן פאַרשמאַכטע, פאַרשוויצטע.
מיטאַמאָל דערהערן מיר פון אויבן אַ שמים פון אַ היטלעריסט:
„לופט=אַליאַרעם! נישט רירן זיך! איד וועל שיסן!“ וויאָזוי קאָנען מיר
זיך רירן? און וועמען אַרט עס, אַז מיר רירן זיך יאָ, צי דען וועט מען
אונדז דערזען פונעם אַערפלאַץ? קאָמיש.
אינדערפרי האָט מען געבראַכט ברויט. נישט געטיילט, נאָר פשוט
געוואָרפן ווי פאַר בהמות. איינע האָבן געכאַפט צו עטלעכע שטיקלעך,
אַנדערע (צווישן זיי, פאַרשטייט זיך, אויך איד) — גאָרנישט. די גליק-
לעכע האָבן זיך געטיילט מיט אונדז. עמעצער האָט מיר אַריינגעדוקט
אין האַנט אַ קליין שטיקעלע — ס'האַט געקלעקט אויף פיר ביסנס.

* * *

עס האָט זיך געענדיקט דער אימדערטרענגלעכער קאָנגער טאָג, עס
איז דורכגעגאַנגען אויך די שווערע נאַכט.
אַרום האַלבן טאָג האָט די שיה גענומען שווימען לאַנגזאַמער און
זיך אָפגעשטעלט. אָבער אונדז קאָזט מען נישט אַרויס. מען וועט אונדז
דען פירן ווייטער? אויב יאָ, וועלן מיר געוויס דערשטיקט ווערן.
סוף=כל=סוף האָבן מיר זיך דערוואַרט אויפן „העראַוס!“
מיר זענען אַרויס אויפן ברעג און זיך אויסגעשטעלט אין רייען.
דער ברעג איז לחלוטין נישט ענלעך אויף אַ האַפן: אַ פעלד, אַ וועג און
עטלעכע הייזקעס.
עס האָט זיך באַוווּזן אַ כאַפּטע יינגלעך, וועלכע זענען געקומען צו
לויפן אָנקוקן אונדז. עמעצער האָט בני זיי שטייל געפרעגט, וווּ זענען
מיר? זיי האָבן געענטפערט, אַז נישט ווייט פון דאַנציג. און מיר האָט

אפילו גישת אינטערעסירט, ווו מיר געפינען זיך. אבי נאָר עס איז פאָר
ראַן לופט צום אָמעמען.

מען האָט אונדז אויפסניי איבערגעצייילט און געטריבן ווייטער. מיר
האָבן זיך דערשלעפט צו אַ מייד. עס איז שוין געוואָרן פינצטער. מען
האָט אונדז אַרײַנגעטריבן אין געדעקטע שוואַרצע באַרזשעס. עס האָט
זיך איבערגעהזרט דאָס זעלבע, וואָס אויף דער שיף: מען טרייבט אונדז
אין די באַרזשעס און מען פרעסט אונדז דאָרט, ווי הערינג אין פעסער.
די סאָלדאַטן דראָען, אַז יעדן איינעם, פאָר וועמען עס וועט קיין אָרט
גישט קלעקן אין די באַרזשעס, וועט מען דערטרינקען אין מייד. צונויפֿ
געפרעסמע, צונויפֿגעשטיקטע האָט מען אונדז אוועקגעפירט.

די נאָכט איז דורכגעצאָגען, ווי אַ קאָשמאַר, עס איז כּמש אַ נס,
וואָס מיר זענען גישט דערשטיקט געוואָרן.

אויף מאָרגן, ווען די זון איז שוין געווען גאַנץ הויך, האָט מען
אונדז, ענדלעך, אַרויסגעטריבן אויפֿן ברעג. מיר האָבן אפילו גישט באַ
וויזן אָפּצוואַשמען און מען האָט אונדז שוין געיאָגט ווייטער.

אויף די קרייז-וועגן — אַנווייזערס מיט אויפֿשריפטן „שמוטשהאַף“.
מיר שמעלן זיך שוין פאָר, וווּהין מען פירט אונדז.

מיר גייען פאָרביי אַ דאָרף. ווי ריין און ציכטיק דאָ איז! פון ביידע
זייטן געסל דרעמלען אין דער זונגען-שיין הייזקעס. יעדע פון זיי איז
אַרומגעצאָמט, היגמערן פלוז — אַן אַ שיעור בלומען. עס שפילן זיך
קינדער... ווי שמיל דאָ איז! ווי עס וואָלט גאָר גישט געווען אויף דער
וועלט קיין מלחמה, היטלער, פאָנאָר...

פונדווייטן זעען זיך לאַנגע רייען באַראַקן. זיי זענען פאָרשמעלט דורך
אַ פּראַכטפולן סאָך מיט שיינע אַלעען, עטלעכע מויערלעך, אַ פּאַנאַן,
היידעלקעס, אַ פינגע-פּאַנגע-מיש — קורץ, אַ גז-עדן. ווען דער סאָך האָט
זיך געענדיקט, האָט פאר די אויגן זיך אַנטפלעקט אַ מדבר, שמעכלדראַקט.
די באַראַקן שטייען ווי אַרײַנגעשמעקט אינעם זאַמד און זענען אָפּגעטיילט
איינער פון צווייטן מיט קווערע רייען שמעכלדראַקט. עס מאַכט דעם
איינדרוק, אַז דער גאַנצער לאַגער איז צעטיילט אין גרויסע דורכזוכט-
קע שטייגן פאָר פון אַרום דעם צוים, אונטערנעשפּאַרט מיט הויכע
באַלקנס, שטייען וואָך-טורעמס מיט פענצערלעך אין אַלע פיר זייטן.
ביים טווער — דייטשישע אָפיצירן. פאָרן אַרײַנלאָזן ציילט מען
אונדז איבער, אַ מאַנאַטאַגע שמים וואָרגט אונדז, אַז צוגיין צום צוים
איז שטרענג פּאַרבאָטן, ער איז אָנגעלאָרן מיט אַן עלעקטרישן שמראַם.

מיר זענען אריין אין דער ערשמער שטייג. דער מויער הינטער אונדז
האָט זיך גלייך פאַרמאַכט. מען עפנט דעם פּאָלגנדיקן מויער און מען
טרייבט אונדז אין דער פּאָלגנדיקער שטייג. מען פאַרמאַכט ווידער דעם
מויער, מען טרייבט אונדז אין דער דריטער שטייג. און אזוי אלץ ווייטער
און טיפער אין לאַנער.

ווען מיר גייען פאַרביי די באַראַקן, פרעגן ביי אונדז די העפטלינג
גען, וועלכע געפינען זיך דאָרט, פונדאָנען זענען מיר. פאַר ענטפערן
אויף פראַגן כאַפן מיר אומדערבאַרעמדיקע קלעפּ, נאָר מיר קאָנען זיך
נישט איינהאַלטן און ענטפערן. פון די באַראַקן ווענדט מען זיך צו אונדז
אין רוסיש, פּויליש, יידיש. ביי איין באַראַק שטייען זייער אויסגעצערטע
פרויען, ווייזט אויס, קראַנקע. זיי פרעגן נאָרנישט, נאָר זיי ראַטן אונדז,
מיר זאָלן זיך היפּן פאַר איינעם אַ מאַקס.

רעכטס פון די פרויען=באַראַקן שטייען די מענערישע. די צוים
צווישן די פרויען און מענער=באַראַקן איז אַ דאָפּלעטע — צוויי רייען
שמעכלדראַט. זיי זענען אָפּגעטיילט איינע פון די צווייטע דורך אַ גרויסן
שטח. פון דער אינעווייניקסטער זייט פון צוים ציען זיך צוגאַבלעכע ריי-
ען שמעכלדראַט סאַמע ביז דער ערד.

די מענער קוקן אויך נאָך, ווי מען פירט אונדז פאַרביי. ווער=נישט-
ווער פון זיי גיט אונדז אַ וואָרף די פראַגע, פונדאָנען זענען מיר. איינער
אַן עלטערער מענטש, ווען ער האָט דערהערט, אַז מיר זענען פון ווילנע,
פרעגט ביי אונדז, צי זענען מיר שוין לאַנג פון דער היים. זיין פנים
איז מיר זייער באַקאַנט, נאָר אומקערן זיך און נאָכאַמאָל אַ קוק מאַן
אויף אים איז געפערלעך — האַרט לעבן מיר שפאַנט אַ דייטשישער
זעלנער.

מען האָט אונדז געבראַכט אין די לעצטע באַראַקן — אין ניינצנטי
און צוואַנציקסטן. עס האָבן אונדז באַגעגנט עטלעכע עס=עס=לייט און איין
ציווילער, נאָר מיט אַ העפטלינג=נומער. דער ציווילער האָט מיט אַ גע-
שריי געהייסן אונדז אויסשמעלן זיך צום אָפּעל און גלייך גענומען אונדז
ממיתן מיט די הענט און פיס. פאַרוואָס? מיר שטייען דאָך אין
אַ גלייכער ריי און ער האָט אונדז קיין זאַך נאָך נאָרנישט נישט געהייסן.
איד האָב זיך אויסגעצויגן און בין געבליבן שטיין ווי אַ פאַרגלי-
ווערטע. נאָר אַט דער ציווילער האָט זיך פּייל=אויס=בויען אַ לאַז געמאָן
צו מיר. איד האָב אפילו נישט באַוווּזן צו טרעפן, אין וועמען ער ציאַט

זיד, ווי איד האָב דערפילט אַ שרעקלעכן ווייטיק, ממש די קישקעס האָבן זיד איבערגעדרייט.

די עס=עס=לייט זענען זיד געשמאנען אין א זייט און געקליבן נחת. שטאַרק צעגערקט אלעמען, האָט דער סאַדיסט זיד פאַרקעמט, פאַרשמעקט אין די הויזן די עקן פון העמד און גענומען אונדז ציילן. אין מיטן ציילן האָט אַן אָפיציר באַמערקט, אַז ס'איז שוין צייט צו גיין עסן מיטאַנג. זיי זענען אַלע אַוועק און אונדז געלאָזט שטיין.

אין צווייטן עק פון דער ריי זענען געשמאנען עמלעכע צענדליק פרויען, וועלכע מען האָט געבראַכט אַהער פריער פון אונדז. זיי דער= ציילן, ווי דאָ לעבט זיד. יעדעס וואָרט זייערס גייט שטיל איבער פון מויל צו מויל. די פרויען זענען פון פוילן. אין די איצטיקע בלאַקן געפּי= גען זיי זיד סך=הכל אַ וואָך צייט, פריער האָט מען זיי געהאַלטן אין די אַנדערע בלאַקן. דאָ איז ערגער, ווייל דער עלטסטער פון די בלאַקן איז מאַקס, דער זעלבער, וואָס האָט איצט אַלעמען געשלאָגן. האָס איז אַ טיילויל אין געשמאַלט פון אַ מענטשן. עמלעכע זענען שוין אונטער זיינע קלעפּ געפאַלן שויט. אַליין איז ער אויך אַ העפטלינג, ער יצט שוין דאָס עלפּ= טע יאָר פאַר דערמאָרדן זיין אייגן ווייב און די קינדער. די עס=עס=לייט זענען שטאַרק צופרידן פון זיין ווילדער אכזריות.

אין אָט ווי עס לעבט זיד אין אַן אמתן קאָנצענטראַציע=לאַגער! אויב אַזוי, איז אין שטראַסדענהאָף געווען נאָך צו פאַרליידן...

די עס=עס=לייט און מאַקס האָבן זיד צוריקגעקערט ערשט פאַרגאַכט. מיט קלעפּ און קלאַות ווי=נישט=איז אונדז איבערגעצויילט און אַריינגע= לאָזן אין באַראַק. די נאַרעס זענען דאָ אויך דריי=שטאַקיקע, אָבער אַן שטרוי=זעק און קאָלדערעס — בלוז נישט קיין געהוּבלמע ברעמער.

* * *

עס וועקט אונדז אויף דאָס געשריי פון מאַקסן. דורכן אָפענעם פענצטער פליען שטיינער. מיר לויפן צו דער מיר. דאָ איז אַ שפאַרע= ניש, אַ שמופעניש. פּלוצלינג גיבן זיד אַלע אַ ריס אויף צוריק: מאַקס שטייט ביי דער מיר, און ווער עס גייט דורך פאַרביי אים, באַקומט קלעפּ אין קאָפּ. מיר ווילן שפּרינגען דורכן פענצטער, נאָר מאַקס איז

שוין אויך דאָ, ער שלאָגט שוין פאַר „ברעכן די אָרדענונג“. צו דען ווייסן מיר נישט, אַז אַרויסגיין דאַרף מען דורך דער טיר?...

איך לויף צוריק צו דער טיר און דריי זיד קוים אויס פון דער איי-זערנער פויסט פון מאַקסן — ער איז שוין ווידער ביי דער טיר. אַלס שמראָף דערפאַר, וואָס מיר האָבן עטוואָס פאַרשפעטיקט צום אַפּעל, לאָזט אונדז מאַקס שטיין אַ גאַנצן פּאַג אונטער דער ברענענדי-קער זון. ער וואַרנט, אַז מיר מוזן שטיין אומבאַוועגלעך. ביי דער קלענע-טער באַוועגונג וועט מען שייסן.

די זון שרפעט אָן רחמנות. עס מאַטערט שרעקלעך דער דורשט. די פיס צימערן און בייגן זיך. אָט וועל איך זיך אַ וואַרף פּאַן אין זאַמד, אין שטויב, אַבן נאָר אַ הגע אַפרוען.

* * *

מען האָט אונדז רעגיסטרירט. פארשרייבן דעם אמתן עלטער האָב איך מורא — יינגערע פון אַכצן יאָר האַלטן זיי דאָך פאַר נישט-אַר-בעטספעיקע. כ'האָב אַ מורמל געמאַן, אַז מיר איז צוואַנציג. און פאַ-מער וועט דער עסעסאָוועיז נישט גלויבן? פאַר אַ ליגן וועט מען דאָך געוויס דערשיסן! צום גליק, האָט ער אפילו נישט אַ קוק געמאַן אויף מיר.

מען האָט אונדז געגעבן נומערן, געדרוקטע אויף שטיקלעך שטאַף, געהייסן גלייך צונויען צו די בגדים (ספעציעל געבראַכט גאָדלען מיט פּאַדעם).

איך בין שוין מער נישט „נומער 5007“, איך בין געוואָרן „גו-מער 60821“.

נאָך דער רעגיסטראַציע האָט מען געגעבן זופ. דאָ איז זי נאָך אן ערגערע, איידער אין שמראַסדענהאָף. פשוט אַ ביסל וואַרעמלעך, מוטנע וואַסער אָן איין גרייפל. עמלעכע מיידלעך האָט יאָ אַפגעגליקט: זיי האָבן געפונען אינעם שייסעלע צו שטיקלעך בולבע-שאַלעכץ.

* * *

מיר זענען אין דעם גיהנום שוין גיין מעג. מיר גייען אלע אַרום מיט אונטערגעהאַקטע אויגן פון די קלעפּ, מיט וועלכע עס איז אונדז טיכער מאַקס. איר רוף די סיניאַקעס „מאַקס-אויטאָגראַפּן“, און אייניקע פרויען זענען אין כעס, למאי מיר ליגן נאָך אַלץ אין זינען חכמות. נאָך איר טראַכט נאָך נישט וועגן חכמות, דאָס באַקומט זיך ביי מיר אומגעזין בייטאָג, פונעם פרימאָרגן-אַפּעל ביזן אָונט-אַפּעל, אין אַרײַנגיין אין די באַראַקן פאַרבאַטן. אויב מאַקס שרייט נישט „Stillstand“¹ אָדער באַפוילט נישט צו שטיין אויף די קני — זיצן מיר אויף דער ערד, אין שטויב, אונטער דער ברענענדיקער זון. קיין שאַטן, וווּ זיך צו באַ-האַלטן, איז נישטאָ. טרוינקען גיט מען נישט, אויב נישט רעכענען דאָס קליינע שיסלעע „קאָווע“, פאַר פינג פרויען; וואָס מיר באַקומען צום פרישטיק.

די עס-עס-לייט האָבן שוין דריי מאָל אָפּגעקליבן פון אונדזער בלאַק קרבנות פאַר דער קרעמאַטאָריע. זיי שטעלן אונדז אויס, באַטראַכטן, און די סאַמע אויסגעדראַטע פירן זיי אָוועק. די ערשטע צוויי מאָל האָבן זיי צוגענומען צו דרייסיק מענטשן, מיט עטלעכע מעג צוריק — מיטאַמאָל זעכציג. וווּ געפינגט זיך די קרעמאַטאָריע, ווייסט קיינער נישט. מען זאָגט, אַז ערגעץ ביים אַרײַנגאַנג.

איינער פון יענע, וואָס טראַגן פאַנאַטער די זופּ, האָט איבערגע-געבן, אַז די ווילנער פרויען שיקט אַ גרום דער שרייבער באַליס סרוואַנאַ. איז אָט וועמענס פנים ס'האַט מיר דאָן אויסגעזען צו זיין באַקאַנט! און וואָס איז דער ווונדער, וואָס איר האָב אים נישט דערקענט, כ'האַב דאָך געזען נאָך זיינע פאַטאָגראַפיעס אין ביכער, דערצו נישט אין געשמרייפּ-טע בגדים און נישט אַזאַ אויסגעצערטן.

מיר שיינט, אַז איר האָב געזען אין די מענער-באַראַקן א. ר. צו אַזאַמען מיטן טאַטן. נאָך וויפּל איר קוק זיך נישט איין, זע איר זיי מער נישט. עס איז ווייט. אַלץ איז אין נעפל. און אפשר האָב איר אַ מעות? איר ווייט דאָך נישט, וואָס מיט אים איז געשען, איר טראַכט דאָך, אַז ער לעבט, דוכט זיך מיר דעריבער אויס, אַז איר זע אים.

1 שטיין שילד

*
*

עם זענען געקומען יעס=עס=לייט אין שווארצע מונדירן און געהייסן אונדו זיך אויסשמעלן, פארבייגיין זיי און ווייזן די פיס. ביי וועמען די פיס זענען מיט א סך געשווירן, טרייבט מען גלייך אָפּ אין אַ זייט, אויב די פיס זענען פארהעלטנישמעסיק ריין פון געשווירן, קאָנטראָלירט מען אויך די מוסקולן פון די הענט.

איד בין אַריינגעפאלן צווישן די געזונטע. מען האָט אונדו אויס=געשמעלט און איבערגעצייילט. די לעצטע צוויי פון דער ריי האָט מען געיאָגט צוריק, כדי אין ריי זאָל בלייבן אַ גלייכע צאָל — דריי הונדערט. מען האָט געעפנט דעם טויער און אַרויסגעפירט אונדו אין דער שכנותדיקער אָפטיילונג. מיר האָבן לייכטער אָפגעאַטעמט — דאַנקען גאָט, פֿטור געוואָרן פון דער ווילדער חיה מאַקס.

איצט זענען מיר אויך פון די פריערדיקע שכנות אָפגעטיילט מיט שמעכלדראָט. זיי שטייען געבעד ביים צוים און קוקן אויף אונדו מיט קנאה. מיר וועלן פאָרן אויף אַרבעט, און זיי וועלן בלייבן דאָ. עמעצער האָט אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג, אַז מען וועט אונדו שיקן אין דאָרף, צו פויערים. די אַפיצירן האָבן וועגן דעם גערעדט צווישן זיך. ערנער וועט, מסתמא, נישט זיין.

*
*

די קלאַנגען האָבן זיך, דוכט זיך, באַשטעטיקט. עס איז געקומען א זעלנער. אָפגעקליבן צען פרויען און געפרעגט, צי זיי קענען מעלקן קי. אַלע האָבן, פאַרשטייט זיך, געענטפערט, אַז זיי קענען.

און ווי זאָל איד טאָן, אויב מען וועט מיר פרעגן? ... זאָגן דעם אמת — וועט מען נישט געמען. זאָגן אַ ליגן — וועט מען סייווי אומ=קערן אין לאַגער. וואָס טוט מען? איד פרעגן ביי די אַנדערע, וואָס וועלן זיי ענטפערן. נאָר די פרויען לאַכן זיך אויס פון מיינע ספקות.

*
*

מען האָט אַרויסגעפֿירט זעקס און דרייסיק פֿרויען, צווישן זיי אויך מיר. מען האָט אַלעמען אַרויסגעגעבן צו אַ סאָלדאַטישער קאָלירע. ביים סויער זענען געשטאַנען מענטשן, וועלכע האָבן גענומען אָפקלייבן אונדז, ווי 'מען קלייבט אָפּ אַרבעטס־פֿי: זיי באַקומן אונדז, טאַפּן די מוסקולן, פֿרעגן, צי איז מען גישט פֿויל. צוויי מיידלעך וויינען — זיי זענען שוועם־פֿער און מען וויל זיי צעשיידן: איינע איז אָפּגעקליבן געוואָרן דורך איין בעל־הבית, די צווייטע — דורך אַן אַנדערן. זיי בעטן, מען זאָל זיי שיקן צוזאַמען, ווייל פֿון דער גאַנצער משפּחה זענען געבליבן נאָר זיי ביידע. אויף מיר לייגט קיינער קיין אַכט גישט, אַלע גייען פֿאַרביי. מסתּמא וועט מען מיר גישט נעמען. אפשר אַליין זיך אָנבאַטן? אַנדערע טוען טאַקע אַזוי: כּ'זאָג: "Ich bin stark", אָבער קיינער הערט נישט. „איד בין שטאַרק!“ חזר איד איבער שוין העכער. "Was, Was?" — פֿרעגט איינער אַ זקן. כּ'הייב אָן גיך דערקלערן, אַז איד וויל אַרבעטן, אַז איד בין גישט פֿויל. "Ja, gut!" — ענטפֿערט ער און גייט פֿאַרביי... דער־נאָך טראַכט ער אפּנים איבער, קערט זיך אום און פֿירט מיר אָפּ אין אַ זייט, וווּ עס שטייען שוין דריי פֿרויען, וועלכע ער האָט אָפּגעקליבן. עס גייט צו דער קאַנוואָיר, פֿאַרשרייבט אונדזערע נומערן און פֿירט אונדז אַוועק נאָכן בעל־הבית.

מיר גייען מיטן זעלבן וועג, מיט וועלכן מען האָט אונדז געפֿירט אַהער. ווידער זעען מיר די הייזקעס, וועלכע רוען, ווי דעמלע, געמיטלעך אונטער די זון־שטראַלן. מען זעצט אונדז אַריין אין אַ וואַגאָן פֿון דער קליינבאַן. דער סאָלדאַט לאָזט פֿון אונדז נישט אַראָפּ די אויגן. סאַמע אונטער מיין נאָז בלאַנקט שמרענג די פֿיקע פֿון זיין ביקס. אונדזער בעל־הבית — גישט קיין הויכער זקן מיט קרומע פֿיס און מיט אַ פֿליך; זיינע אויגן — קוים דורכגעשניטענע שפּעלמעלעך, די שטים — אַ הייזעריקע און בייזע. מיט אונדז איז ער, ווייזט אויס, גישט צופֿרירן. ער באַקלאַנגט זיך פֿאַרן קאַנוואָיר, אַז פֿון אַזעלכע פֿגירות וועט גישט זיין קיין שום נוצן. ביי אים האָבן שוין געאַרבעט פֿיר אַזעלכע, ווי מיר, יענע זענען געווען פֿון אונגאַרן, אָבער זיי זענען גיך פֿאַרשלאַפּט געוואָרן און ער האָט זיי געמוזט אָפּפֿירן גלייך אין קרעמאשטאַרע.

1 איד בין שטאַרק.

2 וואָס, וואָס?

3 יאָ, גוט.

הָאָם צו וועמען מיר זענען אַרײַנגעפאַלן! און איר, דער גולם, האָב זיך נאָך אַלײַן אָנגעבאַטן.

דער צוג האָט זיך אָפּגעשטעלט און מיר זענען אַרױסגעקראָכן. ביים צוג האָט אויפן בעל־הבית געוואַרט אַ וואָגן אויף צוויי רעדער, וועלכן ער האָט געהאַט איבערגעלאָזט. דער קאָנוואָיר האָט אונדז פאַרדרייט די הענט אַהינטער און צוגעבונדן אײַנע צו דער אַנדערער. דעם עק פון שטריק האָט ער צוגעבונדן צום וואָגן, פונקט ווי קעלכער. ער אַלײַן האָט זיך אַוועקגעזעצט אין וואָגן לעבן בעל־הבית, און מיר האָבן געדאַרפט גאַנצײַן גאַבן וואָגן.

דאָס פערד, אָפּגערוט פון לאַנגן שטײַן, האָט גאַנץ שטײַדיק זיך גע־אײַלט אַהײַם. מיר האָבן געמוזט לױפן, כדי די שטריק זאָלן זיך נישט אײַנשניידן אין אונדזערע לײַבער. מיר זענען שיעור נישט דערשטיקט געוואָרן, אָבער מיט אַלע כוהות געסטאַרעט זיך, אַז דער בעל־הבית זאָל דאָס נישט באַמערקן: ער וועט זאָגן, אַז מיר זענען שוואַכע און וועט אונדז גלײַך אָפּשיקן אין קחעמאַמאַרײַע. און די זיבן קילאָמעטער זענען אַזעלכע לאַנגע.

ענדלעך האָט דער וואָגן פאַרקערעוועט אויף אַ שמאַלער סטעזשקע, אײַז דורכגעפאַרן פאַרביי אַ סאַזשקע און אָנגעקומען אין אַ גרויסן הויף. מיר האָבן דערווען פאַר זיך אַ גרויסן הויז מיט אַ גרויסעם סאַך און אַ סך שטאַלן, ווייזט אויס, אַ פעסטע ווירטשאַפט.

דער בעל־הבית האָט גאַכאַמאַל קאָנטראָלירט אונדזערע נומערן אין זיך אונטערגעשריבן, אַז ער האָט אונדז איבערגענומען ביים קאָנוואָיר. פאַנגאַנדערבינגדיק די הענט, האָט ער פאַר אונדז געהאַלטן אַ גאַנצע דרשה: מיר מוזן נישט און פלייסיק אַרבעטן, נישט סאַכאַטירן און נישט פרווון אַנטלױפן. פאַר סאַכאַטאַזש וועט ער אונדז אָפּשיקן גלײַך אין קרעמאַ־מאַרײַע, פאַר אַ פרווון צו אַנטלױפן — גלײַך דערשיסן. נאָך אזא ברוד־הבא האָט ער אונדז אָפּגעפירט אין אַ קעמערל, וואָס איז געשטאַנען אין סאַמע עק פון שטאַל. אין קעמערל איז געווען פינצטער, די דרויסן־שיין דרינגט אַהער אַרײַן דורך אַ פיצל פענצטערל, פאַרשמוצט פון פליגן. די לופט אַ שטיקנדיקע, פול מיט עפוש — הינטערן ווענטל רימשען חזירים... קיין שטרוי־זעק און קישעלעך נישטאַ, בלוז אין ווינקל איז אָנגעוואָרפן היי. דאָס וועט זיין אונדזער געלענער. איר־האַב זיך דערוועגט אַ מורמל סאַך, אַז מיר זענען זייער הונגעריק — היינט נאָך גאַרנישט נישט געגעסן. דער בעל־הבית האָט זיך פאַרקרימט און געהייסן מיר

גיין נאָך אים. אין פירעהוין האָב איר באַדאַרפט אויסטאָן די שיר: אין קיר מעג מען אַרײַנגיין נאָר באַרוועס. אין די צימערן איז אונדז בכלל פאַרווערט אַרײַנצוגיין. דאָס מוז איר איבערגעבן אויך מײנע חברטעס. אַ פּרעג געגעבן בײַ דער דינסט, צי איז עפעס געבליבן פון מיטאַג, האָט ער גלייך גענומען בורמשען, אַז זי קאָכט צופיל. נאָכדעם האָט ער געהייסן פּרעגן בײַ זײַנע שוועסטער, צי מען קאָן אונדז אָפּגעבן די אײַ בערגעבליבענע קאַרטאַפּל. עס איז געקומען די בעל־הביתטע, פונקט אַזאַ האַלב בלינדע און פאַרקרימטע, ווי דער בעל־הבית. זי האָט גענומען קלאָגן, אַז מער ווי דאָס קאָנען מיר נישט — נאָר בדלות שמעלן זײ. זי האָט אַרײַנגערוקט דעם קאַפּ אין מעפל און לטוף דערלויבט אָפּגעבן אים אונדז.

פאַר יעדערער פון אונדז איז דאָרט געווען צו דריי קאַרטאַפּל.

* * *

נאַנצפרי האָט אונדזער נייער האַר אָפּגעשלאָסן די מיר און אַרויס־געלאָזט אונדז זיך וואַשן. אַליין איז ער נאָכגעגאַנגען פון הינטן, מיר זאָלן, חלילה, נישט אַנטלויפן.

די זון הויבט ערשט קוים־קוים אָן אויפגיין. עס איז קאַלט. נאָר דער בעל־הבית איילט — די פינפטע שעה. האַלב פינף מוזן מיר אָנהויבן די אַרבעט — אָנטראָגן האַלץ, וואַסער, אויסקערן דעם הויף, ריין מאַכן די סטעזשקעס אין סאָד; האַלב זעקס וועלן מיר באַקומען פרישטיק, זעקס — אַרויסגיין אין פעלד.

מען האָט אונדז אַרויסגעגעבן די שפייז־נאַרמע אויף אַ גאַנצער וואָך פאַרויס: אַ לעבעלע ברויט און אַ פערטל פעקעלע מאַרגאַרין. דער בעל־הבית האָט געוואַרנט, אַז דאָס דאַרף קלעקן ביזן קומענדיקן פריי־טיק; מער קיין ברויט וועלן מיר נישט קריגן. פון קיר וועט מען אונדז יעדן פרימאָרגן געבן קאַזע, אויף מיטאַג — זופּ, אויף אָונטברויט וועט מען אונדז געבן קאַרטאַפּל, נאָר נישט יעדן אָונט. אין קיר מען אַרײַנגיין נאָר איינע פון אונדז, וועלכע וועט באַקומען פאַר אַלע פיר.

מיר האָבן באַשלאָסן צו עסן ברויט בלויז איין מאָל אין מענע־לעת — צו פרישטיק. נאָר ווי האַלט מען זיך אײַ; אַז מיר האָבן פאַר־אָזיפיל צײַט באַקומען אין די הענט אַ גאַנץ לעבל ברויט! אפשר דער־

לויבן זיך אפצועסן דאָס ערשטע מאָל זאַמער, ווערן קרעפטיקער אַ ביסל, און נאָכדעם שוין עסן ווייניקער? מיר האָבן אָפגעקרישלט פונעם לעבל פריער צו איין ברעקעלע, דערנאָך נאָך איינס. דאָס לעבעלע האָט ביים לעכווייז גענומען ווערן קלענער. נאָך גוט, וואָס דער בעל-הבית איז גע- קימען רופן אונדז צו דער אַרבעט, אַנישט וואָלט פון לעבל נאָרנישט נישט געבליבן.

דער בעל-הבית פאָרט רייטנדיק אויף אַ פערד און מיר שלעפן זיך נאָך פון הינטן, צופוס. מיר זענען דאָ, ווייזט זיך אַרויס, נישט אַליין. פאַראַן דאָ אַן אוקראַינער מיט אַ ווייב און מיט דריי קינדער (פאַרן אָפּ-טרעטן האָבן די אָקופאַנטן זיי פאַרטריבן אַהער), אַ קריגסגעפאַנגענער פראַנצויז (צונויפערדן זיך מיט עמעצן קאָן ער נישט, זינגט ער גאַנצע טעג זיינע לידעלעך) און אַ פויליש מיידל זאַסיע (זי האָט געגלויבט די היטלעריסטן, אַז אין דייטשלאַנד וואָרט אויף איר אַ גלעדן, איז זי פריי-וויליק געפאַרן אַהער אויף אַרבעט; איצט זעט זי דעם גלעדן, וויינט זי און פאַרשילט דעם טאָג, ווען זי איז אַהער געפאַרן, נאָך מען קאַזט זי, פאַרשטייט זיך, נישט אָפּ).

די פעלדער פון ביידע זייטן וועג געהערן אונדזער בעל-הבית. ער איז, ווייזט אויס, אַן עסעסאָווייז אָדער עפעס אַ „מאַכער“, ווייל אַוונט-צייט נעמט ער אָפּט אַ ביקס, זעצט זיך אויפן ראָווער און פאַרט אַוועק אויף פאַרזאַמלונגען אָדער אויף ביינאַכטיקע דעזשורסטוועס. דאָס איז זיי-ער אַ בייזער און קאַרגער אַלמער בחור, זיינע שוועסטער זענען אַלמע מוידן, אויך אַזעלכע שלעכטע, אמתע מכשפות. זיי ברענען און בראַטן, ווען סע קומט אויס צו געבן אַ טעלער זופ די קינדער פונעם אוקראַינישן פאַרפאַלק. די קינדער אַרבעטן דאָך נישט! הגם דאָס עלטערע יינגל, וואָס איז אַלט סך-הכל זיבן יאָר, שמעלן זיי אָפּט יאָ צו דער אַרבעט, דערביי אויף אַזאַ אַרבעט, וואָס איז נישט פאַר קינדערישע כוחות. וועגן דעם אַלעם האָט אונדז דערציילט דער אוקראַינער, ווען מיר זענען געגאַנגען אין פעלד אַרײַן.

געקומען אויפן אָרט, האָט אונדז דער בעל-הבית באַפּוילן תיבה אָנג-הויבן די אַרבעט. דער פראַנצויז שניידט מיט דער מאַשין דאָס קאַרן, און מיר גייען נאָך פון הינטן און בינדן גאַרבן. צוערשט האָט זיך געדוכט, אַז דאָס איז נישט שווער, עס שטעכט נאָך די הענט. באַלד אָבער האָבן די צעשטאַכענע הענט גענומען ברע-גען. עס האָט אָנגעהויבן ברעכן דער קרייז.

ווען וועט מען שוין מאַכן אַן איבעררייס? מיר דערוויסן זיך, און
נישט פרויער ווי מיטאַג-צייט. לאַנג נאָך צו וואַרטן? דער אוקראינער
לערנט אונדז ווי צו דערוויסן זיך די צייט לויטן שאַפן. איצט איז ערשט
אַרום צען, נאָך ווייט צו האַלפּן טאַג! ווי די צייט גייט לאַנגזאַם! אפשר
כאַפּן אַ שמועס מיטן פראַנצויז, וועט די צייט לויפן גיכער? ער וועט
געוויס זיך דערפרייען. אָבער וואָס זאָל איר אים זאָגן, און אַלע פראַג-
צווישע ווערטער, וועלכע כ'האַב אויסגעלערנט אין שול, זענען אַרויס-
געפלוין פון קאַפּ! אפשר פרעגן אים, וויפל איז דער זייגער? דאָס גע-
דענק איר.

כ'האַב זיך געקליבן, געקליבן, ביז ס'איז געקומען די מיטאַג-צייט.
זופּ האָט מען געבראַכט אַהער, מיר זאָלן נישט פאַרלירן קיין צייט אויף
גיין. דער פראַנצויז, נישט פאַרשטייענדיק מיינע כוונות, איז אַוועק מיט
זיין שיסעלע אין שאַפן.

מיר האָבן נאָך נישט באַוויזן אָפּצועסן, און דער בעל-הבית פרייבט
אונדז שוין ווידער צו דער אַרבעט! וואָלט ער כאַטש קלאָז אָפּרוען!
ווי כאַפּט מען פאַרט אַ שמועס מיטן פראַנצויז? כ'האַב עטלעכע
מאָל אָנגעהויבן זייגען „Frère Jaques” — מער האָב איר גאָרנישט
נישט געקאָנט דערמאָנען זיך. דער פראַנצויז האָט אָבער נישט געלייגט
קיין אַכט אויף מיין זייגען. ער האָט נישט געהערט, אָדער געמאַכט זיך
נישט הערנדיק.

באלד האָט דער ווייטיק פארטריבן אלע מיינע געדאַנקען. די צעשטאַ-
כענע הענט זענען געווען געשוואַלן, רויט — אַ שרעק צו קוקן. אין
קרייז האָט געשטאַכט, ווי מיט שפיזן. עס מאַמערט דער דורשט, דאָס
האַרץ הלשט פון הונגער. דער אוקראינער האָט אונדז אויסגעלערנט צו
שיילן די זאַנגען און עסן די קערנדלעך, אָבער וווּ נעמט מען דערויף
צייט — מיר באַווייזן אזוי אויך קוים נאָכהאַלפּן די שנייד-מאַשיין. דער
אוקראינער קלאָגט זיך — ווען דער פראַנצויז פאַרשטייט רוסיש, וואָלמט
מיר אים געבעטן נישט איילן זיך. דאָן האָב איר זיך פאַרגעלייגט אַלט
איבערזעצערין.

דער פראַנצויז האָט זיך שטאַרק דערפרייט, ווען ער האָט דערהערט
זיין מאַמע-לשון, און האָט גענומען גיך-גיך מיר עפעס דערציילן. כ'האַב
פאַרשטאַנען קוים געציילטע ווערטער. איר האָב געבעטן רעדן לאַנגזאַם

¹ „דער ברודער זשאַק” (א פּאָפּולער פראַנצויזיש לידעלע).

מער, איבערגעגעבן אים אונדזער אָלגעמיינע בקשה צו אַרבעטן נישט אין אַזאַ מעפּ.

עס איז געוואָרן לייכטער. דער פּראַנצויז האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אונטערפייפּנדיק. זעט ער, אַז מיר שטייען אָפּ, וואַרמ ער אונטער. אונז דזער ראַיע האָט מורא געהאַט, אַז דער בעל־הבית וועט דאָס באַמערקן און וועט באַשולדיקן אונדז אין סאַבאָטאַזש. אָבער דער פּראַנצויז איז אַליין אויך נישט קיין לעמער: ווי נאָך ער דערזעט, אַז ס'דערנעענטערט זיך דער בעל־הבית, נעמט ער אַרבעטן גיכער.

די זון הייבט שוין אָן אונטערגיין, נאָך דער בעל־הבית טראַכט נאָך אפילו נישט וועגן ענדיקן די אַרבעט. דעם קרייץ און רוקן פילן מיר שוין אפילו נישט. מיר פאַרשטייען שוין, פאַרוואָס די מיידלעך, וועלכע האָבן געאַרבעט דאָ ביז אונדז, האָבן נישט אויסגעהאַלטן. מיר וועלן מסתמא, אויך נישט אויסהאַלטן.

ערשט האַלב גיין אין אַוונט האָט דער בעל־הבית דערלויבט איבער-רייסן די אַרבעט. מיר האָבן לאַנגזאַם זיך אַוועקגעשלאַפּט אין אונז דזער שטאַל...

* * *

זונטיק איז פאַר אַלעמען אַן אַפּרוּטאַג. נאָך נישט פאַר אונדז. מיר האָבן געמוזט אָנטראַגן האַלץ און וואַסער, אויסקערן דעם הויף, רייניקן די סטעזשקעלעך. אין סאָך, אָנקאַרמען די פי און ביז גלאַנץ אויספּוצן האָס יום־טובּדיקע פאַיעשאַנדל, אין וועלכן די בעל־הבית פאַרן אין קירכע.

נאָך מיטאַג איז דער פּראַנצויז אַוועק צו זיינעם אַ פריינד, וועלכע כער אַרבעט נישט ווייט פונדאָנען. די פרוי פונעם אוקראַינער האָט גע-וואָשן איר וועש, און זאָסיע האָט זיך צוגעלייגט — זי איז אַ גאַנצע נאַכט נישט געשלאָפּן, געוויינט. אונדז האָט דער בעל־הבית פאַרשלאָסן, אַריבערגעוואָרפן איבערן פלייצע די ביסס און איז ערגעץ אַוועקגעפאַרן. אַ שטילער זונטיק־פאַרנאַכט. אפילו די בלעטעלעך אויף די ביימער דרעמלען פויל אויף דער זון. אויך קיין פייגעלעך פליען נישט אַרוב. אַלע רוען.

געליען ביי די אוקראינער אַ שער מיט אַ נאָדל־פּאַדעם, „פּוּצן“
מיר זיך — מיר מאַכן קירצער און שמעלער אונדזערע קליידלעך. מייבל
קען גייען, זי העלפט אונדז. פון די אָפּגעשניטענע פּאַסן האָבן מיר אַלע
זיך אויפגענויט ביוסמהאַלטערס. איד דאַרף דאָס גישט: כּלּבּין צו
מאַנער...

ווען גישט די ריגער ראַיע, וואָלטן מיר אפשר אויף אַ וויילע פּאַר=
געסן זיך, עס וואָלט עטוואָס גרינגער געוואָרן אויפן האַרצן. אָבער ראַיע
ווערט אויף קיין הנע גישט אַנטשוויגן. שוין צום דריטן מאל פּאַר די
עמלעכע מעג דערציילט זי מיט אַלץ גייע און גייע פּרטים, ווי זי האָט
פּאַרלוירן איר קינד.

אין ריגער געטאָ איז זי גאָר געווען מיטן מאַן און מיטן קינד. דער=
ווסט זיך, אַז די קינדער וועט מען צונעמען, האָבן זיי באַשלאָסן באַ=
גיין זעלבסטמאָרד. דער מאַן האָט געמאַכט אַן איינשפּריצונג העם קינד,
נאָכדעם איר און זיך...

ליידער האָט דער סם גישט געווירקט. ווען זיי האָבן זיך אויפגע=
כאַפט, איז דאָס קינד שוין גישט געווען. זיי האָבן אפילו גישט געהערט,
ווען מען האָט עס צוגענומען. איצט מאַמערט זי דער געדאַנק, אַז דאָס
קינד האָט זיך, אפשר, אויפגעכאַפט פריער פון זיי, האָט געוויינט פון
שרעק, געוועקט זיי, און זיי האָבן גישט געהערט... אפשר האָבן די רוצ=
חים עס געשלאָגן, פּאַרדרייט אַהינמער די הענטלעך. עס האָט דאָר,
מסתּמא, געוואָלט זיך אַרויסרייסן פון זיי...

דער מאַן איז כמעט פון זינען אַראָפּ. ער האָט פּאַר קיין פּאַל גישט
געקאַנט פּאַרשטיין, פּאַרוואָס האָט דער סם גישט געווירקט...

ווי טרייסט מען זי? מיר פרובירן דערווייזן, אַז אַ דאָזע, וואָס איז
גישט גענוג פּאַר אַ דערוואַקסענעם, איז באַשטימט גענוג אויף אַוועקצו=
הרגענען אַ קינד. אַך און וויי, מיר טרייסן די מאַמע, אַז איר קינד
איז טויט!...

* * *

אין אַונט האָט דער בעל־הבית געמריבן אונדז מעלקן די קי. אַט
פּאַרוואָס כּלּהאָב די גאַנצע צייט מורא געהאַט! זאָל די קו כּאַמט זיין
אַ רואיקע.

עס זענען אהער געקומען אויך די ביידע שוועסטער פונעם בעל-
הבית — די מכשפות: זיי היסן, מיר זאלן, הליכה, גישט אויסטרינקען
א ביסעלע מילך.

איד צי און צי די אייטער, אָבער מילך — אפילו קיין לעק. די קו
איז אומרואיק, באַלד וועט זי מיר דערלאַנגען אַ ברוי. כ'ניב אַ שמאַך-
קערן צי פאַר די אייטער: עס דערהערט זיך אַ שפּריץ פון עטלעכע
טראַפּנס, נאָר זיי זענען אַראָפּגערוגען איבער מיין האַנט ביזן עלנבויגן.
פלוצלינג דערפיל איך אַ ברוי. נאָר די בהמה איז דאָ גאָט די גשמה
שולדיק — דאָס האַט די בעל-הביתמע מיר „מראַקטירט“ מיטן שוּד אין
רוק, און אַזוי שטאַרק, אַז איד בין געפלוּיגן מיטן קאָפּ צו דער קו אין
בוך אַרײַן.

כ'קוק אויף די איבעריקע — ביי זיי מעלקט זיך יאָ, איבערהויפט
ביי טייבלען. נאָלדענע הענט האַט אָט דאָס ווייבל. כ'קוק זיך צו, ווי זי
האַלט מיט די פינגער די אייטער. איד טו אויך אַזוי און צוויי פריילעכע
שטראַמעלעך מילך קלאַפּן אין דעק פון עמער.

מיר האָבן אויסגעמאַלן אַלע קי — זיבן און צוואַנציק. צום סוף
האַבן די הענט זיך אַזוי געטרייסלט, אַז זיי האָבן אינגאַנצן אויפגעהערט
צו פאַלגן.

אַ נאַנצע נאַכט האָב איך פונעם ווייטיק אין די הענט גישט געקאָנט
איינשלאָפּן.

* * *

מיר פירן קאַרן. מיר, דעם שלימזל, האַט, ווי שמענדיק, „אַפּגע-
גליקט“ — ווען מיר האָבן אָנגעלאָרן דעם ערשטן וואָגן, האַט דער בעל-
הבית געהייסן מיר זיך זעצן רייטנדיק אויף איינעם פון די פּערד (אין
וואָגן זענען געווען געשפּאנט פיר פּערד) און אָפּפירן דעם וואָגן אהיים.
ווי זעצט מען זיך אָבער אויפן פּערד, אַז איד גרייך אים קוים ביז צום
בויד? דערצו בין איד קיינמאַל אין לעבן גישט געפאַרן רייטנדיק. דער
פראַנצויז האַט דאָס פאַרשטאַנען, האַט ער מיר פלינק אויפגעהויבן, ווי
אַ קליין קינד, אַרויפגעזעצט אויפן פּערד און גענומען עפעס גיר-גיד
דערקלערן. צו מיר איז קוים דערהאַטגען, אַז ער רעדט וועגן שמוב, פאַרזן
און פּערד. נו, יאָ, דאָס לערנט ער מיר, ווי איד זאַל אַראָפּקריכן פון

פערד: צופארן צום פארקו, אוועקשמעלן זיך אויף אים און ערשמ דעמלמ
ארקאפשינגען אויף דער ערד. גוט, מערס!

* *

*

מיר זאמלען פון פעלד דאס פלאקס. איד האב זיך קיינמאל נישט
פארגעשמעלט, אן פלאקס איז אזוי געשמאק! טיבל הייסט קייען וואס
מער: דארט איז פאראן פעסס, וועלכן אונדזער ארגאניזם האט שוין
אזוי לאנג נישט געהאט. אויב מיר וועלן זיך באנוגענען דערמיט, וואס
מען גיט אונדז — וועלן מיר לאנג נישט ציען, איבערהויפט ביי אונז
שווערער ארבעט.

דער בעלהבית איילט שמענדיק. יאגט, לאזט נישט אפכאפן דעם
קאמעס. איין גליק, וואס זאסיע האט אונדז אויסגעלערנט, ווי אים אפצו-
גארן. דער בעלהבית האט מורא פארן נאקעמן לייב פון א פרוי, איז ווען
ער קומט וועקן, מאכט זיך זאסיע, אן זי ווארפט אראפ פון זיך די
קאלדרע. דער אלטער לויפט ארויס ווי אן אונטערגעשאסענער, און זי
ליגט נאך א ווילע.

איצט, ווען די יאגעניש פונעם בעלהבית איז שוין נישט איבערצו-
מראגן, נוצן מיר אויך אויס די דאזיקע שוואכקייט זייגע. מיר מאכן זיך,
אן ס'איז אונדז זייער הייס, טוען אויס די קליידלעך און ארבעטן אין
אייגע העמדער. דער בעלהבית הויבט אן שימן מיט קללות, ער לויפט
אוועק און, שמייענדיק צו אונדז מיטן רוקן, שרייב ער, מיר זאלן זיך
אנטאן. מיר מאכן זיך נישט הערנדיק, אדער מיר ענטפערן תמעוואמע,
אן ס'איז זייער הייס, און האלב-נאקעמע וועלן מיר גיכער ארבעטן. דער
אלטער זיצט א צעקאכטער און שפייט.

* *

*

די מלחמה קומט שוין פאר אויף דער דייטשישער מערוואָרע.
וועגן דעם האבן דערצייילט די שכנים פונעם בעלהבית. זיי זענען, אוב,
וויילע מענמשן. אפשר דערפאר, ווייל זיי זענען ארעמע. קיין אייגענע
ערד האבן זיי נישט, זיי פארדינגען זיך אויף ארבעט צו די רייכע שכנים.
אבער פונעם „פארדינסט“ האבן זיי קוים וואסער אויף קאשע: דערפאר.

וואָס זײ העלפן אונדזער בעל־הבית איינקלייבן די גערעמעניש, דערלויבט
ער זיי צונויפצונעמען פונעם פוסמן פעלד די זאנגען, וועלכע זענען אַראָפּ-
געפאלן ביים שניידן אָדער ביים אַריבערפירן די גערעמעניש. אַ נאַנצן
טאָג גייען זיי אַרום געבויענערהיים איבערן אָפגעשניטענעם פעלד און
קלייבן אין אַ זעקעלע באַזונדערע זאַנגעלעך.

ווען דער בעל־הבית זעט נישט, רעדן זיי מיט אונדז, דערציילן גי-
עס פון פראָגט. איינמאָל האָבן זיי אונדז אפילו פאַרטרויט זייער משפּחה-
אומגליק: איין זון איז אַ קאָמוניסט און מאַטערט זיך אין אַ קאָנצענ-
טראַציע־לאַגער (ווער ווייסט, צי ער לעבט נאָך), און דער צווייטער זון
איז אן עסעסאָוויעז, אן אויפזעער אין העם זעלבן לאַגער. פון זיין ברו-
דער האָט ער זיך, פאַרשטענדלעך, עפנטלעך אָפגעזאָגט. צו די עלטערן
קומט ער אויך נישט, ער שעמט זיך מיט אַזעלכע אַרעמע עלטערן.

די גייעס וועגן דער דערנענטערונג פונעם פראָגט האָבן ווידער
אויפגעוועקט די דרעמלענדיקע האָפּענונגען. ווי דערלעבט מען שוין זע-
ן די רויטע אַרמיי!

* * *

עס איז שוין גוט קאלט. איבערהויפט באַניגען. אַקטאָבער. האַרבסט.
מיר טרייסלען זיך, קלאָפן מיט די ציין, אָבער דער בעל־הבית באַמערקט
דאָס אפילו נישט. מיר האָבן געבעטן, ער זאָל אונדז געבן אַלטע פעלאַ-
לעך, מיר זאָלן נישט אַזוי פּרירן. נאָר ער האָט שטרענג געענטפערט, אַז
בגדים האָבן מיר באַקומען אין לאַגער. און דאָס דאַרף אונדז קלעקן.

מיר וויקלען זיך איין אין אונדזערע קאַלדרעס. נאָר די קאַלדרעס
ווערן דורכגעגעצט פון רעגן און די פיס פּרירן אין דער נאַסער בוריקעס-
באַטווענע. ביינאַכט דעקן מיר זיך איין מיט די זעלבע נאַסע קאַלדרעס.
מיר האָבן געבעטן ביים בעל־הבית, ער זאָל אונדז געבן אַ ביסל מער
היי, וועט אונדז זיין ביינאַכט עמוואָס וואַרעמער. נאָר ער האָט אפילו
דאָס נישט געגעבן. און דורך די שפּאַלמן בלאָזט אַ קאַלטער ווינט... מיר
ליגן איינגעדרייטע, טרייסלען זיך, שלאָפן קוים מיט צרות איין.

ווי גוט עס לעבט זיך די הינטעלעך פונעם בעל־הבית! זיי שלאָפן
אין דער וואַרעם, עסן צו זאַט. אַבי מען זאָגט: „אַ הינמיש לעבן!“

* *
*

וואָס וועט זיין ווייטער? די פעלד-אַרבעטן ענדיקן זיך. די קאַרטאָפֿל
שוין אויסגעגראָבן, די בוריקעס אַראָפֿגענומען. איצט פֿליקן מיר פע-
דערן, נאָכדעם וועלן מיר וואַשן וועש און זייערן קרויט. און ווייטער?
מער האַרפֿן זיי אונדז דאָך נישט. און וועמען זיי האַרפֿן נישט, שיקן זיי
אין קרעמאַטאָריע...

נישט שוין זשע וואַרט אויף אונדז אויך אַזאַ סוף?...

* *
*

מיר וואַשן וועש. שוין דעם צווייטן טאָג שמייען מיר איבער אַ גרוי-
סער באַליע און רייבן מיט די הענט אָן אַ שיעור ליילעכער, ציכלעך,
האַנטעכער. שוין אַראָפֿגעריבן די הויט פֿון די פינגער. וואַש-ברעטער גיט
מען אונדז נישט — זיי אַרט דען פֿאַר אונדזערע הענט!?

* *
*

ס'איז אַרויסגעפֿאַלן דער ערשטער שניי. די פֿיס זענען בלוי פֿון
קעלט. די אוקראינער האָבן אונדז געליען אַ פֿאַר זאָקן (אַליין האָבן זיי
אינגאַנצן צוויי פֿאַר). מיר וועלן זיי טראָגן לויט דער ריי, זיך בייטנדיק
יעדן טאָג, אָנגעהויבן פֿון די עלטערע. איד וועל קריגן די זאָקן ערשט
איבערמאָרגן.

* *
*

מען וועט אונדז אומקערן אין לאַגער...

זאָסיע האָט געהערט, ווי דער בעל-הבית האָט דערציילט, אַז ס'איז
דאָ אַ באַפעל אַלעמען אומצוקערן ביזן פּופֿצנמן נאָוועמבער.

היינט איז דער דרייצנטער. עם זענען געבליבן צוויי מעג. הייסט
עם, ווידער אין דעם גיהנום און ווידער לאָזט זיך אויס אַ טייך פון די
האַפענונגען.

* * *

*

דער לעצטער פרימאָרגן.

ווי גיך עם זענען דורכגעלאָפן די דריי חדשים! מתמא דערפאַר,
ווייל ווי שווער עם איז אונדז נישט געווען, איז דער טויט פאַרש נישט
געשאַנען איבער אונדזערע קעפּ. איצט דערנענטערן מיר זיך ווידער
צו אים.

דער אוקראינער דערציילט, אַז צוויי יידישע מיידלעך, וועלכע האָבן
געאַרבעט דאָ בשכנות, האָבן זיך אויפגעהאַנגען. נישט געוואָלט זיך אומ-
קערן אין לאַגער.

איז וועג אַרײַן גיט מען אונדז צו צוויי ריפּמלעך ברויט. דער בעל-
הבית נעמט זײַן ביקס און פירט אונדז אַוועק. דעם אוקראינערס פרוי
וויינט, און דער פראַנצויז שאַקלט צו אונדז לאַנג מיטן היטל...

מיר גייען פאַרביי דער סאַזשלקע. דאָס וואַסער איז ווי געוואָרן טונ-
קעלער. די ביימער וואַפּן אונדז אַראָפּ צום געזעגענען זיך די לעצטע
בלעטעלעך. זיי שורשען אומעטיק.

אַלץ בלייבט איבער דאָ: די ביימער, דער וועג, די סאַזשלקע. זיי
וועלן דאָ זײַן אויך איבעראַיאָר, אויך אין צען יאָר אַרום. יאָ, די נאַטור
לעבט לענגער פון אַ מענטשן. ווער רעדט נאָך — פון אַזעלכע, ווי מיר...

אויפן וואַקסאַל איז פול מיט אונדזעריקע. די בעל-הביתים גיבן אונדז:
אַלעמען איבער די סאַלדאַטן. אונדזער בעל-הבית באַקומט אויך אַ פאַ-
פיר, אַז ער האָט צוגעשטעלט פיר העפטלינגען. ער זאָגט דעם סאַלדאַט
„הייל הימלער“ און גייט אַוועק, אפילו נישט אַ קוק טוענדיק אין אונ-
דזער זייט.

מען האָט געבראַכט אויך ביידע אויפגעהאַנגענע.

ס'איז שוין געווען כמעט פינצטער, ווען מיר זענען אָנגעקומען אין
לאַגער. ס'האָט זיך ווידער געעפנט און פאַרמאַכט דער טויער. מיר זע-
נען ווידער אין שטייג.

מען ציילט אונדז שרעקלעך לאַנג: עם שטימט נישט. זיי קאָנטראַן-
 לירן יעדע ריי, שלאָגן, אויב זיי הוכט זיך, אַז מיר שטייען נישט גלייך,
 ציילן ווידער און שלאָגן נאָך מער. זיי האָבן, מסתמא, פאַרגעסן וועגן
 די צוויי טויטע. אָבער ווער וועט זיי וועגן דעם דערמאָנען?
 ס'איז שוין אינגאַנצן פינצטער. די אויפזעער קריכן ממש פון דער
 הויט. סוף-כל-סוף האָט עמעצער זיך געוואַגט אַ געשריי צו מאַן:
 „Zwei sind todt!“

— ווער האָט דאָס געזאָגט? — שרייט אויס דער עסעסאָוועץ מיט
 צאָרן פאַר אַזאַ פּרעכטייט. ער רייסט זיך אַרײַן אין דער ריי און שלאָגט
 אַ מענטשן צען אָן רחמנות, אָבער דאָס דערמאָנען האָט פאַרט געהאַלפּן:
 מען האָט אונדז באַלד אַרײַנגעלאָזט אין באַראַק.

איז שײן פון אַ שוואַרץ לעמפעלע האָבן מיר דערזען אַ שרעקלעך
 ביילד: אין איין העלפט באַראַק, גלייך אויפן דיל, ליגן פרויען אין פיר
 רײען, שטאַרק צונויפגעקוועטשטע אייגע צו דער צווייטער, און שלאָפן
 אין די בגדים. די קעפּ פון אייגע זענען צוגעשפאַרט צו די פיס פון די
 צווייטע. אַ שרעקלעך געשמאַנק, דערשטיקט צו ווערן. עם האָט זיך דער-
 הערט אַן אויסרוף: „איבערקערן זיך!“ און אַלע, שטופּנדיק אייגע די
 צווייטע, האָבן זיך איבערגעקערט. זיי ליגן איצט מיטן פנים צו אונדז.
 אייניקע האָבן זיך אויפגעכאַפט און קוקן אויף אונדז. און מיר שטייען
 דערשטאַקענע און פאַרלוירענע.

ס'איז אַרײַן די אויפזעערין און גענומען אונדז בויערן. דאָס האָט
 געדאַרפט הייסן, אַז מיר מוזן זיך לײגן אויפן דיל און אַזוי צונויפשפאַרן,
 אַז ס'זאָל קלעקן אַרט פאַר אַלעמען.

קיין שלאָף נעמט אונדז נישט. און יענע, צווישן וועמען מיר האָבן
 זיך געלייגט, שלאָפן, דוכט זיך, אויך נישט. מיר הויבן שטיל אָן צו
 רעדן מיט זיי.

— איר זענט דאָ שוין לאַנג?

— עלף מאָנאַטן.

— אויף אַרבעט שיקט מען?

— עטלעכע גרופעס האָט מען געהאַט אַוועקגעשיקט גראָבן אָקאָ-
 פעס, אָבער די מענטשן האָבן דאָרט געאַרבעט ביזן בויד אין וואַסער,

1 — צוויי זענען טויט!

זיי האָבן אָפגעפרוירן די פֿיס און מען האָט זיי אָפגעפירט פון דער אַר-
בעט גלייך אין קרעמאטאָריע. אויף זייער אַרט האָט מען גענומען גייע...
צי איז דאָס אמת? אפשר איבערשרייבן זיי? אין דאָרף האָבן דאָך
בין אונדז אויך געאַרבעט מיידלעך, וועלכע האָבן גישט אויסגעהאַלטן.
נאָך מיר האָבן זיך אַרויסגעוויזן שטאַרקער.

עס זענען אונדז באַפאַלן לייז. מיר האָבן גענומען פאַרוואַרפן די
פרויען, למאי זיי האָבן זיך אזוי אָפגעלאָזן און פאַרפירט פאַראַזיטן.
ווייזט זיך ארויס, זיי זענען גישט שולדיק: האָ איז גישמאַ קיין וואַסער.
זיך אַרויסרייסן! אומבאַדינגט זיך אַרויסרייסן פונדאַנען! כאַטש
גראַבן אָקאַפּעס, כאַטש האַקן שטייגער, אַבי גישט בלייבן דאָ!

* * *

בייטאָג איז געקומען א שוואַרץ געקליידטער יעסעסאָויעץ און גענו-
מען אָפגלייבן די שטאַרקערע. פאַרשטאַנען, אַז ער קלייבט אָפ אויף
אַרבעט, זענען אים אַלע באַפאַלן מיט אַ געשריי, אַז זיי זענען געזונט
און ווילן אַרבעטן. פון אָנפאַנג האָט דער יעסעסאָויעץ זיך פאַרלוירן, אָבער
גלייך זיך געכאַפט, גענומען מוּיקן אויף רעכטס און לינקס, יאַגנדיק
אַלעמען פון זיך. ער האָט אָבער נאָרנישט גישט געקאַנט מאַכן: דער
דראַנג זיך אַרויסצורייסן פונדאַנען האָט פאַרשיקט די שרעק. ערשט ווען
ער האָט אַרויסגעשלאַפּט דעם רעוואַלווער, זענען מיר אָפגעטראָמן פון אים.
אָפגעקליבן 500 פרויען, האָט ער זיי אַוועקגעפירט. איד בין גע-
בליבן דאָ.

* * *

צום צווייטן אָפגלייב בין איד אויך געווען צווישן די אָפגעקליבענע.
איד האָב זיך געפילט אמת גליקלעך — כ'וועל זיך פאַרט אַרויסרייסן!
מען האָט אונדז אַוועקגעפירט אין באַד, געהייסן זיך אויסמאַן און
אַריינגעלאָזט אין אַ גרויסן פאַדערצימער. מיר האָבן דערזען דאָ אַזויגס,
פון וואָס מיר זענען געוואָרן שרעקלעך צעטומלט: אַן א שום אונטער-
בעט זענען געזעסן און אפילו געלעגן אויפן שטייגערנעם דיל שרעקלעך

אויסגעצערטע פרויען, כמעט סקעלעטן, מיט אויגן וואַנזיניקע פון שרעק. דערזען הינטער אונדז די אויפזעריגס, האַבן די פרויען גענומען דער שראַקענע שמאַמלען, אַז זיי זענען געזונט, זיי קאָנען אַרבעטן און בעטן דחמנות האַבן אויף זיי. זיי האַבן אויסגעשרעקט צו אונדז די הענט, מיר זאָלן זיי העלפן זיך אויפשטעלן, וועלן די אויפזעריגס אַליין איבער צייגן זיך, אַז זיי קאָנען נאָך אַרבעטן...

כ'האָב געמאַכט אַ טראַט פאַרויס, כדי צו העלפן דער נאַענטסטער פרוי זיך אויפשטעלן, נאָך די אויפזעריגן האַט מיר אַראַפּגעלאָזט אַ פּראַסק און אַפּגעשליידערט אויף צוריק.

ווי האַקנדיק די ווערטער, באַפעלט זי, מען זאָל נישט מאַכן קיין פאַניק — אַלע וועלן זיך אויסבאַדן און צוריקערן אין לאַנער. אויסבאַדן זיך מוזן אַלע, אַן אויסנאַם — קיין שמוציקע וועט מען אין לאַנער נישט אַרײַנגלאָזן.

אונדז האַט זי באַפוילן, מיר זאָלן אויסטאָן די פרויען און פירן זיי אין שכנותדיקן רוים, אונטערן שפּריץ.

פון שרעקלעכן געשטאַנק איבלט מיר. כ'ווייל העלפן איינער אַ פרוי אויסטאָן דאָס קלייד, אָבער זי קאָן זיך נישט אויפשטעלן: די פיס האַלטן זי נישט. איר פרוו זי אויפהויבן, אָבער זי גיט אַזאָ געשריין פון ווייטיק, אַז דאָס האַרץ שמעלט זיך מיר אָפּ. וואָס טוט מען? כ'גיב אַ קוק אויף די אַנדערע. ווייזט זיך אַרויס, זיי מאַטערן זיך נישט ווייניקער פון מיר. די אויפזעריגס גיבן אונדז שערלעך — אויב מען קאָן נישט אַראַפּציען די קליידער, זאָלן מיר זיי צעשערן.

די שערלעך גייען פון האַנט צו האַנט. איר קריג אויך. כ'צעשער אַ קלייד. אונטער דעם זע איר אַזאָ דאַרקייט, אַז ס'איז אפילו אַ שרעק זיך צוצורירן, די ביינער זענען קוים באַצויגן מיט אַן אויסגעטריקנעמער צעקנייטשמער הויט.

אויסטאָן די קלומפעס לאָזט די פרוי בכלל נישט — ס'וועט וויי טאָן. איר זאָג צו, אַז איר וועל בלויז איבערשניידן דעם אויבערשטן טייל, אָבער זי דערלויבט נישט אפילו צורירן זיך. שוין צוויי וואַכן טוט זי נישט אויס די קלומפעס, ווייל די אַפּגעפרוירענע פיס האַבן זיך צו געקלעפט צו די זווילן.

וואָס טוט מען? אַנדערע האַבן שוין אויסגעטאָן צו עמלעכע, און איר קאָן נאָך נישט פאַרטיק ווערן מיט איינער. די אויפזעריגן האַט דאָס, ווייזט אויס, באַמערקט. זי איז צוגעלאָפּן, נעגעבן מיר אַ שטורכע

און געכאפט די אומגליקלעכע פאר די פיס. יענע האָט אַרויסגעלאָזט
אַ דערשימערנדיק געשריי. די אויפזעערין האָלט שוין אין האַנט אַ קלומב
פע, צו וועלכער עס זענען געווען צוגעקלעפט שטיקלעך פּוילנדיק פּלויש.
כ'האַב גענומען ברעכן. ווי פון ווייטן זענען צו מיר דערגאַנגען די גע-
שרייען פון דער אויפזעערין: האָסט שוואַכע גערוון? וועסטו גיין צוזאַ-
מען מיט די קראַנקע פּרויען...

כ'האַב זיך אַ יוואָרף געגעבן אויסמאַן אַ צווייטע.
די, וועלכע שטייען נאָך אויף די פיס, פירן מיר, און די לינגדיקע
טראַגן מיר אריין און לייגן אַוועק אונטערן שפּריץ. אַ ביסעלע אַרומגע-
וואַשן, טראַגן מיר זיי צוריק אַרויס אין קאַלמן פּאָדערצימער און לייגן
ווידער אַוועק אויפן שטיינערנעם דיל. קיין האַנטעכער זענען נישטאַ. די
בידנע פּרויען קלאַפּן מיט די צייגער. מיר טרייסלען זיך אויך, אַרומ-
לויפנדיק נאָסע פון פּאָדערצימער אונטערן שפּריץ און צוריק.

ווען די אויפזעערין האָט זיך אָפּגעקערט, האָב איך געפרעגט ביי
איינ פרוי, פּוננאָגען איז זי. זי האָט געענטפערט, אַז פון טשעכאַסלאָוואַ
קיע. זי איז אַ דאָקטער. מען האָט זיי געבראַכט קיין שמוט האַף, און נאָכ-
דעם, לוי אונדז, אַוועקגעפירט צו דער אַרבעט. ליידער, גראַבן אָקאַפּעס. זיי
האַבן געאַרבעט שטייענדיק ביז העלפט אין וואַסער. געשלאָפּן אויף דער
נרד. ווען די אָפּגעפּרויערענע הענט און פיס האַבן גענומען זיך אייטערן,
האַט מען זיי אומגעקערט אין לאַגער. גראַבן אָקאַפּעס האָט מען געבראַכט
נייע. אויף זיי וואַרט דער זעלבער גורל.

איז אָט ווהיין מען האָט דאָס אַוועקגעפירט די ערשטע גרופּע! און
מיר האַבן זיי מקנא געווען...

ווען מיר האַבן „אויסגעבאָדן“ אַלע פּרויען, האָט מען אונדז פון
באָד אַרויסגעטריבן, געגעבן דעזינפּיצירטע קליידער און אַוועקגעיאָגט
צוריק אין באַראַקס. אַוועקגייענדיק, האַבן מיר געהערט די געשרייען פון
די אומגליקלעכע. מען האָט זיי, מסתמא, שוין טעשלעפט, און, פאַרשטייט
זיך, אַז נישט אין לאַגער...

צו וואָס האָט מען נאָך געדאַרפט זיך אינדעקעווען, באָדן?
די גאַנצע נאַכט האָב איך נישט צוגעמאַכט קיין אויג: ס'האַט מיר
פאַרפאַלגט דאָס שרעקלעכע בילד.

* * *

די צייט ציט זיך זייער לאנגזאם.

ס'איז שרעקלעך קאלט. ס'ארא פוין עס איז צו שטיין אינדערפרי און אין אונט אויף די אפעלן! עס ווילדעוועט די זאוויע, עס בלאזט א קאלטער ווינט, פון וועלכן דער גאנצער גוף גליווערט, נאָר מען מוז שטיין כמעט האלב גאקעט און ווארטן, ביז די עס=עס=לויט וועלן זיך ממריח זיין קומען איבערצייילן. יעדן פרימאָרגן און אונט בלייבן עטלע= כע פרויען ליגן טויט.

מיט אייניקע טעג צוריק האָט אַ פרוי נישט אויסגעהאלטן און זיך אַ וואָרף געטאָן אויפן עלעקטרוירטן שטעבלדראָט. דאָס איז דער אייג= ציקער אופן צו באַגיין זעלבסטמאָרד. אָבער די פרוי איז אַראָפּגעפאלן! פון צוים אַ לעבעדיקע. די מיידלעך האַלטן, אַז דער פּאָסטן האָט זי באַ= מערקט און באַוווּן אויסצושליסן דעם עלעקטרישן שטראָם. זיך דער= ווסט וועגן דעם, האָט די אויפזעערין שטאַרק צעמויקט די בידנע פרוי, געשריען, אַז יענע האָט קיין רעכט נישט געהאַט דאָס צו טאָן: „דאָס לעבן געהערט דעם הער נאָט!“ די זעלבע אויפזעערין אָבער פלעגט אין האַרבסט, ווען מיר האָבן געאַרבעט אין דאָרף, אָרגאַניזירן צוזאַמען מיט אירע חברמעס אַזעלכע זונטיקדיקע „פאַרוויילונגען“: זיי פלעגן קומען נאָך מיטאַג, אויסקלייבן אַ שוואַכערע פרוי און „טופּן זי אויפן צוים. צווישן זיך פלעגן זיי זיך וועטן — צום וויפלען מאָל וועט דער קרבן בלייבן הענגען טויט אויפן שטעבלדראָט (דער עלעקטרישער שטראָם פלעגט צומאָל נאָר אָפּטרייסלען און אָפּוואַרפן).

ס'איז שרעקלעך שמוציק. די וואַש=רוימען זענען געשלאָסן. עס פּוּ= ניקט דער דורשט. די אזוי=גערופענע זופ, וווּ מען געפינט זייער זעלטן אַ פאַרפּוילט קרויט=בלעטל צי אַ פּיצל שאַלעכץ פון זיסלעכער, געפרוי= רעגער בולבע, איז ווי בכיוון פאַרפּראַוועט מיט א סך פעפער, אז עס ברענגט דאָס מויל. נאָך אַזאַ מין „זופ“ מוזן מיר נעמען אין מויל אַריין אַ הויפן שמוציקן, צעטראַטענעם שניי, וואָס ליגט ביים אַרײַנגאַנג אין באַראַק. און דאָ גופא, לעבן באַראַק, איז דאָך אויסגעגראָבן אַ גרוב, וואָס דינט אַלס מאַלעט! קיין ברעטער אויף צודעקן די גרוב גיט מען נישט. אירע ברעגן זענען אַזוי גליטשיק, אַז נישט לאַנג צוריק איז אַ פרוי אַרײַג= געפאלן אין גרוב. מיר האָבן זי קוים אַרויסגעשלעפּט.

וועגן אַז אַנגריף פון דער רויטער אַרמיי הערט זיך נאָך נאָרנישט.

* * *

עס זענען געקומען עטלעכע אפיצירן. גענומען אונדז באקוקן. מיר האָבן זיך דערפרייט: מסתמא וועט מען געמען אויף אַרבעט!
ס'איז געוואָרן אַ שרעקלעכע מהומה — יעדע איינע וויל, מען זאָל זי נעמען. די עס=עס=לייט קרימען זיך אומצופרידן — אלע זענען די זעל= בע „פגירות“. און כאָטש זיי האָבן נישט זייער שטרענג געקליבן, האָבן זיי אַ סך פאַרבראַקירט.

איר בין אַריינגעפאלן צווישן די אָפגעקליבענע. אפשר וועט מען דאָס מאַל אינדעראמתן אַרויספירן צו דער אַרבעט?

מען האָט אונדז פאַראייניקט מיט אַ גרויסער גרופע, וועלכע מען האָט געבראַכט צו טרייבן פון אַנדערע באַראַקן, איבערגעציילט (מיר זענען מיינזט אין צאָל) און אַוועקגעפירט אין דער זעלבער באַד, וווּ מיר האָבן פאַריקן מאַל אויסגעטאָן די אומגליקלעכע פרויען. זאָל מען כאָטש אונדז איינטיבן נישט צוריקברענגען אַהער אין אַזאַ צושטאַנד...

געכאַפט אַ רעכטן פריער אונטערן קאלטן שפּריץ, האָט יעדע איינע פון אונדז באַקומען אַ ריין העמד, אַ געשטרייפּט קליידל און אַ געשטרייפּטע סע קורטקע. מען האָט פאַרשריבן אונדזערע נומערן און אַוועקגעפירט אין אַ באַראַק, וועלכן מען האָלט ערשט אין בויען. קיין טירן זענען נאָך נישטאָ, קיין פענצטער זענען נאָך אויך נישט אַריינגעשטעלט, עס פייפט דער ווינט, עס שיט אַ שניי.

ווען ס'איז געוואָרן פינצטער, האָט מען געבראַכט צעריסענע סאַל= דאַמישע קאָלדרעס און קאַפּטיבלעך, דערביי צו וויסן געגעבן, אז נעכט טיפן וועלן מיר דאָ גופא, אין דעם באַראַק. אויף דער אַרבעט וועט מען אַוועקפירן ערשט מאַרגן.

קיין דיל נישטאָ, די ערד איז געפרוירן, עס וואַלגען זיך שטיקלעך ברעטער, טשוועקעס, נאָר לייגן זיך מוז מען — שטיין אין פאַרבאַטן. ווי לאַנג עס ציט זיך די נאַכט! דער פּראָסט האָט פאַרגליווערט אַלע אברים, איינדרעמלען איז אוממעגלעך. וואַלט כאָטש גימער שוין אָנקום מען דער פרימאָרגן! איר פרוו זיך פאַרשטעלן, ווי וועט אויסזען דער נייער קאַנער, וואָס וועלן מיר דאַרטן טאָן. אויב מיר וועלן גראָבן אָקאָ= פעס, מוז מען זען פאַרהיטן די פיס. אפשר וועל איר דאַרטן געפינען אַלמע פאַפירן און פאַרוויקלען אין זיי די פיס? כּוועל אומבאַדינגט יעדן

Personal-Ausweis Nr. 2078

Name Shayn

Vorname Chaya

Vaters Vorname Mecklman

Geboren am 1920 in Kiluar

Familienstand verheiratet

Augen braun

Gesicht ruud

Haut braun

Beruf

Finger-Abdruck

Grosse 160 cm

Gläubiger
mit
Polizei

11. März 1949

Vermerke

Arbeits-Ausweis Nr. Nr. 602

16342/1/16/10/3

1949

Formular Nr. 100/1-44

17 אינטערנאציאנאלע זאכען פון דעם 11טן גענעראלעם פארסאנעל

שאָג אויסמאַן די קלומפעס. אפשר וועט דאָרטן פון דער זופ נישט אַזוי ברענגען דאָס מויל? אפשר וועט מען דאָרט געבן וואַסער צום טרינקען און צום וואַשן זיך. יעדנפאַלס, ערגער, ווי דאָ, וועט דאָך, מסתמא, נישט זיין.

ווי האָב איך דאָ געקאָנט אויסהאַלטן כמעט אַ גאַנצן מאָנאַט? (ווען מען האָט אונדז רעגיסטרירט, האָב איך געזען אויפן רעגיסטריר-בויגן די דאַטע „11 דעצעמבער“).

ס'האַט זיך דערהערט די געוויינלעכע קאָמאַנדע „Aufstehen!“ דער זעלבער אויפזעער האָט אונדז אויסגערופן לויט דער רשימה. איבערצייגט זיך, אַז אַלע זענען אויפן אָרט, האָט ער אונדז אַוועקגע-פירט. אָבער מאָדנע — נישט צום טויער, נאָר צוריק צו דער קליידער-קאַמער. געהייסן אָפגעבן די קאַלדערעס, די קורטקעס און קאַפטיבלעד. ווער ס'האַט זיך נישט געאיילט אויספילן זיין באַפעל אָדער האָט גע-וואַגט צו שטעלן קשיות — האָט געקראָגן אַ זעץ אין קאַפּ. מען האָט אונדז געבראַכט צוריק אין שטינקענדיקן באַראַק, פון וועלכן מיר זענען געכטן אַרויס מיט אַזעלכע האָפענונגען...

* * *

צו דער אַרבעט האָט מען אונדז נישט אַרויסגעפירט דערפאַר, וואָס אין לאַגער האָט זיך אָנגעהויבן אַן עפידעמיע פון פלעק-טיפּוס. דער לאַגער איז פאַרמאַכט געוואָרן אויף קאַראַנטין. עפידעמיע! אַלע וועלן באַפאַלן ווערן פון אַט דער שרעקלעכער קרענק. פלעק-טיפּוס ווייסט נישט פון קיין רחמנות, ער שאַנעוועט נישט נישט אַלט און נישט יונג. און היילן וועט מען אונדז, פאַרשטייט זיך, נישט. אפשר האָבן זיי אונדז ספּעציעל אָנגעשטעקט, כדי מיר זאָלן אויסשטאַרבן. אפשר איז די זופ אַזוי שאַרף נאָר נישט פון פעפּער? ווי היט מען זיך אויס? ווו געמט מען כוח נישט עסן די זופ, אונ-דזער איינציקע שפייז? ווי לערנט מען זיך אויס בכלל נישט צו עסן, אפילו נישט נעמען אין מויל אַרײַן שמוציקן שניי? נאָר צו וועט דאָס העלפן?

1 — אויפשטיין!

* *
*

דוכט זיך, איד ווער מאַקע קראַנק. דער קאַפּ איז שווער און איז
די אויערן רוישט. אויף די אַפּעלן האַלט מען מיך אונטער, אַז איד זאָל
זיך נישט אַראָפּלאָזן. איז דאָס פּלעק-מיפּוס?

* *
*

איד בין מאַקע געווען קראַנק...
די ווייבער דערציילן, אַז פּון הייז האָב איד עפּעס געזונגען און
שרעקלעך געשאַלטן די היטלעריסמן. קיינער האָט זיך נאָר נישט פּאַרנע-
שמעלט, אַז איד האָב אַמאָל געהערט אַזעלכע קללות. איין גליק, וואָס
די שמים איז געווען זייער שוואַך, דערצו רוקן די היטלעריסמן אַהער
נישט אַריין זייערע געזער — זיי האָבן מורא פאַר אַנשטעקונג. אַנדערש
וואָלטן זיי מיך פאַר אַזעלכע ווערטער דערשאַסן אויפן אָרם.

די פּרויען זאָגן, אַז איד בין אַרויסגעקראַכן פּון דער קרענק, און
בערגעקרענקט. אָבער מיר דוכט, אַז זיי האָבן אַ מעות. דאָס איז,
מסתמא, געווען עפּעס אַן אַנדער קרענק, נישט קיין מיפּוס. פּלעק-מיפּוס
איז דאָך אַ שרעקלעכע קרענק! אַן היילונג, אַן רפואות וואָלט אד פּין
איד נישט געזונט געוואָרן — עס שטאַרבן דאָך שטאַרקער פּון מיר.
די ווייבער זאָגן אָבער, אַז מיפּוס האַקט אונטער הווקא שטאַרקע, קיינ-
מאָל נישט געקרענקטע און דעריבער זענען זייערע אָרגאַניזמען נישט
צוגעווינט צו קעמפן מיט דער קראַנקהייט.

ווען די מאַמע וואָלט וויסן, ווי עס זענען מיר איצט צונויז געקומען
אירע צרות מיט מיינע שקארלאמינעס, געלזוסטן און לונגען-אַנציעדונגען
אין דער קינדערהייט!...

אויפן הויף וואָשן זיך מיט שניי קריד איד אויף אַלע פּיר. שמעל;
זיך קאָן איד נישט — פאַר די אויגן שווינדלען גרינע רעדער.

* *
*

דאָ איז אַן אמתער שויש-לאַגער. די היטלעריסמן קימערט שוין
אפילו נישט די אַרדענונג. קיין אַפּעלן זענען מער נישטאַ: זיי האָבן מורא

אָהער אַרײַנצוגײן. עסן גיט מען נישט. אפילו די אַזויגערופענע זופ קריגן
מיר אײַנמאַל אין צוויי־דריי טעג. און אַנדערשמאַל ברענגט מען אַנשטאַט
זופ צוויי געפרוירענע בולבעס. קיין ברויט האָבן מיר שוין לאַנג נישט
געזען. און עסן ווילט זיך גאָר שרעקלעך — כ'הויב אָן געזונט ווערן.
די לײז צאַפן אויס דאָס לעצטע ביסל בלוט. מיר שעמען זיך שוין
נישט צו קנאַקן זײ. אָבער, לײדער, העלפט דאָס נישט.

* *

*

ס'איז געשטאַרבן די יפת־תואר רות. ס'האָבן איר גענומען אייטערן
די פיס, נאָכדעם די הענט. און אָט איז זי אַוועקגעשטאַרבן... די לעצטע
צײט פלעגט זי נישט אויפשטיין פון געלעגער. כמעט נאָך נעכטן, איז
שמראסטהענהאָף, איז זי דאָך נאָך געווען אזא שײנהייט! שמענדיק מונג
טער, פלעגט זיך קײנמאַל נישט אונטערנעבן שלעכטע שטימונגען. ז
האָט פעסט געגלויבט, און מיר וועלן דערלעבן די פרייהייט און זי וועט
זיך טרעפן מיט איר מאַן! איצט וועט מען זי, אַ שרעקלעך געשוואַלענע,
אריינגוקן אין אויגן פון קרעמאטאָריע. און אויס. די געוועזענע יונגט,
שײנהייט, לעבנסלוסט וועט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ הויפן אַש...

* *

*

מען זאָגט, אַז ס'איז שוין גײַאָר. עמעצער האָט געהערט, ווי אײַ
נער אַ פּאַסן האָט באַגריסט און אויפזעער.
הײסט עס, עס איז שוין אַנגעקומען דאָס יאָר 1945... אין דעם יאָר
וועט שוין צום קריג געוויס געמען אַ סוף. מען ענדיקט שוין שלאָגן די
דײַטשן אין זײער הײל. אָבער... נישט אומזיסט זאָגט מען, אַז אַ שמערבֿ
לעך פאַרוונדעטע חיה איז דאָפלט שרעקלעך. צי דען איז אונדז באַ
שרט צו זײן די לעצטע קרבנות פון אָט דער חיה? ס'קאָן נישט זײן!
אפשר וועלן זײ ביים אָפּטרעטן נישט באַוײזן אומצוברענגען אונדז?
און דאָן וועלן מיר זײן פריי! אפשר איז די מאַמע מיט די קינדער אויך
אין עפעס אַ לאַגער? און אויך זײ וועט מען באַפרייען. און עס וועט
זיך צוריקערן דער פּאַפּ. מירע וועט אויף אונדז שוין וואַרטן אין

ווילגע. מיר וועלן זיך אלע מרעפן אין דער אלטער דירה. יעדן פרימאָרגן
וועל איך זיך ווידער איילן אין שול, מירע — שוין אין אוניווערסיטעט.
רײַעלע מיט ראובעלען וועלן אויך לויפן אין שול אַרײַן, — זיי זענען דאָר
שוין אונטערגעוואַקסן...

אַבער ווען וועט דאָס זײַן? און צי וועט דאָס טאַקע זײַן?

* * *

רײַע פֿון ריגע, מיט וועלכער מיר האָבן צוזאַמען געאַרבעט ביים
פֿרײַז אין דאָרף, דערצײלט, אַז זי האָט געהערט פֿון די, וואָס ברענגען
זופֿ, אַז בײַנאַכט איז אין קרעמאַטאָריע געווען אַ שחפה. ס'איז פֿאַר-
ברענט געוואָרן נאָר די גאַז-קאַמער. מען האַלט, אַז עמעצער האָט אונט-
מערגעצונדן.

אונדו וועט דאָס שוין סײַווי נישט ראַטעווען.

* * *

ס'אַראַ שרעק! אין שלאָף האָב איך זיך צוגעטוליעט צו אַ מת. בײַ-
נאַכט האָב איך דאָס, פֿאַרשטענדלעך, נישט געפֿילט. ס'איז געווען זײַער
קאַלט און איך האָב זיך צוגעטוליעט צום רוקן פֿון אַ שכנה. די הענט
אַרונטערגערוקט אונטער אירע אָרעמס. זי האָט זיך, דוכט זיך, אַ ריר
געטאָן, צוגעדריקט מײַנע הענט צו זיך. און אינדערפֿרי האָב איך דערזען
אַז זי איז טויט...

* * *

עס איז געקומען די אויפזעערין. געהייסן אלעמען, ווער ס'האָט
שוין איבערגעקערענקט, זיך אויסשמעלן. מײַנענדיק, אַז מען וועט שיקן
אויף אַרבעט, האָבן געוואַלט זיך אויסשמעלן אויך קראַנקע. אַבער די
אויפזעערין האָט גלייך באַמערקט דעם שווינדל.

די אויפזעריין האָט אָפגעקליבן אַכט (צווישן זיי אויך מיד) און געמאַלדן, אַז מיר וועלן זיין די „באַגרעבער-קאָמאַנדע“. ביז איצט איז געווען אַ גרויסע אומאַרדענונג, די שוויצע פלעגן צו עטלעכע מעת-לעת ליגן אין די באַראַקן. איצט מוזן מיר תיכף אַראָפּנעמען פון די געשמאַר-בענע די בנדים, אַרויסרייסן ביי זיי די גאַלדענע ציין, זאַלבעפערט אַרויס-טראָגן אין דרויסן און אַוועקלייגן לעבן מיר פון באַראַק. באַגינגען און פאַרגאַכט וועט פאַרבײפֿאַרן די באַגרעבער-קאָמאַנדע פון גאַנצן לאַגער און זיי אַוועקפירן.

ווי וועל איך טראָגן אַנדערע, אַז איך אַליין האַלט זיך נאָך קוים אויף די פיס? פאַר די אויגן שווימען רעדער, די פיס בווגן זיך. איך שאַר מיט די פיס, האַלטנדיק זיך פאַר די ווענט.

מיר גייען צו צו איינער, וועלכע איז געשמאַרבן היינט באַגינגען. איך נעם אָן אירע גליטשיקע קאַלמע פיס, אָבער איך קאָן זי נישט אויפ-הויבן, כאַטש דער געשמאַרבענערס קערפער איז אינגאַנצן אויסגעטריקנט; די איבעריקע דריי הויבן זי שוין יאָ אויף, און איך קאָן בשום אופן נישט. די אויפזעריין קאָזט מיר אַראָפּ אַ פלעם אין באַק און דערלאַנגט מיר אַ שער מיט אַ צווענגל: „כױעל דארפן די מתים אויסטאַן און אַרויסרייסן ביי זיי די גאַלדענע ציין. וועל איך אָבער פרווון גנבנען כאַטש איין צאָן — וועל איך צוזאַמען מיט מיינע פאַציענטקעס אַוועק צו מיינע עלטערזיידערס אויף יענער-וועלט!...“

די שוויצע פרוי לייגט מען אַוועק ביי מיינע פיס. איך קוק זיך צו — די אויגן זענען אָפן און ווי זיי וואַלטן זיך באַוועגן! נאָר די אויפ-זעריין טרייבט מיד, איך זאָל זי ניקער אויסטאַן. איך ריר זיך נישט דרייסיג צו מיט אַ פינגער — זי איז קאַלט. איז פאַרוואָס באַוועגן זיך אירע אויגן? סוף-בל-סוף האָב איך פאַרשטאַנען, אַז אין זיי לייכט זיך אָפּ דאָס עלעקטרישע לעמפל, וואָס הענגט אונטערן באַלקן און שאַקלט זיך פון ווינט. מיט אַ ציטערדיקער האַנט שנייד איך איבער איך קלייד. איך גיב די שוויצע פרוי אַ הויב אונטער, וויל אויסטאַן פון איר דאָס קלייד, נאָר דער קערפער גיט גלייך אַ פאַל צוריק און דער קאָפּ גיט אַ טעמפן קלאַפּ אין דיל. איך מוז זי אונטערהאַלטן, צודריקן איר קאָפּ צו זיך. און דער קערפער אירער איז אזוי קאַלט. ווי ספעציעל כּדי צו רייצן זיך מיט מיר, בלייטשעט דער מת מיט גאַלדענע ציין. וואָס זאָל איך טאָן? אַרויסרייסן זיי? — ווייס איך דאָך נישט, ווי מען טוט עס! אומבאַמערקט פאַר דער אויפזעריין, האָב איך אויף גיך פאַרקלאַמערט

מיטן צווענגל די ליפן ביים מת. די אויפזעערין וועט דאך נישט עפענען ספעציעל דאָס מויל און זוכן ציינער.

נאָר די אויפזעערין האָט יאָ באַמערקט מיין שפּיצל. זי האָט מיר דערלאַנגט אַזאַ טעלעבעני, אַז איר בין אַרויפגעפאַלן אויפן מת. כ'פרווו זיך אויפשטעלן. נאָר זי האָט ווי בלוז דערויף געוואַרט, — זי האָט גענומען מזיקן מיך מיט עפעס זייער אַ שווערן שמעקן. און אַלין איז בערן קאַפּ. דער קאַפּ האָט זיך ווי געשפּאַלטן אויף דער העלפט, און די אויפזעערין שלאָגט ווייטער. אויפן דיל טריפט בלוט...

זי האָט אַזוי לאַנג געזעצט מיטן שמעקן, ביז זי איז מיר געוואָרן. דער גאַנצער דורכגאַנג איז פאַרוואַלגערט מיט מתים. מען דאַרף זיי אויסטאָן. אָבער איר קאָן נישט, פאַר קיין פאַל נישט! כ'וועל בעסער טראָגן זיי, קריכנדיק אויף אַלע פיר, שלעפן זיי מיט די לעצטע כוחות, אָבער נישט אויסטאָן! זאָל זיך עמעצער דערבאַרעמען אויף מיר און אַליין טאָן דאָס. איר קאָן נישט... ווי שלעכט מיר איז... זייער שלעכט... אויף אויסטאָן די מתים איז באַשטימט געוואָרן אַן אַנדערע.

פאַרן אַוועקגיין האָט די אויפזעערין געעפנט דעם וואַש-רוים און געזאָגט, אַז מיר מעגן זיך אַרומוואַשן און דאָ גופא שלאַפן. אָבער דער לאַקאַל טראָגט, ליידער, בלוז דעם נאַמען וואַש-רוים, קיין וואַסער איז נישטאָ.

דער דיל איז אַ שטיינערנער, עס איז זייער קאַלט, נאָר דערפאַר איז דאָ נישט אַזאַ עפּוש. די פרויען האָבן זיך צוגעלייגט. כ'וואַלט זיך אויך געלייגט, נאָר עס טוט זייער וויי דער צעמזיקטער קאַפּ, איר קאָן אים נישט אַוועקלייגן. כ'האָב אונטערגעשפּאַרט מיט די פינגער דעם שמערן און זיז...

מסתמא האָב איר פאַרט אַ דרעמל געטאָן. ווען איר האָב זיך אויפֿגעכאַפט, האָב איר זיך געטרייסלט פון קעלט, זייענדיק דורכגעגעצט אויף דורך און דורך. לאַזט זיך אויס, אז דאָ איז פאַראַן אַ שפּריץ און טאַקע פון אים האָט געגאַסן אויף אונדז אייז-קאַלט וואַסער.

מיר זענען אַרטיינגעלאָפן אין באַראַק. ווען דער עולם האָט זיך דער־וואַשט, אַז עס גייט וואַסער, האָבן זיך אַלע אַ לאַז געטאָן אין וואַש-רוים. אָבער דאָס וואַסער האָט, ווי דורך אַ כישוף, פּלוצים אויפגעהערט צו גיסן. עפלעכע פרויען האָבן אויסגעלעקט די לוזשעס, וועלכע האָבן זיך באַוויזן אויפן דיל, און כאַטש עטוואַס געשטימט דעם דורשמ. די אַנדערע האָבן אַפילו דאָס אויך פאַרשפּעטיקט.

* *
*

אין באַראַק ווערט אַלץ שימערער. יעדן טאָג שטאַרבן צו 40 — 60 פרויען. לעבן טיר ליגן שמענדיק בערג בלויע מתים. עס קומט אָן א וואָגן, אין וועלכן ס'זענען איינגעשפּאַנט העפטלינגען. צוויי מענער נעמען אָן פאַר די הענט און פיס און אויסגעדאַרטן, פאַרפרוירענעם קערפּער, וויגן אים פּאַנאַנדער און וואַרפן אַרויף אויף אַ קופּע אַזעלכע נאַקעטע מתים. די קרעמאטאָריע אַרבעט אַ קיילעסדיקן מעת-לעת, לעבן איר זענען אָנגעוואַלגערט גרויסע בערג מתים; אין לאַגער שטאַרבן אַרום טויזנט מענטשן אַ טאָג.

* *
*

די באַגרעבער-קאָמאַנדע האָט געבראַכט אַ גוטע בשורה: דער פּראָנט דערנענטערט זיך!
די מענער עוואַקואירט מען. מיר האָבן געזען, ווי מען האָט אַוועק-געפירט דריי גרופּעס. אויך עס-עס-לייט ווערט ווייניקער. ווייזט אויס, אז מען ליקווידירט דעם לאַגער. די אַרבעטספעיקע פירט מען אַרויס, און אונדז וועט מען, מסתמא, פאַרברענגען צוזאַמען מיט די באַראַקן.

* *
*

פרויען וועט מען אויך עוואַקואירן.
באַניגען איז געקומען אַן אויפזעער און געמאַלדן, אַז די, וועלכע קאָנען גיין צופּוס, זאָלן זיין גרייט אין וועג אַרײַן.
איר וועל צופּוס נישט קאָנען גיין...
אָט אַזוי קומט מיין סוף. גראַד דעמאָלט, ווען די פּרויהייט איז שוין גאָר נאָענט, בין איר אינגאַנצן אויסגעשעפט. ווען איר וואַלט געהאַט כאַטש אַ קאָפּעלע כּוּח! כאַטש אַ טראָפּן האַפּענונג, אַז איר וועל קאָנען שלעפּן די פּיס!

פארנאכט איז דער זעלבער הימלעריסט ווידער געקומען. ער האָט געהייסן זיך אויסשמעלן. אלע, ווער עס איז נאָר געווען אימשטאַנד, האָבן פאַרלאָזן דעם באַראַק. כ'האַב זיך אַרומגעקוקט. אין באַראַק בלייבן בלויז די מתים און יענע, וועלכע קאָנען שוין אַפילו נישט זעצן זיך... גיין, איד וועל דאָ נישט בלייבן! פאַר קיין פאַל נישט! כ'מוז גיין! זאָל זיין, וואָס עס ווילט זיך, אַבי נישט דאָ! אַבי נישט ליגן און וואַרסן, ביז מען וועט דיך פאַרברענען לעבעדיקערהייט!

איד שמעל זיך אויף. דער קאַפּ שווינדלט, איד וואַקלט זיך, נאָר איד גיי אַרויס. אין באַראַק בלייבט אויך אַ כמעט געזונטע פרוי: זי וויל נישט איבערלאָזן אַ שמאַרבנדיקע חברטע אין איר לעצטער שעה. מען פירט אנדו אַרויס. געקומען אַהער זענען מיר אַ ריזיקע מאַסע פון פיל טויזנטער מענטשן און פונדאָנען גייען מיר אַוועק אַ קליין הייפּעלע פון געצויילטע מענטשן... גרינג צו זאָגן: „מיר גייען אַוועק!“ מיר זענען שוין דען אויף דער פריי? מיר נעכטיקן איבער אינעם זעלבן באַראַק אָן פענצער, וווּ מיר האָבן שוין איינמאַל זיך געטרייסלט פון קעלט.

* * *

אינדערפרי האָבן מיר געקראָגן ברויט — צו אַ דריטל לעבעלע אויף אַ מענטשן. מען האָט אנדו אָנגעזאָגט, אַז דאָס מוז קלעקן אויף דריי טעג. הייסט עס, אַז דריי טעג וועלן מיר זיין אין וועג. צי דען די גאַנצע צייט צופום? איד זאָל כאַטש אויסהאַלטן!

צוערשט, ווען איד האָב זיך עטוואָס צוגעווינט צום גיין, האָט זיך מיר געדוכט, אַז איד וועל זיך איינגיין. נאָר אינגיכן האָבן די פיס גענומען זיך בויגן, און מיר האָט זיך גענומען דוכטן, אַז מער וועל איד שוין נישט קאָנען שמעלן קיין איין טראַט. פונדעסטוועגן פלעג איד צווינגען די פיס, זיי זאָלן יאָ שמעלן דעם טראַט, דערנאָך אַ גייעם טראַט, נאָך איינעם און ווידער עטלעכע... כ'האַב זיך געטרייסט, אַז אמשר וועט מען שוין באַלד לאָזן זיך אַפרוען. איד מוז אומבאַדינגט אויסהאַלטן ביזן אַפּרו! דערנאָך וועט זיין לייכטער.

איד בין שוין שיעור נישט אינדערגעפאַלן, ווען די באַגלייטער האָבן סוף-בל-סוף אַ פייה געמאַן און געהייסן זיך אויסזעצן אין ביירע זייטן

פון וועג, ביי די גראַבנס. איד האָב זיך אַ וואַרף געטאָן און אַראָפּגע-
לאָזט די ברעמען. פאַר מיינע אויגן האָט זיך אַ טראַג געטאָן אין אַ שדימ-
טאָנז דער שמוציקער שניי פון וועג. כ'האָב קוים געעמעמט. עס האָבן
גישט געהאַלפן די שטיקלעך שניי און אייז, וועלכע איד האָב די גאַנצע
צייט געשלאָנגען.

אויפשמעלן זיך איז געווען נאָך שווערער. אָבער די פרויען האָבן
מיר געהאַלפן.

איד האָב זיך גישט פאַרגעשמעלט, אַז כ'וועל אויסהאַלטן ביז אָונט.
ווען ס'האַט גענומען פינצטער ווערן, האָט מען אַ טייל פון אונדז
אַריינגעיאָגט אין אַ שייער, די איבעריקע פאַרשפאַרט אין אַ שטאַל.
ס'אַראַ גליק דאָס איז — ליגן די גאַנצע נאַכט, ביז סאַמע פּרימאָרנן! איד
האָב אָפּגעבראַכן אַ שטיקעלע ברויט און, קייענדיק, זיך געטרייטלט פון
געווין: ווי וויל, וואָס איד בין פאַרט גישט געבליבן אין לאַגער. איד
וואָלט שוין איצט אויף דער וועלט גישט געווען. און דאָ לעב איד דאָך
פאַרט.

אַ גאַנצער טאָג איז שוין פאַריבער. געבליבן זענען סך-הכל נאָך
צוויי טעג...

* * *

אומזיסט האָבן מיר געהאַפט, אַז מיר וועלן זיין אין וועג גישט
מער ווי דריי טעג. די דריי טעג זענען לאַנג פאַרביי און מיר גייען און
גייען, און קיין סוף זעט זיך גישט. יעדן טאָג בלייבן ליגן אויפן וועג
צו עטלעכע פרויען. זיי פאַלן, און קאָנען אַפילו מיט דער הילף פון
אַנדערע גישט אויפשמעלן זיך. עמעצער פון אונדזערע באַגלייטער לאָזט
אַריין אַזאַ פרוי עטלעכע קוילן אין קאַפּ, גיש זי אַ ברוק מיטן פּוס און
נאָך אַ מת קייקלט זיך אַראָפּ אין גראָבן. ווען מיר גייען פאַרביי אַ דאָרף,
מעלדן די באַגלייטער, אַז עטלעכע קילאַמעטער פונדאָנען ליגט אַ מת,
וועלכן מען דאַרף באַגראָבן, ווייל אינגיכן וועט ווערן וואַרעם, קאָן זיך
אָנהייבן אַן עפּידעמיע

* * *

היינט האָט מען פאַרביי אונדז פאַרבייגעפירט אַ קאַלאָגע סאַווע־
מישע קריגסגעפאַנגענע. זיי זעען אויס זייער שרעקלעך — אויסגעהונג-
גערטע, געלע, אויסגעצערטע. און דאָך — מיט וויפֿל מיטלייך זיי האָבן
געקוקט אויף אונדז.

איך האָב זיך געמיט נישט פאַרביילאָזן קיין איין פנים: אפשר איז
צווישן זיי דאָ מיין פאַפּאָ?

* * *

מיד פירט מען שוין אונטער די הענט. אַליין קאָן איך נישט גיין.
מיט די לעצטע כוחות באַמי איך זיך אַליין איבערשטעלן די פיס און
נישט זייער פאַרשוועריקן די, וועלכע פירן מיד. אָבער דאָס איז נישט
אין מיין רשות. דערצו איז זייער שווער צו גיין צוליב דעם שניי, וואָס
קלעפט זיך צו די הילצערנע קלומפעס.

מיר הונגערן שרעקלעך. עסן גיט מען שוין אינגאַנצן נישט. ווען
נישט=ווען גיט אונדז עמעצער פון די בעלי־בתים, וואָס ביי זיי אין שטאַל
פאַרשפאַרט מען אונדז אויף גאַכט, אַ קעסעלע קאַרטאָפֿל. פון אַזאַ
קעסעלע קריגן מיר סך=הכל צו אייגע=צוויי קאַרטאָפֿעלעך אויף אַ מענטשן.
ווי שפּאַט ווייניק דאָס איז...

מיר האָבן זיך אויסגעלערנט דערקענען פאַרשנייטע בונקערס, אין
וועלכע ס'זענען פאַרלייגט אויף ווינטער קאַרטאָפֿל אָדער בורעקעס.
נישט קיין קלעפּ, נישט אַפילו די שיסעריי פון די באַגלייטער קאָנען
נישט אָפּטרייבן די הונגערדיקע פרויען — זיי באַפּאַלן די בונקערס, מיט
פאַרפרוירענע הענט גראָבן זיי פאַנאַנדער דעם שניי, די ערד און
צעכאַפּן די בורעקעס. ווען מיר גייען אַוועק, בלייבן אויפן צעטראַקטענעם
שניי עטלעכע הרוגים. אין די פאַהגליווערמע הענט האַלטן זיי דעם אַזוי
שטאַרק אויסגעבענקטן בורעק.

עס טרעפט, אַז אויך אונדז, די זייער שוואַכע, וועלכע קאָנען נישט
לויפן צוזאַמען מיט אַלעמען, ברענגט מען אַ קליין בורעקל אָדער אַ בולבע.
ליידער, טרעפן זיך בונקערס זייער זעלטן. כדי עס זאָל אַזוי נישט
מאַטערן דער הונגער, איז מיין מויל שטענדיק פול מיט שניי און אייז.
ב'האָב אָנגעהויבן געשוואַלן צו ווערן. די זייט פונעם מערפער, אויף
וועלכער איך ליג ביינאַכט (ליגן אויפן רוקן קלעקט נישט קיין פּלאַצן).

ווערט אזוי אָנגעבראקנעט, אַז ביז האַלבן טאָג קאָן איד נישט עפענען די אויגן. אויף די פיס איז ממש אַ שרעק צו קוקן: זיי זענען אזוי גע-שוואַלן, אַז זיי קריכן קוים אַרײַן אין די גרויסע מענערישע קלומפעס, אין וועלכע איד פלעג פריער אַרײַנרוקן אַזױפיל פאַפיר. כ/האַב מורא, אַז אין אײַן שײנעם פרימאָרגן וועלן זיי שוין נישט אַרײַן אין די קלומפעס אויך. ווי גײט מען באַרוועס איבערן שניי? אָבער נישט אויסטאָן זיי אויף נאַכט ריזיקיר איד נישט. דאַן קאָן פאַסירן אזוי ווי מיט יענע פרויען, וועלכע מיר האָבן דעמאָלט אויסגעטאָן...

* * *

וואָס ווייטער ווערן די באַגלייטער אַלץ ווילדער. ווייזט אויס, זיי איז שוין אויך דערעסן געוואָרן זיך צו שלעפן, כאַטש זיי ווערן נישט אזוי פאַרמאַטערט: יעדע עמלעכע שעה בײַמ זיך — זעצן זיך אויף די וועגענער, וועלכע פאַרן נאָך פון הינטן מיט אַלע זייערע זאַכן. אונדז אָבער לאָזן זיי זיך צוזעצן בלויז אײַן מאָל אין טאָג, און דאָס סך-הכל אויף אַ האַלבער שעה.

* * *

בײַנאַכט הערן זיך צומאָל זייער ווייטע דומפע אויפרייסן. דאָס איז אַפנים פון פראַנט. נאָר בײַטאָג יאָגט מען אונדז ווידער פאַרויס, און קײן אויפרייסן הערן זיך כמעט נישט. איבערבלייבן דאָ איז אוממעגלעך. אין אַ פוסמן שײער קאָן מען זיך נישט אויסבאַהאַלטן, און אויב גלאַט בלײַבן ליגן, וועט מען באַשליסן, אַז דו ביסט אָפגעשוואַכט און מען וועט דיר באַזאָרגן מיט אַ קויל אין קאַפּ.

מיר זענען נישט די אײנציקע, וואָס שלעפן זיך איבערן שאַסיי. עס האָבן זיך דאָ אויסגעצויגן לאַנגע רײען וועגענער. אָנגעלײגט אַהין זייער האָב און גוטס, אַרויפגעזעצט דאָס געזיגד, צוגעבונדן די מי און שאַף, אײלן די דײטשן אויף מערב, ווייטער פון פראַנט. און מיר, פאַר וועמען דער פראַנט איז די אײנציקע גאולה, מוזן זיך שלעפן אין אײַן ריכטונג מיט די דײטשן. נאָר וואָס זאָל מען טאָן — באַגלייטער האָבן מיר

גענוג. זיי זענען באַוואָפנט, זייערע כלבים זענען ביים, און מיר זענען
געשוואַלענע, קוים לעבעדיקע, אומבאַוואָפנטע.

* * *

מיר זענען שוין אַ גאַנצע וואָך אין סטרעלענמיין. דאָס איז אַ גע-
וועזענער פּריזישער גוט. דער בעל-הבית איז אויפן פּראָגט, די בעל-
הביתמע מיט די קינדער זענען אַנטלאָפן קיין בערלין.
אונדז האַלט מען פּאַרשפּאַרט אין די שטאַלן. דער אונטערשאַר-
פירער מיט די וואַכלייט וווינען אין אַ וויים מויערל, וואָס שטייט פּאַרלאָזט
און פּוּסט אויפן בערגל.

מיר באַקומען יעדן טאָג נישט מער ווי צו האַלבען ליטער אַזוי
גערופענע זוף — אַ שמוציק שיסעלע וואַסער, אַפילו אַן זאַלי. קיין שום
אַנדערע דערנערונג גיט מען אונדז נישט.

אויף דער פּרייער לופט לאָזט מען אונדז אַרויס בלוין צוויי מאַל
אין טאָג. כדי מיר זאָלן נישט פּאַרגליווערט ווערן, מוזן מיר זי-
פּאַרנעמען מיט ספּאַרט. אינדערפרי און אין אָונט דאַרפן מיר אונטער-
דער אויפזיכט פון די אויפזערינס אויספילן פּאַרשידענע איבונגען.
די אויפזערינס אַליין קייכן פון געלעכטער פון אַט דעם „סקעלעטן-
ספּאַרט“, ווי זיי האָבן אַ נאַמען געגעבן אונדזערע אַנשמרענגונגען צו
איבערחזרן זייערע מוסטער-באַוועגונגען. צושטעפענדיק זיך צו עפעס
אַ פּרוי, שלעפן זיי זי אַרויס פון דער ריי און צווינגען זי מאַכן „סאַלאַ-
ספּאַרט. דערביי מוזן מיר אַלע לאַכן. אויב איינע פון אונדז לאַכט נישט
זייער אויפריכטיק, פּוּקט איר די אויפזעריין מיט אַ שטעקן אין קאַפּ,
ווי אין אַ באַראַכאַן.

איד שלעפן שוין קוים די פּיס. צום „ספּאַרט“ העלפן מיר די פּרויען
אויפשמייין און פירן מיר. די אויפזערינס טאַרן נישט זען, אין וואָס
פאַר אַ צושטאַנד איד געפיין זיך.
ליידער בין איד נישט די איינציקע, וואָס געפינט זיך אין אַזאַ
צושטאַנד.

* * *

דעם גאנצן נאכמיטאג האָט די ערד זיך געטרייסלט פון דער האַר-
מאַטן-קנאַלעריי.

עס איז שוין געווען גוט פינצטער, ווען מען האָט אונזן באַפוילן
אויסצושטעלן זיך אין רייען און ניין. ביינאַכט?! הייסט עס, אז מען
פירט אונדז שיסן... פאַרט נישט אויסגעמיטן דעם טויט!

ניין, כ'וועל נישט ניין! כ'וועל דאָ בלייבן. כדי די היטלעריסטן זאָלן
מיד נישט באַמערקן, וועל איך ליגן איינגעדרייט אין אַ ווינקעלע, ביז
כ'וועל נישט דערהערן, אז אַרום און אַרום געפיגען זיך שוין אונדזערע.
און אויב די היטלעריסטן וועלן מיד יאָ באַמערקן... נו, מילא, אויב
שטאַרבן, איז זאָל שוין זיין מיט אַ שעה פריער.

די ווייבער רעדן מיד איין, איך זאָל ניין. אפשר פירט מען נאָר
נישט שיסן, אפשר טרויבט מען אונדז ווייטער? נאָר מיד וועט עס שוין
נישט ראַטעווען — איך וועל נישט ניין.

די ווייבער האָבן מיד טאַקע אַרויסגעשלאַפט. זיי האָבן נישט געוואָלט
איבערלאָזן אַזאַ יונג מיידל אויף אַ זיכערן טויט. אין דער פינצטער
וועט מען נישט זען, ווי זיי שלעפן מיד, וועל איך, אפשר, טאַקע דערשלעפן
זיך.

מען האָט באַפוילן צו ניין זייער שטיל. אַפילו די באַגלייטערינס
טאָרן נישט רעדן און רייכערן. די הינט האַלטן זיי פאַר די האַרדן-
רימענס און גיבן אַכטונג, זיי זאָלן נישט בילן. פאַרוואָס אַזאַ גע-
היימקייט?

אַ גרויזאַמע שטיל־קייט. קיין אויפרייסן הערן זיך מער נישט. צו
די קלומפעס קלעפט זיך ווידער אַ סך שניי. די פיס פאַלגן נישט, פּלאַג-
טערן. איך ביז שוין עטלעכע מאָל אומגעפאַלן, אָבער די פרויען הויבן
מיד אויף און מיר גייען ווייטער. צי דען פאַרשטייען זיי נישט, אַז דאָס
איז שוין איבעריק, ווייל מיינע כוחות זענען שוין אויסגעגאַנגען און איך
קאָן זיך מער נישט באַוועגן? איך אַמעס שוין אַפילו נישט, איך כאַפּ
נאָר די לופט. זיי אַליין איז דאָס מאַל, ווייזט אויס, אויך פיל שווערער
צו שלעפן מיד: זיי בייטן זיך זייער אַפּט. זיי בעטן מיד האַלטן זיך, נישט
אויסגלישטן זיך פון זייערע הענט. וואָס זאָל איך אָבער טאָן, אז די
פּיס בויגן זיך אַליין. איך פאַל אַנידער. איך קאָן זיך נישט באַהערשן...
אַליין...

איך ליג. די פרויען שלעפן מיד פאַר די הענט, ווילן אויפשטעלן,
נאָר די פיס פאַלגן נישט, איך קאָן נישט בייקומען די שוואַכקייט. די

פרויען מוזן אַפּלאַזן מיינע הענט — מען יאָגט זיי... זיי גייען אַוועק...
איר פאַרמאָד די אויגן, כדי נישט זען, ווי מען וועט אין מיר שיסן...
דוכט זיך, איר לעב נאָר, עס טוט נאָר וויי אַ זייט. אפשר האָט
מען מיר פאַרוונדעט? קיין שאַס האָב איר נישט געהערט און קיין
שאַרפּן ווייטיק נישט געפילט. פאַרוואָס אָבער ליג איר אין גראַבן?
דער וועג איז פּוסט. הייסט עס, אַז אַלע זענען אַוועק.. יאָ, עס הערן
זיך נאָר ווייטע טרויט. וואָס איז דאָ פאַרגעקומען? די קויל האָט אין
מיר נישט געטראָפּן? אפשר אַזוי. קיין וווגר איז נישטאָ. אפשר האָט
מען נישט געשאַסן? כּאהאָב דאָך מאַקע קיין שאַס נישט געהערט. נו, יאָ!
ווי האָב איר דאָס נישט פאַרשטאַנען, אַז דער קאַנוואַיר האָט נאָר אַ ברוק
געטאַן מיר מיטן פּוס און אַראַפּגעשמופּט אין גראַבן.
ווי שיין דאָ איז! דער וואַלד שטייט שטיק, ווי פאַרכישופּט. אַרום
פול מיט שניי. ס'איז ווידך.. גוט און שטיק...

וועמענס שטים הערט זיך דאָס? ... צי איז דאָס נאָר אַ האַלוציאַנאַ
ציע? גיין, עמעצער שעפּטשעט... דאָס איז אַ פּרויען־שטים. זי פּרענט,
צי לעב איר? ווי שווער ס'איז אַ ריר צו טאָן די צונג...
די שטים חזרט איבער די פּראַגע, צי לעב איר? איר עפּן איין אויג:
אויבן אויפן שאַסיי שטייט אַ פּרוי. זי הייסט מיר אַרויסקריכן. ליגן
טאָר איר מער נישט, ווייל איר וועל פאַרפּרוירן ווערן. מען מוז זיך
באַוועגן.

און אויב איר האָב מער קיין כּוח נישט צו באַוועגן זיך? אויב
איר קאָן אַפילו נישט רעדן? ...
די פּרוי איז אַוועק.. ס'וועט כאַטש רואיק זיין.
גיין, זי איז געקומען צוריק, געבראַכט אַ פּלאַקן. וואָס וויל זי
פּון מיר?

אַז איר זאָל נישט אַנטשלאָפּן ווערן.
און איר וויל דוקא יאָ שלאַפּן.
זי זאָגט איר זאָל נישט רעדן קיין נאַרישקייטן. פּונקט איצט, ווען
די פּרויהייט איז שוין אַזוי גאַענט, מוז מען אַנווענדן די לעצטע כּוחות
און אויסהאַלטן, בלייבן לעבן.
און וואָס זאָל איר טאָן, אַז איר האָב שוין אַפילו נישט די לעצטע
כּוחות?

אַלץ איינס מוז מען זיך האַלטן. זי וועט פּון מיר נישט אַפּשטיין,
ביז איר וועל נישט אַרויסקריכן פּון גראַבן. כאַטש אויף אַלע פּיר, כאַטש

ביזן סאַמע פרימאָרן קלעטערן, אָבער אומבאַדינגט אַרויסקריכן. זי וועט מיר העלפן. באַלד ברענגט זי נאָך איין פּלאַקן.

הינטערן וואַלד הוואָבן זיך ווידער דערהערט אויפרייסן, אפשר זענען אונזערע באַפרייער שוין טאַקע נאָענט? איד מוז אומבאַדינגט זיך שמעלן אויף די פיס!

מיין גוטער מלאך האָט זיך אויסגעצויגן אויפן בויד און שלעפט מיר פאַר די הענט. איד גלייטש זיך, פאַל צוריק און פרוו ווידער קלעטערן. שוין אינגאַנצן אַ פאַרמאַטערטע, בין איד קוים מיט צרות אַרויסגעקראַכן פון גראַבן. אָבער שטיין איז זייער שווער. קוים בין איד געלעגן, האָט זיך מיר געדוכט, אַז איד ווער ווידער אַ שטיקל מענטש, אָבער איצט זע איד, אַז די שוואַכקייט איז נישט פאַריבער. די פיס האַלטן נישט. מיין נייע חברטע האָט מיר דערלאַנגט אַ פּלאַקן און געהייסן נעמען אים אין די הענט און ווי=נישט=איז שמעלן פרייס, כדי נישט פאַרפרוירן ווערן.

אזוי שלעפן מיר זיך געאַרעמט, אַנשפאַרנדיק זיך אויף די פלעקע קענער.

מיר זענען די איינציקע אויפן לאַנגן פוסמן שאַסיי. פון ביידע זייטן רינגלט אונדז אַרום דער וואַלד. עס דוכט זיך, אַז פון הינטער יעדן בוים קוקט אונדז עמעצער נאָך.

מיין מיטגייערין פילט זיך מסתמא אויך נישט צומבעסטן. זי הערט נישט אויף צו רעדן. זי איז פון אונגאַרן, אַ לערערין. די גאַנצע משפּחה איז אומגעקומען — צוערשט האָט מען דערשאַסן די עלטערן, נאָכדעם דעם מאַן. ער איז געווען זייער אַ גוטער. די עלטערן זענען אויך געווען גוטע. איצט איז זי געבליבן אייגע אַליין. עלנט. זי שמעלט זיך אַפילו נישט פאַר, ווי וועט זי קאָנען לעבן. נאָר שטאַרבן ווילט זיך נישט. דעריבער איז זי איצט אין וואַלד ספּעציעל געפאַלן, כלומרשט פון שוואַכקייט. דאָס האָט זי באַשלאָסן אָפּשטיין, כדי דערוואַרטן זיך אויף דער רויטער אַרמיי. זי האָט געהערט, ווי איין באַגלייטער האָט איבערגעגעבן אַ צווייטן דעם אונטערשאַפירערס באַפעל: נישט שיסן, אויב עמעצער וועט אַפילו אַנדיערפאַלן, — אַ שאַם קאָן אַרויסגעבן.

פּלוצלינג: „Hende hoch“¹ מיר הויבן אויף די זיך פרייס=לענדיקע הענט. פון וואַלד לויפט אַרויס אַ באַוואַקסענער היטלעריסט מיט

1 די הענט אין דער הויך!

א הונט. ער הייסט אונדז אָפגעבן דאָס געווער. נישט גלויבדיק, אַז מיר האָבן נישט קיין געווער, באַזוכט ער אונדז. ער פאַדערט דאָקומענטן. מיר ענטפערן, אַז מיר האָבן קיין דאָקומענטן נישט, ווייל מיר זענען פון אַ קאָנצענטראַציע-לאַגער, וועלכער איז ערשט נישט לאַנג דורכגעגאַנגען מיט דעם וועג. מיר זענען פאַרשלאַפּט געוואָרן, זענען מיר אָפּגעשלאָסען. איצט פילן מיר זיך שוין אינגאַנצן גוט און וויילן זיי דעריאָן.

דער היטלעריסט וויל אָבער פון גאַרנישט נישט וויסן. ער הורט דאָס זייניקע — מיר זענען רוסישע שפּיאַנקעס, וועלכע מען דאַרף דערשיסן. מיר מענהן, אַז מיר זענען באמת פון לאַגער, אַ באַוווּיז זענען די קליידער, שפּיאַנקעס טוען זיך דען אַזוי אָן? אָבער ער הערט נישט אויף צו רופן אונדז פאַרעמערניס, וואָס וואַרטן דאָ אויף די רוסן.

ערגעץ פון הינטער אַ בוים איז אַרויס גאַך אַ היטלעריסט. ער ווייסט גראַד יאָ וועגן אונדזער לאַגער, וועלכער איז דאָ פאַרבייגעגאַנגען.

דער ערשטער היטלעריסט פירט אַרויס פון הינטער די ביימער אַ ראָווער, זעצט זיך אויף אים און הייסט אונדז גאַכניין. ער וואַרנט, אַז מיר זאָלן נישט פרווון אַנטלויפן, ווייל ער וועט אַגראַניצן דעם הונט, וועלכער וועט אונדז איבערכייסן די גאַרגלען.

ער פאַרט, און מיר לויפן גאַך מיט אַלע כוחות. מיר פעלט ווידער אַטעם, די פּיס ביינן זיך ווידער... אָבער עס איז גענוג, איד זאָל דער-הערן דעם בייזן ברום פונעם הונט, ווי די פּיס באַוועגן זיך. די חברטע האַלט מיך אונטער.

קוים דערשלאַפּט זיך צו אַ קליין שטיבעלע. אָנגעזאַגט דעם הונט, ער זאָל אונדז היסן, גייט דער היטלעריסט אַרײַן אין שטיבעלע. דער הונט לאָזט פון אונדז נישט אַראָפּ זיינע בייזע אויגן. ער וואַרט גאַר, אַז מיר זאָלן זיך אַ ריר טאָן. ער קוקט גאַר אויף אונדזערע העלדזער. ווייזט אויס, אַז ער האָט נישט איין מענטשן איבערגעבליבן דעם גאַרגל... עס האָט גענומען טאָגן. פּלוצים איז אָנגעפאַרן אַ וואַגן, אין וועלכן ס'איז געזעסן די באַגלייטערין פון אונדזער לאַגער. זי האָט אונדז גוט צעגערקט און געהייסן אַרויפקריכן אויפן וואַגן. איד האָב זיך קוים אַרויפגעאַראַפּקעט.

מען פירט אונדז דורך אַ דאַרף. נישטאָ דאָ קיין לעבעדיקער נפש. אַלע לאַדנס פאַרמאַכט, די טירן פאַרשפאַרט. מאַדנע שטיף. אפּשר שלאָפן גאַך די מענטשן? הינטערן דאַרף ציען זיך פעלדער. אין דער ווייט, לעבן אַ גרויסן

שייער, שמייען א סך וועגענער, איז דאָס נישט אַמאָל אונדזער לאַגער?
אַלץ הויבט זיך אָן פונדאָסניי...

מיטאַמאָל האָט זיך דערהערט אַ שרעקלעכער קנאל. ווייטער זענען
געקומען איינער נאָכן צווייטן דומפע אויפרייסן. דער אויפזעערינגס הונט,
וואָס האָט אונדז באַוואַכט, האָט אָנגעשמעלט די אויערן. אויך די הימלע-
ריסמן ביים שייער האָבן זיך שמאַרק באַאומראַיקט: איינע פון זיי האָבן
געקוקט אויפן הימל, די אַנדערע האָבן געהאַלדערט.
מיר פאָרן צו געענטער. וואָס איז דאָס? מיר זעען, ווי די דייטשן
קייקלען צום שייער פעסער. זיי וועלן אונטערצינדן דעם שייער און פאַר-
ברענען אונדז לעבעדיקערהייט!...

מען הייסט אונדז אַרײַן אין שייער. מיר דערזעען דאָ פיל פרויען
נישט נאָר פון אונדזער לאַגער. אויף דער ערד, צווישן שמוץ און שמויב,
ליגן מענטשן אין גסיסה און געשמאַרבענע. זיי איז שוין אַלץ איינס...
דערציילן וועגן די פעסער צי נישט? כ'וועל שווייגן. זאָלן זיי נישט
וויסן, וועלן זיי זיין רואיקער.

גיין, כ'וועל דערציילן. כאַמט איינער. איד שעפטשע אַרײַן דער
שכנע פון לינקס אין אויער מיין טרויעריקע ידיעה. נאָר זי האָט מיר
אַפנים נישט פאַרשמאַנען, אָדער נישט דערהערט — אַרום דונערן אויפ-
רייסן. איד דערצייל אַ צווייטער. זי גיט זיך מיט אַ געשריי אַ וואָרף צו
דער וואַנט און קוקט אין שפאַלט. אָבער אין שפאַלט זעט זיך נאָרגנישט —
נישט קיין הימלעריסמן, נישט קיין רויך. די שרעק גיט זיך איבער אַנ-
דערע פרויען. נאָר קיינער זעט נאָרגנישט. אונדזערע באַגלייטער זענען
נעלם געוואָרן.

עס רוישט... עס דערנענטערט זיך! אַעראַפּלאַנען?
מען טרייסלט מיך פאַר די פלייצעס. ווער? ווידער די אונגאַרישע
פרוי. זי פרעגט, צי איד פאַרשמיי אויף פּויליש? עמעצער קלאַפט אין
וואַנט און רעדט עפעס אויף פּויליש. וועגן וואָס שרייט ער?
ער שרייט, אַז אין דאָרף איז שוין אַרײַן די רויטע אַרמיי, און די
הימלעריסמן זענען אַנטלאָפן.

אפשר איז דאָס אַ פּראָוואַקאַציע? מען דאַרף נישט ענטפערן.
ער שרייט, קלאַפט, און מיר שווייגן.
סוף-כל-סוף איז ער אַוועק.
ס'איז שטיל... אפשר, האָבן די הימלעריסמן באמת זיך דערשראָקן
פאַר די אויפרייסן און זענען אַנטלאָפן. געלאָזן דאָ אונדז אַלײַן?...

עם הודעט ווידער. עפעס דערנענטערט זיך!
פארוואס אזא טומל? פארוואס ווייגען אלע? ווהין לויפן זיי?
זיי וועלן מיר דאָ צעטרעטן! העלפט מיר זיך שמעלן, לאָזט מיר נישט
אַליין!

קיינער לייגט אויף מיר קיין אַכט נישט. כאַפּנדיק זיך פאַר די קעפּ,
אויסשמרעקנדיק די הענט, לויפן די פרויען מיט געשריי און געוויין.
זיי פאַרמשעפּען זיך אין די מוילע, פאלן, שמעלן זיך גלייך אויף און
לויפן פון שיער. נאָר איר קאָן זיך נישט שמעלן.
אַז איז איינע געשמאַדבן. באַלד וועל איר אויך שטאַרבן, אויב מען
וועט מיר נישט אויפהייבן.

הינטערן שיער הערן זיך מענערישע שטימען. רויטאַרמייער?! צי
שאַקע זיי?! איר וויל אַהין! צו זיי! ווי שמעלט מען זיך אויף די פיס?
אין שיער לויפן אַריין אַ סך רויטאַרמייער. זיי איילן צו אונדז,
זוכן לעבעדיקע, העלפן זיך שמעלן. לעבן די, וועמען זיער הילף איז
שוין נישט נייטיק, — אַנטבלויזן זיי די קעפּ.

— העלפן, שוועסטערל?

מען הויבט מיר אויף, מען שמעלט מיר אַוועק, נאָר איר קאָן זיך
קיין ריר נישט געבן, די פיס טרייסלען זיך. צוויי רויטאַרמייער פלעכטן
צונויף די הענט, מאַכן אַ „שטולכל“, מען זעצט מיר אַוועק און מען
טראָגט.

פון דאָרף צום שיער פלוען סאַניטאַר-מאַשינען, עס לויפן רויטאַר-
מייער. איינער לייגט פאַר העלפן טראָגן, אַ צווייטער שטרעקט מיר אויס
אַ שטיק ברויט, אַ דריטער גיט אַפּ זיינע הענטשקעס. פון זיער גומס-
קייט ווערט מיר אַזוי גרינג אויפן האַרצן, אַז טרערן גיסן זיך מיר פון
די אויגן. די סאַלדאַטן טרייסטן מיר, באַרואיקן. איינער שלעפט אַרויס
אַ שמוציק גאַנטיכל און, ווי ביי אַ קלייניקער, ווישט ער אויס מיינע
טרערן.

— וויין נישט, שוועסטערל, מיר וועלן מער נישט לאָזן דיר

באַוואַהן!

אויף זיין היטל גלאַנצט אַ רויט שמערנדל. ווי לאַנג כּ/האַב שוין
אַזא שמערנדל נישט געזען!..

נאָבוואָרט

צוואַנציק יאָר זענען שוין אוועק זינט דער באַפֿרייונג. קיין מאַגבוך האָב אין מער נישט געפירט נאָר מיין זכרון האָט באַקומען די געווינהייט צו פיק־סירן און פאַרגעדענקען אַליק, וואָס האָט אַ מער־ווייניקער וויכטיקע באַדייטונג. דערפאַר מאַקע זעען מיר אויס אַ סך זאַכן, וועלכע זענען געשען אין די פאַר־לאַפּענע צוויי צענדליק יאָר, זייער נאָענט, ווי זיי וואַלטן געפונען זיך ערגעץ נעבן מיר. מען דאַרף זיי נאָר אַ רוף מאַכן, וועלן זיי תיכף באַווייזן זיך פאַר די אויגן.

* * *

אַ זוניקער מאַי־פֿרימאַרגן. אַנשטאַט דעם באַקאַנטן וואַקזאַל מיט דער אויפֿ־שריפט: „וולנוים“ — אַ הילצערנער נישט געפאַרבטער בנין. נאָר אַליק איינס איז דאָס ווילנע! און די גאַסן זענען די זעלבע. כאַטש זייער אויסזען רייסט די אויגן: אַט איז אַ שטוב און אַט — אַ הויפּן ציגל מיט שטאַרצנדוקע אייזערנע קראַקוועס. און אַט איז דאָס געטאָ. דאָס געוועזענע געטאָ! נישטאָ קיין צוים, נישטאָ קיין טויער. דאָ איז אַבער זייער אַ סך תּורבות.

אונדזער הויז — דאָס הויז, וווּ מיר האָבן געווינט אין געטאָ, — שטייט גאַנץ. אויף די פענצטער — פאַרהענגלעך, בלומען. אַ קינד שפּילט זיך מיט אַ קאַץ. אַ פּרוי צעהענגט וועש. אַליק איז אַזוי געוויינלעך, רואיק. ווי דאָ וואַלטן קיינמאָל קיינע טראַגעדיעס נישט געשען. אפשר אַרויפגיין אויף די טרעפּ און דאַרט — ניסים ונפלאות! — די מאַמע, די קינדער. ניין... אַ פּרוי ענטפּערט, אַז אַזעלכע וווינען דאָ נישט. אודאי. אַפילו אויב זיי לעבן, וואַרטן זיי אויף מיר געוויס אין אונדזער אמתער, פאַרמלאַמהדיקער דירה. איך וועל גיין אַהין.

ליידער... גאַרנישט נישטאָ. נישט קיין שטוב, נישט קיין דירה. זיי זענען, פאַרשמויט זיך, אויך נישטאָ. גיכער פון אַליק וועל איך קיינעם פון די קרובים שוין מער קיינמאָל נישט זען.

גיין אין שול? געוויס. אפשר וועל איך טרעפּן דעם לערער הענרוקאָס יאַנאַטוים?

מאָדנע. אויף די גאַסן איז כמעט: לאַ אַי, יו עס איז געווען דעמלט,

הארט ערב דער מלחמה. די זון שיינט, דער עולם איילט. בלויז איך בין נישט
די זעלבע, איך שלעפ קוים די פיס, קיין כוחות נישטאָ.
אוי, ווער גייט דאָרט פאָרויס? דער פאָפּאָ? יאָ... דאָס איז זיין ווייסער
קאָפּ, זיין פאָטיליצע... זיין גענגעלע. און אָנגעשאַן איז ער מיליטערוש. דאָס
איז ער! דער פאָפּאָ! מען דאַרף צולויפן, אָנאַגן, ער זאָל נישט אַוועקגיין!
— פאָפּאָ! פאָפּעניו!
— מאַשענקע!

איך גיי צוזאַמען מיטן פאָפּאָ! ער איז דערזעלבער, ווי געווען, בלויז די
שנים ציטערט. מסתמא פון צערודערונג. ער האָט זיך נישט גערוכט, אַז איך
לעב. מען האָט אים געזאָגט, אַז אַלע זענען אומגעקומען — די מאַמע, די קינד
דער, איך...

הייסט עס, אַז די מאַמע און די קינדער זענען טאַקע נישטאָ... און
מירע?

מירע איז דאָ. זי לערנט זיך אויפן יורדישן פאַקולטעט און אַרבעט.
אויך יאָנאַימיס לעבט. ער האָט פאַרהיט מיין העפט, אָפּגעגעבן דעם פאָפּאָ.
און איך האָב געבראַכט די איבעריקע פאַרנאַטירונגען: אַ קליינעם טייל
האַט זיך איינגעגעבן אויסצוהיטן, די איבעריקע האָב איך אויפגעשטעלט לויטן
זכרון, ווען איך בין געלעגן אין קאַראַנטיין. איך וויל וואָס גיכער זען יאָ
נאַטיסן און מירען.

מירע איז גראָד נעכטן אַוועקגעפאַרן קיין קאַוונע. אויף דריי טעג.
גאַנצע דריי טעג וואַרטן. לאַנג. נאָר נישקשה, — איך וועל דאָך וואַרטן
נישט אַליין, מיטן פאָפּאָ. איך האָב ווילדער אַ פאָפּאָ!...

* *

*

1 סעפטעמבער. דער טאָג פון די שילער. איך גיי אויך אין שול. עס איז
קאַמיש אַ דערוואַקסענע, שוין מיט אַ פאַס אין קעשענע! אַן אָנגעשטעלטע און
אַ... שילערין.

דער קלאַס איז פול מיט מענטשן. דאָס זענען לערער צו שילער? אַ סך
פון זיי זענען פיל עלטער פון מיר. שמויכלענדיק פאַרשעמט, שפאַרן זיי זיך
אַרײַן אין די בענק.

אַ קלונג. עס גייט אַרײַן דער לערער. ער צעעפנט דעם קלאַס-זשורנאַל און
רופט אויס לויטן אַלף-בית. אַקוראַט ווי אין אַן אמתער שול. און דאָ איז
דאָס טאַקע אַן אמתע שול, בלויז אַן אָונט-שול, פאַר דערוואַקסענע.

ער זאָל קאַמט נישט אַרויסרופן!... דאַנקען גאָט, ער נעמט שוין דאָס
קריידל. אויפן טאַול באַווײַזן זיך לאַנג פאַרגעסענע אַיקסן, אַיגרקן, מאַטעמאַ-
טישע פאַרמולעס...

* *

*

מאסקווע. טווערסקאיי בולוואר. א גלויבע ריי הייזער. בלויז איין הויז האט ארויסגערוקט פארויס א פארקראמעטן צוים ביימער און אליין פאררוקט זיך טיף און הויף, ווייטער פונעם גאסן-טומל. דער שולד אבער ציט צו זיך, 'לייטע-ראישער אינסטיטוט אויף א. מ. גארקיס נאמען ביים שרייבער-פארבאנד פון פסער'.

די אלע פונף יאר, ווען איך פלעג קומען אהער אויף די עקזאמענס, פלעגט דער שולד ארויסרופן ביי מיר א יראת-הכבוד. איבערהויפט אין די ערשטע טעג. רערנאך איז דאס געווארן אייגנס, צוגעווינט. ביזן צווייטן מאל. איצט גיי איך פארביי דעם שולד צום לעצטן מאל. יעדנפאלס, ווי א סמוע דענטיין. עס איז אפילו א שאד, וואס זיין גלאנץ ווענדעט זיך נישט צו מיר מיט דער שמרענגער פראגע: ,,צוגענויט זיך, הא? אָנגעשריבן עפעס נײַעס?" און גארקיס פארטרעט אויף די טרעפ קוקט, דוכט זיך, נישט אזוי שמרענג, ווי שמענדיק... אדרבא, ער זאגט אפילו אין גוטן מוט: ,,נאָכן דיפּלאַם געקומען? גיי, גיי!"

איך גיי אריין אין זאל. זומער איז בעת די עקזאמענס געווען דא אן אויסשטעלונג פון אונדזערע פארעפנטלעכטע ווערק. צווישן אנדערע האבן הינטערן גלאז זיך געפונען אויך מיינע ארבעטן: א זשורנאל מיט מיין ערשטער דער-ציילונג און די לוסטווישע אויסגאבע פון וויסאריאן סאיאנאווס, "הימל און ערד" אין מיין איבערזעצונג.

איצט הערשט אין זאל אן אקאדעמישע שמרענגקייט. שטיל. אויף דער בינע זיצט דאס פרעזידיום — די אָנגעזעענסטע שרייבער. איך זאל כאַטש אין עפעס נישט פארטשעפען זיך, ווען מען וועט מיך ארויסרופן. וועטוואלאד אינוואנאו דערלאנגט מיר א הארט ביכעלע און, שמיכלענדיק דורך די ברילן, באגרייט ער מיך מיט אן עטוואס פאנפעוואטער שטים. און איך בין ממש שטום געווארן. איך שאַקל בלויז מיט קאפ: א דאַנק, א גרויסן דאַנק! מיט איין האַנט ענטפער איך אויף די באַגריסונגען, אין דער צווייטער פיל איך דעם דיפּלאַם. מיין דיפּלאַם!

* * *

לויטן קאלענדאר איז היינט א געוויינלעכער ווינטער-טאג. אויך פון יענער זייט פענצטער איז אליין געוויינלעך — עס שיט א שניי. עס יאָגן אויטאָמאָבילן, עס איילן מענטשן.

פאר מיר ליגן די געבראכטע פון דער דרוקעריי קארעקטור-אפצוגן — די זייטלעך פונעם טאָגבוך. איצט זענען זיי שוין נישט שוט מיינע פארנאָטירונג גען, זיי זענען שוין ווי אליין געוואָרן דערציילער. זיי וועלן אוועק פון מיר, וועלן אריין צו מענטשן אין די שטיבער. — אין טוויזנטער שטיבער — און וועלן דערציילן די מענטשן דאָס, וואָס איך מוז דערציילן...

